

DET NYA SAMHÄLLET

SOM-undersökningen 1999
SOM-rapport nr 24

Sören Holmberg och Lennart Weibull (red)

Redaktörer: Sören Holmberg och Lennart Weibull

Administrativ redaktör: Kerstin Gidsäter

Omslagsbild: Hällristningarna i Tanumshede

© Lindenhags

Omslag och redigering: Henny Östlund

Tryck: Livréna Grafiska AB, Kungälv, 2000

ISBN: 91-973670-3-6

ISSN: 0284-4788

ISRN: GU-STJM-SOM--24--SE

INNEHÅLL

Förord	5
<i>Sören Holmberg & Lennart Weibull</i> Det nya samhället	7
SAMHÄLLSPERSPEKTIV	
<i>Sören Holmberg & Lennart Weibull</i> Förtroendet faller	27
<i>Lennart Nilsson</i> Fortsatt starkt stöd för monarkin	45
<i>Bo Rothstein</i> På spaning efter det sociala kapital som flytt	53
<i>Marie Demker</i> Attityder till flyktingar: unga flickor och unga pojkar på var sin sida	59
<i>Martin Bennulf</i> Medborgarna tycker om miljön	69
<i>Gunilla Jarlbro</i> Upplysning löser kanske allt? Hälsoriskbedömningar och objektiva risker	83
<i>José Ferraz Nunes</i> Hälsa – ett värde utan pris	93
MEDIEPERSPEKTIV	
<i>Anders Lithner</i> 1990-talets tidningspublik	111
<i>Ingela Wadbring</i> Tidningsläsare i storstadsområdena	127
<i>Jan Strid</i> Vad är det viktigaste i morgontidningen 1999?	137
<i>Britt Börjesson & Lennart Weibull</i> Pressetik i förändring	149
<i>Jan Strid</i> Och radion bara står på – radiovanor 1999	163
<i>Annika Bergström</i> Svenskarna och Internet	173
<i>Lowe Hedman</i> Konservatism eller förutseende: om synen på papperstidningen i den nya IT-världen	187
<i>Lennart Weibull</i> Förtroendet för massmedier	205

<i>Gunilla Jarlbro</i>	
Nöjda eller uttråkade nyhetskonsumenter?	217
<i>Bengt Johansson</i>	
Tror Du verkligen på medicieffekter?	227

POLITIKPERSPEKTIV

<i>Martin Brothén</i>	
Närhetens betydelse för förtroendet för riksdagen	241
<i>Håkan Hvitfelt & Lars Nord</i>	
Nya väljare och politiker i den gamla demokratin	251
<i>Lennart Nilsson</i>	
Välfärd i obalans	261
<i>Henrik Oscarsson</i>	
Partiernas sympatikapital	279
<i>Johan Martinsson</i>	
Opinionsbildning inom arbetsmarknadspolitikerna	287
<i>Helena Rohdén</i>	
Starka skiljelinjer i åsikterna om sextimmarsdag	305
<i>Sören Holmberg</i>	
Kärnkraften – en stridsfråga även under 2000-talet?	321
<i>Per Hedberg</i>	
Kärnavfall och vindkraft i den egna kommunen	329

INTERNATIONELLT PERSPEKTIV

<i>Henrik Oscarsson</i>	
Svenska folkets åsikter om utrikes- och säkerhetspolitik	345
<i>Ann-Marie Ekengren</i>	
Det frivilliga biståndet?	355
<i>Ulf Bjereld</i>	
Den svenska NATO-opinionen – en fråga om säkerhetspolitisk identitet?	365
<i>Rutger Lindabl</i>	
I väntan på folkomröstningen om EMU	373

DOKUMENTATION

<i>Anders Lithner</i>	
SOM-undersökningen 1999	395
Författarna	401
Deltagande projekt	403
E-postadresser	405
Bilagor: informationsbroschyr, frågeformulär, publikationer	407

FÖRORD

Det nya samhället är publikation nr 24 från SOM-Institutet vid Göteborgs universitet. Den redovisar ett antal huvudresultat från Riks-SOM'99, den nationella frågeundersökningen hösten 1999. Undersökningen har från starten 1986 årligen genomförts i form av en postenkät till ett riksrepresentativt urval som sedan 1992 omfattar 2800 svenskar mellan 15 och 80 år.

Riks-SOM omfattar från 1998 två riksrepresentativa undersökningar på vardera 2800 personer. Motivet för utvidgningen har varit det stora intresset från olika forskningsprojekt att delta i den nationella SOM-undersökningen. I de två enkätformulärens som gått ut har en tredjedel av de ställda frågorna varit gemensamma. Gemensamma frågor är i första hand sådana som avser medievanor, politiska attityder, fritidsaktiviteter och social bakgrund. I det ena formuläret ligger tyngdpunkten i övrigt på frågor om politik, ekonomi och arbetsliv, i det andra på medier, kultur och hälsa.

De två undersökningarna har genomförts parallellt. Fältarbetet startade i början av oktober 1999 och slutfördes i december. Ansvarig för datainsamlingen har varit undersökningsinstitutet Kinnmark DM AB med Magnus Kinnmark som fältledare. Svarsfrekvenserna var i stort sett desamma för båda formulärens. Närmare uppgifter om likheter och skillnader mellan de två enkäterna finns i metod-dokumentationen.

De artiklar som samlats i volymen *Det nya samhället* representerar flertalet av de forskare som deltog med frågor i SOM-undersökningen 1999. I redovisningen har inte gjorts någon skillnad på om dataunderlaget kommer från den ena eller den andra av årets två postenkäter. Innehållet har disponerats i fyra delar som svarar mot SOM-Institutets fyra huvudområden: samhällsperspektiv, medieperspektiv, politikperspektiv och internationellt perspektiv.

Varje författare svarar själv för sitt bidrag. Undertecknade redaktörer har svarat för den allmänna uppläggnings och samordning samt en inledande översiktsartikel på volymens huvudtema.

SOM-undersökningarna genomförs av SOM-Institutet, en forsknings- och utbildningsorganisation som drivs gemensamt av Förvaltningshögskolan, Institutionen för journalistik och masskommunikation samt Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet. Samordnare för Riks-SOM'99 har varit fil mag Anders Lithner, som även svarar för metoddokumentationen. Undertecknade har varit projektansvariga för SOM-undersökningarna sedan starten 1986.

Dataunderlaget från tidigare SOM-undersökningar finns tillgängligt via Svensk Samhällsvetenskaplig Datatjänst (SSD) vid Göteborgs universitet. De publikationer som hittills utgivits av SOM-Institutet finns förtecknade längst bak i föreliggande volym. De kan beställas från SOM-Institutet på angiven adress. Under hösten 2000 kommer en del av långtidstrenderna att publiceras i den engelskspråkiga SOM-publikationen *Swedish Society, Opinion and Media Trends*.

Den som vill veta mera om SOM-undersökningarna är välkomna att kontakta oss, Åsa Nilsson, undersökningsledare, eller Kerstin Gidsäter, ansvarig för SOM-Institutets kansli.

Göteborg i maj 2000

Sören Holmberg
Statsvetenskapliga institutionen
Göteborgs universitet

Lennart Weibull
Institutionen för journalistik
och masskommunikation
Göteborgs universitet

DET NYA SAMHÄLLET

Sören Holmberg och Lennart Weibull

Numera är det mycket som är nytt. Den *nya* tekniken skapar förutsättningar för framtidens välfärdssamhälle och Sverige framställs internationellt som ett föregångsland genom sina framgångar inom IT-området. I den *nya* ekonomin står det snabbväxande kapitalet i centrum. Det handlar om ökade hastigheter. Den *nya* metaforen är att det inte längre är stora företag som tar över små utan snabba som tar över långsamma.

I det nya samhället är image något centralt. Det handlar om att skapa säljande bilder som förs vidare av opinionsbildare och medier. Just massmedierna spelar en nyckelroll. För medier är kontroversiella utspel och spekulativa påståenden ofta mer intressanta än samhällets verklighet. Spekulationer kring olika framtidsscenarioer hamnar i centrum och få ställer frågor om hur det egentligen förhåller sig.

Det nya samhället är i medierna förknippat med framgång. Unga chefer på de nya IT-företagen är sinnebilden för framtiden. Bredband till alla är en samfäll lösning för politik och näringsliv. Det som målas upp är i stor utsträckning just bilder. Och bilderna har ett bestämt syfte. De lyfter fram sådant som konstruktören vill betona och se som utmärkande för samtiden. Ofta utmålas bilden som en logisk följd av ett bestämt historiskt förlopp: det är det nya informationssamhället som nu äntligen skall avlösa det gamla industrisamhället och skapa det välstånd som är nödvändigt för att fyrtyalisternas pensioner skall kunna betalas.

Framgångsbilden av det nya samhället är emellertid inte entydig. Då och då skymtar även motbilder fram. Utvecklingen leder till att gamla klyftor vidgas samtidigt som nya motsättningar växer fram. Inkomstskillnaderna växer igen. Unga människor i IT-branschen slits ner fort och är utbrända redan innan de har fyllt 30. De framgångsrika IT-företagen har en bräcklig grund. Det är fortfarande de stora industriföretagen som utgör en väsentlig del av samhällets ekonomiska bas.

För personer som arbetar med opinions- och medieanalyser finns det alltid en risk att ryckas med av ett rådande samhällsklimat. Det gäller att alltid reflektera över motbilder. Vilken resonans i befolkningen har de positiva framtidsbilder som politiska och ekonomiska eliter saluför? Hur entydig är medborgarnas bild av det nya samhället? Vilka är de viktiga utvecklingslinjerna – och vad är de ett uttryck för?

Vi som sysslar med surveyundersökningar ställer oss varje år sådana frågor. Men också resultaten från våra studier förmedlar bilder. De reflekterar medborgarnas föreställningar om sin och samhällets situation. Lika som samhällsdebattörernas bilder är medborgarnas föreställningar beroende av samhällsklimatet, men

medborgarnas bilder står till en del för ett underifrånperspektiv. Frågan är om det nya samhället ser ut på samma sätt bland undersåtarna som bland överheten.

I detta inledande kapitel lyfter vi fram ett antal exempel på trender som på ett översiktligt sätt speglar det nya samhällets framväxt – mot bakgrund av opinionsutvecklingen i Sverige under de gångna fjorton åren.

Materiella villkor

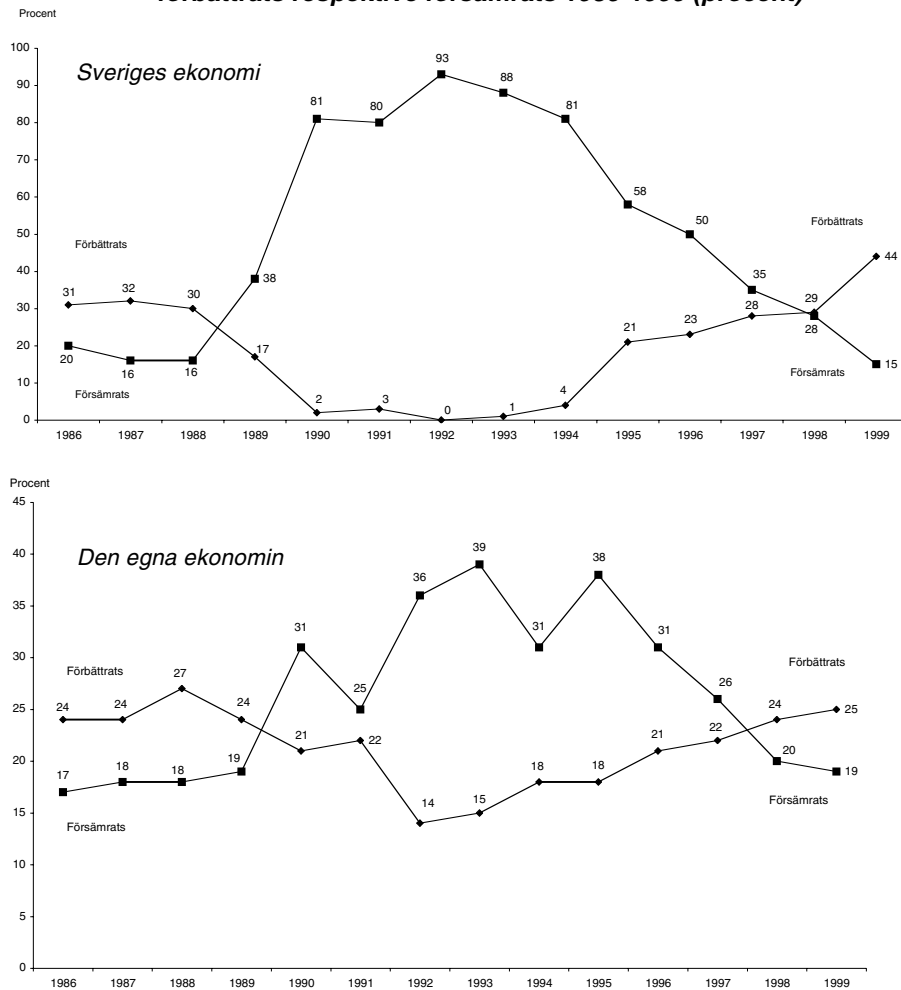
Det nya samhället har i hög grad handlat om en ny ekonomi. Hjulen skall snurra fortare genom en expanderande IT-sektor. Bilden av ett samhälle på ekonomisk frammarsch är också den som dominerar bland medborgarna. När det gäller människors tillbakablickande bedömningar av samhällsekonomin utveckling fortsätter de senaste årens positiva trend. Mellan 1998 och 1999 är uppgången särskilt kraftig. Närmare hälften av SOM:s svarspersoner menade hösten 1999 att Sverige fått en förbättrad ekonomi under det gångna året. 1999 års värde är den högsta andel för samhällsekonomisk förbättring som någonsin uppmätts i någon SOM-undersökning (figur 1).

Synen på samhällsekonomin under den gångna fjortonårsperioden gav ett kraftigt negativt utslag under lågkonjunkturen i början av 1990-talet för att sedan försiktigt återhämta sig. Också synen på hushållsekonomin uppvisar en liknande trend, men utslaget är mycket svagare. Mellan 1998 och 1999 ökar andelen som menar att det skett en förbättring av den egna hushållsekonomin mycket knappt.

Samhällsekonomiska bedömningar har vanligen visat sig ha en politisk resonansbotten. Hösten 1994 strax efter Bildtregeringens avgång var det framförallt bland borgerliga sympatisörer som det gjordes en positiv bedömning av hur svensk ekonomi hade utvecklats. Efter 1995 har det däremot främst varit socialdemokrater som uppfattat att det skett en förbättring. År 1999 finns det emellertid mycket små partiskillnader i bedömningen. Andelen bland socialdemokratiska sympatisörer som menar att den svenska ekonomin har förbättrats var exakt 50 procent mot 46 procent bland moderater. Inte bland något partis sympatisörer understiger andelen 40 procent. I jämförelse med 1998 är det främst borgerliga sympatisörer som blivit mer positiva till samhällsekonomin utveckling.

När det gäller bedömningar av hushållsekonomin har det tidigare saknats ett entydigt partipolitiskt mönster i svaren. I 1999 års studie kan det dock noteras att det främst är sympatisörer med moderaterna och folkpartiet som anger sig ha fått en bättre hushållsekonomi – i båda fallen anger 32 procent att de fått det bättre. Bland socialdemokrater och vänsterpartister är andelen klart lägre, och bland v-sympatisörer är det to m fler som anser sig ha fått det sämre än som anser sig ha fått det bättre.

Figur 1 Allmänhetens bedömning av hur den svenska ekonomin respektive den egna ekonomiska situationen har utvecklats under det senaste året: andel som anser att ekonomin förbättrats respektive försämrats 1986-1999 (procent)

De politiska skillnaderna reflekterar till stor del en inverkan från olika sociala faktorer. Det är inte oväntat en relativt hög andel bland yngre personer som tycker att hushållsekonomin har förbättrats (38 procent), medan andelen bland pensionärer är relativt låg (5 procent). Andelarna är på samma nivå som 1998. Mera intressant är emellertid den ökade sociala differentieringen. Andelen som uppger sig ha fått en bättre hushållsekonomi stiger kraftigt med ökande hushållsinkomst och är klart högre i tjänstemanna- än i arbetarfamiljer. I det nya samhället ökar den ekonomiska differentieringen.

Tabell 1 Synen på hur den egna hushålls ekonomin utvecklats under de senaste tolv månaderna (procent)

	Ålder				Familjeklass				Hushållsinkomst									
	15-29	30-49	50-64	65-80	Arb	Jbr	Tjm	Htj	Efö	>100	101' 200'	201' 300'	301' 400'	401' 500'	501' 600'	601' 700'	<700	
Förbättrats	40	31	22	6	21	14	30	41	26	15	15	20	26	41	46	50	50	
Densamma	46	50	59	6	55	56	54	49	62	53	55	59	58	47	48	44	44	
Försämrats	14	19	19	27	24	30	16	10	12	32	30	21	16	12	6	6	6	
S:a procent	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	
Balans	+26	+12	+3	-21	-3	-16	+14	+31	+14	-17	-15	-1	+10	+29	+40	+44	+44	
Antal svars- personer	712	1170	881	587	1389	78	817	419	280	253	633	652	610	438	217	108	130	

Kommentar: Personer som ej besvarat frågan har ej medtagits i procentbasen.

Men de ekonomiska framtidsbedömningarna är optimistiska. Andelen som tror att samhälls ekonomin kommer att förbättras är nästan tre gånger så stor som andelen som tror på en försämring, 31 respektive 11 procent. Det speglar en ökad positivism mellan 1998 och 1999. Det som främst utmärker 1999 års mätning är den låga andelen som tror på en försämring av svensk ekonomi. I likhet med tidigare är det föga oväntat sympatisörer till regeringspartiet som är mest optimistiska: bland socialdemokratiska sympatisörer är andelen som tror på försämring endast 7 procent. Intressant är dock att även bland moderaternas sympatisörer är det få (13 procent) som tror på en samhälls ekonomisk försämring under det kommande året.

Tabell 2 Andel personer som menar att den svenska ekonomin kommer att bli bättre under det kommande året (balansmätt)

	Ålder				Partisympati							
	Alla	15-29	30-49	50-64	65-80	v	s	c	fp	m	kd	mp
1993	-34	-14	-32	-51	-46	-51	-47	-34	-17	-1	-41	-23
1994	-9	+12	-6	-18	-26	-4	+4	-26	-10	-19	-28	-16
1995	+11	+8	+11	+14	+4	-8	+24	+5	+13	+12	±0	+3
1996	-7	-6	-3	-13	-11	-25	+7	-18	+4	±0	-20	-16
1997	+11	+1	-1	-6	-10	+2	+29	-3	+7	+14	+2	-6
1998	-3	+1	-1	-6	-10	+2	+11	-6	-10	-19	-14	-3
1999	+19	+18	+23	+19	+13	+17	+31	+9	+35	+17	+15	+8

Kommentar: Balansmättet visar andelen personer som angivit att ekonomin blir bättre minus andelen som anser att ekonomin blir sämre.

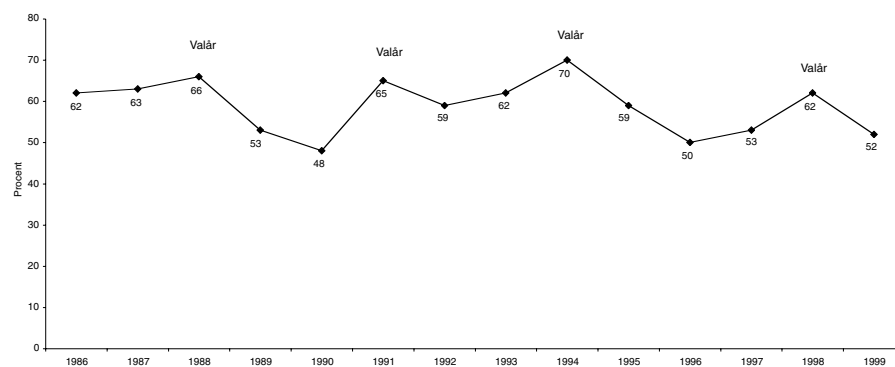
I fråga om hushållsekonomin är framtidsbedömningen 1999 på samma nivå som 1998: cirka 25 procent tror på förbättring, cirka 10 procent på försämring och 60 procent på att det inte skall ske någon större förändring. Det sociala mönstret är detsamma som tidigare. Det är de ekonomiskt välsituerade som har den mest optimistiska framtidsstron. Även bland låginkomsttagare och i arbetarfamiljer är det något fler som tror på förbättring än som tror på försämring, men förbättringsandelen är knappast så stor att den kan karaktäriseras som framtidsoptimism.

Partier med ett uppenbart problem

Det mesta går utför med partierna. Förtroendet minskar, medlemmarna blir färre, partiidentifikationen sjunker. Det ser dystert ut. Det nya samhället kanske får klara sig utan partier. Med nuvarande förlitningstakt är de svenska partierna utan medlemmar och förtroende om 15-20 år. Ett ljus i mörkret är dock SOM-resultatet över hur andelen partiövertygade personer förändras. Det visar sig nämligen att svenska folkets grad av partiövertygelse inte sjunker som en sten. Den sjunker visserligen trendmässigt, men mycket långsamt, och med klara uppgångar varje gång det är val. Andelen svenskar som är övertygade anhängare av sitt parti följer en tydlig elektoral cykel. Partiövertygelsen ökar under valår, när partier och politiker anstränger sig att gå väljarna till mötes, och sjunker under mellanvalsperioderna när väljarkontakterna är mer sporadiska. Allmänna val stärker partiernas ställning och höjer politikerförtroendet. Det är positivt för partidemokratin. Demokratiska val är inga sänken för partierna.

Figur 2 Medborgarnas grad av partiövertygelse 1986-1999 (procent)

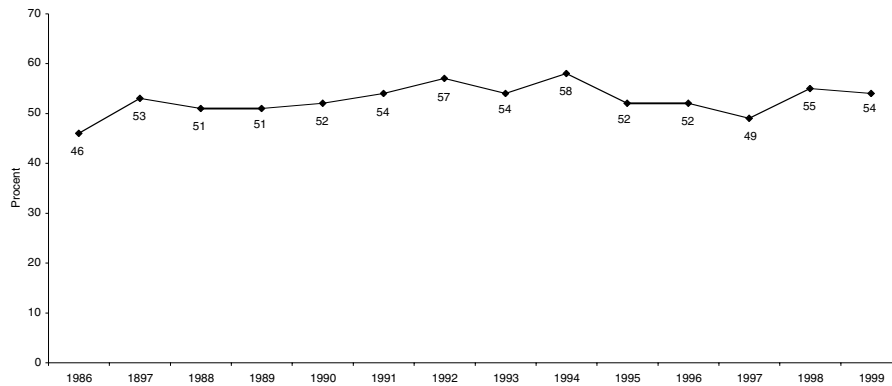
Fråga: (till personer som uppgivit sig sympatisera med något politiskt parti): "Anser du dig vara en övertygad anhängare av detta parti?" **Svarsalternativ:** ja, mycket övertygad; ja, något övertygad; nej".

Kommentar: Resultaten visar andelen personer som svarat mycket eller något övertygad. Samtliga svarpersoner ingår i procentbasen.

Partiernas problem är dock inte detsamma som att demokratin har problem. Andelen personer som anger att de är nöjda med hur svensk demokrati fungerar är bland den högsta i EU. I 1999 års SOM-studie förklarade 62 procent av svars-personerna att de var mycket eller ganska nöjda med det sätt på vilket demokratin fungerar i Sverige. Inte heller det politiska projektet upplever någon kris på tröskeln till det nya samhället. Medborgarnas politiska intresse minskar inte. Tvärtom, det ökar, speciellt i ett längre perspektiv om vi jämför med läget under 1960- och 70-talen (Holmberg, 1999). Under 1990-talet har andelen politiskt intresserade varit i stort sett stabil med en viss tendens till uppgång under val-åren. Det är partierna som har ett uppenbart problem på massnivå, inte demokratin och inte det politiska projektet.

Figur 3 Andel personer som uppger sig vara mycket eller ganska intresserade av politik 1986-1999 (procent)

Kommentar: Samtliga svars personer utgör procentbasen.

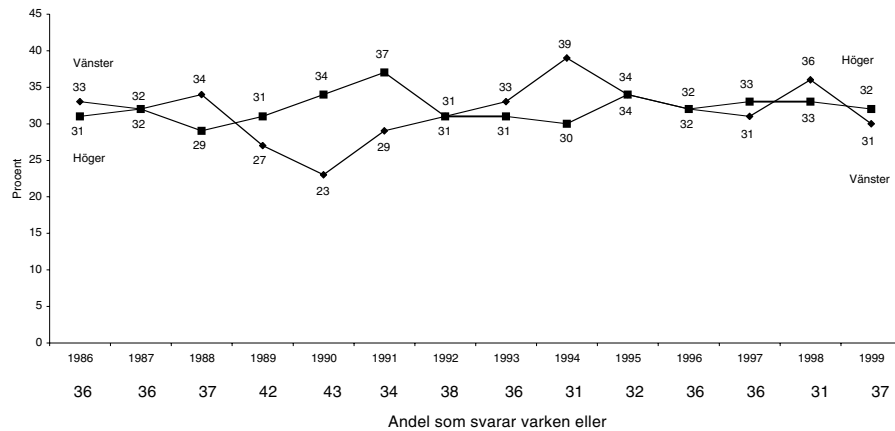
Ideologisk orientering

Den ideologiska vänster-högerorienteringen har kännetecknats av små förändringar. Det har varken blåst klar vänster- eller klar högervind i opinionen. I mätningen 1999 var det något fler personer som placerade sig ideologiskt till höger än till vänster. Stiltjen står i kontrast till den högervåg som hade sin topp 1991 och den vänstervåg som var som högst 1994 (se figur 4).

Impopulära ledare

I det moderna opinionssamhället gäller det att synas och att vara populär. För de politiska partiernas ledare är detta en speciellt viktig sanning.

Figur 4 Medborgarna placerar sig själva på en vänster-högerskala 1986-1999 (procent)

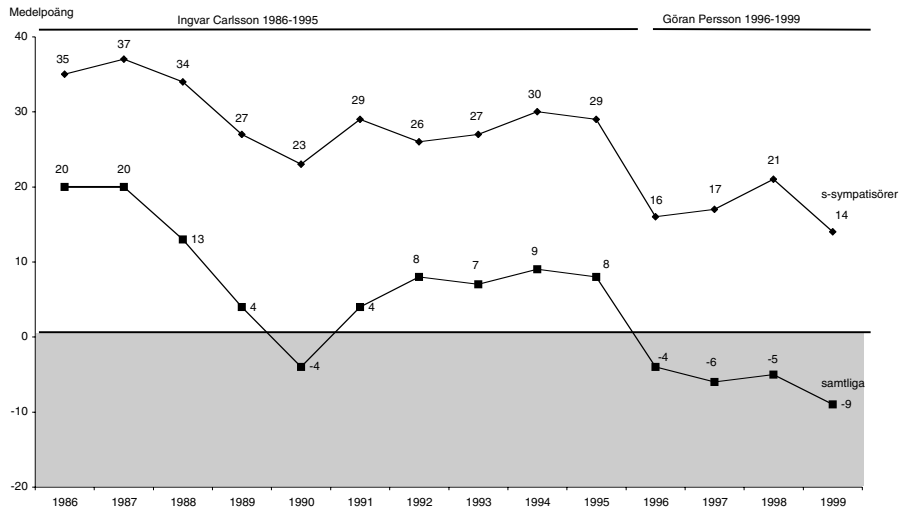
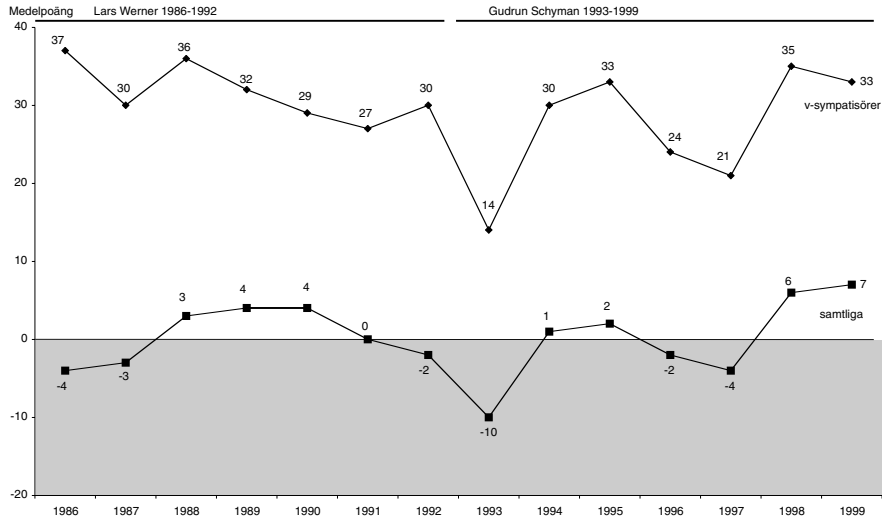
Kommentar: Procentbasen omfattar samtliga personer som besvarat enkätfrågan. Andelen icke-svar har hållit sig kring 3-4 procent genom åren.

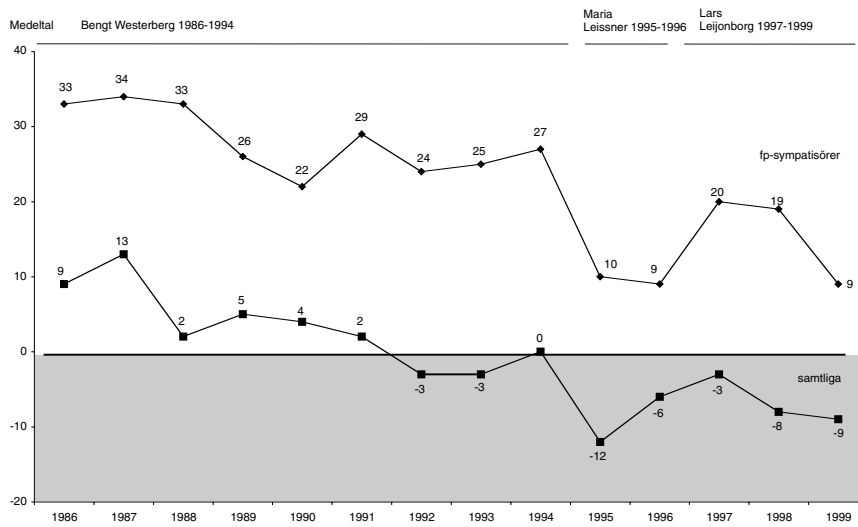
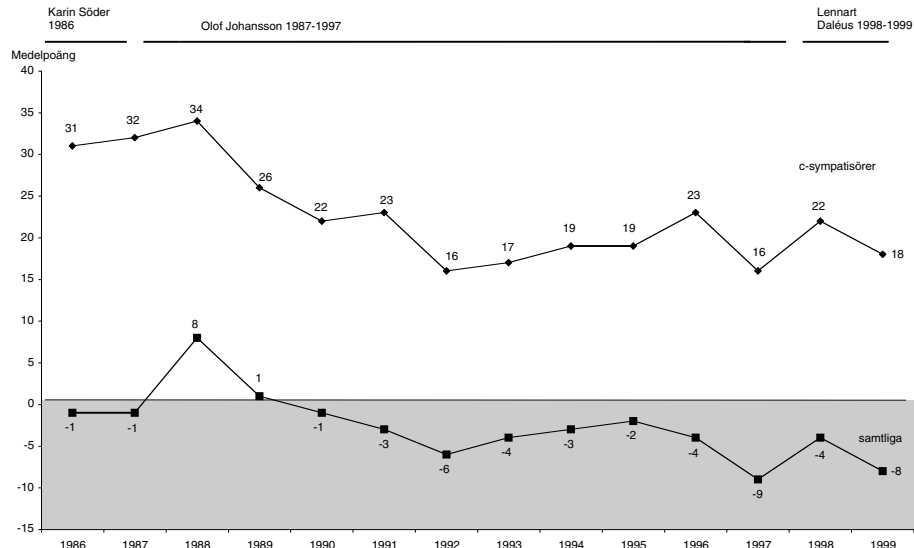
Alf Svensson och Gudrun Schyman är de enda populära partiledarna i Sverige. I SOM-undersökningens mätning 1999 var de ensamma om att hamna på plus-siffror när väljarna talade om hur mycket de gillade eller ogillade partiledarna. På en skala mellan -50 och +50 vann Svensson på +8, följd av Schyman på +7. Samma duo var också klart mest populär bland sina egna partisympatisörer. De uppvisade båda popularitetssiffror över +30 på hemmaplan.

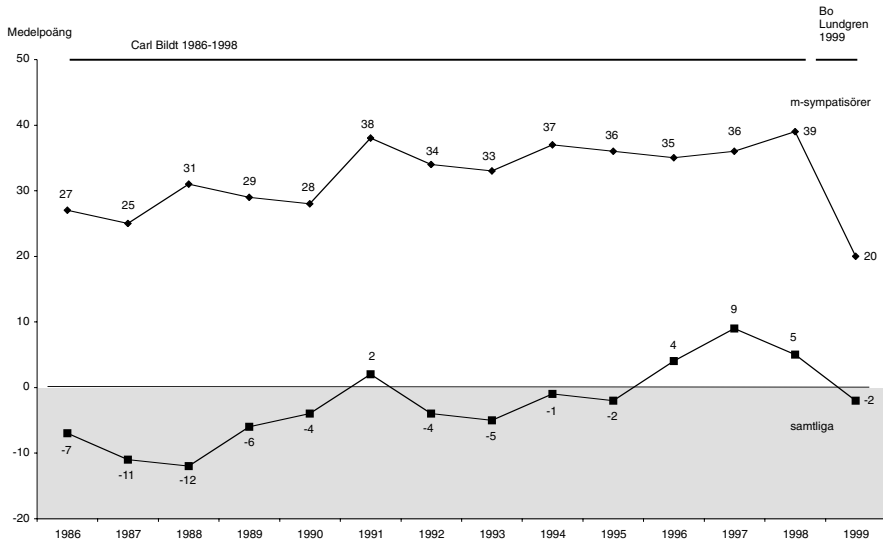
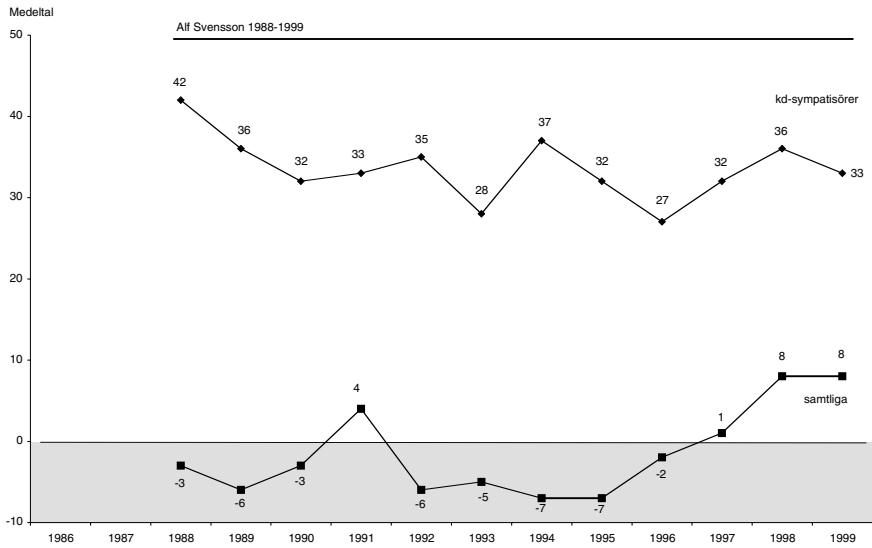
Göran Persson, Lars Leijonborg, Lennart Daléus, Birger Schlaug och nykomlingen Bo Lundgren var klart mindre populära. De hade alla minussiffror i genomsnittsuppskattningen bland samtliga svars personer. Persson och Leijonborg hamnade i botten med -9. Båda försämrade sin nivå i förhållande till 1998.

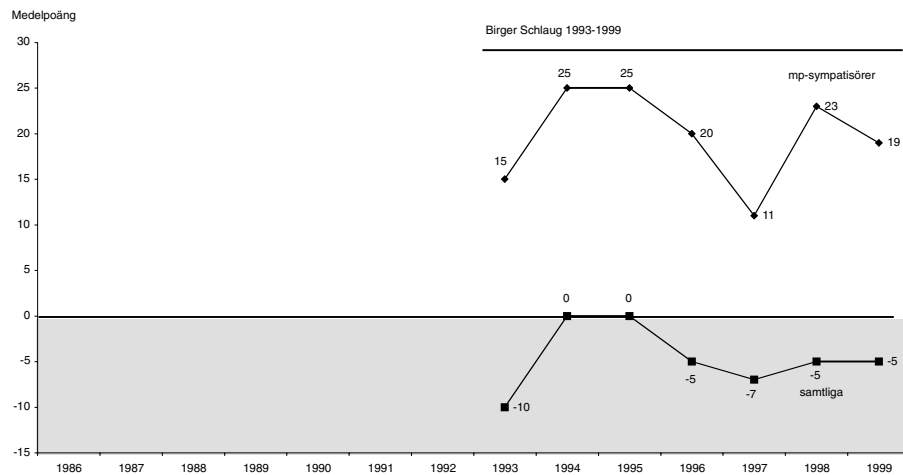
Leijonborg hade lägst popularitetspoäng bland det egna partiets sympatisörer (endast +9 1999). Persson, Daléus, Lundgren och Schlaug fick dock inte mycket bättre resultat. De hade samtliga låga popularitetspoäng mellan +14 och +20 bland de egna partisympatisörerna. Lundgrens popularitet bland m-sympatisörer är t o m lägre än Bildts var när han startade lågt i mitten på 1980-talet. Bo Lundgren har fått en tuff start. En tuff start har också miljöpartiets nya språkrör Lotta Nilsson-Hedström fått. Hennes popularitetspoäng bland samtliga svars personer var -4; ungefär som Schlaugs på -5. Bland mp-sympatisörer är hon dock klart mindre uppskattad än Schlaug med ett medelvärde på endast +3 mot Schlaugs +19.

Figur 5 Partiedarpopularitet 1986-1999 (medeltal)

Kommentar: Partiledarnas popularitet har mätts på en elvgradig gillar-ogillarskala med värden mellan +5 (gillar) och -5 (ogillar). Medeltalen för samtliga svarspersoner respektive för det egna partiets sympatisörer har multiplicerats med 10 för att få en skala mellan -50 och +50.

Ett mått på hur framgångsrika partiledarna kan vara som röstvärvare för sina partier kan vi få om partiledarnas popularitet jämförs med motsvarande popularitetssiffror för partierna. En partiledare som är mer populär än sitt parti har klart bättre möjligheter att tjänstgöra som dragplåster än en partiledare som är mindre populär än det egna partiet. I det senare fallet riskerar partiledaren att fungera mer som ett sänke.

I SOM-studierna har vi mätt partiledarnas och partiernas popularitet på samma skala, vilket gör det möjligt att undersöka vilka partiledare som är mer eller mindre populära än sina partier. Resultaten i tabell 3 ger ett entydigt utslag. År 1999 kan rimligen endast två partiledare ha fungerat som positiva dragplåster. De partiledarna är Svensson och Schyman. De var de enda som var mer populära än sina partier i hela valmanskåren och bland de egna sympatisörerna. Övriga partiledare med Persson i spetsen var mindre uppskattade än sina partier. Den partiledare som uppskattades minst jämfört med det egna partiet bland de egna sympatisörerna är Lars Leijonborg.

Det allmänna mönstret sett över de senaste fjorton åren är att dagens partiledarkollektiv är mindre av dragplåster än tidigare generation av partiledare. Partiledarna har i genomsnitt tappat i popularitet jämfört med sina partier, såväl i hela valmanskåren som bland de egna sympatisörerna. Enda undantaget från den nedåtgående trenden är Alf Svensson, som idag är klart mer populär än kristdemokraterna; och mer så än han var på 1980-talet.

Tabell 3 Partiledarna som dragplåster eller som sänken i kampen om opinionen (medeltalsskillnader)

Partiledarnas popularitet jämfört med det egna partiets bland samtliga svarspersoner

Partiledare	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99
v	+13	+14	+15	+15	+15	+13	+11	+4	+10	+9	+5	+3	+10	+11
s	+10	+9	+4	+2	±0	+1	±0	-2	-2	+3	-4	-8	-10	-10
mp	-	-	-	-	-	-	-	-7	-2	-5	-5	-5	-5	-4
c	±0	-2	+3	+1	-1	-5	-4	-3	-4	-1	-1	-4	-2	-5
fp	+6	+5	+1	+3	+2	+2	±0	±0	+1	-6	-1	±0	-5	-6
kd	-	-	+5	+3	+4	+4	+3	+4	+5	+5	+5	+8	+8	+8
m	±0	-4	-11	±0	-2	+4	+3	+3	+6	+3	+8	+11	+9	-1
Snitt fem partiledare	+6	+4	+2	+4	+3	+3	+2	±0	+2	+2	+1	±0	±0	-2

Partiledarnas popularitet jämfört med det egna partiets bland egna sympatisörer

Partiledare	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99
v	-1	±0	±0	+4	+3	-3	-2	-12	-4	±0	-3	-9	±0	+2
s	±0	+1	-1	-1	-4	-4	-5	-5	-4	-2	-8	-9	-10	-13
mp	-	-	-	-	-	-	-	-14	-7	-7	-8	-14	-12	-12
c	-3	-6	+3	-4	-5	-13	-14	-12	-12	-12	-7	-10	-10	-15
fp	+3	+4	-2	+1	-2	±0	-1	+1	-2	-19	-15	-6	-14	-17
kd	-	-	+1	+1	+2	-3	±0	-4	+1	+2	±0	+3	+3	+4
m	-6	-11	-6	-3	-3	+1	+2	±0	+3	+2	+3	+5	+2	-15
Snitt fem partiledare	-1	-3	-2	-1	-2	-4	-4	-6	-4	-6	-6	-6	-6	-12

Kommentar: Resultaten visar hur populära partiledarna är i jämförelse med sina egna partier. Differensmättet kan variera mellan +100 (partiledaren mer populär än partiet) och -100 (partiet mer populärt än partiledaren). Plusvärden indikerar m a o att partiledaren är mer populär än partiet, medan minusvärden visar att partiledaren är mindre populär än sitt parti. Partiernas och partiledarnas popularitet har mätts på en gillar-ogillarskala med värden mellan +5 (gillar) och -5 (ogillar). Genomsnittssiffrorna gäller för partiledarna för v, s, c, fp och m.

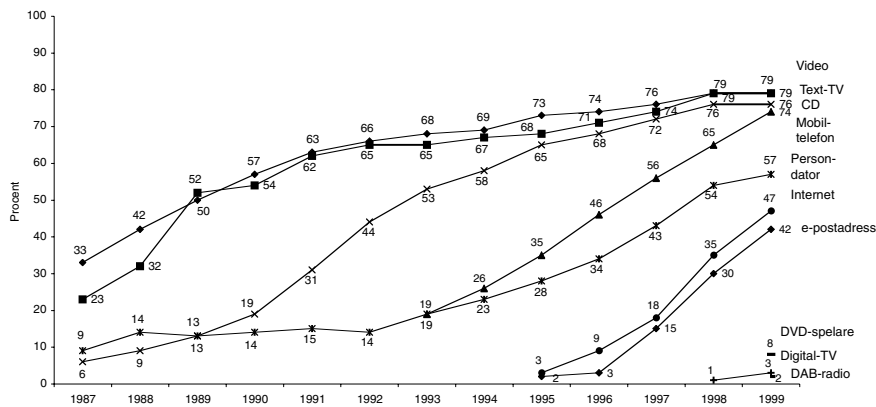
Nya och gamla medier

I det *nya* samhället står den nya medietekniken i centrum. Främst avses då digital teknik. Påståendet får stöd om vi ser på hur svenska hushåll investerat i nya medier sedan mitten av 1980-talet (figur 6). Tre vågor i hushållens anskaffning kan urskiljas. Den första representeras av text-TV och video som expanderade i slutet

av 1980-talet. Den första digitala hushållsmediet, CD-spelaren, kom i den andra vågen i början av 1990-talet. Den tredje vågen, som inträffar efter mitten av 1990-talet står persondatorn och Internet för. Andra digitala tekniker – DVD-spelare och set-top-box för digital-TV – saknar ännu betydelse.

Den teknik som framför allt associeras till den snabba samhällsförändringen är Internet. Nätet fungerar både som ett medium och som en ny överföringsteknik – framtidens supermedium (Weibull, 1999). Nätet skall ge möjlighet till både nya typer av politiska samtal och en ny ekonomi (e-handeln). De svenska hushållens anslutning till nätet skall stimuleras genom en nationell satsning på bredbandsutbyggnad. Att Internet också håller på att bli ett stort medium i Sverige framgår av att andelen nätanslutna svenska hushåll var närmare 50 procent i slutet av 1999.

Figur 6 Uppgången tillgång till olika slag av informationsteknik i hushållen 1987-1999 (procent)

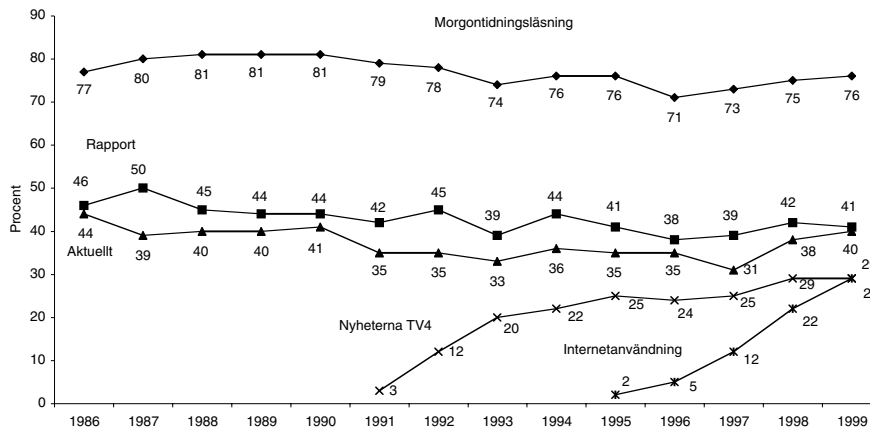
Kommentar: Procentbasen utgörs av samtliga svarspersoner.

Även om hushållet i stor utsträckning har tagit till sig de nya teknikerna finns det stora grupper som ännu befinner sig utanför. Persondatorinnehavet som bland allmänheten mellan 15 och 80 år är 57 procent ligger bland pensionärer på endast 13 procent. Högre tjänstemän har till nästan 70 procent Internetuppkoppling, medan motsvarande siffra bland arbetarfamiljer är 40 procent – och bland pensionärer 7 procent. Endast för vanlig TV och telefon finns det inte några ålders- eller klasskillnader.

Användningen av nätet har också ökat snabbt under de senaste åren, även om ökningstakten avtagit något mellan 1998 och 1999. Andelen som regelbundet använder Internet ligger 1999 på samma nivå som andelen tittare på TV4:s Ny-

heterna (figur 7). Som framgår av en analys längre fram i denna volym håltar emellertid en sådan jämförelse betänkligt. Internet är ännu så länge på inget sätt det nyhetsmedium som på många håll har förväntats. Visserligen används nätet för fakta- och informationssökning, men den mest ökande funktionen är nöje och individrelaterad användning som e-post och e-handel (jfr Mediebarometern, 2000).

Figur 7 Morgontidningsläsning och nyhetstittande i TV minst 5 dagar/vecka samt internetanvändning (procent)

Kommentar: "Morgontidningsläsning" anger andelen undersökningspersoner som uppgett att de läser morgontidning minst fem dagar i veckan eller oftare. För "Rapport", "Aktuellt" och "Nyheterna TV4" anges andelen undersökningspersoner som uppgett att de tittar på respektive nyhetssändning minst fem dagar i veckan eller oftare. Internetanvändning avser andelen som uppger att de använder Internet flera gånger i veckan. Procentbasen utgörs av samtliga svars-personer i respektive SOM-undersökning.

Ett utmärkande drag hos det expanderande nätet är dess ojämlika sociala fördelning. Dessutom pekar utvecklingen på att nätet inte i sig är tillräckligt för ökad informations-spridning. Tvärtom tycks yngre och lågutbildade i det nya samhället oftare använda nätet i förströelsesyfte medan högutbildade har det som ytterligare en informationskälla.

I det nya samhället är det därmed fortfarande traditionella medier som står starkast. Dagstidningsläsningen i Sverige är mycket omfattande och har efter en svag period i början av 1990-talet på nytt börjat öka. Televisionens tre stora nyhetsredaktioner har också en mycket hög andel regelbundna tittare och samtliga har ökat sin publik under de senaste åren. Denna ökning är emellertid inte en följd av att det blivit fler tittare på respektive huvudsändning, utan att varje redaktion numera sänder fler program spridda över dagen.¹

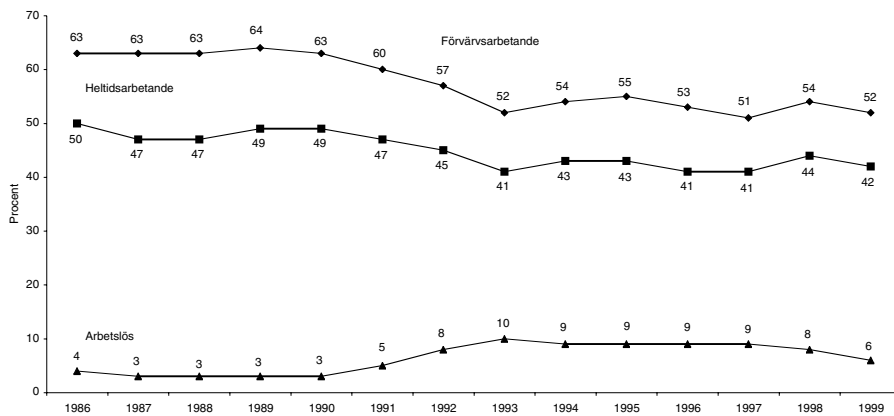
Mediesystemets totala expansion innebär en ökande fragmentering, som följer klara sociala mönster (Hadenius och Weibull, 2000). Det som märks tydligast är ålderskillnader. Rapport är de äldres stora nyhetsprogram och Nyheterna de yngres. Den regelbundna morgontidningsläsningen är vanligast bland äldre, medan Internetanvändningen domineras av yngre. Generationsklyftan ökar och kommer på sikt allt mer att påverka mediesystemets karaktär.

Arbete och fritid glider samman

I det nya samhället är det små och snabba företag som står för utvecklingen. Sinnebilden är den framgångsrika IT-branschen. Ett annat utmärkande drag i det nya samhället är att gränsen mellan arbete och fritid blir flytande. Många privata aktiviteter kan utövas på arbetsplatsen, liksom att delar av arbetet kan göras på datorn i bostaden.

När det gäller arbetslivet noteras en minskning i andelen förvärvsarbete fram till 1993, medan det därefter varit mer stabilt, låt vara att tendensen är något fallande. Andelen arbetslösa minskar sedan mitten av 1990-talet (figur 8).

Figur 8 Andel som uppgett sig vara förvärvsarbete, heltidsarbete eller arbetslös 1986-1999 (procent)

Kommentar: Procentbasen är samtliga svarspersoner 15-80 år. Andelen arbetslösa inkluderar personer i åtgärder och kunskapslyftet.

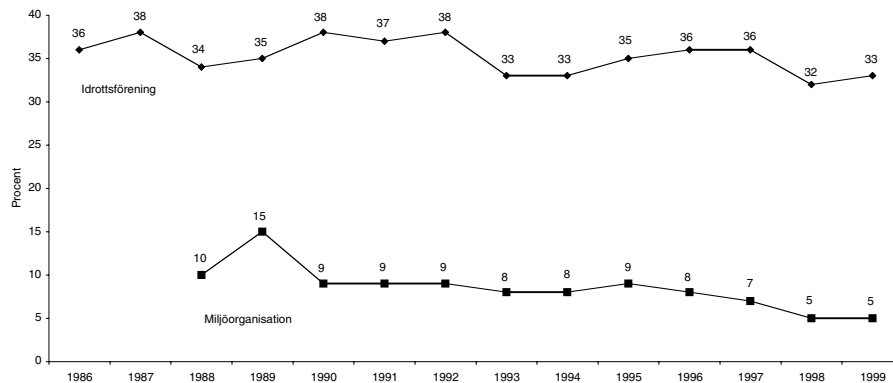
Att mindre än hälften av befolkningen mellan 15-80 år är förvärvsarbete på heltid kan tyckas ge stöd åt tanken på ett nytt samhälle med en annan syn på arbete.² Även om andelen heltidsarbete i de aktiva åldrarna (30-64 år) ligger på 60 procent är det fortfarande en låg andel, vilket pekar mot ett förändrat

samhälle. Men om det är en indikation på det nya samhället är det knappast det nya samhälle som folk önskar sig. Tvärtom visar det sig att två tredjedelar av SOM:s svars personer vill satsa på ett samhälle med en stor industrisektor och endast en fjärdedel prioriterar ett samhälle med en minskad industrisektor och en ökad tjänste- och servicesektor. Mindre än en tredjedel vill att en ökad andel av arbetet skall göras från hemmet.

Yngre personer vill dock i något större utsträckning satsa på det nya samhället. Bland de yngsta är det något under hälften som vill satsa på industrisektorn, i jämförelse med 70 procent bland personer över 50 år. En knapp tredjedel bland yngre svars personer vill satsa på tjänste- och servicesamhället mot endast 20 procent bland personer över 50 år.

Även om det finns antydningar till en generationskillnad är differenserna mindre än förväntat. Inte ens bland de yngsta har det nya samhället ännu så länge ett helhjärtat stöd. Att det finns generationskillnader som kan få betydelse på sikt visar dock svaren på en fråga om vad det är som gör livet värt att leva – fritiden eller arbetet. Fritiden svarade 49 procent av de unga under 30 år. Endast 13 procent bland dem uppgav arbetet. Bland personer mellan 50 och 64 år svarade fler arbetet (22 procent) och färre fritiden (22 procent).

Figur 9 *Andel som uppgivit medlemskap i idrottsförening eller miljöorganisation 1986-1999 (procent)*

Kommentar: Procentbasen är samtliga svars personer.

Det nya samhället kommer kanske än mer än det gamla att behöva ett livaktigt civilt samhälle. Bo Rothstein visar i sitt kapitel längre fram i boken att en av de centrala effekterna av det civila samhället – människors tillit till varandra – fortfarande är intakt i Sverige. Några försvagningstendenser syns inte. Detsamma gäl-

ler föreningsaktiviteten, det civila samhällets främsta yttrandeform. Medlemskap i exempelvis idrottsföreningar och miljöorganisationer minskar något, men mycket litet. Föreningsverige är ännu inte allvarligt hotat på vägen till det nya samhället.

Åt alla lycka bär...?

Förra årets SOM-bok hade titeln *Ljusnande framtid*. Den pekade på de positiva signalerna i det svenska opinions-samhället och lyfte fram den framtidstro som spirade på många områden. Under 1999 har optimismen tilltagit och kommit att präglade debatten om framtidens samhälle. Den fråga som ställs i årets volym är vilken förankring en sådan framtidsbild har i den svenska opinionen.

Om vi analyserar opinions- och medietrenderna sedan mitten av 1990-talet är det uppenbart att det finns en ökad tilltro till framtiden. Den svenska allmänheten tror överlag på en förbättrad samhällsekonomi, liksom på förbättringar för hushållen. Det finns också ett ökat intresse för den nya tekniken, och Internet vinner snabbt inträde i svenska hem. Men fördjupar vi oss i trenderna är mönstret på intet sätt entydigt.

En minskad industrisektor och en ökad servicesektor, eller en ökad informationsanvändning via Internet, har t ex ett svagt stöd hos allmänheten hösten 1999. Och informations-skillnaderna riskerar att växa som en pandang till den fortfarande stora sociala klyftan i nätanvändningen. Dock är det vanligare bland yngre, högutbildade och resursstarka grupper att hysa åsikter som ligger i linje med det nya samhället.

Utvecklingen pekar också hän mot vidgade klyftor av mer traditionellt slag. Stora grupper, som låginkomsttagare, ensamstående med barn och arbetarfamiljer, ser i motsats till höginkomsttagare och högre tjänstemän, mindre positiva effekter på den egna hushålls-ekonomin av en förbättrad samhällsekonomi.

Utmärkande för det nya framväxande samhället är just denna dubbelhet mellan vinnare som driver på utvecklingen och alla andra som följer med i förhoppning att också de skall gynnas av utvecklingen. Samtidigt är stora delar av det gamla samhälleliga politiska fördelningssystemet ifrågasatt och ökade krav ställs på medborgarnas egna självständiga val. Det nya samhällets trovärdighet kommer att avgöras av den eviga balansgången mellan autonomi och solidaritet, mellan frihet och broderskap.

Noter

- 1 Under undersökningsperioden 1999 var det huvudsakligen *Aktuellt* och *Rapport* som svarade för TV-nyheterna. Våren 2000 övertogs vissa av sändningarna av den nya redaktionen SVT24.
2. Frågan ingår i ett nytt forskningsprojekt *Arbete och industri* finansierat av SKF AB och lett av Sören Holmberg och Lennart Weibull. Ansvarig inom SKF är Lars G Malmer.

Referenser

- Hadenius, Stig och Weibull, Lennart (2000) *Massmedier. Press, radio & TV i förvandling*. Stockholm, Albert Bonniers Förlag
- Hernes, Gudmund (1978) Det medievidde samfunn. I Hernes, G (red) *Forhandlingsekonomi og blandningsadministrasjon*. Bergen, Universitetsforlaget
- Holmberg, Sören (1993) Partierna tycker vi bäst om i valtider. I Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (red) *Vägval*. SOM-Institutet, Göteborgs universitet
- Holmberg, Sören (1999) Partiröstning och personröstning. *Allmänna valen 1998 del 4*. Stockholm, SCB
- Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (1998) Opinionssamhället. I Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (red) *Opinionssamhället*. SOM-Institutet, Göteborgs universitet
- Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (1999) Ljusnande framtid. I Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (red) *Ljusnande framtid*. SOM-Institutet, Göteborgs universitet
- Mediebarometern 1999* (2000) Nordicom-Sverige, Göteborgs universitet
- Weibull, Lennart (1999) Publik och teknik. Tankar om medieutveckling och medieanvändning. I Carlsson, U (red) *Medierna i samhället. Kontinuitet och förändring*. Göteborg, Nordicom-Sverige.

Samhällsperspektiv

FÖRTROENDET FALLER

SÖREN HOLMBERG och LENNART WEIBULL

Varje samhällsbildning bygger på medborgarnas förtroende. I komplexa samhällen är vi tvingade att lita på att olika institutioner och organisationer fungerar. Samtidigt är förtroendet, som det formulerats av sociologen Niklas Luhmann, en mekanism för att reducera social komplexitet. För att klara det dagliga livet bygger vi på olika generaliserade förtroenden, som innebär att vi reducerar osäkerhet och därigenom underlättar ställningstaganden. Luhmanns tes är att förtroende spelar en ökande roll för människors val i det moderna samhället, eftersom det utmärks av enskilda fria medborgare, vars handlingar inte är förutsägbara (Luhmann, 1989:23ff). Men förtroende avser inte bara relationer människor emellan utan också förtroende för samhällets institutioner. Ett samhälles existens är beroende av att människor har förtroende för de centrala institutioner. Om institutionsförtroendet urholkas riskerar samhället att falla sönder (Bok, 1980).

I en översikt av forskningen om förtroende utskiljer Barbara Misztal tre perspektiv¹. I det första fallet betraktas förtroende som en egenskap hos enskilda individer, i det andra som en egenskap hos sociala relationer och i det tredje som en egenskap i ett samhälle (Misztal, 1996:14). Det synsätt vi valt att utgå ifrån ligger närmast det tredje perspektivet. Det har en tradition tillbaka till Tocquilles beskrivning av samhället som en sammanslutning av aktiva, ansvarsfulla medborgare, men har också spelat en stor roll i modern forskning. Exempelvis betonar Robert Putnam (1993) i sin studie av den italienska demokratin att Nord-italiens effektiva sätt att fungera har sin grund i medborgarnas samhällsförtroende.

En viktig fördel med att betrakta förtroende som en systemegenskap baserad på enskilda medborgares handlingar och bedömningar är att det därigenom blir möjligt att förena ett makro- och ett mikroperspektiv. Analyser utifrån ett sådant perspektiv ger mått på vilket förtroende enskilda personer eller grupper av människor har för olika samhällsinstitutioner, samtidigt som aggregerade mått ger oss en bild av vilket förtroende enskilda samhällsinstitutioner åtnjuter².

Detta kapitel syftar till att belysa samhällsförtroendet i Sverige både på mikro- och på makroplanet. Underlaget är SOM-institutets årliga förtroendemätning, där vi först redovisar hur förtroendet för enskilda samhällsinstitutioner utvecklats sedan 1986 och därefter analyserar skillnader i olika människors förtroendebedömningar³.

Förtroendebedömningar 1999

Ursprungligen avsåg SOM-institutets förtroendemätning elva samhällsinstitutioner. De var valda för att ge ett brett spektrum av politiska, mediala, ekonomiska och sociala institutioner. Dessa elva institutioner har funnits med i mätningen sedan 1986. Fr o m 1994 års mätning inkluderades rättsväsendet (domstolarna) och Svenska kyrkan. År 1995 tillkom kungahuset, 1996 kommunstyrelser och 1997 universitet/högskolor och de politiska partierna. Fr o m 1998 skedde en utökning genom att även institutioner inom EU – både parlamentet och kommissionen – inkluderades.

Tabell 1 Förtroendet för samhällsinstitutioner 1999 (procent, balansmått)

Samhällsinstitution	Mycket stort	Ganska stort	Varken/ eller	Ganska litet	Mycket litet	Summa procent	Balansmått
Sjukvården	17	50	20	9	3	99	+55
Universitet/högskolor	10	48	36	4	2	100	+52
Radio/TV	8	48	36	7	2	101	+47
Polisen	10	48	28	11	4	101	+43
Kungahuset	22	33	32	7	7	101	+41
Domstolarna	9	37	34	14	6	100	+26
Grundskolan	6	39	36	15	4	100	+26
Bankerna	7	35	34	18	6	100	+18
Dagspressen	2	31	45	17	5	100	+11
Försvaret	6	27	44	15	8	100	+10
Svenska kyrkan	6	25	43	14	12	100	+5
Storföretagen	3	27	45	18	8	101	+4
Riksdagen	3	24	42	20	11	100	-4
Kommunstyrelserna	2	17	45	24	11	99	-16
Regeringen	3	19	38	25	15	100	-18
De fackliga organisationerna	2	19	40	25	14	100	-18
De politiska partierna	1	12	41	29	18	101	-34
Europaparlamentet	1	8	32	25	34	100	-50
EU-kommissionen	1	7	31	27	33	99	-52

Källa: Riks-SOM 1999

Anmärkning: Tabellen redovisar en sammanläggning av resultaten från de två nationella SOM-mätningarna 1999 (antal svarande=3503). Personer som ej besvarat förtroendefrågan för någon institution är inte medtagna i procenttalen. Dylåka svar var mycket sällsynta och lämnades av endast mellan två och tre procent för de olika institutionerna. Högsta andelen vet ej svar finns där även andelen som svarar varken stort eller litet förtroende är hög, t ex beträffande dagspressen och storföretagen.

Med de redovisade utökningarna omfattar undersökningen fr o m 1998 19 olika samhällsinstitutioner⁴. Utfallet av mätningen redovisas i tabell 1. Det visar sig att sjukvården och universitet/högskolor åtnjuter högst förtroende. Lägst förtroende

åtnjuter de fackliga organisationerna och de politiska partierna samt de två EU-institutionerna. De samhällsinstitutioner där jämförelser kan göras med 1998 uppvisar i huvudsak samma rangordning. Polisen har dock passerat kungahuset i förtroende, låt vara att det är mycket knappt, och dagspressen och försvaret har gått förbi storföretagen. I botten har regeringen tappat en placering. I toppen och botten är rangordningen i stort densamma under de fyra senaste åren. De två institutioner som för första gången ingick i förtroendebedömningen 1998 – EU-kommissionen och EU-parlamentet – placerade sig då helt i botten. Drygt hälften av allmänheten saknar förtroende för båda och få stödjer dem. Mellan 1998 och 1999 sjönk sedan nivån ytterligare, från -39 till -50 för Europaparlamentet och från -42 till -52 för EU-kommissionen.

I jämförelse med förtroendebedömningarna 1998 bekräftas vårt antagande om en valårseffekt. Samtliga jämförbara institutioner hade en uppgång mellan 1997 och 1998 och flertalet av dem föll tillbaka något igen år 1999. Nivån på nedgången är inte oväntat störst för riksdag, regering och kommunstyrelserna, men även sjukvården har tappat något. Resultatet blir att flertalet politiska institutioner ligger förankrade i botten tillsammans med de fackliga organisationerna.

När det gäller de låga tilltrosiffrorna för de två EU-institutionerna 1999 i jämförelse med 1998 går det inte att tala om någon valårseffekt, eftersom det 1999 ägde rum ett Europaparlamentsval. En tillspetsad modifiering av valårshypotesen är att de svenska politiska institutionerna stiger i förtroende då de uppmärksammas av medborgarna ett valår, medan det omvända förhållandet gäller för EU: misstron mot EU blir snarast något större när EU uppmärksammas.

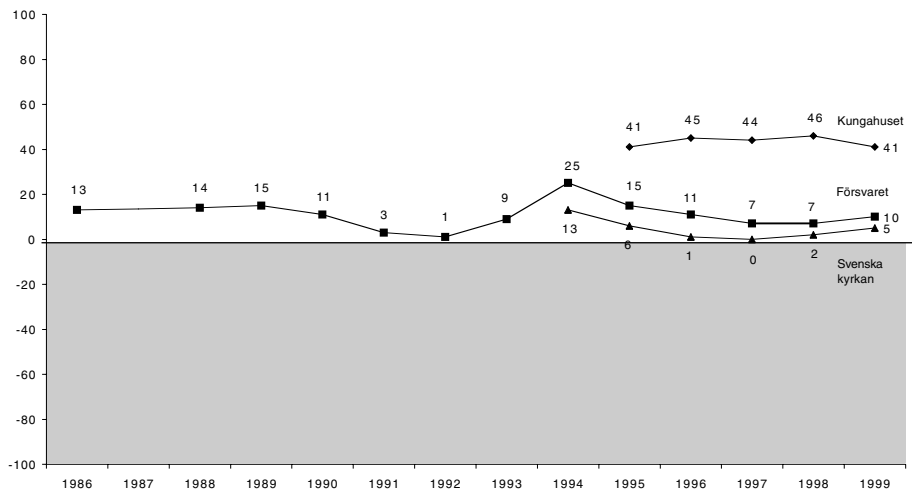
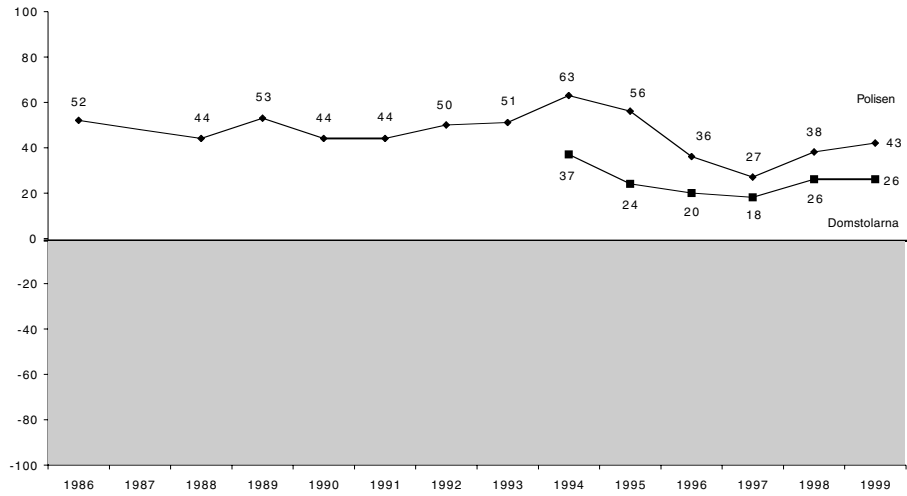
I övrigt kan noteras att bankernas förtroende fortsätter att stärkas för fjärde året i rad. Vägen tillbaka till lika goda förtroendesiffror som under 1980-talet är dock fortfarande lång.

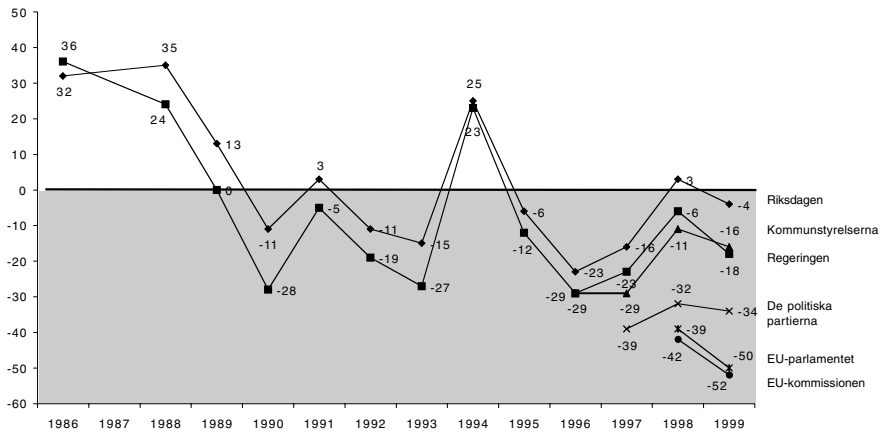
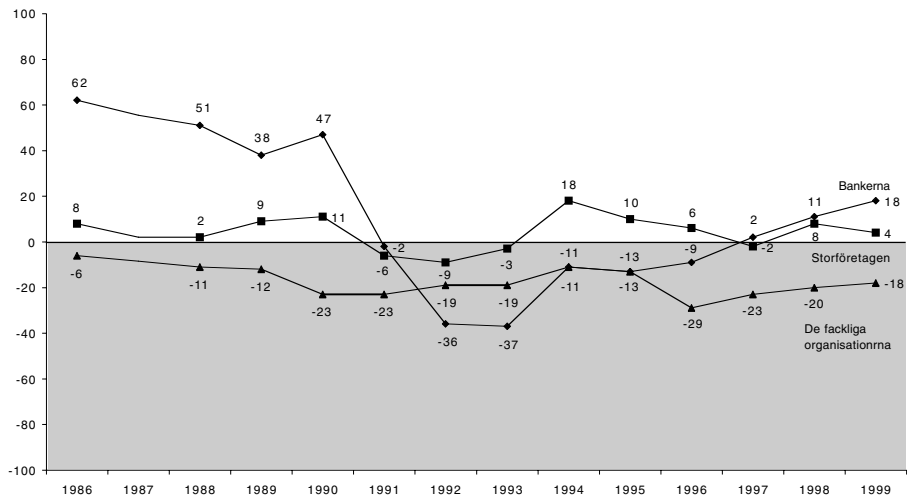
Förändringsmönster...

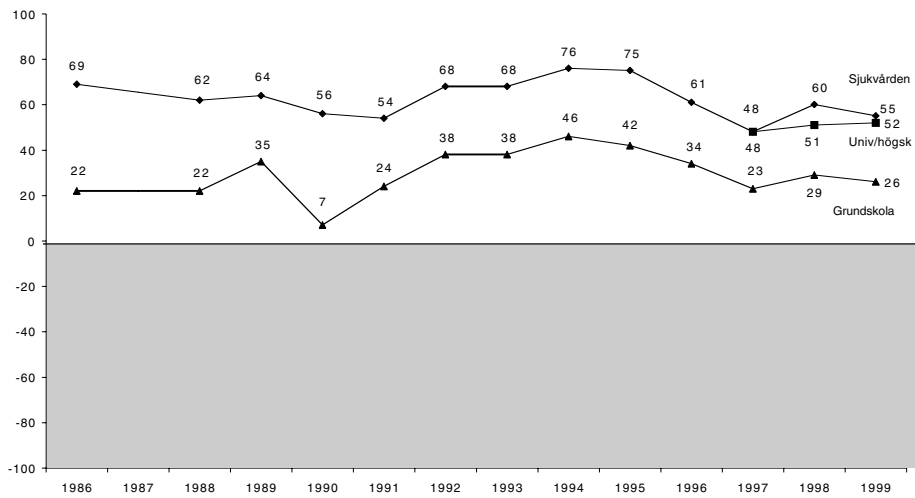
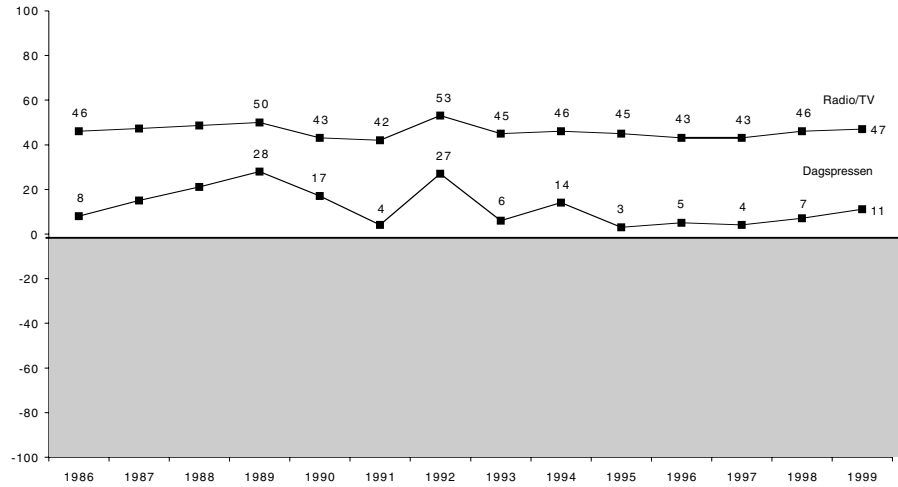
I figur 1 redovisas förtroendeförändringar över tid, redovisade efter balansmättet. Vi har valt att för tydlighetens skull redovisa förtroendeutvecklingen i ett antal kurvdiagram.

Förtroendebedömningarna av sjukvården, polisen, grundskolan och domstolarna uppvisar en mycket hög intern samstämmighet över de fjorton undersökta åren samtidigt som nivåskillnaderna är i stort sett desamma. Mellan 1986 och 1991 återfanns en svag förtroendenedgång som följdes av en kraftig uppgångstrend till 1994. Efter 1995 föll samtliga fyra relativt kraftigt – störst var fallet för sjukvården. Uppgången 1998 har att göra med att valåret allmänt drog upp förtroendet. Mellan 1998 och 1999 skiljer sig tendensen något mellan institutionerna: sjukvården faller på nytt något, medan polisen ökar. Om vi ser till helheten är den senare uppgången möjligen något oväntad. Det kan dock inte uteslutas att vissa händelser här kan ha spelat in, t ex de s k Malexandermorden på två poliser.

Figur 1 Bedömningar av förtroendet för nitton samhällsinstitutioner 1986-1999 (Balansmått)

Kommentar: Om balansmättet se tabell 1. År 1987 saknas i figurerna eftersom ett annat, icke jämförbart mått, användes detta år. För de två medieinstitutionerna saknas av samma skäl även siffror för 1988.

Också bedömningarna av de två centrala institutionerna inom den politiska sfären – riksdag och regering – demonstrerar en anmärkningsvärd intern överensstämmelse över hela tidsperioden. Riksdagen har dock i stort sett genomgående något högre förtroende än regeringen. På lång sikt framträder en succesiv försvagning, liksom i andra länder (Norris 1999, Listhaug och Wiberg, 1995). Samtidigt avviker valåren, särskilt 1994 men också 1998, genom högre siffror och indikerar att det finns en elektoral cykel i det politiska förtroendet. Nedgången mellan 1998 och 1999 är dock klart mindre än den var mellan 1994 och 1995. Å andra sidan var uppgången mellan 1993 och 1994 betydligt större än den var mellan 1997 och 1998. I själva verket var 1994 det enda år på 1990-talet när regeringen hade en positiv förtroendebalans i befolkningen.

De nya politiska institutioner som tillförts mätningen efter mitten av 1990-talet följer i stort samma mönster som regering och riksdag. De politiska partierna och de två EU-institutionerna ligger dock på en betydligt lägre förtroendnivå. Frågan är i vilken utsträckning så k affärer som inträffade i ett par kommuner i mitten på 1990-talet påverkat synen på kommunstyrelserna. Detta kan givetvis inte uteslutas, men i ett längre perspektiv förefaller kurvan ha mer att göra med ett allmänt politiskt opinionsklimat än med enskilda händelser.

Mönstret i bedömningarna av de fackliga organisationerna uppvisar mindre skillnader över fjortonårsperioden. Facket har alla år en klart negativ förtroendebalans och dessutom en långsiktig nedgång i förtroendeopinionen. Även inställningen till facket påverkas något av valårsfaktorn. Eftervalåret 1999 ligger dock förtroendet på samma nivå som valåret 1998.

När det gäller bedömningar av samhällsinstitutioner som försvaret och storföretagen har de ett likartat förändringsmönster och ligger dessutom på i stort sett samma nivå. Av de nya institutioner som började studeras i mitten av 1990-talet – kungahuset och Svenska kyrkan – uppvisar kyrkan en svagt nedåtgående förtroendetrend men återhämtade sig något 1999. Kungahuset ligger betydligt högre och har haft en stabil nivå. Mellan 1998 och 1999 kan dock en viss nedgång förmärkas.

Den samhällsinstitution som uppvisar det mest spännande förändringsmönstret över de fjorton undersökningsåren är otvivelaktigt bankerna. Resultaten illustrerar hur snabbt förtroendefall kan ske och hur lång tid det tar att komma tillbaka. Bankerna låg i mitten av 1980-talet nästan på samma förtroendenivå som sjukvården. Efter 1990 kom det kraftiga fallet – mellan 1990 och 1992 gick förtroendet i botten. Efter 1993 har det skett en långsam återhämtning. År 1999 är förtroendet för bankerna klart över på plussidan igen.

Bedömningarna av medierna uppvisar också en viss inbördes överensstämmelse. Den är emellertid på inget sätt så tydlig som när det gäller regering och riksdag eller de sociala institutionerna. Radio/TV ligger genomgående på en betydligt högre förtroendenivå än dagspressen och är inte underkastade samma snabba skiften i allmänhetens bedömningar. Förtroendet för medierna uppvisar inte någon långsiktig upp- eller nedgångstrend under fjortonårsperioden.

...och möjliga perspektiv

Det har redan framhållits att det är svårt att finna några entydiga förklaringar till förändringarna i svenskarnas institutionsförtroende. Förklaringarna skiftar beroende på vilken typ av institutioner som bedöms. Dessutom opererar vi med förtroende på olika nivåer: det handlar dels om förtroendebedömningar som styr medborgarnas vardag, dels om förtroenderelationer som utvecklas inom olika grupper genom medborgarnas handlingar, dels om det förtroendeklimat som allmänt råder i samhället (Misztal, 1996:95ff). Beroende på vilket perspektiv vi väljer finns olika teoretiska traditioner att anknyta till.

För den aktuella framställningen har det inte ansetts rimligt att gå vidare med sådana analyser, utan vi har valt att i våra analyser utgå från tre faktorer som särskilt viktiga för att förstå människors förtroendebedömningar (Elliot, 1997): (1) utvärdering av institutionens existerande verksamhet (trovärdighet, kvalitet), (2) medborgarnas intresse för institutionens verksamhet (institutionens upplevda betydelse) och (3) rådande socio-kulturella värderingar i samhället (opinionsklimatet). Av dessa är den förstnämnda svårast att bedöma, eftersom den i stor utsträckning kommer att bestämma vilka förväntningar den enskilde har på respektive institution.

De tre förklaringsfaktorerna kan användas för tolkningar av både nivån på det förtroende som en viss institution åtnjuter och förändringar över tid. Det tycks exempelvis uppenbart att sjukvårdens starka ställning – även om det skett en nedgång efter 1995 – har sin bakgrund i att den ligger högt när det gäller samtliga tre typer av förklaringar. Att sociala institutioner värderades relativt sett lägre under 1980-talets slut än under 1990-talet torde kunna hänföras till ett förändrat opinionsklimat. När de utsattes för nedskärningar under 1990-talets krisår kom de att upplevas som mera betydelsefulla. Bankernas kraftiga fall i förtroendeopinionen kan i sin tur till stor del förklaras av bankkrisen *i kombination* med förändringar i servicegraden till kunderna.

Regeringens och riksdagens stora förtroendefall efter 1994 kan kopplas till en besvikelse över att många förhoppningar som väcktes av riksdagsvalet och EU-omröstningen inte infriades. Överhuvudtaget kan det som har kallats 'valårseffekten' just betraktas som ett uttryck för kollektiva förhoppningar. Ett val innebär att olika möjligheter artikuleras och framtiden framträder i en mera positiv dager. Den långsiktiga nedgången i politiskt förtroende kan betraktas som ett uttryck för ett ökat avstånd till politiska institutioner, en kritik av vad som levereras och en känsla av brist på delaktighet. Avståndsfaktorn och den allmänt negativa EU-inställningen kan förklara det mycket låga förtroendet för EU-kommissionen och EU-parlamentet.

Dimensioner i bedömningarna

Det är uppenbart att det finns betydande likheter i bedömningarna mellan enskilda institutioner. Det faktum att en majoritet av dem ligger på klara plusvärden är en indikation i denna riktning. Det har också visat sig att det överlag finns positiva samband mellan förtroendebedömningarna för enskilda institutioner. I likhet med tidigare år visar en korrelationsanalys att endast få samband understiger $+0.10$ (Pearson's r). Den som är positiv till en samhällsinstitutions sätt att fungera tenderar att värdera även andra institutioner positivt. Inte ens där det är rimligt att förvänta sig en motsättning finns det några negativa samband utan istället nollkorrelation. De gäller exempelvis förhållandet mellan förtroendet för fackliga organisationer och förtroendet för storföretagen. I ett vidare perspektiv kan detta tolkas så att det svenska samhället traditionellt har varit förtroendeskapande genom att solidaritet och rättvisa varit centrala värden (jfr Misztal, 1996:208ff).

Att det finns ett slags gemensam förtroendegrund i Sverige hindrar inte att olika samhällsinstitutioner värderas på olika sätt. En explorativ faktoranalys genomförd på samma underlag som 1998 – alltså enbart på bedömningen av de svenska samhällsinstitutionerna – ger för 1999 ett likartat resultat. Den visar att det finns fyra huvuddimensioner i bedömningarna (tabell 2a). På grundval av faktorlösningen kan vi gruppera de 17 institutionerna i fyra grupper:

- *den politiska*: regering, riksdag, de politiska partierna, kommunstyrelserna och de fackliga organisationerna
- *den samhällsbevarande*: kungahuset, Svenska kyrkan, storföretagen, bankerna, domstolarna, universitet/högskolor och bankerna
- *den sociala*: sjukvården, polisen, försvaret och grundskolan
- *den mediala*: radio/TV och dagspressen

Av de fyra dimensionerna är den politiska mest distinkt. Regering och riksdag laddar högst. Även de politiska partierna ligger som väntat högt på denna dimension, medan de fackliga organisationerna ligger lägre.

Det som kallas för den samhällsbevarande dimensionen har sin laddning i något slag av grundläggande förhållningssätt till samhället. Den svarar närmast mot den klassiska föreställningen om kronan, korset och penningpåsen. År 1999 är dimensionen bredare genom att domstolarna och universitet/högskolor kommit in. På den samhällsbevarande dimension har de fackliga organisationerna en negativ laddning – en av de få negativa laddningarna i hela analysen.

Den sociala dimensionen representeras i första hand av sjukvård och polis men också av försvaret och grundskolan. Den står 1999 för något slag av grundläggande offentlig service, närmast påminnande om grundfunktionerna i nattvaktarstaten. I jämförelse med 1998 har domstolarna och universitet/högskolor försvunnit.

Slutligen finns en distinkt medial dimension där radio/TV och dagspress laddar mycket högt. Även de fackliga organisationer har här – som tidigare år – en relativt hög laddning. Det gör det nära till hands att tala om dimensionen som relaterad till opinionsbildning.

Ett försök till jämförelse mellan 1998 och 1999 pekar på att de dimensioner som framträdde i 1998 års analys präglades något mera av en politisk resonansbotten. En rimlig tolkning är att skillnaden kan förklaras av att 1998 var ett valår, då dessutom den förekom en viss vänstermobilisering av medborgarna (jfr vårt inledande kapitel).

Tabell 2a Faktoranalys av förtroendebedömningarna för sjutton svenska samhällsinstitutioner 1999 (faktorladdningar)

Samhällsinstitution	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4
	Den politiska	Den samhällsbevarande	Den sociala	Den mediala
Regeringen	0,84	0,02	0,20	0,05
Riksdagen	0,82	0,19	0,16	0,08
De politiska partierna	0,77	0,25	0,08	0,14
Kommunstyrelserna	0,67	0,30	0,18	0,15
De fackliga organisationerna	0,53	-0,12	0,16	0,42
Kungahuset	0,04	0,75	0,09	0,03
Svenska kyrkan	0,16	0,64	0,15	0,07
Storföretagen	0,07	0,63	0,06	0,28
Domstolarna	0,32	0,49	0,36	0,09
Universitet/högskolor	0,24	0,38	0,25	0,33
Bankerna	0,22	0,34	0,30	0,31
Sjukvården	0,10	0,02	0,81	0,10
Polisen	0,17	0,20	0,73	0,04
Försvaret	0,16	0,38	0,51	0,02
Grundskolan	0,21	0,13	0,47	0,31
Dagspressen	0,14	0,13	0,04	0,79
Radio/TV	0,08	0,18	0,12	0,78
Procent förklarad varians	33	9	7	6

Tabell 2b Faktoranalys av förtroendebedömningarna för nitton samhällsinstitutioner 1999 (faktorladdningar)

Institution	Faktor 1 Politisk faktor	Faktor 2 Nationsfaktor	Faktor 3 Överstatlig faktor	Faktor 4 Medial faktor
Regeringen	0,82	0,19	0,12	0,04
Riksdagen	0,74	0,24	0,27	0,09
De politiska partierna	0,66	0,18	0,43	0,14
De fackliga org	0,60	0,06	-0,08	0,40
Kommunstyrelserna	0,57	0,32	0,28	0,18
Polisen	0,27	0,68	-0,06	0,01
Sjukvården	0,28	0,63	-0,17	0,04
Försvaret	0,15	0,61	0,17	0,03
Domstolarna	0,24	0,58	0,23	0,13
Kungahuset	-0,16	0,55	0,34	0,14
Svenska kyrkan	0,00	0,54	0,26	0,16
Grundskolan	0,30	0,44	-0,03	0,30
Universitet/högskolor	0,18	0,41	0,18	0,36
Bankerna	0,18	0,40	0,25	0,31
EU-kommissionen	0,42	0,09	0,81	0,02
Europaparlamentet	0,41	0,08	0,81	0,05
Storföretagen	-0,11	0,36	0,55	0,32
Radio och TV	0,10	0,14	0,03	0,80
Dagspressen	0,15	0,06	0,14	0,78
Procent förklarad varians	32	9	8	6

Källa: Riks-SOM 1999

Anmärkning: Faktoriöslösnigen bygger på en varimaxrotering. Antalet faktorer har i båda analyserna fastställts utifrån Kaisers kriterium.

Genom att de två EU-institutionerna är de enda icke-svenska institutioner som ingår i förtroendemätningen kan det vara intressant att se vad som händer med dimensionerna i människors bedömningar om de introduceras i analysen. I tabell 2b finns därför en motsvarande faktoranalys redovisad baserad på samtliga 19 institutioner. Också här framträder fyra huvuddimensioner, men de skiljer sig delvis från de tidigare nämnda:

- *den politiska*: regering, riksdag, de politiska partierna, kommunstyrelserna och de fackliga organisationerna
- *den samhällsbevarande svenska*: polisen, sjukvården, försvaret, domstolarna, Svenska kyrkan, kungahuset, grundskolan, universitet/högskolor och bankerna
- *den övernationella*: Europaparlamentet, EU-kommissionen och storföretagen
- *den mediala*: radio/TV och dagspressen

Den politiska och den mediala dimensionen kvarstår i stort sett oförändrade. Det som inträffar är att introduktionen av de övernationella institutionerna bildar en egen dimension, där även storföretagen laddar relativt högt. Under det 'yttre trycket' pressas de tidigare nämnda samhällsbevarande och sociala dimensionerna samma till en nationell. På den laddar dock banker och universitet/högskolorna relativt lågt.

Intressant att notera är att den övernationella och den politiska dimensionen ligger relativt nära varandra: de två Europainstitutionerna laddar även förhållandevis högt på den politiska dimensionen. I en ytterligare analys har vi splittrat upp den samhällsbevarande svenska faktorn. Det visar sig då att den faller ut i tre: en traditionellt social (sjukvård, polis och försvar, men också bankerna), en samhällsbevarande (kungahuset och Svenska kyrkan) en bildningsinriktad (universitet/högskolor och grundskolan, men också domstolarna). Annorlunda uttryckt, de nationella skillnaderna finns kvar under ytan av sammanhållning mot det övernationella.

Förtroendets demografi...

När det gäller förtroendebedömningarna i olika demografiska grupper råder det en relativt stor samstämmighet i huvudtendenserna. Sjukvården och universitet/högskolor åtnjuter högt förtroende i stort sett alla undersökta sociala grupper, medan EU-institutionerna genomgående ligger lågt. Men det finns klara skillnader på några punkter. I tabell 3 redovisas förtroendebalansen för samtliga institutioner med hänsyn till svarspersonernas kön, ålder, utbildning och medborgarskap. Vidare redovisas genomsnittsbalansen för de fyra huvudgrupper av institutioner som presenterades tidigare.

Om vi ser till det genomsnittliga förtroendet ligger kvinnor något högre än män. Skillnaderna är minst i fråga om sociala institutioner, där både män och kvinnor ligger högt. De största differenserna finns i fråga om bankerna, där män har betydligt lägre förtroende. Också i fråga om kungahuset, Svenska kyrkan och polisen har männen klart lägre förtroende. Den enda av de nitton undersökta institutionerna, där männen har ett något högre förtroende är sjukvården.

När det gäller åldersgrupper har yngre och äldre personer ett högre samhällsförtroende än medelålders. Den relativt sett mest kritiska gruppen är de mellan 30 och 49 år. Bland dem är det framförallt bankerna som åtnjuter lågt förtroende med ett balansmått på +6 som kan jämföras med +39 hos de yngsta och +23 hos de äldsta. Stor spridning råder också beträffande förtroendet för Svenska kyrkan: +3 i den medelålders gruppen mot +18 bland pensionärerna.

Tabell 3 Förtroendet för enskilda samhällsinstitutioner i olika demografiska grupper 1999 (balansmått)

Samhällsinstitution	Kön		Ålder				Utbildning				Medborgarskap	
	Man	Kv	15-29	30-49	50-64	65-80	Låg	M-låg	M-hög	Hög	Sv	Utl
Sjukvården	+57	+54	+62	+53	+54	+55	+53	+61	+55	+56	+56	+58
Universitet/högskolor	+53	+51	+63	+50	+48	+46	+37	+47	+58	+70	+52	+57
Radio/TV	+45	+49	+48	+44	+47	+54	+52	+48	+46	+43	+47	+50
Kungahuset	+35	+47	-33	+40	+43	+53	+41	+43	+40	+44	+42	+39
Polisen	+35	+50	+39	+41	+41	+52	+43	+46	+40	+45	+43	+35
Grundskolan	+22	+29	+32	+27	+24	+14	+30	+34	+23	+23	+25	+38
Domstolarna	+22	+29	+34	+31	+22	+10	+11	+25	+39	+46	+27	+20
Bankerna	+11	+26	+39	+6	+14	+23	+23	+11	+19	+17	+18	+25
Storföretagen	+6	+2	+16	+4	±0	-6	-7	+1	+9	+15	+4	+11
Dagspressen	+8	+13	+16	+9	+9	+13	+10	+9	+11	+17	+11	+17
Försvaret	+8	+13	+14	+9	+10	+9	+5	+10	+13	+15	+10	+12
Riksdagen	-3	-3	-4	-3	-3	-3	-7	-11	-1	+11	-4	+13
Svenska kyrkan	-3	+15	+5	+3	+2	+18	+5	±0	+3	+15	+6	+3
Regeringen	-17	-19	-17	-16	-25	-21	-20	-18	-18	-16	-19	+1
Kommunstyrelserna	-20	-12	-14	-20	-15	-9	-12	-18	-19	-14	-16	-17
De fackliga org	-22	-15	-6	-23	-22	-19	-14	-19	-17	-28	-19	-6
De politiska partierna	-36	-32	-25	-33	-37	-41	-37	-37	-35	-24	-34	-31
EU-kommissionen	-57	-48	-39	-56	-55	-55	-59	-58	-51	-40	-53	-30
Europaparlamentet	-54	-47	-40	-54	-52	-52	-55	-55	-48	-40	-51	-24
<i>Dimension</i>												
Samhällsbevarande	+20	+28	+32	+22	+22	+23	+18	+19	+26	+35	+25	+26
Social	+31	+37	+37	+22	+32	+33	+33	+38	+33	+35	+34	+38
Politisk	-20	-16	-13	-19	-20	-19	-18	-21	-18	-14	-18	-8
Medial	+27	+31	+32	+27	+28	+34	+29	+29	+29	+20	+29	+34
Genomsnitt	+5	+11	+13	+6	+6	+7	+5	+6	+8	+13	+8	+14
Antal svarspersoner	1633	1646	710	1146	872	545	917	614	1085	598	3186	129

Källa: Riks-SOM 1999

Utbildningsfaktorn ger genomgående ett stort utslag. Högutbildade ligger ofta högre än lågutbildade i samhällsförtroende. Undantag är grundskolan och radio-TV, där dock skillnaderna inte är särskilt stora. Den största skillnaden finns i fråga om domstolarna, där förtroendebalansen bland högutbildade är +46 mot endast +11 bland lågutbildade. De två EU-institutionerna värderas också mycket olika. Högutbildade är klart mindre negativa (snitt -40) än lågutbildade (-57).

Överlag gäller att utländska medborgare bosatta i Sverige har högre förtroende för de flesta samhällsinstitutioner. Skillnaden är särskilt stor när det gäller EU-institutionerna, där utländska medborgare är mindre negativa än infödda svenskar, men även regering och riksdag värderas klart högre. I övrigt är skillnaderna förhållandevis små. De få institutioner där utländska medborgare har något lägre förtroende är polisen, domstolarna och kungahuset.

Flera av skillnaderna mellan grupperna kan förklaras av vad som kan kallas för berördhets- eller närhetsfaktorn, t ex att högutbildade värderar universitet och högskolor högre än lågutbildade. Traditionens roll spelar säkerligen också en roll, t ex för äldre personers höga uppskattning av kungahuset och svenska kyrkan. Överlag är det dock svårt att finna något entydigt mönster.

... och politik

Det är självklart att bedömningarna av flera av samhällsinstitutionerna innehåller politiska laddningar. Att exempelvis frågan om förtroendet för regeringen kommer mycket nära en politisk attityd. Men frågan är vilka andra institutioner som uppvisar politiska svarsmönster. Vi analyserar frågan genom att se på i vilken utsträckning som svarspersonernas institutionsförtroende är strukturerat av partisympatier respektive ideologisk vänster-högerposition.

Det visar sig att det är tre institutioner som står för huvuddelen av den politiska polariseringen. I rangordning är de: regeringen, de fackliga organisationerna och storföretagen. För dem är differensen mellan vänster- och högersympatisörer mellan 40 och 50 balansmåttsenheter (tabell 4). Regeringen och fackjet åtnjuter högst förtroende till vänster medan storföretagen har sin starkaste förtroendebas till höger.

I nästa grupp finns ett antal institutioner där skillnaden är mellan 20 och 30 balansmåttsenheter: kungahuset (högst till höger), de politiska partierna (vänster), Europaparlamentet (höger) och riksdagen (vänster). Inte i något fall kan bedömningsskillnaderna sägas vara överraskande.

När det gäller olika partisympatisörers bedömningar är tendensen inte lika entydig, även om det politiska blockmönstret givetvis reflekteras i svaren. Ett typiskt drag är att socialdemokratiska sympatisörer har ett relativt högt samhällsförtroende, medan miljöpartiets ligger relativt lågt, liksom ofta även vänsterpartiets. Kristdemokratiska sympatisörer avviker från den borgerliga profilen i sin syn på bl a domstolarna och EU-institutionerna, där man uppvisar lågt förtroende.

De politiska laddningarna i många förtroendebedömningar ger stöd för antagandet att opinions- och samhällsklimatet påverkar hur institutioner värderas. Påverkan tenderar vara större i de fall då svarspersonerna inte har någon personlig erfarenhet av institutionerna.

Samhällsförtroendets grunder

Årets analys har ytterligare stärkt en slutsats från våra tidigare förtroendemätningar. Nyckelordet är *berördhet* (Holmberg och Weibull 1999). Med ökade geografiska, psykologiska och kulturella avstånd faller både människors och institutioners förtroende. Institutioner som ligger längst bort åtnjuter lägst förtroende, institutioner som ligger närmast har högsta tilltro. Det finns i detta avseende en stor över-

ensstämmelse med vad vi vet om vad som betingar människors allmänna intresse för omvärlden (Prakke, 1967; jfr Misztal, 1986:15ff).

Tabell 4 Bedömning av nitton samhällsinstitutioner efter subjektiv vänster-högerplacering och partisympati 1999 (balansmått)

Samhällsinstitution	Självklassificering vänster-höger		Partisypati						
	vänster	höger	v	s	c	fp	m	kd	mp
Sjukvården	+57	+57	+49	+64	+59	+62	+53	+56	+47
Universitet/högskolor	+53	+60	+47	+51	+46	+69	+60	+52	+60
Radio-TV	+50	+47	+45	+53	+52	+53	+47	+46	+45
Kungahuset	+23	+58	+9	+36	+64	+58	+57	+63	+31
Polisen	+42	+43	+30	+52	+49	+50	+40	+50	+34
Grundskolan	+31	+19	+22	+39	+32	+20	+17	+18	+28
Domstolarna	+24	+59	+13	+31	+18	+50	+32	+24	+29
Bankerna	+12	+22	±0	+25	+25	+34	+24	+15	+1
Storföretagen	-21	+31	-26	-4	-6	+30	+35	+11	-22
Dagspressen	+8	+15	+8	+14	+10	+24	+14	+14	+2
Försvaret	+3	+20	-7	+15	+21	+14	+18	+13	-3
Riksdagen	+9	-8	-18	+22	+10	+20	-15	-5	-20
Svenska kyrkan	-3	+12	-14	+13	+30	+25	+4	+26	+5
Regeringen	+7	-37	-24	+22	-23	-11	-47	-33	-33
Kommunstyrelserna	-8	-20	-30	+2	+3	-2	-24	-15	-28
De fackliga org	+8	-43	-8	+12	-25	-28	-47	-36	-18
De politiska partierna	-24	-37	-40	-18	-37	-23	-38	-39	-43
EU-kommissionen	-58	-46	-72	-46	-59	-46	-40	-50	-66
Europaparlamentet	-59	-42	-71	-47	-52	-37	-39	-46	-64
Dimension									
Samhällsbevarande	+15	+40	+5	+25	+30	+44	+35	+32	+17
Social	+33	+35	+24	+43	+34	+37	+32	+34	+27
Politisk	-2	-24	-24	+8	-15	-9	-34	-26	-20
Medial	+16	+31	+27	+34	+31	+39	+31	+30	+24
Genomsnitt	+8	+11	-5	+18	+11	+19	+8	+9	-1
Antal svar	1027	1087	436	902	112	154	739	373	182

Kommentar: Om balansmått se tabell 1. 'Vänster' och 'höger' avser dem som uppgivit sig politiskt stå 'klart' eller 'något' till vänster respektive till höger. Observera att antalet svars personer för de två EU-institutionerna är ungefär hälften av de angivna eftersom de endast ingick i en del av Riks-SOM 1999.

Det finns ett slags grundläggande samhällsfärer där förtroende och handling går samman på mikronivån. Personer som ofta handlar med aktier har t ex större

förtroende för bankerna än de som inte handlar, de som prenumererar på en morgontidning har större förtroende för dagspress än de som saknar tidning i hushållet, fackligt aktiva värderar facket högre än de icke-aktiva, tjänstemän i stora företag har högre förtroende för storföretag, kyrkobesökare har högre förtroende för Svenska kyrkan och partimedlemmar är något mindre misstrogna till de politiska partierna (aktiva medlemmar har en positiv förtroendebalans). På andra områden finns motsvarande tendenser, t ex att de som är berörda av sjukvård också värderar sjukvårdens kvalitet högre (Nilsson, 1993). Att förtroende utvecklas på detta sätt kallar Misztal 'trust by passion' (1986:98f).

Mycket av skillnaderna på makronivå mellan åren kan tolkas i termer av berördhet. Det gäller inte minst det vi har kallat den elektorala cykeln. Att förtroendemätningarna på hösten varje valår har givit förhöjda förtroendesiffror har i detta perspektiv sin naturliga bakgrund i att de politiska institutionerna då berör flest medborgare. Den allmänna nedgången i förtroendet för politiska institutioner kan på samma sätt betraktas som ett uttryck att färre känner sig berörda, något som även kan utläsas av det sjunkande valdeltagandet (SOU 1999:132).

Vad som är svårare att förklara är att valårseffekten inte bara gäller politiska institutioner. Visserligen ökar förtroendet för riksdag och regering klart över genomsnittet, men också förtroendet för institutioner som kallats samhällsbevarande tenderar att öka under valår. En rimlig tolkning kan vara att medborgarna påminns om de politiska institutionernas möjligheter, vilket i sin tur utlöser förhoppningar om framtiden. I Misztals perspektiv skulle det här handla om ett opinionsklimat som stimulerar förtroende. Också samhällen kan genom sina institutioner mer eller mindre stimulera samhällsförtroendet, t ex solidaritet (Misztal, 1996:100; jfr Liedman, 1999).

Det svaga förtroendet, eller kanske snarare stora misstron, mot Europaparlamentet och EU-kommissionen, kan rimligen tolkas på motsvarande sätt. De geografiska, psykologiska och kulturella avstånden till EU är stora. Och de kan svårigen informeras bort. Snarast bidrar ökad uppmärksamhet för EU, som under Europaparlamentsvalet, till att förtroendet minskar.

EU-misstron illustrerar att den stora faran i det nya höghastighetssamhället är att vi tappar känslan för avståndets roll. Stora enheters administrativa och ekonomiska fördelar kan komma att köpas på bekostnad av förankringen hos medborgare och anställda. Utvecklingen inom EU och globaliseringen av ekonomin är exempel på områden där gapet mellan beslutsfattare och allmänheten snabbt växer. Det är här respekten för de många människorna ställs på sin spets (jfr Misztal, 1996). Och ett minskat medborgarförtroende innebär uppenbara risker för den politiska demokratin.

Noter

- 1 I engelskspråkig litteratur motsvaras begreppet förtroende av *trust* eller *confidence*, i tyskspråkig av *vertrauen*.
- 2 Det finns även möjlighet att aggregera förtroendet för olika institutioner i syfte att belysa skillnader i samhällsförtroende mellan olika länder. Detta har tillämpats bl a i Holmberg och Weibull (1995).
- 3 Artikeln bygger på motsvarande artiklar i tidigare årsvolymerna från SOM-institutet (Holmberg och Weibull 1996, 1997, 1998 och 1999)
- 4 Fr o m 1999 ingår bedömningen av de nitton samhällsinstitutionerna i båda de nationella SOM-undersökningarna. Detta ger 1999 ett totalt antal svarande på 3503. I 1998 års undersökning, med vilken vissa jämförelser görs, ställdes frågorna om EU-institutionerna endast i en av studierna (antal svarande=1740).

Referenser

- Bok, Sissela (1980) *Lying: moral choice in public and private life*. London, Quartet books
- Elliot, Maria (1997) Förtroendet för medierna. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (1996) Föränderligt förtroende. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Mitt i nittio-talet*. SOM-institutet, Göteborgs universitet
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (1997) Förtroendets fall. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Ett missnöjt folk*. SOM-institutet, Göteborgs universitet
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (1998) Förskingrat förtroende. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Opinionssamhället*. SOM-institutet, Göteborgs universitet
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (1999) Förnyat förtroende? I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Ljusnande framtid*. SOM-institutet, Göteborgs universitet
- Liedman, Sven-Eric (1999) *Solidaritet*. Stockholm, Bonnier Essä
- Listhaug, Ola, Wiberg, Matti (1995) Confidence in Political Institutions. I Klingemann, H-D, Fuchs, D (Eds.) *Citizens and the State*. Oxford-New York, Oxford University Press
- Luhmann, Niklas (1989) *Vertrauen. En Mechanismus der Reduktion sozialer Komplexität*. Stuttgart, Ferdinand Enke Verlag
- Misztal, Barbara (1996) *Trust in Modern Societies*. Cambridge, Polity Press
- Nilsson, Lennart (1993) Service och boende i Västsverige. I Nilsson, L (red) *Västsvensk opinion*. SOM-institutet, Göteborgs universitet
- Norris, Pippa (ed.) (1999) *Critical Citizens*. Oxford: Oxford University Press.
- Prakke, Henk (1967) *Kommunikation der Gesellschaft*. Opladen, Westdeutscher Verlag
- SOU 1999:132 *Valdeltagandet i förändring*. Stockholm 1999.
- Weibull, Lennart, Börjesson, Britt (1995) *Publicistiska seder*. Stockholm, Tiden/SJF

FORTSATT STARKT STÖD FÖR MONARKIN

LENNART NILSSON

I Demokratiutredningens slutbetänkande *En uthållig demokrati* (SOU 2000:1) och dess många forskarrapporter lyser statschefen med sin frånvaro. När det svenska folkstyret blir föremål för en grundlig genomlysning inför det nya årtusendet behandlas inte monarkin. Vid en granskning av demokratiutredningens arbete våren 1999 ansåg den norske idéhistorikern Trond Berg Eriksen att det var en brist:

Till och med de mest utvecklade demokratier har monarkiska och aristokratiska element i sig vid sidan av den allmänna rösträtten. Mönsterdemokratierna Sverige, Danmark och Norge är alla demokratier. Betyder kungadömet något positivt eller negativt för demokratin? (DN 99-05-27)

I denna artikel skall en aspekt av frågan behandlas. Vilket folkligt stöd har monarkin? I Norge hölls en folkomröstning om monarkin 1905. Kung Oscar II hade officiellt å sina egna och sin släkts vägnar av sagt sig den norska kronan samma dag som Karlstadsöverenskommelsen undertecknades den 26 oktober 1905. Den 18 november samma år anordnades en folkomröstning där det norska folket fick ta ställning till följande fråga:

Er den stemmeberettige enig i Stortingets bemyndigelse til regjeringen om å oppfordre prins Carl av Danmark til å la seg velge til Norges konge, svarer han "ja", er han ikke enig, svarer han "nei" (Jonsrud 1996: 39).

Det var en fråga som i formen av en justerad proposition ställdes till röstberättigade norrmän. Resultatet gav ett mycket klart utslag med 79 procent som röstade ja och 21 procent som röstade nej. Valdeltagande uppgick till 75 procent. Det var den danske utrikesministern som hade krävt att en folkomröstning skulle genomföras med hänsyn till "Prindsen og hans Dynastis Fremtid", till Sverige och till Danmarks och den danska kungafamiljens värdighet. Folkomröstningen anses ha bidragit till att ge monarkin en stark legitimitet i Norge (Jonsrud 1996).

Eftersom regelbundna val inte anordnas för utseende av statschef har vi därefter inga officiella uppgifter om stödet för monarkin. Under senare tid kan vi emellertid gå till opinionsundersökningar för att bilda oss en uppfattning om uppslutningen. I Norge har bilden varit entydig; kungahuset har under lång tid haft en stark ställning. Det kommer till uttryck både vid frågor om monarkin och i samband med förslag att införa republik (Listhaug 1993). Det tycks också finnas stöd för att införa kvinnlig tronföljd i Norge. För Danmark har motsvarande upp-

gifter inte funnits tillgängliga, men euforin kring drottning Margrethes 60 årsdag i år och manifestationer vid andra tillfällen tyder på att danska folket hyser stor respekt både för drottningen som person och för monarkin som institution.

Frågan om monarki eller republik i Sverige

Den valundersökning som genomfördes 1976, i anslutning till det första valet sedan den nya regeringsformen trätt i kraft, visade att monarkin hade en mycket stark förankring bland svenska folket och att förslaget att införa republik i Sverige hade mycket begränsat stöd (Petersson 1978). SOM-undersökningen 1995 gav samma bild (Nilsson 1996). I denna artikel skall svenska folkets inställning till monarki eller republik, vid slutet av millenniet redovisas? Har inställningen ändrats och inom vilka grupper är stödet idag störst för respektive statsform? Underlaget utgörs av en fråga om inställningen till republik och en fråga om förtroendet för kungahuset i SOM-undersökningarna 1995 och 1999.

Det har framhållits att frågan om valet mellan monarki eller republik är i det närmaste meningslös, eftersom republikanska statskick kan variera från system med en stark presidentmakt som i Frankrike och USA till system med en president med renodlat representativa funktioner som i Schweiz. Så länge inte alternativet till det nuvarande preciserats, är det inte möjligt att ta ställning (Herlitz 1966). Frågan i valundersökningen respektive SOM-undersökningen får emellertid förutsättas utgå från att valet gäller sättet att utse statschef med de uppgifter som den nuvarande regeringsformen tilldelar statschefen.

Tabell 1 *Inställningen till republik 1976, 1995 och 1999 (procent)*

<i>Valundersökningen:</i>		<i>SOM-undersökningarna:</i>		
	1976	Införa republik med en vald president	1995	1999
Bra förslag: mycket viktigt att det genomförs	5	Mycket bra förslag	5	5
Bra förslag: ganska viktigt att det genomförs	4	Ganska bra förslag	6	5
Spelar ingen större roll	23	Varken bra eller dåligt förslag	21	19
Dåligt förslag: Ganska viktigt att det inte genomförs	20	Ganska dåligt förslag	16	19
Dåligt förslag: mycket viktigt att det inte genomförs	49	Mycket dåligt förslag	52	52
Summa procent	100		100	100
Antal svarspersoner	2622		1684	1628

Under den senaste tjugofemårsperioden har Sverige genomgått stora ekonomiska och politiska förändringar. Sverige har haft sex statsministrar och fem personer har varit talman. Under samma tid har Sverige haft en statschef, kung Carl XVI Gustaf och svenska folkets inställning till monarkin är oförändrat positiv.

Såväl 1976 som 1995 och 1999 anser 70 procent av svenska folket att det är ett dåligt förslag att införa republik och 50 procent tycker att det är ett mycket dåligt förslag. Det är endast 10 procent som stöder förslaget att införa republik, medan 20 procent inte tar ställning till frågan om statsform. Vid millennieskiftet är uppslutningen bakom monarkin fortsatt mycket stor.

Vilka är monarkister och republikaner?

Huvudresultatet är att svenska folket inte vill ändra statsform och avvisar förslaget att införa republik. Unga och gamla, kvinnor och män, personer med enbart folk- eller grundskola såväl som akademiker, boende på landsbygden och i städerna, företagare, tjänstemän och arbetare, moderater och vänsterpartister vill behålla monarkin. Det finns emellertid vissa skillnader mellan olika grupper som är värda att uppmärksamma.

Kvinnor är mera rojalistiska än män. Upps slutningen bakom monarkin är störst bland äldre medan de yngsta i något större utsträckning vill införa republik. Inom olika yrkesgrupper är rojalisterna starkast företrädde bland jordbrukare och svagare bland arbetare men också här är differenserna små.

Storstadsbor är på en gång något mer tveksamma och mindre rojalistiska än boende i andra ortstyper. Ickesvenska medborgare är i mindre utsträckning monarkister och också mera tveksamma till valet av statsform än svenska medborgare. De har också ett något lägre förtroende för kungahuset.

Även i frågan om monarki eller republik finns vissa skillnader mellan de politiska blocken. Mest rojalistiska är vid seklets slut personer som sympatiserar med kd följt av c, m och fp. Det kulturradikala inslaget inom fp tycks idag vara mycket begränsat, med endast 6 procent som vill införa republik. Inom s och mp uppgår andelen republikaner till cirka 10 procent. Störst andel republikaner återfinns bland v-sympatisörer, 15 procent, men också bland vänsterpartisterna är det en klar majoritet som avvisar förslaget om att införa republik. Jämfört med 1995 har andelen republikaner minskat med 5 procentenheter bland v-sympatisörer.

Kännedomen om att det finns en stark folklig uppslutning bakom kungadömet i kombination med att kungen idag har renodlat representativa och ceremoniella uppgifter kan innebära att flera som i princip är för ett annat sätt att utse statschefen inte vill att frågan aktualiseras, då det skulle kunna innebära att det parti man sympatiserar med skulle förlora röster på att driva förslaget. Resultaten från SOM-undersökningen talar för att en sådan bedömning är riktig. Att aktualisera kravet på republik skulle knappast ge några nya röster men man skulle riskera att förlora många, och därmed minska sitt inflytandet över politiken i andra frågor som man bedömer som viktigare.

Tabell 2 *Inställningen till republik inom olika samhällsgrupper (procent)*

	Republi- kaner	Monar- kister	Tveksamma	Summa procent	Antal svars- personer
<i>Kön</i>					
Kvinnor	7	75	18	100	800
Män	12	68	20	100	828
<i>Ålder</i>					
70-80	9	80	11	100	186
60-69	10	76	14	100	213
50-59	12	69	19	100	310
40-49	8	69	23	100	288
30-39	7	73	20	100	263
20-29	8	69	23	100	226
15-19	16	59	25	100	135
<i>Utbildning</i>					
Hög	9	71	20	100	439
Medel	9	72	19	100	397
Låg	10	72	18	100	761
<i>Yrkesgrupp/klass</i>					
Företagare	10	73	17	100	117
Jordbrukare	5	80	15	100	40
Högre tjm/akademiker	10	75	15	100	214
Tjänstemän	7	73	20	100	397
Arbetare	11	68	21	100	671
<i>Partisypati</i>					
m	8	78	14	100	380
kd	3	85	12	100	180
fp	7	77	16	100	81
c	5	80	15	100	64
mp	12	59	29	100	96
s	10	68	22	100	454
v	15	63	22	100	221
<i>Ortstyp</i>					
Storstäder	12	63	25	100	228
Stad eller större tätort	9	73	18	100	704
Mindre tätort	9	71	20	100	377
Ren landsbygd	10	73	17	100	256
<i>Medborgarskap</i>					
Svensk medborgare	9	72	19	100	1545
Icke svensk medborgare	12	58	30	100	59
<i>Samtliga</i>	10	71	19	100	1628

Kommentar. Personer som svarat att det är ett mycket eller ganska bra förslag att införa republik benämns republikaner medan monarkister är personer som svarat att det är ett ganska eller mycket dåligt förslag att införa republik. De tveksamma har valt alternativet varken bra eller dåligt förslag. Personer som inte besvarat frågan (4 procent) ingår inte i procentbasen.

Genomgående är skillnader mellan 1995 och 1999 små. Det ökande inslaget av kulturartiklar och debatt om statsformen under de senaste åren tycks inte ha påverkat opinionen.

Förtroendet för kungahuset och frågan om republik

Förtroendet för kungahuset har under perioden 1995-1999, då frågan funnits med i SOM-undersökningarna, legat förhållandevis högt med balansmåtten varierande mellan +41 och +46. Jämfört med andra samhällsinstitutioner är det endast sjukvården, universitet/högskolor, polisen och Radio-TV som uppvisat högre värden något av åren. Av de tre maktsymbolerna i det gamla samhället, tronen, altaret och svärdet, har alltså tronen genomgående haft det största förtroendet i dagens Sverige. De demokratiskt valda institutionerna – riksdagen, regeringen, kommunstyrelserna, de politiska partierna och EU-parlamentet är alla mera omstridda med lägre förtroende än kungahuset. (Holmberg och Weibull 2000).

Tabell 3 *Inställning till republik samt förtroende för kungahuset (procent)*

Förtroende för kungahuset	Republikaner	Monarkister	Tveksamma	Summa procent	Antal tal
Mycket stort	3	87	10	100	336
Ganska stort	3	82	15	100	541
Varken stort eller litet	9	60	31	100	511
Ganska litet	35	46	19	100	84
Mycket litet	43	38	19	100	109

Bland svenskar som har mycket stort förtroende för kungahuset är det närmare 90 procent som vill behålla monarkin. Med sjunkande förtroende minskar andelen monarkister och uppgår till knappt 40 procent bland personer med mycket litet förtroende medan andelen republikaner ökar från 3 procent bland dem med mycket stort förtroende till drygt 40 procent bland svenskar med mycket litet förtroende. Av alla grupper som undersökts är det endast bland personer som har mycket litet förtroende för kungahuset som det finns fler som vill införa republik än som vill behålla monarkin. Denna grupp uppgår emellertid bara till 5 procent av svenska folket och procentandelen bland dem som vill införa republik är 43. Med ökat förtroende för kungahuset ökar uppslutningen bakom monarkin. Omvänt är förtroendet för kungahuset lägst bland republikanerna. Inställningen till statsformen och förtroendet för kungahuset är två sidor av samma mynt.

Monarkins framtid?

Enligt 1809 års regeringsform §4 ägde konungen ”allena styra riket”. Den politiska omdaning 1905-1917 innebar emellertid att parlamentarismens princip skulle tillämpas och denna praxis betraktades som gällande rätt. Kungen var i sitt val av statsråd tvungen att ta hänsyn till partiställningen i riksdagen och det var regeringen som i realiteten avgjorde regeringsärendena (Holmberg och Stjernquist 1980).

När författningsutredningen 1963 lade fram sitt förslag till ny regeringsform som skulle kodifiera parlamentarismen utbröt en intensiv debatt om kungens ställning i Sverige. Herbert Tingsten kritiserade i skriften *Skall kungamakten stärkas?* (1964) den bristande överensstämelsen mellan författningsutredningens mål, att skriva in parlamentarismens princip i grundlagen, och de konkreta förslagen som förstärkte kungens makt i förhållande till vad som under årtionden varit gällande rätt. Tingsten avsåg främst kungens rättigheter enligt förslaget vid regeringsbildningen, särskilt hans rätt att avskeda ministären och enskilda ministrar, hans rätt att motsätta sig regeringens förslag samt hans rätt att vägra en regering att upplösa riksdagen och utlysa nyval.

Det hade inte ingått i författningsutredningens uppgifter att pröva frågan om monarki eller republik, men utredningens förslag ansågs ge möjligheter till en smidig övergång till republik, genom att de befogenheter som kungen tilldelats direkt skulle kunna överföras på en vald president. I boken *Republiken Sverige* presenterade statsvetaren Pär-Erik Back ett förslag till grundlag för Republiken Sverige (Back och Fredriksson 1966).

Från konservativa utgångspunkter kritiserades författningsutredningens förslag just för att det kunde tänkas underlätta övergången till republik och för att det reducerade kungen till en högsta PR-man (Heckscher 1963; Herlitz 1963). Med Torekovskompromissen 1971 avfördes emellertid frågan om republik eller monarki från den politiska dagordningen. När statschefen berövats sina maktbefogenheter återstod bara de representativa och ceremoniella uppgifterna. Kompromissen mellan de fyra stora riksdagspartierna under grundlagberedningens arbete gjorde att beslutet om statschefen kunde fattas under bred politisk enighet (Stjernquist 1971). Inte heller införandet av kvinnlig tronföljd 1979 kunde väcka liv i republikfrågan utan den kvinnliga tronföljden torde snarast bidra till stärka monarkins legitimitet.

Det ärftliga kungadömet princip är en anakronism i en demokrati som vilar på alla människors lika värde och styrelse av folket, för folket och genom folket. Statsformen är emellertid fast förankrad enligt demokratins praktik. Flera av världens äldsta och mest stabila demokratier är monarkier och statsformen har i de nordiska monarkierna utbrett stöd bland befolkningen. Svenska folket har stort förtroende för kungahuset och inom alla samhällsgrupper avvisas förslaget att införa republik. Uppslutningen bakom monarkin i Sverige är idag fortsatt stark.

Referenser

- Back, P-E och Fredriksson, G (1966), *Republiken Sverige*. Prisma. Verdandi debatt.
- Berg Eriksen, T (1999) Kan Sverige bli mer demokratiskt? *Dagens Nyheter* 1999-05-27.
- Heckscher, G (1963), *Trygga folkstyret*. Bokförlaget medborgarskolan.
- Herlitz, N (1963), *1969 års regeringsform? Kommentarer till författningsutredningens förslag*. Norstedts.
- Herlitz, N (1966), ”Statschefens ställning”. *Svenska Dagbladet* 1966-04-07.
- Holmberg, E och Stjernquist, N (1980), *Grundlagarna med tillhörande författningar*. P A Norstedt & Söner förlag.
- Holmberg, S och Weibull, L (2000), *Det nya samhället*.
- Jonsrud, K O (1996) *Monarki og egalitære verdier – et paradoks? En studie av monarkiets legitimitet i det norske samfunn*. Hovedoppgave i statsvitenskap. Institutt for sosiologi og statsvitenskap. Norsk teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Listhaug, O (1993) Politikk og samfunn. I Alstad, B (red) *Norske meninger 1946-93*. Bind 1. Søreidgrend: Sigma forlag.
- Nilsson, L (1996) Svenska folket och monarkin. I Holmberg, S och Weibull, L (red), *Mitt i nittioalet*, SOM-rapport nr 16. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Petersson, O (1978), *Valundersökningar. Rapport 3*. Valundersökning 1976. Teknisk rapport. SCB.
- SOU 2000:1, *En uthållig demokrati*.
- Stjernquist, N (1971), Grundlagberedningskompromiss i statschefsfrågan. *Statsvetenskaplig tidskrift* 1971.
- Tingsten, H (1964), *Skall kungamakten stärkas? Kritik av författningsförslaget*. Aldus aktuellt.

PÅ SPANING EFTER DET SOCIALA KAPITAL SOM FLYTT

BO ROTHSTEIN

Begreppet socialt kapital fortsätter att vara en svår pusselbit för den nutida samhällsvetenskapen. Det har å ena sidan, alltsedan publiceringen av statsvetaren Robert Putnams *Making Democracy Work* 1993 kommit att framstå som ett av de mera intressanta nytillskotten inom samhällsvetenskapen.¹ Å andra sidan är oenigheten stor om hur man skall förklara dess variationer, vad som skapar det och vad som kan förstöra det "sociala kapitalet".

Begreppsligt finns det givetvis många och olika definitioner men det verkar inte vara här som huvudproblemet finns. De flesta forskare verkar ha accepterat den definition av begreppet som Robert Putnam hämtade från James Colemans monumentala arbete *Foundations of Social Theory* från 1988, nämligen att med socialt kapital skall vi förstå normer om förtroende, tillit och nätverk av ömsesidighet mellan medborgare i samhället.²

Betydelsen av det sociala kapitalet har alltmer kommit att bli en huvudfråga inom samhällsvetenskapen. Problemet är av utomordentligt generell räckvidd – det räcker med att nämna exempel som att det visserligen är hjältemodigt och solidariskt, men ändå rätt poänglöst att vara den ende som försvarar landet, eller källsorterar sitt avfall, eller inte fuskar med skatten, eller lägger pengar i kaffekassen på jobbet, osv. I dessa fall måste åtminstone nästan alla andra ställa upp för att ett produktivt samarbete skall uppstå. Bristen på socialt kapital leder nämligen till att det uppstår en sk. social fälla. Denna kan beskrivas enligt nedanstående schema:

Situationen är sådan att "alla" vinner på om "alla" väljer att samarbeta.

Men – om man inte litar på att "alla de andra" samarbetar, är det meningslöst att själv välja att samarbeta eftersom det som skall åstadkommas kräver att åtminstone nästan alla andra också samarbetar.

Det betyder att det kan vara rationellt att inte samarbeta om man inte litar på att "de andra" också samarbetar.

Slutsats – ett effektivt samarbete för gemensamma ändamål kan bara uppstå om man litar på att "de andra" väljer att samarbeta.

Utan denna tillit slår den sociala fällan obönhörligen igen, dvs vi hamnar i en situation där "alla" får det sämre, trots att "alla" inser att man skulle tjäna på att välja att samarbeta.

Sociala fällor kan också uppstå vad gäller grupper eller organisationers samarbete, t ex att det inte går att vara den enda gruppen i ett multietniskt samhälle som avstår från diskriminering, eller den enda löntagargruppen som tar samhällsekonomiskt ansvar i lönebildningen, eller den enda stat som beslutar sig för att införa restriktioner mot freonanvändning, eller det enda företag som väljer att inte använda mutor, osv. Om man vill spetsa till det kan man hävda att de civilisatoriska framsteg som mänskligheten har gjort, och inte minst då politiska institutioner som rättsstaten och det demokratiska styrelseskicket, alla byggt på att man lyckats skapa socialt kapital som gjort det möjligt att lösa sociala fällor av denna typ. Ett samhälle, säger denna teori, har inte bara tillgångar i form av fysiskt kapital och humankapital, utan också mer eller mindre av socialt kapital.

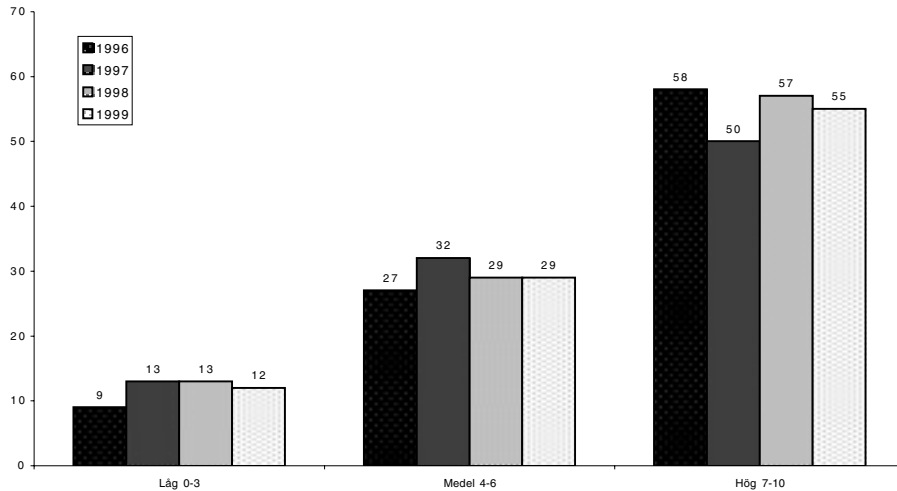
Den fråga som står på dagordningen är hur vi skall förklara variationer i socialt kapital, dels mellan olika samhällen men också mellan olika individer eller grupper av individer i samma samhälle. Robert Putnams teori har varit att det är i det frivilliga organisationsväsendets som vi kan hitta den kausala kopplingen. Ju mer medborgarna deltar i olika frivilliga organisationer – eller med en annan term – ju mer vitalt det civila samhället är, desto mer omfattande är det sociala kapitalet. Genom sin aktivitet i sångkörer, scoutklubbar, idrottsföreningar och liknande organisationer lär sig medborgarna den nobla konsten om hur man framgångsrikt övervinner sociala fällor.

Denna teori har kommit att utmanas dels empiriskt och dels teoretiskt. Som jag pekat på i de två föregående årens SOM-rapporter finns det mycket som tyder på att socialt kapital också kan skapas ”uppifrån” genom etableringen av trovärdiga politiska institutioner som kan implementera en rättvis likabehandling av medborgarna, t ex en fungerande rättsstat eller ett socialförsäkringssystem som uppfattas som rättfärdigt. Demokratien förstådd som ett antal institutioner som garanterar politisk jämlikhet är givetvis en central sådan institution. Det finns som Ronald Ingelhard visat ett starkt empiriskt samband mellan i vilken grad medborgarna svarar ja på frågan om ”man kan lita på de flesta människor” och under hur lång tid landet ifråga haft en fungerande demokrati. Det finns nu också ett antal ledande ekonomer som pekar på att det är dessa kvalitéer i ett lands politiska institutioner som avgör möjligheten till ekonomisk utveckling.

I SOM-undersökningarna har sedan 1996 ställts frågor om graden av tillit till andra medborgare. Svarspersonerna ha fått markera på en elvgradig skala i vilken utsträckning de anser att man kan lita på de flesta andra människor.

SOM-undersökningarna ger en förvånansvärt stabil bild av graden av förtroende svenskar emellan. Den tidigaste undersökningen av detta i Sverige gjordes 1981. Under dessa snart 20 år kan man inte se någon minskning av graden av tillit, utan snarare en svag ökning. Inte heller vad gäller andra indikatorer på det sociala kapitalets ställning, såsom deltagande i det frivilliga organisationsväsendet eller informella sociala nätverk kan man se en erodering av mängden socialt kapital i Sverige.³

Figur 1 Fördelning av mellanmänsklig tillit på 0-10 skala 1996 - 1999

Kommentar: Andelen inget uppgivet svar var 6 procent 1996, 4 procent 1997, 1 procent 1998 och 4 procent 1999.

Gudfadern och tilliten

Enligt en nyligen gjord omröstning av USA:s ledande filmkritiker är Francis Ford Coppolas *Gudfadern* 1900-talets mest betydelsefulla film. Man kan självklart fråga sig vad ett sådant omdöme grundas på. En inte orimlig tanke är att filmen säger något väsentligt om vad det är att vara människa. Så låt oss ta filmkritikerna på orden och analysera en scen ur denna berömda film och varför inte då börja med overtyren. Den allra första scenen i den första delen av denna film illustrerar nämligen på ett närmast övertydligt sätt den sociala fällans problem. Den första mening som yttras i filmen är följande: "I believed in America". Den som säger detta är den stackars begravningsentreprenören Bonasera vars dotter blivit svårt misshandlad av ett par WASP ynglingar (WASP = White Anglosaxon Protestants). Och eftersom denne Bonasera "trodde på Amerika" så gick han inte som i det gamla landet till sin lokale maffiaboss för att få "rättvisa", utan till polisen som också arresterar de båda ynglingarna. Men, när de ställs inför domstolens visar det sig att de, pga deras bakgrund, enbart får villkorliga domar och går fria samma dag. Så nu sitter den förtvylade Bonasera hos Don Corleone och ber honom skipa rättvisa. Gudfadern är emellertid irriterad. Först därför att Bonasera vänt sig bort från honom och hans "vänskap" och trott att han skulle kunna få beskydd av polisen och domstolarna. Han ställer frågan hur i all världen hans gamle vän kunnat bli så urbotat dum att han litat på dessa institutioner. Än mer irriterad

blir han när Bonasera erbjuder pengar för att få de två ynglingarna mördade. Det är nämligen förolämpande att bli sedd som en enkel brottsling som mördar för pengar. Vad Gudfadern vill ha är inte pengar, utan underkastelse, tillit och lojalitet. Om du varit min vän, säger han, skulle du kunnat lita på att de som förgripit sig på din dotter redan skulle fått sitt rättmätiga straff. Det är först när Bonasera böjer sig för hans auktoritet som han "åtar sig fallet" genom att beordra att de båda ynglingarna som straff skall invalidiseras. Det är därefter som Gudfadern yttrar de centrala orden i detta drama – att Bonasera skall se detta som en väntjänst och att det kan komma en dag då han i sin tur kommer att i gengäld be Bonasera om en tjänst (och den dagen kommer, men det är en annan historia). Således är detta en historia om tillit, om vad som händer i ett samhälle där individerna inte anser att de kan lita på politiska och offentliga institutioner.

Logiken i denna centrala scen i Gudfadern är att den typ av organiserad brottslighet som plågar inte bara Sicilien utan även många andra delar av världen, uppstår genom att människor inte anser att de kan lita på de politiska institutionerna. Det är den direkta eller indirekta korrruptionen av politiken som undergräver det sociala kapitalet, inte någon brist i det lokala föreningslivet eller någon slags moralisk defekt hos enskilda individer som finns i dessa samhällen. I denna typ av samhällen är det enbart hos den nära klanen eller "familjen" som det kan finnas förtroende, medan alla utanför anses vara egenintresserade, strikt nytto-maximerande personer som kommer att använda varje möjlighet att bedra, utnyttja och förråda dig om de kan tjäna något på det. Idén att du skulle starta en sångkör eller en frimärksklubb med denna bild av människorna i det omgivande samhället är givetvis bisarr.

Har detta någon tillämplighet på svensk botten kan man fråga? Svårt att säga men vissa tecken finns. Ett exempel är en debattartikel i Göteborgs-posten 00-01-18 av Helena Gustafsson, som arbetar som projektledare i en av Göteborgs invandrartäta förorter. Hon beskriver den djupa misstro som många invandrarungdomar hyser mot polisen. Enligt henne är många ungdomar i dessa bostadsområden övertygade om att "polisen stod och skrattade åt att ungdomar låg och dog runt omkring dem". Som en konsekvens av denna misstro skriver hon att "Jag vill hävda att rättstaten är illa ute i de svenska så kallade utsatta förortsområdena. Rättstatens alternativ – att göra en polisanmälan, att avge ett vittnesmål om vad man sett, hört eller varit med om och låta domstolen sköta rättsskipningen, blir allt mindre ett reellt alternativ". Istället gör man enligt Helena Gustafsson ingenting, eller så väljer man "att ta saken i egna händer, att skapa sin egen rättvisa". Denna utväg står dock enligt Helena Gustafsson bara öppen för den "som har tillräckligt många, tillräckligt arga och tillräckligt beväpnade bröder eller kusiner eller farbröder eller syslingar. Hennes förklaring till att det blivit så är den omfattande nedrustning av polisens resurser i dessa områden som skett under 1990-talet, dvs brister i rättsstatens operativa institutioner.

Optimism, misantropi och tillit

En som utmanat även denna tes om institutionernas betydelse för individers tillit till varandra är Eric Uslaner. I en kommande bok lägger han fram en mera socialpsykologiskt orienterad teori om hur tillit och förtroende uppstår.⁴ Enligt hans analyser, som bygger på flera omfattande survey-undersökningar gjorda i USA, har tillit att göra med tidiga socialisationsprocesser där vi redan som barn blir präglade i synen på människor i vår omgivning som vi inte känner personligen. Uslaner skiljer mellan partikulära och generella "litare". De förra litar som i exemplet med Gudfadern, enbart på sin familj och sina närmaste vänner medan resten av samhället, inklusive dess offentliga/politiska institutioner, ses som hotande och fientliga. Dessa partikulära litare har dessutom en pessimistisk syn, både på framtiden och särskilt på den egna inneboende förmåga att förbättra sin situation. I samhällen där dessa misantropiska individer dominerar är det sociala kapitalet lågt.

De *generella litarna* är av motsatt slag. De är beredda att i allmänhet lita även på människor som de inte känner. De tror inte att det omgivande samhället är hotfullt eller att dess strukturella förhållanden är konstruerade så att de kommer att vara bland förlorarna. De har istället en optimistisk syn på framtiden och på sina möjligheter att genom egna insatser förbättra sin situation.

I SOM-undersökningen 1999 finns även med ett antal frågor som kan sägas mäta graden av optimism och synen på framtiden. Nedan har vi korrelerat dem med frågan om man anser att man kan lita på andra människor.

Tabell 1 **Optimism och tillit (Pearsons r)**

Hur nöjd är du med ditt arbete?	+0,10
Instämmer i påståendet: Det svenska samhället ger människor goda möjligheter att leva det liv de själva önskar	+0,17
Instämmer i påståendet: Sverige går mot bättre tider	+0,18
Instämmer i påståendet: Sverige blir ett bättre land att leva i	+0,18
Instämmer i påståendet: Motsättningarna mellan invandrare och svenskar kommer att minska	+0,25

Det mått som använts (Pearsons r) kan gå från minus 1 till plus 1, där minus visar på ett fullständigt negativt samband mellan hur svarspersonerna svarat på frågorna, och plus ett 1 visar ett fullständigt positivt samband. Som framgår av tabellen finns det ett svagt men ändå tydligt positivt samband mellan graden av optimism i synen på framtiden och graden av tillit till andra människor. Uslaners

teori får således ett visst, om än begränsat, stöd i svenska data. Frågan om var denna optimism i socialiseringsprocessen kommer ifrån och hur den står sig till den institutionella teorin om det sociala kapitalet lovar vi att återkomma till.

Noter

- 1 På svenska, *Den fungerande demokratin*, SNS Förlag 1998
- 2 Litteraturen är mycket stor, för en översikt se t ex Piotr Sztompka *Trust: A Sociological Theory* (Cambridge University Press 1999) och Bo Rothstein, "Trust, Social Dilemmas and Collective Memory", under utg. i *Journal of Theoretical Politics*.
- 3 Se Bo Rothstein "Socialt kapital i den socialdemokratiska staten", *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia*, nr 79, 2000, samt Eva Jeppsson Grassman och Lars Svedberg, "Medborgarskapets gestaltningar. Insatser i och utanför föreningslivet", i SOU 1999:84 *Civilsamhället* (Forskarrapport från Demokratiutredningen).
- 4 Eric Uslaner: "The Moral Foundations of Trust". Manuskript (kan hämtas från www.bsos.umd.edu/gvpt/uslaner/), samt ds. "Morality Plays: Social Capital and Moral Behavior in Anglo-American Democracies" i Jan van Deth, mfl (red): *Social Capital and European Democracy*. Routledge 1999.

ATTITYDEN TILL FLYKTINGAR: UNGA FLICKOR OCH UNGA POJKAR PÅ VAR SIN SIDA

MARIE DEMKER

Tonåriga flickor och pojkar står idag längre ifrån varandra i synen på att ta emot flyktingar i Sverige är någon annan åldersgrupp. Flickor är avsevärt mer positiva till såväl invandring som till invandrare i stort. Av flickor mellan 15 och 19 år anser 33 procent att det är en bra idé att ta emot färre flyktingar i Sverige, bland pojkar i samma ålder anser nästan dubbelt så stor andel (60 procent) samma sak. Av flickor mellan 15 och 19 år kan 76 procent, tänka sig att vara med i en anti-rasistisk organisation, av pojkar i samma ålder endast hälften, eller 38 procent. Av flickor i åldern 15-19 år svarar 86 procent att det absolut inte finns intelligensskillnader mellan olika folkslag, medan endast 53 procent av pojkar i samma ålder är lika säkra på den saken.¹

Hur skall vi tolka det faktum att åsiktsskillnaden mellan pojkar och flickor är så stora i den yngsta åldersgruppen, när könsskillnaden i fråga om attityd till flyktingar i övriga befolkningen är relativt liten?

Låt oss börja med att diskutera flyktingopinionens sociala struktur i ett lite bredare perspektiv för att därefter återkomma till på vilket sätt den yngsta åldersgruppen avviker.

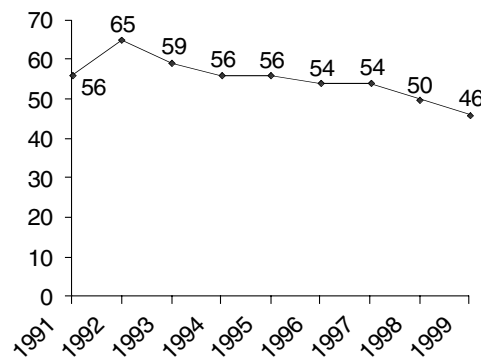
Oviljan att ta emot flyktingar i Sverige har länge varit ganska stor och var allra störst i början av 1990-talet då 2/3 av befolkningen förespråkade en minskad flyktingmottagning. Redan 1998 var oviljan reducerad och endast 50 procent befolkningen tyckte att det var ett mycket eller ganska bra förslag att ta emot färre flyktingar i Sverige. År 1999 visar SOM-undersökningen att oviljan sjunkit än mer och mindre än hälften av befolkningen förespråkar en minskad flyktingmottagning (46 procent).

Integration – javisst, men hur?

När invandraren väl kommit till Sverige vidtar vad som i dagens politiska språkbruk kallas för en ”integration” och under slutet av 1990-talet har ett flertal olika integrationspolitiska åtgärder diskuterats och även implementerats. Under lång tid har det i invandrapolitiken rått delade meningar om huruvida en s k särartsmodell eller en s k assimilationsmodellen är den bästa strategin. Vid 1960-talets

arbetskraftsinvandring dominerade assimilationsmodellen medan särartsmodellen kommit att bli alltmer dominerande under senare år.² Stödet för särartsmodellen bland svenska folket har emellertid varit svagt under 1990-talet. I 1995 års SOM-undersökning sade sig 80 procent av befolkningen vara för en assimilationsmodell och endast 23 procent föredrog en särartsmodell. I 1999 års SOM-undersökning har emellertid attityderna förändrats, då nu endast 66 procent föredrar assimilationsmodellen medan 24 procent föredrar en särartsmodell.

Figur 1 Den svenska opinionens syn på flyktingmottagning i Sverige 1991-1999. Andel bra förslag ta emot färre flyktingar (procent)

Kommentar: Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till löd: "Ta emot färre flyktingar i Sverige" och svarsalternativen var mycket bra, ganska bra, varken eller, ganska dåligt samt mycket dåligt förslag. Den redovisade siffran är andelen som svarat "mycket bra" eller "ganska bra" om förslaget. Endast personer som besvarat frågan medtagna i procentbasen.

Uppenbarligen har tanken på att "bli svensk" genom politiska åtgärder som anpassar invandraren till svenska traditioner och svensk kultur ifrågasatts under 1990-talet slut. Fler svarar idag än 1995 att assimilationsmodellen är en "varken-bra-eller-dålig" modell för integration, men ifrågasättandet har inte fått till följd att opinionen till förmån för särartsmodellen ökat.

Stödet för ett mångkulturellt samhälle är dock inte solklart i befolkningen, då endast 40 procent vill satsa på ett sådant samhälle medan 25 procent inte anser att man ska satsa på ett sådant samhälle.³ Begreppet "mångkulturellt samhälle" har ofta förekommit i invandrapolitiken under 1990-talet men begreppet har både lanserats och nu också ifrågasatts på politisk elitnivå. I allmänhet har begreppet uttolkats som ett samhälle som ger utrymme och tolerans för olika religioner och levnadssätt. Den nuvarande integrationspolitiken har fortfarande en problematisk förankring i folklagren, och något entydigt stöd för särartsmodellen kan vi inte säga att opinionen ger.

Tabell 1 Svenska folkets åsikter om invandrapolitiken (procent)

	1995			Summa procent	1999			Summa procent
	Bra	Varken/ Eller	Dåligt		Bra	Varken/ Eller	Dåligt	
Invandrapolitiken bör hjälpa flyktingar och invandrare att bevara sin nationella kultur och tradition	23	35	42	100	24	36	41	101
Invandrapolitiken bör hjälpa flyktingar och invandrare att anpassa sig till svensk kultur och tradition	80	15	5	100	66	24	10	100

Kommentar: Svartalternativen var mycket bra, ganska bra, varken eller, ganska dåligt samt mycket dåligt förslag. I tabellen är mycket bra och ganska bra sammanslaget till "bra förslag" samt mycket dåligt och ganska dåligt sammanslaget till "dåligt förslag". Endast personer som svarat på frågorna finns med i procentbasen.

Jag är inte rasist men...

Hur annorlunda uppfattas då invandrarna i det svenska samhället? Under hela 1990-talet har flyktinginvandring varit den helt dominerande svenska invandringen. Många folkgrupper har anlänt till Sverige från både när och fjärran, med skilda språk, religioner och levnadssätt. Den allmänna bilden under 1990-talet i opinionen har varit att Sverige har många "utlänningar", dvs människor som inte är som vi andra är. Men på samma sätt som den allmänna motviljan mot att ta emot flyktingar har dämpats, har också synen på invandrarna som annorlunda dämpats något.

Från en situation där mer än hälften av befolkningen, 52 procent, tyckte att det fanns för många "utlänningar" i Sverige så är 1999 den andelen 40 procent. Uppfattningen att religionsfriheten är viktig för invandrare med främmande religioner ligger kvar på samma nivå, 41 procent, medan oviljan mot att få en invandrad person ingift i den egna familjen sjunkit från 25 procent år 1993 till 17 procent i SOM-undersökningen 1999. I linje med dessa förändringar ligger också den ökade viljan att gå med i en anti-rasistisk organisation som stigit från 40 procent 1993 till 49 procent 1999.

Vi ser således en parallell utveckling mellan attityden att ta emot flyktingar i Sverige och attityden till dem som redan är här. När det sker en tillbakagång i främlingsfientligheten sker den inom alla de fält som immigrationsfrågorna berör.

Tabell 2 Svenska folkets åsikter om invandrare i Sverige (procent)

	1993	1997	1999
<i>Instämmer i påståendet:</i>			
Det finns för många utlänningar i Sverige	52	48	40
Invandrarna i Sverige skall fritt få utöva sin religion här	41	39	41
Jag kan tänka mig att gå med i en organisation som arbetar mot rasism och främlingsfientlighet	40	44	49
Jag skulle inte tycka om att få en invandrare från en annan del av världen ingift i familjen	25	18	17

Kommentar: Svarsalternativen var instämmer helt, i stort sett, delvis samt inte alls. Instämmande svar i ovanstående tabell är sammanslaget av alternativet "helt och "i stort sett". Endast personer som svarat på frågorna finns med i procentbasen. Personer som svarat "vet ej" är ej med i procentbasen.

Men är det kanske så att Sverige under 1990-talet upplevt en så stor andel nya svenskar att hela begreppet "svensk" kommit att betyda någonting annat än i början av 1990-talet? Vårt svenska "vi" har kommit att uppblandas med så många olika kulturer att det blir orimligt att tala om vad "svenskar" tycker om "invandrare". För att undersöka om det finns skillnader i attityder till flyktingar och invandrare mellan de grupper som kan kallas "kärnsvenska" och de som kan kallas "nya svenskar" med lite trubbiga emblematiske namn, har vi också undersökt attityderna till flyktingmottagning och integrationspolitik inom de grupper som är uppvuxna i Sverige eller i andra länder, samt de som har föräldrar som är uppvuxna i Sverige eller i andra länder.

Bland personer som själva är uppvuxna i Sverige är andelen som vill ta emot färre flyktingar 47 procent, men inom den grupp som är uppvuxen i andra nordiska länder 35 procent, i andra europeiska länder 31 procent och bland den grupp som själv är uppvuxen i ett land utanför Europa endast 22 procent. Attityden till att ta emot flyktingar i Sverige har således ett starkt samband med den egna upplevelsen av vara invandrare.

Bland dem som har en förälder som är uppvuxen utomlands är mönstret likartat, och den vars mamma vuxit upp i ett land utanför Europa är lika ovillig att minska flyktinginvandringen som den som själv vuxit upp utanför Europa. Mammans erfarenheter tycks intressant nog vara av större betydelse än pappas. Den grupp vars pappa vuxit upp i ett land utanför Europa är något mer positiv till att minska flyktinginvandringen än den vars mamma haft samma erfarenhet.

Även attityden till integrationspolitiken skiljer sig åt om man själv eller föräldrarna är uppvuxna i ett annat land. Även här tycks det vara mammas erfarenheter som har störst betydelse. Uppskattningen av särartsmodellen i integrationspolitiken är störst hos den vars mamma vuxit upp i ett land utanför Europa och minst hos den vars pappa vuxit upp i Sverige. Den avgörande skillnaden i syn på särartsmodellen återfinns dock mellan dem som vuxit upp i Sverige eller vars föräldrar vuxit upp i Sverige och dem som har egen, eller föräldrarnas, erfarenheter av att växa upp i ett land utanför Sverige.

Tabell 3 Åsikt om immigrationspolitiken bland svenskar, svenskar med invandrarbakgrund och invandrare (procent)

Själv uppvuxen i:	Sverige	Norden	Europa	Annan världsdel
<i>Bra förslag att:</i>				
Ta emot färre flyktingar i Sverige	47	35	31	22
Invandrarpolitiken skall hjälpa invandrare och flyktingar att bevara sin nationella kultur och tradition	21	42	36	61
Pappa/Mamma uppvuxen i:	Sverige	Norden	Europa	Annan världsdel
<i>Bra förslag att:</i>				
Ta emot färre flyktingar i Sverige	48/48	40/42	36/38	27/20
Invandrarpolitiken skall hjälpa invandrare och flyktingar att bevara sin nationella kultur och tradition	17/21	30/30	35/35	55/64

Kommentar: Svartalternativen var mycket bra, ganska bra, varken eller, ganska dåligt samt mycket dåligt förslag. I tabellen är mycket bra och ganska bra sammanslaget till "bra förslag". Endast personer som besvarat båda frågorna finns med i procentbasen.

Vi kan således konstatera att det fortfarande finns stora skiljelinjer i synen på immigrationsfrågorna mellan skärnsvenskar och svenskar med annan nationell bakgrund. Vi kan också se att den dämpning av oviljan mot att ta emot flyktingar som vi kunnat se de senaste åren också har följts av en motsvarande dämpning av uppfattningen att invandrare är annorlunda än majoritetsbefolkningen. Det finns också stöd för att invandrarskapet i någon mening överförs mellan generationer.

Föräldrarnas erfarenheter av att vara invandrare förs över, på samma sätt som den egna erfarenheten, i en positiv attityd till en integrationspolitik som gynnar särartsmodellen och till att ta emot flyktingar överhuvudtaget.

Flickor till vänster och pojkar till höger?

Kvinnor har i allmänhet en mer positiv attityd till flyktingmottagande, till religionsfrihet, till invandrare i familjen och till att bevara nationell särart. Men skillnaden mellan män och kvinnor har inte varit särskilt stor, sedd i befolkningen som helhet. I SOM-undersökningen 1998 var den t ex tre procentenheter. Åldersskillnaderna har inte heller varit särskilt dramatiska, dock har det alltid funnits en lätt övervikt för negativa attityder till flyktingar bland personer över 60 år.⁴ Yngre medborgare har ibland varit mer negativa och ibland mer positiva till att ta emot flyktingar än övriga åldersgrupper. Sedan tre år tillbaka har det emellertid uppstått en ny könsklyfta, och det i den allra yngsta åldersgruppen. Som vi nämnde i inledningen är skillnaden mellan tonåriga flickor och pojkar i synen på flyktingar och invandrare dramatiskt stor.⁵

Tabell 4 *Flickors och pojkars (15-19 år) åsikt om immigrationspolitiken (procent)*

	Flickor	Pojkar
<i>Anser det vara ett bra förslag att:</i>		
Ta emot färre invandrare i Sverige	33	60
<i>Instämmer i påståendet:</i>		
Det finns för många utlänningar i Sverige	21	51
Invandrarna i Sverige skall fritt få utöva sin religion här	55	47
Jag kan tänka mig att gå med i en organisation som arbetar mot rasism och främlingsfientlighet	76	38
Jag skulle inte tycka om att få en invandrare från en annan del av världen ingift i familjen	9	19

Kommentar: Svartalternativen var mycket bra, ganska bra, varken eller, ganska dåligt samt mycket dåligt förslag. I tabellen är mycket bra och ganska bra sammanslaget till "bra förslag". Svartalternativen var instämmer helt, i stort sett, delvis samt inte alls. Instämmande svar i ovanstående tabell är sammanslaget av alternativet "helt och "i stort sett". Procentbasen inkluderar endast personer som besvarat frågan och ej dem som svarat "vet ej".

I de yngsta åldersklasserna har det under senare år – i samband med att flyktingmotståndet dämpats – uppstått en större könsskillnad. År 1997 var skillnaden mellan 15-19-åriga flickors och pojkars inställning till att ta emot färre flyktingar 13 procentenheter, år 1998 var den skillnaden 12 procentenheter, men år 1999 har den ökat till 27 procentenheter. Om vi tittar på opinionsbalansen inom grupperna ser vi tydligt hur åtskilda flickor och pojkar är i dessa frågor; Inom gruppen pojkar 15-19 år är opinionsbalansen +40 för en minskad flyktingmottagning medan i gruppen flickor i samma ålder balansen är +3 för en minskad flyktingmottagning. Opinionsbalansen beskriver hur åsikterna inom gruppen förhåller sig till varandra, alltså hur gruppen är fördelad avseende motstånd och godvillighet gentemot flyktingar.

Vi kan också se tydliga skillnader mellan de yngsta flickorna och pojkarna i inställningen till integrationsaspekter av immigrationen. Endast i frågan om invandrarnas religionsfrihet återfinns inte någon större könsskillnad.

I tonåren tycks flickor och pojkar stå som allra längst ifrån varandra vad gäller attityder till invandringspolitik och till flyktinginvandring. Även sedan bostadsort och uppväxtförhållanden – både klass, nation och urbaniseringsgrad – kontrollerats kvarstår den stora könsskillnaden.

Tabell 5 *Flickor och pojkar (15-19 år) som anser det vara ett mycket bra eller ganska bra förslag att ta emot färre flyktingar efter politiskt intresse, syn på sitt eget liv och nöjdhet med hur demokratin fungerar i Sverige (procent)*

	Politiskt intresse		Nöjd med livet		Nöjd med demokratin	
	Ja	Nej	Ja	Nej	Ja	Nej
Pojkar	54	64	60	58	58	69
Flickor	17	41	29	29	19	39
Könseffekt:	+37	+23	+31	+29	+39	+30

Kommentar: Endast de som svarat på hela den enskilda frågan finns med i procentbasen. Svarsalternativen var mycket, ganska, inte särskilt, inte alls intresserad samt mycket, ganska, inte särskilt, inte alls nöjd. Mycket intresserad/nöjd och ganska intresserad/nöjd är hopslagna till intresserad/nöjd "ja", och inte särskilt/inte alls intresserad/nöjd är hopslaget till intresserad/nöjd "nej". Endast personer som besvarat båda frågorna finns med i procentbasen.

Vi vet sedan tidigare studier att kvinnor, och särskilt unga kvinnor, har ökat sitt politiska intresse under senare år jämfört med sina manliga kamrater.⁶ Vi vet också att graden av politiskt intresse brukar ha ett starkt samband med synen på flyktingmottagning i så motto att politiskt intresserade är mer positiva till att ta emot flyktingar än politiskt ointresserade.⁷ Sedan tidigare har också undersök-

ningar visat att graden av missnöje med sitt eget liv och med det demokratiska styrelseskicket har ett starkt samband med synen på flyktingmottagning.⁸ Den som är nöjd med sitt eget liv och med demokratin tenderar att vara mer positiv till att emot flyktingar än den som är missnöjd.

En kontroll för dessa faktorer visar dock att ingen av dem kan eliminera könsskillnaden på 27 procentenheter mellan flickor och pojkar i tonåren.

Den enda faktor som något förmår reducera könseffekten i den allra yngsta åldersgruppen är politiskt ointresse, och där är det politiskt ointresserade flickor som är mer benägna att instämma i förslaget att ta emot färre flyktingar i Sverige än politiskt intresserade flickor.

Unga kvinnor är i allmänhet mer vänsterorienterade än unga män. Sedan mitten av 1980-talet har kvinnor blivit alltmera vänsterorienterade i förhållande till männen, och det har varit tydligast bland de yngre. Kan denna faktor bidra till att förklara det stora gapet mellan könen i dessa frågor?

Tabell 6 *Flickor och pojkar (15-19 år) som anser det vara ett mycket bra eller ganska bra förslag att ta emot färre flyktingar efter ideologisk vänster- och högerposition. (procent)*

	Vänster	Höger	Ideologieffekt
Pojkar	44	75	+31
Flickor	24	56	+32
Könseffekt:	+20	+19	

Kommentar: Endast de som svarat på båda frågorna finns med i procentbasen. Svartalternativen var klart till vänster, något till vänster, vilket slagits samman till "vänster", samt varken vänster eller höger något till höger och klart till höger, där något till höger och klart till höger slagits samman till "höger".

Könseffekten kvarstår inom både höger- och vänstergruppen, men effekten av en vänster eller högerideologi är i detta fall större än könseffekten. Jämfört med effekten av att vara flicka/pojke tycks – även i de yngsta åldersklasserna – ideologisk position vara en bättre förklaring till åsikt i immigrationsfrågorna. Den iakttagelsen har gjorts tidigare i många sammanhang. En positiv attityd till flyktingmottagning har kommit att alltmera hänga samman med ett vänsterorienterat politiskt synsätt.⁹ De båda variablerna vänster/högerposition och syn på flyktingmottagning har därmed fått en tendens att glida samman.

Klart står dock att ingen av de faktorer som vanligen förklarar attityd till flyktingmottagning i Sverige räcker till för att förstå könsskillnaden i den allra yngsta åldersgruppen. Skall vi verkligen nöja oss med att konstatera att flickor är mer till vänster än pojkar?¹⁰

Vidare arbete med den här forskningsfrågan torde gå i riktning mot socialisationsprocessen i unga år. Att uppväxt i Sverige och andra länder, samt föräldrars uppväxt i Sverige eller i andra länder, starkt påverkar synen på immigrationspolitiken tycks leda fram emot att socialisationsprocessen kan ha en avgörande betydelse även för könsskillnaden bland tonåringar. Fostras unga människor in i olika värdemönster beroende på kön? En annan möjlig tolkning är att eftersom flickor och pojkar i unga år (6 år, 9 år och 15 år) ger uttryck för likartade och mycket flyktingpositiva ståndpunkter, så är det någonting i pojkarnas tonårsupplevelser som får dem att ändra åsikt.¹¹ Fostras unga pojkar efter avslutad grundskola in i ett värdemönster som får dem att bli negativa till flyktingar och invandrare?

Konklusion

Undersökningen av svenskarnas åsikter om immigrationspolitiska frågor har visat en alltmera positiv attityd under de senaste åren gentemot flyktingmottagning och invandrare som grupp. Egen erfarenhet av invandrarskap – genom egen uppväxt eller föräldrars uppväxt i länder utanför Norden – ger starkt utslag i större stöd för en integration genom särartsmodellen.

I den allra yngsta åldersgruppen (15-19 år) återfinns dock markanta könsskillnader, där flickor är avsevärt mer positiva till flyktinginvandring, och till att invandrare blir en del av det svenska samhället, än pojkar, skillnader som inte kan reduceras av vanliga förklaringsfaktorer i immigrationspolitiska frågor. Skillnaden har blivit tydlig under de senaste två-tre åren och kan mycket väl tyda på att en förändring av attitydmönstren i immigrationspolitiken är på väg, med större könsskillnader som konsekvens.

Noter

- 1 De pojkar och flickor som svarar "vet ej" har här ansetts svara "undvikande", och därför har beräkningen gjorts inkluderande dessa. Av pojkarna är det 26 procent som svarar "vet ej" på frågan om intelligensskillnader medan endast 3 procent av flickorna ger detta svar. I de flesta frågor brukar kvinnor ha en högre andel "vet ej" svar än män. För ett resonemang om "vet ej"-swarens betydelse, se Gilljam och Granberg 1993.
- 2 Demker och Malmström 1999.
- 3 SOM 1999.
- 4 Se t ex Bennulf och Demker 1992.
- 5 Tack till Mikael Gilljam för goda råd kring tolkningen av könsskillnaderna i den yngsta åldersgruppen.

- 6 Se t ex Oskarsson och Oscarson 1994.
- 7 Se Andersson och Demker 1997.
- 8 Se Demker 1999.
- 9 I en jämförande studie av belgiska, franska och svenska medborgares syn på invandrare var en slutsats att hög utbildning, stort politiskt intresse och vänsterideologi i alla de tre länderna hade ett positivt samband med en generös syn på flyktningmottagning. Däremot hade varken kön eller ålder samma mönster i de tre länderna. Se Andersson och Demker 1997.
- 10 I SOM 1999 säger 37 procent av flickor 15-19 år att de är mycket eller något till vänster, medan endast 26 procent av pojkar i samma ålder har samma ideologiska position. Mycket eller något till höger är 20 procent bland flickor mellan 15-19 år och 34 procent av pojkarna i samma ålder.
- 11 Bjereld 1998, sid 98 ff. Bjerelds resultat visar t o m att pojkarna i sexårsåldern är *mer* positiva än flickorna till att emot flyktingar.

Referenser

- Andersson, Hans och Marie Demker (1997) "Sverige, Belgien och Frankrike – Vem tycker vad om invandrare?" ur Holmberg, Sören och Lennart Weibull (red) *Ett missnöjt folk?*, SOM-rapport nr 18, Göteborgs Universitet
- Bennulf, Martin och Marie Demker (1992) "Vi och Dom. Svenska folkets åsikter om flyktningmottagning" ur Holmberg, Sören och Lennart Weibull (red) *Trendbrott*, SOM-rapport nr 8, Göteborgs Universitet.
- Bjereld, Ulf (1998) *Kön och politiskt våld. Attityder under svenska efterkrigstid*. Gidlunds förlag, Hedemora.
- Demker, Marie (1999) "Flyktningmotståndet minskar – polariseringen ökar?" ur Holmberg, Sören och Lennart Weibull (red) *Ljusnande framtid*, SOM-rapport nr 22, Göteborg Universitet.
- Demker, Marie och Cecilia Malmström (1999) *Ingenmansland? Svensk immigrationspolitik i utrikespolitisk belysning*. Studentlitteratur, Lund.
- Gilljam, Mikael och Donald Granberg (1993) "Should we take no for an answer?" *Public Opinion Quarterly* vol 57, s 348-357.
- Oskarsson, Maria och Henrik Oscarsson (1994) "De unga väljarna 1968-1991 – dunungar eller stormsvälvar?" ur *Ungdomars välfärd och värderingar*, *SOU 1994:73* (kap 25) s 357-389, Norstedts Juridik, Stockholm.

MEDBORGARNA TYCKER OM MILJÖN

MARTIN BENNULF

Vad tycker medborgarna om miljön? Frågan är inte trivial. Medborgarnas åsikter utgör ett fundament för den politik som bedrivs i landet. Dels genom att medborgarna väljer politiska representanter och att deras åsikter därvidlag spelar en stor roll för vilket parti de väljer att stödja. Dels genom att väljarna med sina åsikter ställer krav på vilken politik som representanterna skall driva. Medborgarnas åsikter sätter gränserna för vad som är möjligt att genomföra. Vem har inte hört talas om politiska förslag som inte ens kommer upp på dagordningen för att politikerna känner osäkerhet inför opinionen. Inte sällan är det så att det är medborgarna som förväntas genomföra den rekommenderade politiken genom ett visst beteende i vardagslivet. På många sätt ger därför medborgarnas åsikter och beteenden förutsättningarna för den politik som bedrivs på ett visst område.

Frågan för detta kapitel gäller medborgarnas miljöåsikter. Vad tycker medborgarna om miljön? Är medborgarna för eller emot en aktiv miljöpolitik? Och hur står det till med det egna vardagsbeteendet? Är det så att vi bor i ett land av miljökampar eller kanske är det så att svensken uppfattar miljön som hotad, men trots det sitter lugnt tillbakalutad i favoritfåtöljen och litar på att någon annan gör jobbet att skydda miljön.

Miljöopinionen utgör inte ett fenomen som vi kan studera med bara en fråga i en opinionsundersökning. Det är mycket möjligt att någon exempelvis är njugett inställd till en aktiv statlig miljöpolitik, men trots det själv väljer att leva i enlighet med vad naturen tål. Därför kan man inte räkna med att kartlägga svenska folkets miljöåsikter med ett enda penseldrag. I det följande skall jag därför redogöra för vad svenska folket anser om sju olika aspekter av miljöproblematiken. När data så tillåter skall vi följa opinionsutvecklingen över en längre tidsperiod. Frågan är om svenska folket har en mer miljöorienterad inställning till saker å ting idag än vad de hade för ett tiotal år sedan.

Vi börjar med den aspekt som uppvisat de starkaste opinionsmässiga skiftningarna sedan vi startade med SOM-undersökningarna. Det gäller medborgarnas bedömning av vilka sakfrågor som är viktigast att satsa på idag.

I SOM-undersökningarna ingår en fråga som är formulerad enligt följande: *‘Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker Du är viktigast i Sverige idag? Ange högst tre frågor/samhällsproblem?’*. Svaren på en sådan här öppen fråga kan bli av varjehanda slag. Vid kodningen har vi därför varit tvungna att systematisera och förenkla svaren något. Men vi har trots det genomfört en mycket detaljerad kodning av svaren. Det medför att ytterligare sammanslagningar har gjorts

i analyssteget. Därför presenteras 20 sakområden som svaren har förts till (se tabell 1). Procentbasen är för varje år samtliga personer som har besvarat enkäten och siffrorna i tabellen står för andelen svars personer som nämnt respektive sakområde som en av de tre viktigaste. Sakområdena är rangordnade så att den fråga som nämnts av den högsta andelen medborgare 1999 återfinns överst i tabellen.

Tabell 1 Medborgarnas viktigaste frågor 1987-1999 (procent)

Fråga: 'Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker Du är viktigast i Sverige idag? Ange högst tre frågor/samhällsproblem.'

Fråga	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Sjukvård	14	21	22	24	20	19	22	18	15	25	35	30	41
Utbildning/kultur	12	9	12	10	11	9	4	8	7	10	22	34	38
Sysselsättning	15	6	2	7	39	49	59	58	51	42	50	51	28
Pensioner/äldreomsorg	10	10	16	13	16	14	16	12	10	17	19	15	21
Lag och ordning	20	13	38	11	15	8	9	11	25	14	13	15	16
Invandring/flykting- frågor	7	8	11	14	13	19	25	12	14	13	10	8	13
Sveriges ekonomi	8	10	9	32	24	39	29	32	24	10	7	9	7
Socialpolitik	3	5	3	6	9	7	5	6	6	7	4	17	6
Familj/barnomsorg	6	9	8	8	7	8	9	6	4	6	7	7	5
Skatter	7	9	14	13	6	3	2	3	2	4	6	7	5
Miljö	48	62	46	32	38	19	17	20	27	10	10	9	4
Alkohol/droger	10	11	14	5	4	3	2	6	4	4	3	7	3
EU	1	3	3	7	6	11	9	15	7	3	3	4	3
Religion/moral	1	4	3	2	2	2	1	2	3	5	2	2	3
Offentlig sektor/ privatiseringar	3	2	2	4	2	3	2	2	3	7	2	2	2
Infrastruktur/ kommunikationer	1	1	1	2	1	0	0	1	0	0	1	1	1
Jordbruks/regional- Politik	2	2	2	1	3	1	1	0	0	0	1	1	1
Energi/kärnkraft	7	6	8	11	1	2	2	1	2	2	2	2	0
Antal svar	1672	1642	1578	1582	1573	1889	1557	1704	1707	1779	1754	3561	3503

Kommentar: Samtliga personer som besvarat enkäten ingår i procentbasen.

Miljöfrågan bedömdes som viktigast av den högsta andelen svenskar i samband med valet 1988. Det var då som miljöpartiet gjorde sin inbrytning i den svenska riksdagen (Bennulf 1994).¹ Valrörelsen var klart fokuserad på miljöfrågorna. Vi minns bilderna på de söta och döende sälarna i nyheterna (Asp 1990, Bennulf 1990, Djerf 1996). Sedan dess har miljöfrågan bedömts som en av de viktigaste samhällsfrågorna av en allt lägre andel svenskar. Trots detta framstod resultaten från tidigt 1990-tal som om miljöfrågan hade etablerat sig som en av de tungviktiga politiska sakfrågorna på medborgarnas agenda. De lägre siffrorna mellan

1992 och 1995 (mellan 17 och 27 procent) placerade trots allt miljöfrågan bland de mest nämnda sakfrågorna. Men det gäller endast fram till 1996. Då minskar andelen svenskar som nämner miljön på den öppna frågan drastiskt. Enbart 10 procent av svenskar nämner då miljön som en av de tre viktigaste samhällsfrågorna. Och sedan dess har miljöfråga bedömts som viktig i än lägre grad av svenskarna när de själva skall ange vilka tre frågor/samhällsproblem de finner vara viktigast. Om vi blickar längre bak i backspegeln än vad SOM-data medger framstår resultatet för 1999 då enbart 4 procent av medborgarna nämnde miljöfrågan som ett viktigt samhällsproblem som exceptionellt låg. Andra tidsserier möjliggör att gå tillbaka ända till valet 1964. Då nämnde inte någon enda person miljöfrågan i väljarundersökningen.² Intervjufrågan från väljarundersökningen är insamlad med en något annorlunda teknik än vad som gäller för SOM-undersökningarna därför är inte nivåerna på tidsserierna direkt jämförbara (Bennulf 1994). Men jämför vi samman resultaten, genom att korrigera de olika tidsserierna till en och samma nivå, framstår 1999 års siffra som klart lägre än t o m den som noterades i samband med 'löntagarfondsvalet' 1982 då debatten nästan uteslutande handlade om klassiska vänster-högerfrågor (Gilljam 1988, Esaiasson 1990).³

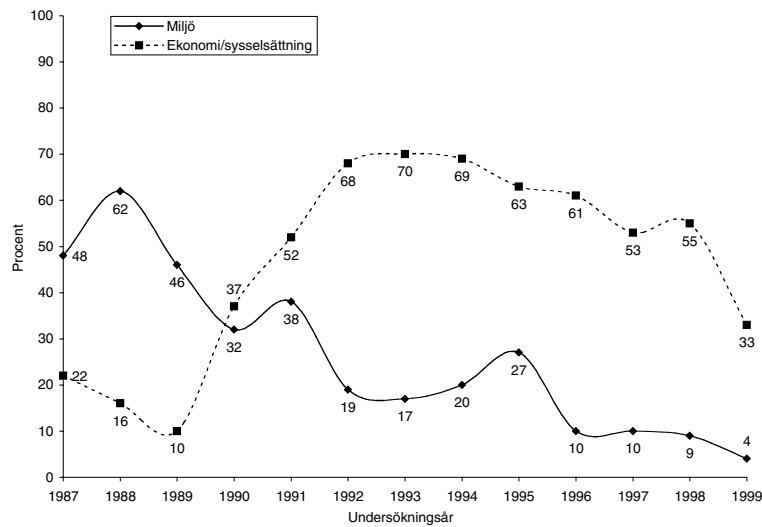
Det ligger något i att det är ekonomin som slagit ur miljöfrågorna. Ekonomin når dock högst siffror mellan 1990 och 1995. År 1996 återfinns frågor om Sveriges ekonomi på motsvarande låga nivå som miljöfrågan, nämnt av 10 procent av svarspersonerna. Istället är det sysselsättningen som varit den dominerande frågan på medborgarnas politiska agenda. Åren 1993 och 1994 noteras sysselsättningen för sina högsta siffror, en minskning kan noteras till 1996. Men sysselsättningen var fortfarande det sakfrågeområde som är viktigast för den högsta andelen medborgare. På andra plats återfinns 1996 sjukvården, följt av pensioner/äldreomsorg, lag och ordning samt invandrar/flyktingfrågor. Först därefter på en delad femte plats återfinns miljöfrågan och frågor om Sveriges ekonomi. Men nu 1999 har opinionsläget återigen ändrats. Ekonomi och sysselsättning tillhör inte de allra viktigaste frågorna att ta itu med som medborgarna uppfattar det. Det är istället fråga om sjukvården och utbildning/kultur som uppfattas som de mest angelägna problemen. Varför dessa frågor nu står högt på medborgarnas dagordning kan troligen förklaras med ett allt mer utbrett missnöje med välfärdssektorn i samhället (se Lennart Nilssons kapitel). Sannolikt är det de ekonomiska problemen inom sektorerna ifråga som genererat uppmärksamheten för dem; alltså tycks ekonomin återigen ha ett finger med i spelet för den sjunkande uppmärksamheten för miljön. Debatten har ju bl.a. rört missnöje med ett minskat antal vårdplatser, långa vårdköer samt de stora klasserna och personalbristen i grundskolan (jfr Bennulf 1994, Gilljam & Holmberg 1995, Brandorf, Esaiasson & Håkansson 1996).

Nu skall vi fortsätta analysen genom att mer i detalj följa miljöspåret. Vi skall närmare studera kopplingen mellan viktighetsbedömningar för miljöfrågan och ekonomi/sysselsättning. Ekonomi och sysselsättningen betraktas i det följande

som ett vitt problemområde som ställs i relation till miljöfrågorna. I figur 1 redovisas en kurva för andel svenskar som nämnt miljöfrågan respektive ekonomi och/eller sysselsättning som en viktig fråga mellan 1987 och 1999.

Figur 1 Miljö vs ekonomi. Andel medborgare som bedömer miljö respektive ekonomi/sysselsättning som viktiga samhällsfrågor 1987-1999 (procent)

Fråga: 'Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker Du är viktigast i Sverige idag? Ange högst tre frågor/samhällsproblem.'

Kommentar: Figuren bygger på de siffror som presenterades i tabell 1. Notera dock att de två variablerna Sveriges ekonomi och sysselsättning i denna analys slagits samman till en variabel, därför är siffrorna i denna figur inte fullt jämförbara med de i tabell 1.

Det råder, som redan tidigare konstaterats (Bennulf & Selin 1993, Bennulf 1994), ett omvänt förhållande mellan ekonomi/sysselsättning och miljö. Ju större engagemang i miljöfrågor desto lägre i de ekonomiska, och vice versa. Lite förenklat kan man säga att folk uppfattar miljöproblemen som ett av de tre viktigaste frågeområdena vid goda ekonomiska tider, medan miljöproblemen framstår som relativt sett mindre viktiga i dåliga tider. Men denna gamla sanning gäller inte självklart längre för 1999 års data.

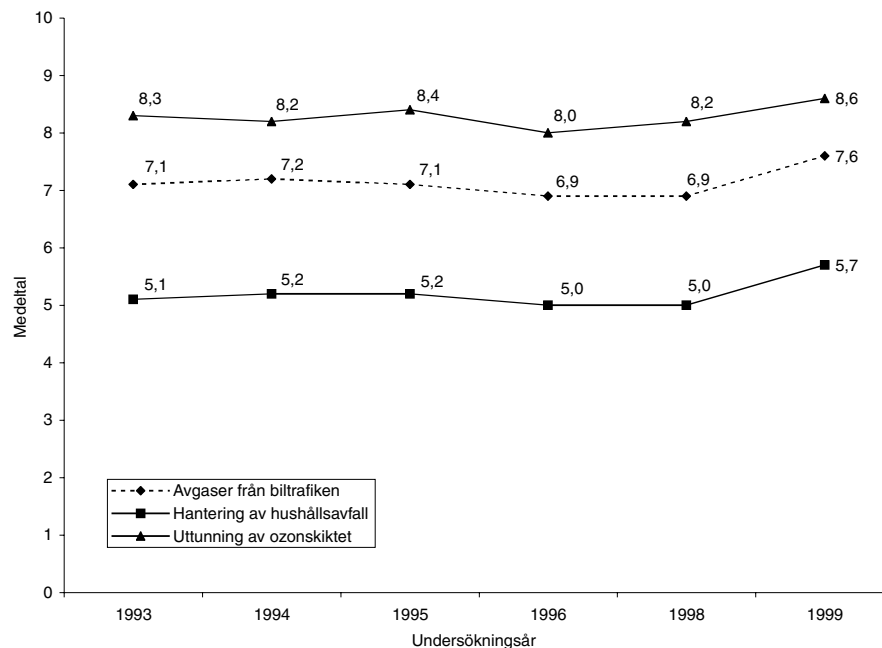
Mätt som viktighetsbedömning av miljöfrågan framstår resultaten i all klarhet: Svenska folkets miljöengagemang är på reträtt och en ordentlig sådan. Troligtvis kan vi bevittna ett trendbrott i figur 1. Ekonom/sysselsättning tappas plats på medborgarnas agenda samtidigt som miljöfrågans reträtt accelererat. Den gamla

sanning om ekonomins och miljöns motsatsförhållande i opinionen kanske inte längre stämmer. Men ett slutgiltigt omdöme i denna fråga är för tidigt att göra. De flesta mätpunkter (förutom 1999) stödjer fortfarande hypotesen. Kommande SOM-mätningar får avgöra om vi måste revidera teoribildningen på denna punkt. Men miljöfrågans tappade fotfäste på medborgarnas agenda från toppåret 1988 till bottenåret 1999 kan nog beskrivas som en av de mest omfattande rasen i svensk opinionshistorik. Kurvan skiftningar kan i hög grad förklaras av mediernas dagordning (Asp 1986, 1988, 1990; Djerf 1996; Bennulf 1999).

Men viktighetsbedömningar av miljöfrågan avslöjar naturligtvis inte hela sanningen om svenska folkets miljöattityder. Frågan är miljöengagemanget är så lågt som ovanstående analys ger en indikation om.

Figur 2 Svenska folkets uppfattning av tre miljöhot 1993-1999 (medeltal)

Fråga: 'Nedanstående lista omfattar ett antal miljöproblem. Hur allvarliga hot mot miljön i Sverige anser Du att dessa är?'

Kommentar: Miljöhoten mäts på en tiogradig skala från 1 (mycket litet hot) till 10 (mycket stort hot). I frågeformuläret ingick även frågor om utsläpp från industrier, oljeutsläpp vid kusterna, hanteringen av industriavfall, utrotningen av djur- och växtarter, användningen kemikalier i jordbruket, hanteringen av kärnkrafts högaktiva avfall. Generellt sett återfinns uppfattningen om dessa hot någonstans mellan figurens lägsta och högsta värden. Skiftningarna över tid påminner också om de som redovisas för de tre hot som finns med i figuren.

Låt oss fortsätta genomgången med en grundläggande del av miljöattityderna. Det gäller individernas verklighetsbild, kognitionerna, här mätt som huruvida man uppfattar att miljön är hotad eller ej. I SOM-undersökningarna har vi sedan 1993 inkluderat en fråga om nio miljöhot och hur allvarliga dessa anses vara. I figur 2 redovisas opinionsutvecklingen för tre av dem. Läsare som är intresserade av samtliga hot hänvisas till Bennulf (1996) där siffror redovisas för samtliga hot och där medborgarnas problembild jämförs med kommunala miljöchefer, journalisters och lokala politikere. Miljöhoten mäts på en skala mellan 1 (mycket litet hot) och 10 (mycket stort hot). Siffrorna i figuren utgörs av medeltal för samtliga svarande avseende avgaser från uttunningen av ozonskiktet, avgaser från biltrafiken och hanteringen av hushållsavfall.

Uttunningen av ozonskiktet är det hot bland de vi frågat om som oroar mest. I likhet med andra undersökningar framkommer ur SOM-undersökningarna att de stora globala miljöhoten uppfattas som mycket hotfulla. Även ett hot som avgaser från biltrafiken är klart oroande för folk i allmänhet. I mitten av skalan återfinns hantering av hushållsavfall som något men inte särskilt oroande hot mot miljön i Sverige. Svenska folket är alltså oroat för många hot mot miljön. Hotbilden är i stort sett oförändrad även om en statistiskt signifikant uppgång kan noteras 1999. Miljön är hotad i högre grad 1999 än någon gång i vår mätserie (figur 2) samtidigt som bedömning av miljöfrågan som en viktig framtidsfråga (figur 1) är den lägsta i våra mätningar. Svenska folkets miljöengagemang borde vara oförändrat högt mätt utifrån hotuppfattningarna.

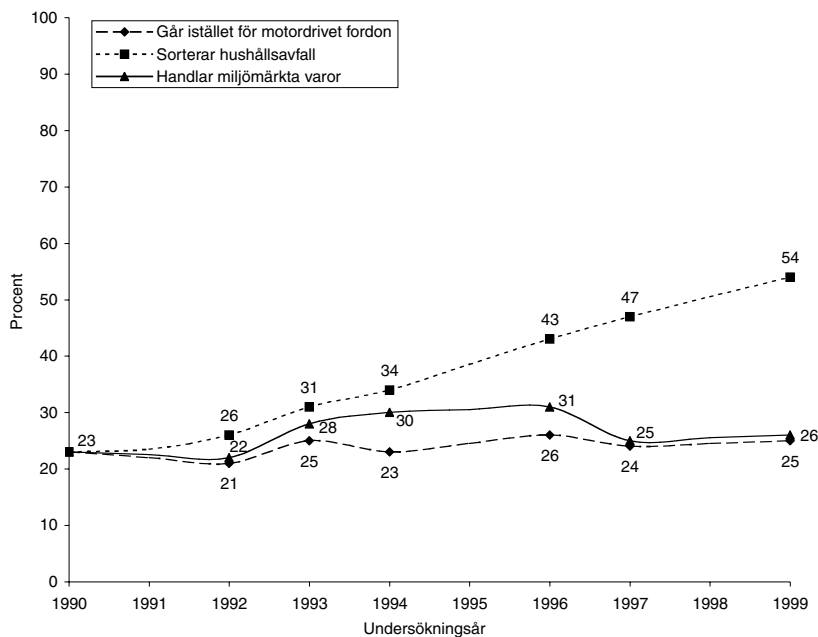
Frågan är hur miljöengagemanget ser ut i praktisk mening. I vilken grad är svenskarna beredda på att bidra till en bättre miljö genom att välja mindre miljöbelastande handlingar i vardagslivet? Frågor där svarspersonerna för uppskatta sitt eget miljöbeteende i vardagslivet återfinns i SOM-undersökningarna fr.o.m. 1990. Jag har valt ut tre beteenden för analys: gå/cykla istället för motordriven transport, sortera hushållsavfall och handla miljömärkta varor. Nu är det naturligtvis notoriskt svårt att mäta beteende, för att inte säga omöjligt, via enkäter. Därför måste de följande siffrorna tas med en nypa salt. De står för svenska folkets självskattade beteende.⁴ Det behöver inte överensstämma med det faktiska beteendet. Men eftersom vi har en likalydande frågeformulering och samma svarsalternativ vid de olika tidpunkterna bör vi lyckas fånga in trenderna väl. Sannolikheten att det faktiska beteendet förändrats i samma riktning är hög.

Andelen som alltid eller mycket ofta går eller cyklar istället för att förflytta sig medelst motordriven transport är i stort sett oförändrad över tid. Runt en fjärdedel av svenska folket rapporterar att de gör så. Men när det gäller de övriga två beteendena finns en tydlig trend. Och den är att det vardagliga engagemanget för miljön ökar genom att allt fler svenskar uppger att de sorterar sitt hushållsavfall. I det fallet är ökningen markant. Men även en viss ökning för andelen som handlar miljömärkta varor kan noteras. Beteendesiffrorna är självklart osäkra, men det finns all anledning att tro att de pekar ut en korrekt trend. Handeln har ökat sin

försäljning av miljömärkta varor och när det gäller sortering av hushållsavfall fungerar det mycket bra när det gäller flera typer av avfall. Återlämningen av tomglas utan returpant ligger på 75 procent att jämföra med den politiska målsättningen som var 70 procent (Bennulf, Petersson & Syrstad 1997). När det gäller personligt miljöbeteende ökar alltså svenska folkets miljöengagemang. Det minskar inte.

Figur 3 Svenska folkets miljöbeteende avseende att gå, sortera hushållsavfall och handla miljömärkta varor 1990 till 1999. Andel svenskar som alltid eller mycket ofta utför respektive beteende (procent)

Fråga: 'Hur ofta gör Du personligen nedanstående saker?'

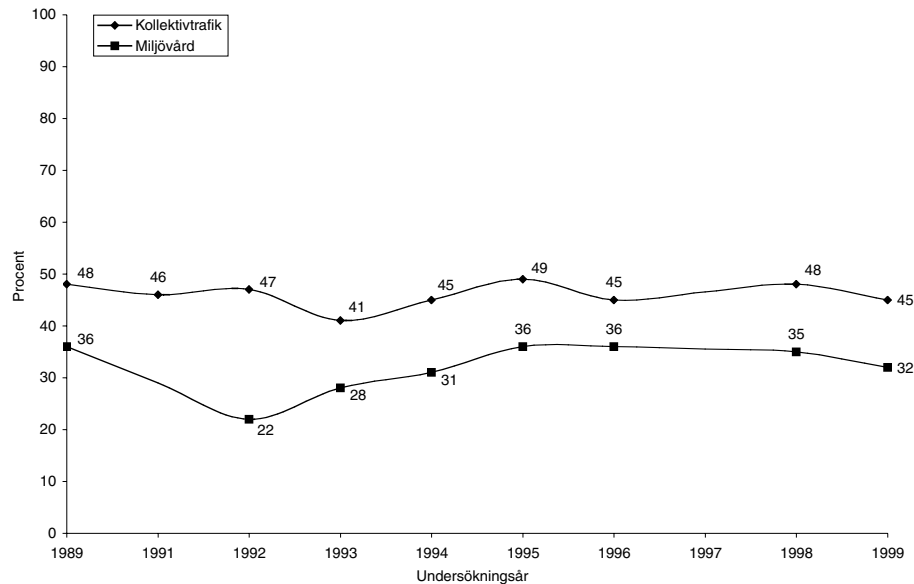

Kommentar: Beteendena mäts på en skala med följande svarsalternativ. 'aldrig', 'ibland', 'ganska ofta', 'mycket ofta' och 'alltid'.

Svenska folket blir också allt mer nöjda med den service som kommunerna erbjuder på miljöområdet. I figur 4 redovisas andelen svarspersoner som är mycket eller ganska nöjda med den service som deras kommuner erbjuder när det gäller miljövard. För jämförelsens skull har jag också inkluderat siffror om kollektivtrafiken.

Figur 4 Svenska folkets åsikter om kommunal service gällande kollektivtrafik och miljövård 1989-1998. Andel medborgare som svarat mycket eller ganska nöjd (procent)

Fråga: 'Vad anser Du om servicen i Din kommun på följande områden:'

Kommentar: Svarsalternativen var: 'mycket nöjd', 'ganska nöjd', 'varken nöjd eller missnöjd', 'ganska nöjd', 'mycket nöjd' respektive 'vet ej'. Vet ej-svaren ingår i procentbasen.

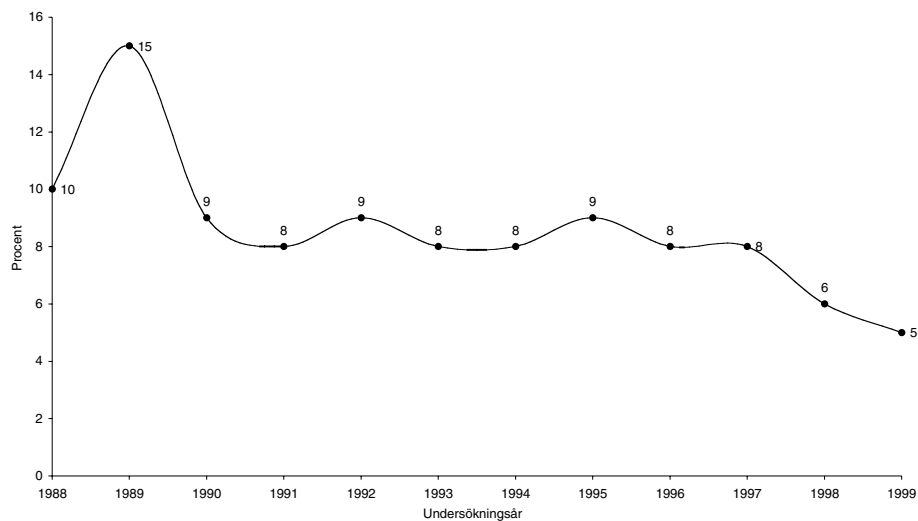
Andelen svenskar som anger att de är nöjda med kollektivtrafiken återfinns strax under 50 procent under hela mätperioden. År 1993 är det endast 23 procent som bedömer att de är nöjda med den kommunala servicen på miljöområdet. Därefter ökar andelen nöjda, för att återfinnas på 32 procent år 1999.

Ett ytterligare sätt för en medborgare att engagera sig i miljöfrågorna är att vara medlem i en miljöorganisation. I SOM-undersökningarna har vi mätt medlemskap i olika typer av föreningar, sedan 1988 frågar vi huruvida svarspersonerna är medlemmar i miljöorganisationer. Andelen medlemmar återfanns kontinuerligt kring åtta-nio procent (se figur 5). Ett undantag återfinns dock, och det är 1989 då siffran är klart högre. Hela 15 procent av svenska folket angav då att de är medlemmar av någon form av miljöorganisation. Alldeles säkert var det så att debatten i samband med miljövalet hösten 1988 stimulerade många att engagera sig för miljön, och miljöorganisationer blev då en lämplig engagemangsform. År 1990 återgick nivån till den normala kanske kan det skrivas på lågkonjunkturs

konto. När ekonomin stramades upp och folk valde att spara in på utgiftskontot kastade de inte fullt så engagerade in handduken och lät inbetalningskortet försvinna ned i pappersåtervinningen istället för till postgirot. Siffran för 1999 är den lägsta under hela mätserien. Miljöorganisationerna tappar, enligt våra data, sakta men säkert sin medlemsbas.

Figur 5 *Andel svenskar som är medlemmar i någon miljöorganisation 1989-1999 (procent)*

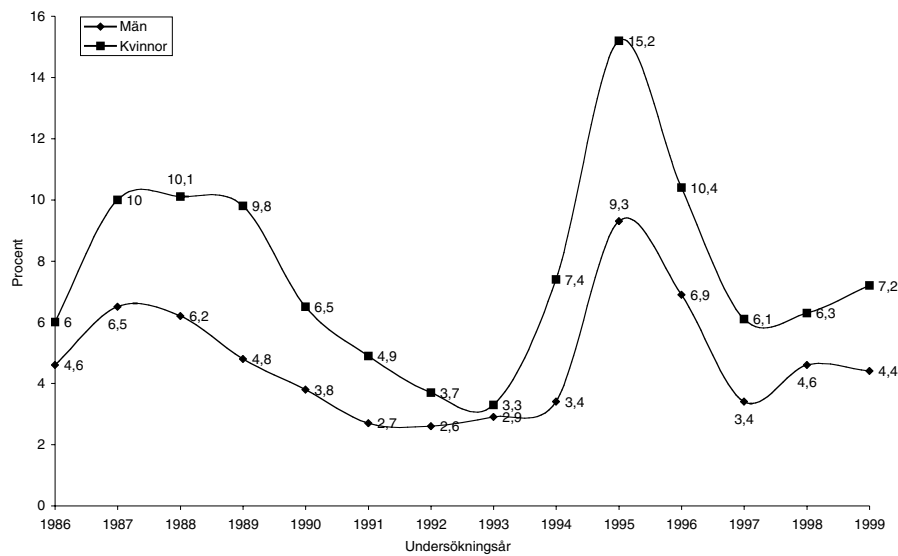
Fråga: 'Ange nedan vilken/vilka organisationer Du är medlem i, samt hur aktiv Du är i dessa föreningar.'

Att vara medlem i en miljöorganisation kan betraktas som en form av politiskt engagemang även om miljöorganisationer är partipolitiskt neutrala. En annan form av miljöpolitiskt engagemang går att mäta via partisynpat. Att sympatisera med ett politiskt parti som väljer att prioritera miljöfrågorna tillhör också en aspekt av miljöopinionen. Det mest miljöradikala partiet i svensk politik är utan tvekan miljöpartiet – de gröna. Ibland räknas också vänsterpartiet och centerpartiet till det gröna blocket i svensk politik. Men här skall jag nöja mig med att redogöra för hur sympatin för miljöpartiet utvecklats över tid. I figur 6 redovisas opinionsutvecklingen mellan 1986 och 1999 enligt SOM-data i två separata kurvor, en för män och en för kvinnor.

Figur 6 Sympati för miljöpartiet bland kvinnor och män 1986-1999 (procent)

Fråga: 'Vilket parti tycker Du bäst om idag?' och 'Är Du man eller kvinna?'

Kommentar: Personer som inte uppgivit någon partisympati ingår inte i procentbasen.

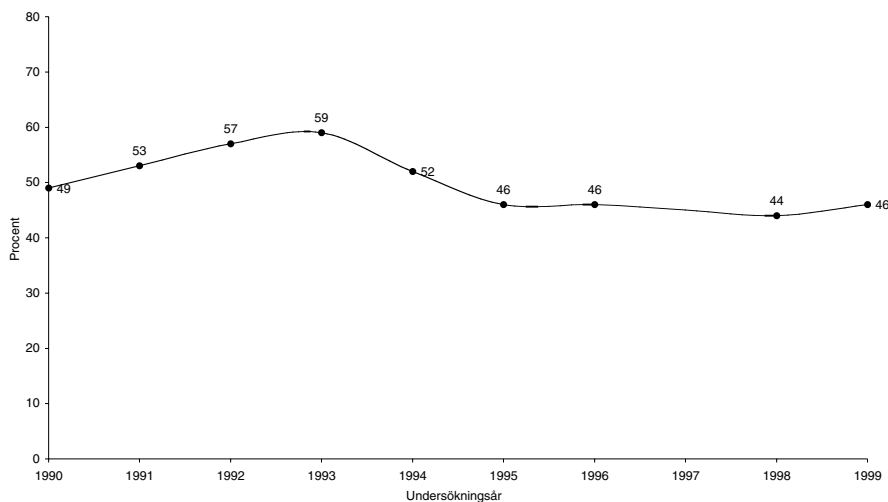
Det är genomgående en högre andel kvinnor än män som sympatiserar med miljöpartiet. Sympatikuivan för miljöpartiet har en första topp i samband med miljövalet 1988. Därefter minskar andelen miljöpartisympatisörer i början av 1990-talet precis som var fallet med viktighetsbedömningarna av miljöfrågan under motsvarande tidsperiod. Mot slutet av tidsperioden upphör dock samvariationen mellan viktighetsbedömningarna och miljöpartiets sympatikuivan. De högsta sympatisiffrorna för miljöpartiet återfinns 1995. De höga siffrorna för miljöpartiet 1994-1999 beror dock inte enbart på miljöengagemang, delvis kan de tillskrivas negativa EU-attityder och missnöje med regeringen Persson. År 1999 när viktighetsbedömningarna når sitt lägsta värde är sympatin för miljöpartiet inte långt efter vad den var vid miljövalet 1988 såväl bland kvinnor som bland män. Miljöpartiets eventuella stöd bland väljare förefaller numera i allt lägre grad vara kopplat till en enda fråga.

En ytterligare exemplifiering på att miljöopinionens utveckling ter sig olika med olika mätinstrument framkommer av SOM-undersökningarnas fråga som syftar till att mäta medborgarnas ideologiska acceptans av miljöfrågorna. I en svit

om ett antal förslag som förekommit i den politiska debatten för medborgarna ta ställning till om de vill satsa på ett miljövänligt samhälle även om det innebär låg eller ingen ekonomisk tillväxt.

Figur 7 *Andel svenskar som tycker det är mycket eller ganska bra att satsa på ett miljövänligt samhälle även om det innebär låg eller ingen ekonomisk tillväxt 1990-1999 (procent)*

Påstående: 'Satsa på ett miljövänligt samhälle även om det innebär låg eller ingen ekonomisk tillväxt'

Kommentar: Frågan ingick i en svit om förslag som förekommit i den politiska debatten. Svarspersonerna fick gradera sina svar på en skala med följande alternativ: mycket bra, ganska bra, varken bra eller dåligt, ganska dåligt respektive mycket dåligt förslag. Endast de som tagit ställning i frågan ingår i procentbasen.

Det ideologiskt inriktade förslaget om ett miljöinriktat samhälle är ganska populärt. Runt femtio procent av medborgarna anser att det är ett mycket eller ganska bra förslag vid varje mättillfälle. Till skillnad från övriga data i detta kapitel återfinns toppen på denna kurva i början av 1990-talet mitt i den ekonomiska krisen. Det ideologiska stödet för ett miljöinriktat samhälle har därefter minskat, men en viss återhämtning är märkbar det senaste året. Resultaten för denna tidserie avviker på ett paradoxalt sätt från de övriga resultaten. Jag har inte någon bra förklaring till denna opinionsmässiga avvikelse och får nöja mig med att återigen konstatera att tanken på att ekonomi och miljö är varandras motpooler erhåller ett bristfälligt empiriskt stöd när det undersöks på medborgarnivå.

I rubriken till detta kapitel påstod jag att medborgarna tycker om miljön. Påståendet innebär som framgår av redovisade analyser en sanning med modifikation. Medborgarna tycker att miljön är hotad i större utsträckning än tidigare och de sorterar sopor som aldrig förr. Bedömningen av den kommunala servicen på miljöområdet och sympatin för miljöpartiet är ungefärligen så hög som den oftast har varit. Andelen medlemmar i miljöorganisationer minskar långsamt. Men på en punkt ser miljöopinionen katastrofal ut och det gäller miljöfrågans placering på medborgarnas politiska dagordning. Det opinionsmässiga stödet för en aktiv miljöpolitik när det gäller att prioritera vilka frågor som är de viktigaste att satsa på är den lägsta någonsin i SOM-undersökningarnas historia. Vi måste gå tillbaka till mitten av 1960-talet för att hitta en så njuget inställd folklig opinion när det gäller viktighetsbedömning av miljöfrågan. Svenska folket tycker om miljön på många sätt. Men frågan blir allt mindre prioriterade på medborgarnas agenda. Frågan är vart den är på väg på politikernas dagordning.

Noter

- 1 Med 'bedöma som viktig' eller 'viktighetsbedömning' avses i detta kapitel vad som i engelskspråkig litteratur brukar benämnas *saliency* (Eiser & van der Pligt 1988). Ordet *saliency* är svårt att ge en svensk översättning, intresse eller viktighet brukar användas (Redder & Toonsgaard 1971, Gilljam 1988, Bennulf 1994). Men vad man är ute efter är det som omedelbart är tillgängligt i en människa medvetande, det individen spontant tänker på.
- 2 Väljarundersökningar har genomförts vid Statsvetenskapliga institutionen vid varje ordinarie riksdagsval och vid folkomröstningarna sedan 1956. Allt sedan 1964 ingår någon form av öppen fråga om viktiga samhällsproblem/frågor för partivalet. Valforskningsprogrammet i Göteborg och dess undersökningar presenteras t ex av Gilljam & Holmberg 1995.
- 3 I väljarundersökningen 1982 angav 7 procent av svarspersonerna miljöfrågan som en viktig fråga för partivalet. Eftersom nivån på SOM-undersökningarnas kurva genomgående återfinns på en högre nivå än i väljarundersökningarna kan vi spekulera i att den 'sanna' siffran t o m är lägre 1996 än den var 1982.
- 4 När vi frågar om beteenden som kan anses vara socialt önskvärda, eller politiskt korrekta, som i detta fallet finns det all anledning att misstänka att de angivna siffrorna överskattar utbredningen av beteendet i fråga.

Referenser

- Asp, K (1986) *Mäktiga massmedier*. Stockholm: Akedemilitteratur.
Asp, K (1988) "Politisk journalistik". I Carlsson, U (red) *Forskning om journalistik*. Göteborgs universitet: Nordicom nytt/Sverige 4.

- Asp, K (1990) "Medierna och valrörelsen". I Gilljam, M & S, Holmberg (red) *Rött Blått Grönt. En bok om 1988-års riksdagsval*. Stockholm: Bonniers.
- Bennulf, M (1990) "Det gröna genombrottet". I Gilljam, M & S, Holmberg (red) *Rött Blått Grönt. En bok om 1988-års riksdagsval*. Stockholm: Bonniers.
- Bennulf, M (1994) *Miljöopinionen i Sverige*. Lund: Dialogos.
- Bennulf, M (1996) "Det gröna handlingsutrymmet" I L, Lundgren (red) *Livsstil och miljö*. Stockholm: Naturvårdsverkets förlag.
- Bennulf, M (1999) "Medborgarna och den hållbara utvecklingen". I Holmberg, S & L, Weibull (red) *Ljusnande framtid*. SOM-rapport nr 22, Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Bennulf, M & H Selin (1993) "Miljö vs ekonomi. Blir vi mindre miljövänliga i kristider?" Holmberg, S & L, Weibull (red) *Perspektiv på krisen*. SOM-rapport 9, Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Bennulf, M, Petersson, S & J, Syrstad (1997) *Jordens chans*. Göteborg: CEFOS/Renhållningsverket.
- Brandorf, M, Esaiasson, P & N, Håkansson (1996) "Svenska valfrågor. Partiernas valdebatt 1902-1994". *Statsvetenskaplig tidskrift*. Vol 99.
- Djerf, M (1996) *Gröna nyheter*. Göteborgs universitet: Institutionen för journalistik och masskommunikation.
- Eiser, J & J, van der Pligt (1988) *Attitudes and Decision*. London: Routledge.
- Esaiasson, P (1990) *Svenska valkampanjer*. Stockholm: Allmänna förlaget.
- Gilljam, M & S, Holmberg (1995) *Väljarnas val*. Stockholm: Norstedts juridik.
- Nilsson, L (2000) Kapitel i denna bok.
- Redder, K & O, Toonsgaard (1971) "Saliency and Political Attitudes". *Scandinavian Political Studies*. Vol 6.

UPPLYSNING LÖSER KANSKE ALLT? Hälsoriskbedömningar och objektiva risker

GUNILLA JARLBRO

Sverige har en lång tradition när det gäller att förebygga ohälsa. Enligt Sundin (1994) hade hälsoupplýsningen en glansperiod under 1700-talet då många av den tidens mest berömda läkare skrev böcker om hälsans bevarande. Prevention ansågs således tidigt som en både billigare och mer framkomlig väg att främja hälsa, eftersom möjligheterna att bota sjuka var begränsade. Emellertid, vilket även Sundin (ibid.) påpekar, räcker det inte med att enskilda läkare eller andra tycker att ett hälsobudskap är viktigt att föra ut till medborgarna. Det måste också till en politisk vilja och finnas en administration som kan hantera problemet. Att det finns tillgängliga kanaler som når medborgarna är också en förutsättning. Med detta perspektiv kan man säga att hälsoupplýsningens glansperiod – under vår tid – började på 1970-talet. Under denna period startade flera friskvårdskampanjer, främst antirökinformation i de olika landstingens regi. 1980-talet inleddes i vårt land med en period då tron på informationens makt nådde en höjdpunkt, som den inte skulle uppnå senare. Sjukvårdspolitikerna försökte under 1980-talet lösa folkhälsoproblem med hjälp av information (se t. ex. Eriksson och Jarlbro 1995).

Frågan är, om hälsoupplýsningen om vad som är farligt respektive icke-farligt, genom tiderna har gjort oss svenskar friskare. Hälsoupplýsning, eller om vi hellre vill hälsokommunikation förutsätter, som alla andra kommunikationsprocesser, att det finns en ömsesidighet mellan sändare och mottagare. Problemet med hälsoupplýsning eller hälsokommunikation, är att sändare och mottagare ofta befinner sig i olika socio-kulturella rum. Sålunda visar Folkhälsorapporten (1997) att stora sociala skillnader i hälsa kvarstår i vårt land. Arbetare röker t. ex. nästan i dubbelt så stor utsträckning som tjänstemän och är också betydligt oftare kraftigt överviktiga. Vidare visar studier att invandrares hälsa är betydligt sämre än svenskars (Socialstyrelsen 1998). Hälsoinformatören eller upplýsaren å andra sidan är i princip alltid högutbildad och svensk. Detta faktum försvårar ofta kommunikationsprocessen när det gäller att avkoda och tolka meddelanden. Flera svenska studier visar också att det sociala avståndet mellan sändare och mottagare ibland leder till att hälso- och riskbudskap misstolkas (se t. ex. Jarlbro 1988; Jarlbro 1994).

I denna artikel ska vi studera hur allmänhetens bedömning av ett antal hälsorisker överensstämmer med den faktiska objektiva risken att drabbas av desamma.

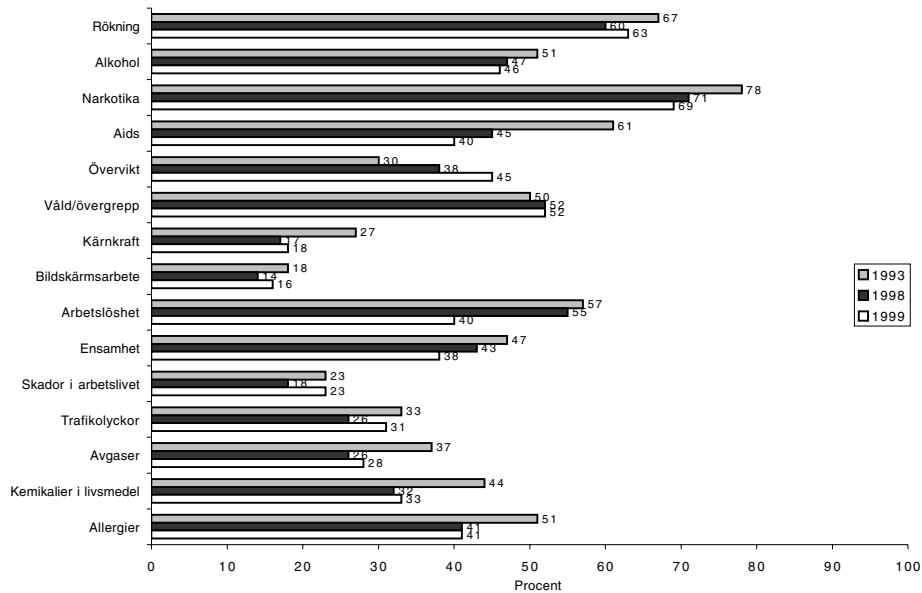
Efter en inledande genomgång av samtliga studerade risker kommer i den fortsatta framställningen endast de risker, som det finns aktuell objektiv data kring att närmare behandlas. Artikeln avslutas med ett kortfattat resonemang kring svårigheterna med att upplysa och kommunicera kring hälsorisker.

Undersökningen

Inom ramen för den årliga SOM-undersökningen har svarspersonerna sedan 1993 tagit ställning till femton olika risker för dels det svenska folkets liv och hälsa s.k. allmän risk, dels för sitt eget liv och hälsa s.k. personlig risk¹.

Svarspersonerna har sålunda varje år tagit ställning till femton olika risker för dels det *svenska folkets liv och hälsa*, dels för det *egna livet och hälsan*. Varje hälsorisk har bedömts på en skala från 1 (mycket liten risk) till 10 (mycket hög risk). I den fortsatta framställningen har en sammanslagning gjorts av variabelvärdena 1-3= liten risk, 4-7= måttlig risk och slutligen 8-10= mycket hög risk.

Figur 1 *Andel av allmänheten som bedömer hälsoriskerna som mycket höga för det svenska folkets liv och hälsa 1993, 1998 respektive 1999 (procent)*

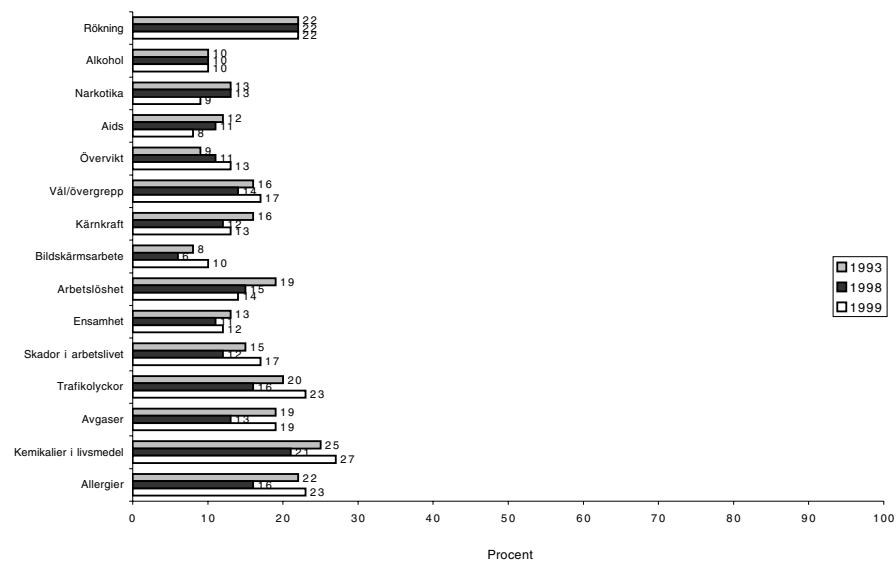

Kommentar: Varje hälsorisk har bedömts på en skala från 1 (mycket liten risk) till 10 (mycket hög risk). För att underlätta framställningen har en sammanslagning gjorts av variabelvärdena 1-3= liten risk, 4-7= måttlig risk och slutligen 8-10= mycket hög risk. Andelarna i tabellen avser således variabelvärdena 8-10.

Figur 1 visar den andel av svarspersonerna som bedömer riskerna som mycket höga 1993, 1998 och föreliggande undersökningsår, dvs. 1999. I förra årets SOM-publikation beskrevs förändringen av allmänhetens riksbedömningar i ett sexårsperspektiv (se Jarlbro 1999), och där kunde vi konstatera, att en betydligt mindre andel av allmänheten bedömde de studerade riskerna som mycket höga för det svenska folkets liv och hälsa 1998 än vad som var fallet 1993. För att illustrera denna förändring och för tydlighetens skull är därför även 1993 års siffror med i figur 1.

Figur 1 visar tydligt att det är marginella förändringar mellan de två senaste studerade åren. Den största förändringen är bedömningen av arbetslöshet som risk. Hela 15 enheter färre bedömer denna hälsorisk som mindre allvarlig 1999 än vad som var fallet 1998. Resultatet är föga överraskande och kan rimligen tolkas som, att den uppåtgående konjunkturen med minskad arbetslöshet som följd även avspeglar sig i allmänhetens riskbedömning. Möjligen är förändringen ovanligt stor för att vara mellan två år.

Figur 2 *Andel av allmänheten som bedömer hälsoriskerna som mycket höga för det egna livet och hälsan 1993, 1998 respektive 1999 (procent)*

Kommentar: Varje hälsorisk har bedömts på en skala från 1 (mycket liten risk) till 10 (mycket hög risk). För att underlätta framställningen har en sammanslagning gjorts av variabelvärdena 1-3= liten risk, 4-7= måttlig risk och slutligen 8-10= mycket hög risk. Andelarna i tabellen avser således variabelvärdena 8-10.

I den fortsatta framställningen kommer enbart svarspersonernas bedömningen av den *personliga* riskbedömningen att behandlas. Figur 2 redovisar andel av svars-personerna som bedömer de studerade hälsoriskerna som mycket höga för det egna livet och hälsan 1993, 1998 respektive 1999. Skalan är indelad på samma sätt som var fallet för figur 1 ovan. För det första kan vi konstatera att förändringarna över tid när det gäller bedömningen av de personliga hälsoriskerna är betydligt mindre dramatiska än vad som var fallet för bedömningen av den allmänna risken, dvs. risken för svenska folkets liv och hälsa. Intressant är dock att notera att andelen som bedömer risken för övervikt som mycket hög fortsätter att öka något. En möjlig förklaring till detta faktum kan vara, att det är först på senare år, som det i massmedierna har noterats att övervikt inte enbart är ett kosmetiskt problem utan även ett allvarligt hälsoproblem.

Tabell 1 *Korrelation mellan svarspersonernas uppfattning av risken för egen del och risken för det svenska folkets liv och hälsa (Pearsons r. Samtliga resultat är signifikanta på 0,003 nivån)*

	Korrelation mellan personlig och allmän risk
Kärnkraft	0,69
Kemikalier i livsmedel	0,68
Avgaser från biltrafiken	0,57
Allergier	0,44
Trafikolyckor	0,43
Skador i arbetslivet	0,36
Bildskärmsarbete	0,35
Våld och övergrepp	0,35
Arbetslöshet	0,30
Aids	0,30
Ensamhet	0,28
Övervikt	0,25
Narkotika	0,21
Alkohol	0,12
Rökning	0,07

Kommentar: Varje hälsorisk har bedömts på en skala från 1 (mycket liten risk) till 10 (mycket hög risk).

Jag har i andra sammanhang (se t. ex. Jarlbro 1999) resonerat kring att människors bedömningar av den s.k. allmänna risken ska ses som en kulturell konstruktion, dvs. man bedömer de företeelser som man accepterar eller ej. Beträffande bedömningen av den personliga risken tycks dock människor analysera risken som en objektiv företeelse och resonera i termer av sannolikhet och följd medan

man vid bedömningen av allmän risk istället tycks inta ett konstruktivistiskt perspektiv, dvs. se risk som en social konstruktion. Trots detta resonemang kan det ändå vara intressant att studera korrelationen mellan svarspersonernas bedömning av den egna respektive allmänna risken. Tabell 1 ovan redovisar sålunda denna korrelation.

Av tabell 1 kan vi tydligt utläsa, att en hög korrelation mellan bedömningar av allmän och personlig risk föreligger för de risker som individen har liten kontroll över. Rökning, alkohol, narkotika m. m. är däremot samtliga exempel på hälsoproblem som man själv kan kontrollera, och korrelationen blir därför låg. Detta innebär sålunda, att man tenderar att bedöma den egna risken som ringa, men bedömer risken som betydligt allvarligare för andra.

Givetvis ställer sig frågan hur man ska förklara, att människor gör de riskbedömningar som de faktiskt gör. En möjlig förklaringsmodell är att individens riskbedömning för det första beror på individuella karaktärsdrag, eller om man hellre vill personlighetsdrag, och för det andra på personlig erfarenhet och slutligen på mediepåverkan. Beträffande individuella karaktärsdrag vet vi att människor har olika behov av psykologisk stimulans, vilket i sin tur leder till olika behov av sensationer eller upplevelser. Den mest kända teori i detta sammanhang är *Sensation Seeking Theory* (Zuckerman 1978, 1988). Enligt denna teori finns det vissa människor som söker sig till riskfyllda aktiviteter av olika slag för att erhålla stimulans. Det finns all anledning att tro, att denna personlighetstyp även bedömer risker överlag som mindre allvarliga än vad de faktiskt är. På motsvarande sätt finns det andra karaktärsdrag, som innebär att man ser faror och hot i det mesta, dvs. den rädde finner alltid något att vara rädd för. Vidare kan man anta, att individens egna personliga – direkt eller indirekt – erfarenhet påverkar riskbedömningen, dvs. har man själv varit med om t. ex. en trafikolycka tenderar man att skatta denna risk som högre än vad den faktiskt är. Slutligen råder det troligen ett samspel mellan människors bedömning av risker och mediernas rapportering såtillvida att medierna exploaterar ett aktuellt riskintresse samtidigt som man förstärker detsamma (se t. ex. Jarlbro 1999).

Bedömning av medicinska risker

Med medicinska risker menas i detta sammanhang följande: tobak, alkohol, narkotika, aids, övervikt och allergi. Tabell 2 nedan redovisar hur stor andel män respektive kvinnor som bedömer de medicinska riskerna som mycket höga för sitt eget liv och hälsa.

De i tabellen redovisade skillnaderna mellan könen kan tyckas marginella, men blir ändå intressanta om vi relaterar dem till objektiv risk. För det första kan vi konstatera att kvinnorna upplever rökning som en något större risk än vad männen gör. Detta faktum kan sägas väl överensstämja med den objektiva risken, såtillvida att antalet dödsfall som kan hänföras till rökning bland kvinnor ökar

medan de minskar bland män (Folkhälsorapporten 1997). Studerar vi de svarandes utbildningsnivå och könstillhörighet kan vi konstatera att hela 27 procent av de lågutbildade kvinnorna bedömer rökning som en mycket stor risk för egen del. Motsvarande siffra för högutbildade kvinnor är 17 procent. Folkhälsorapporter visar även, att det huvudsakligen är bland de lågutbildade kvinnorna som rökning ökar. Skillnaden i riskbedömning mellan låg- respektive högutbildade män är närmast försumbar.

Tabell 2 *Andel kvinnor respektive män med olika utbildningsnivå, som bedömer de medicinska riskerna som mycket höga för sitt eget liv och hälsa (procent)*

	Män			Kvinnor		
	Utbildningsnivå			Utbildningsnivå		
	Låg	medel	hög	Låg	medel	hög
Rökning	23	13	19	27	27	17
Alkohol	13	8	7	11	10	6
Narkotika	13	8	4	11	8	5
Aids	11	9	3	10	6	4
Övervikt	15	9	9	14	12	14
Allergi	25	12	11	33	25	23

Kommentar: Varje hälsorisk har bedömts på en skala från 1 (mycket liten risk) till 10 (mycket hög risk). För att underlätta framställningen har en sammanslagning gjorts av variabelvärdena 1-3= liten risk, 4-7= måttlig risk och slutligen 8-10= mycket hög risk.

Bedömningen av alkohol som en risk kan däremot sägas för männens vidkommande vara väl optimistisk och för kvinnornas del pessimistisk. Sålunda uppskattas att ungefär 10 procent av de vuxna männen i Sverige är högkonsumenter av alkohol och dubbelt så många kommer under sin livstid sannolikt få alkoholrelaterade skador eller problem (Folkhälsorapporten 1997). Studerar vi männens utbildningsnivå relaterat till deras riskbedömning kan vi konstatera att en något större andel lågutbildade män än högutbildade bedömer risken för alkohol som mycket hög för egen del (13 procent respektive 7 procent). Om män överlag kan sägas ha en optimistisk riskbedömning när det gäller alkohol så gäller detta i synnerhet för de lågutbildade männen. De sociala skillnaderna i dödlighet i alkoholrelaterade sjukdomar är mycket stora. Sålunda visar Folkhälsorapporten (1997), att män med yrken som ej kräver eftergymnasial nivå har tre gånger så hög dödlighet som män med hög utbildning.

Beträffande bedömningen av risken narkotika visar tabell 2 ovan marginella skillnader mellan könen. Likt bedömningen för alkohol finner vi att männen tycks undervärdera risken för narkotika medan kvinnorna tycks ha en mer realis-

tisk bedömning av risken ifråga. Kvinnor utgör endast 21 procent av alla med narkotikamissbruk, dvs. betydligt fler män än kvinnor är missbrukare (Folkhälsorapporten 1997). Även när det gäller bedömningen av risken aids är könsskillnaderna marginella. Med tanke på att av antalet anmälda HIV-fall t.o.m.1996 var 77 procent män får vi nog anse att våra kvinnliga svars personer har övervärderat risken något (se Folkhälsorapporten 1997).

Övervikt och framförallt kraftig övervikt är ett tilltagande folkhälsoproblem i såväl Sverige som i övriga västvärlden. Enligt Folkhälsorapporten är runt 36 procent av svenskarna överviktiga, ett förhållande som gäller för såväl män som kvinnor. Detta faktum bör ses i ljuset av att endast lite drygt 10 procent av våra svars personer bedömer övervikt som en stor risk för dem själva. Även beträffande övervikt finns det socio-ekonomiska skillnader, såtillvida att övervikt tycks vara mer vanligt bland lågutbildade än bland högutbildade individer. Detta faktum avspeglas dock inte heller när det gäller svars personernas bedömning av risken övervikt.

Av tabell 2 ovan kan vi vidare avläsa att 10 procenten heter fler kvinnor än män bedömer allergier som en stor risk för dem själva. För denna risk kan vi konstatera att kvinnorna tycks göra en mer realistisk bedömning än vad som är fallet för männens vidkommande. Sålunda visar Folkhälsorapporten (1997), att idag har mer än var tredje person i vårt land allergiliknande besvär.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att det finns en diskrepans mellan individens objektiva risk av att drabbas av olika hälsoproblem och den subjektiva riskupplevelsen. För flera av de ovan refererade riskerna tycks huvudsakligen män vara de stora optimisterna, dvs. de har en tendens att undervärdera de hälsoproblem som faktiskt kan drabba dem.

Bedömning av olycksfallsrisker och risker till följd av våld

Med olycksfallsrisker menas i detta sammanhang skador i arbetslivet och trafikolyckor. Vidare kommer under detta avsnitt beröras bedömningen av risken våld och övergrepp. Tabell 3 nedan redovisar mäns respektive kvinnors bedömning av dessa risker.

Av tabellen kan vi utläsa att en något större andel kvinnor än män bedömer de s.k. olycksfallsriskerna som höga för sitt eget liv. För samtliga aktuella risker gäller, att både bland männen som bland kvinnorna, är det en något större andel lågutbildade än högutbildade som bedömer riskerna som mycket höga för egen del. Skillnaden är dock inom den statistiska felmarginalen. Frågan är då hur ser den objektiva risken ut? För det första kan vi konstatera att Folkhälsorapporten (1997) visar, att män råkar ut för arbetsolyckor dubbelt så ofta som kvinnor. Liksom vid bedömningen av flera medicinska risker kan vi sålunda konstatera, att männen tycks undervärdera även denna risk medan kvinnorna å andra sidan tycks övervärdera den. Den absolut mest optimistiska gruppen beträffande be-

dömningen av skador i arbetslivet är de lågutbildade männen, som faktiskt är den i särklass mest utsatta gruppen för denna typ av skador.

Tabell 3 *Andel män respektive kvinnor med olika utbildningsnivå, som bedömer riskerna skador i arbetslivet, trafikolyckor samt våld och övergrepp som mycket höga för sitt eget liv och hälsa (procent)*

	Män Utbildningsnivå			Kvinnor Utbildningsnivå		
	Låg	medel	hög	Låg	medel	hög
Skador i arbetslivet	18	15	7	22	18	17
Trafikolyckor	21	21	14	28	29	22
Våld och övergrepp	17	12	12	20	19	15

Kommentar: Varje hälsorisk har bedömts på en skala från 1 (mycket liten risk) till 10 (mycket hög risk). För att underlätta framställningen har en sammanslagning gjorts av variabelvärdena 1-3= liten risk, 4-7= måttlig risk och slutligen 8-10= mycket hög risk

Även beträffande trafikolyckor tycks kvinnor övervärdera risken och män undervärdera densamma. Speciellt unga män tycks undervärdera denna risk samtidigt som just denna grupp är överrepresenterad i statistiken rörande trafikolyckor.

Enligt Sjöberg (1996) bedömde 77 procent av svenska folket att våldet i samhället är ett stort problem. Den viktigaste förklaringsfaktorn till våldet ansågs vara alkohol och droger. Även denna studie visar att en inte försumlig del av allmänheten anser att våld- och övergrepp är en mycket stor risk för det svenska folkets liv och hälsa (se figur 1 ovan). Enligt Folkhälsorapporten (1997) utsätts under ett år ca 8 procent av männen och 6 procent av kvinnorna för våld eller hot om våld. Detta skulle innebära att såväl kvinnor som män övervärderar risken för våld och övergrepp något. Kvinnor i något större utsträckning än män. Emellertid kan man säga att även rädsla för våld och övergrepp är ett folkhälsoproblem. Studier visar att fyra till fem gånger fler kvinnor än män uppger att de någon gång under ett år avstått från att gå ut på grund av rädsla för våld (ibid.).

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att för även s.k. olycksfallsrisker tycks det finnas en skillnad mellan individens subjektiva riskbedömning och den objektiva risken att drabbas. Generellt kan man säga att kvinnor är mer benägna än män att övervärdera faran medan männen i sin tur tenderar att undervärdera densamma.

Kan man via kommunikation förändra den subjektiva riskupplevelsen?

I denna artikel har vi sett, att det för flera av de studerade riskerna föreligger en diskrepans mellan individens objektiva hälsorisk och den subjektiva risk-

upplevelsen. Frågan är hur denna diskrepans ska kunna förklaras? Tidigare studier har funnit att en viktig riskperceptionsfaktor är riskens tillgänglighet, dvs. händelser som man ofta hör talas om tror man även är vanligt förekommande, vilket i sin tur gör att individen bedömer sannolikheten för risken som större (se t. ex. Jarlbro 1999). Nyhetsjournalistiken brukar inte så sällan anklagas för att frossa i sensationella och dramatiska händelser, vilket i sin tur skulle bidra till att människor övervärderar de ovanliga riskerna och undervärderar de faktiska. I denna undersökning har vi även studerat svarspersonernas nyhetskonsumtion relaterat till riskbedömningen, och resultaten visar inga signifikanta samband mellan individens nyhetskonsumtion och riskbedömning, och av denna anledning redovisas inte några siffror i tabellform. Detta behöver givetvis inte innebära att medierna saknar betydelse när det gäller allmänhetens förmåga att göra realistiska riskbedömningar. Resultaten är snarare ett exempel på att det behövs mer ingående studier med delvis andra mätinstrument än vad som har varit fallet i denna undersökning för att klargöra mediernas betydelse i detta sammanhang.

Har då myndigheterna misslyckats med att föra ut riskbudskap till medborgarna? På denna fråga kan man svara både *ja* och *nej*. Nej, därför att vi svenskar trots allt inte blir sjukare och vår livslängd ökar stadigt. Ja, därför att hälsan fortfarande är ojämlig. Myndigheterna har sålunda inte alltid skräddarsytt informationen eller upplysningen till dem som bäst behöver den. Hur ett riskbudskap faktiskt ska utformas är en grannliga uppgift – kanske det allra svåraste i hela processen – för hälsoinformatören. För det första måste myndigheter, som ska upplysa om risker ta hänsyn till olika målgruppers karakteristika, för det andra till vilka kommunikationskanaler som är tillgängliga, och för det tredje vilka hinder som finns för olika målgrupper när det gäller att tolka ett riskbudskap. Inte så sällan har vi i vårt land – i vår jämlikhetssträvan – varit noga med att *alla* ska få samma information. Denna undersökning har dock visat att *alla* inte tycks behöva samma information. Upplysnings- och informationsinsatser behöver sålunda riktas, och framförallt anpassas till den medborgargrupp som behöver dem och givetvis kombineras med andra stödande åtgärder.

Noter

- 1 Projektet har under samtliga år erhållit finansiellt stöd från Folkhälsoinstitutet.

Referenser

- Eriksson, Birgitta och Jarlbro, Gunilla (1995), Hälsokommunikation. Som katten kring het gröt. I Larsson, Inger och Rosengren, Karl Erik (red.) *Kommunikationens villkor*. Lund: Studentlitteratur.
- Jarlbro, Gunilla (1988), *Ungdom – sex och aids*. Stockholm: Aids-delegationen, rapport nr 1.

- Jarlbro, Gunilla (1994), *Svart på Vitt. En kvalitativ utvärdering av affischkampanjen*. Stockholm: Folkhälsoinstitutet.
- Jarlbro, Gunilla (1999), Var det värre förr? Allmänhetens bedömning av hälsorisker i ett sex- års perspektiv. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red.) *Ljusnande framtid*. Göteborg: SOM- institutet, rapport nr 22.
- Jarlbro, Gunilla (1999), *Hälsokommunikation. En introduktion*. Lund: Studentlitteratur.
- Sjöberg, Lennart (1996), *Alkohol som våldsförklaring och riskfaktor*. Stockholm: Folkhälsoinstitutet, F serie 9.
- Socialstyrelsen (1997), *Folkhälsorapport 1997*.
- Socialstyrelsen (1998), *Levnadsförhållanden hos fyra invandrargrupper*.
- Sundin, Jan (1994), Vägen mot ett längre liv. Socialhistoriska aspekter på prevention under 1800-talet. I Carlsson, Gunnar och Arvidsson, Ola (red.) *Kampen för folkhälsan*. Stockholm: Natur och kultur.
- Zuckerman, M. (1978), *Sensation Seeking: Beyond the optimal level of arousal*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum associates.
- Zuckerman, M, (1988), Behavior and biology: Research on sensation seeking and reactions to the media. I Donohew, L, Sypher, H & Higgning, E.T. (red.) *Communication, social cognition and affect*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum associates.

HÄLSA – ETT VÄRDE UTAN PRIS

JOSÉ FERRAZ NUNES

Hälsa betecknar ett studieområde som inkluderar orsaker till olika hälsostatus och definition av begreppet hälsa. Analysen av utveckling av hälsa sträcker sig över alla ekonomiska sektorer och de flesta samhällliga aktiviteterna. Bestämmande faktorer för hälsan utgörs av många sociala variabler som kan vara lika viktiga som sjuvården. Skillnader i hälsolivå mellan sociala grupper inom en region och mellan regioner kan ej förklaras med existens av skillnader i sjukvårdstjänster (Evans 1984). Snarare är det skillnader i levnads sätt som kan förklara skillnader i mortalitet och sjuklighet mellan olika sociala grupper. Levnadssätt kan bero i några fall på inkomstnivå, i andra fall på andra faktorer. Ett relevant exempel när det gäller forskningen på det här området är Marmots studier i England (Vågerö 1989) som har följt tio tusen tjänstemän under c:a 20 år.

När man undersöker orsaker till död under 1900-talet upptäcker man att i början av seklet var smittsamma sjukdomar som var den dominerade dödsorsaken, medan i slutet av seklet är hjärt sjukdomar och cancer de stora dödsorsakerna. I de båda fallen är personer i de lägsta sociala nivåerna mest drabbade. Introduktion av ny teknologi har inte alltid varit förknippad med reduktioner i sjuklighet och mortalitet. Ett klassisk exempel är införande av BCG vaccination under 50-talet som påverkade obetydligt reduktion av tuberkulos (McKeown 1979). Vågerö och Lundberg (1989) tillämpar samma metodologi i Sverige som används i den Brittiska Black Rapport, för att studera skillnader i hälsostatus mellan olika yrkes kategorier. Resultaten visar att skillnader i Sverige är av samma typ som i Storbritannien. Det antyder att även social miljö kan ha betydelse för att förklara utveckling av hälsolivå. Evans (1990) visar också ett kretslopp som belyser att insatserna för att påverka hälsa inte har enbart som mål att minska sjukdomar. Sjukvårdstjänster använder mänsklig tid, energi, kapital, varor och kunskaper som skulle kunna användas i andra aktiviteter. Därför är det viktigt att dessa resurser bidrar till ett värde i välstånd som uppväger vad som man måste ge upp vid alternativa aktiviteter.

Människor blir sjuka och blir skadade på grund av flera olika orsaker. De vänder sig till sjukvård som definierar behov utifrån professionella bedömningar. Denna definition av behov är kritisk eftersom det beror på status av medicinsk teknologi. I alla utvecklade länder hävdas att behov ökar trots att resurserna som används inom sjukvården har stigit snabbt (Reinhardt, 1987). Utveckling av klinisk epidemeologi visar att många åtgärder inte ger någon märkbar effekt på

hälsoliv, eller att man inte känner till dess effekt (Banta 1990). Trots att sjukvårdstjänster i de mest utvecklade länderna på marginalen har haft mindre effekt på hälsoliv än vid tidigare perioder finns det grupper av befolkningen som är mer sjuka än andra. Policy strategier och beslut är delvis beroende av utvärderingar av teknologier och delvis beroende av kunskaper om nivå och fördelning av hälsostatus i befolkningen. I hälso- och sjukvårdslagen betonas strävan efter *en god hälsa och lika villkor*. Detta betyder att politikens mål bör vara att söka vägar till ökad värde i hälsokapital och jämnare fördelning bland olika grupper.

Att mäta hälsa

I detta avsnitt skall vi redovisa resultatet av befolkningens egna uppfattningar om hälsotillståndet. Denna redovisning skall bestå av beskrivande statistik som anger de viktigaste utmärkande egenskaperna hos den svenska befolkningen. Dessa egenskaper beror på vilka definitioner som används och vilken data som samlas angående olika klassifikationer av befolkningsgrupper. Resultat från årets undersökning skall jämföras med resultat från 1998 och med resultat från en likartad undersökning i Storbritannien.

Hälsa kan betraktas på individuell nivå och befolkningsnivå (folkhälsa). Folkhälsa är inte en enkel additiv kalkyl av individens värde, utan det omfattar det mönster av olikheter som kan råda mellan olika grupper i en befolkning (SOU 1998.43). Å andra sidan måste vi veta individernas värderingar för att man skall kunna ha en uppfattning om folkhälsan.

En betydande forskning kring hälsobegreppet och mätning av hälsostatus har utvecklats de senaste tjugo åren, och praktiskt användbara mätinstrument har utarbetats. En av de mest intressanta forskningsinriktningarna utgår från begreppen livslängd och livskvalitet och mäter hälsa i antal kvalitetsjusterade levnadsår (Kaplan 1989). En behandling som ökar livskvaliteten och livslängden leder till bättre hälsa enligt denna definition. Såväl klassificering av en persons hälsostatus som värderingen av olika hälsostatus kan ske med hjälp av vetenskapligt utprovade metoder som utvecklar nyttomått. Nyttomått avser att mäta patienters hälsostatus med ett värde. Ett "hälso-index" konstrueras genom att ta hänsyn till olika dimensioner i hälsostatus och vikten mellan de olika värdena i varje dimension. Standardisering ger värdet 1 för den "perfekta hälsan" och värdet 0 för att vara död.

Det finns olika metoder för att konstruera index som anger ett värde på hälsostatus: 1. Visuellt analog skala (VAS) 2. "Standard Gamble" (SG) 3. "Time-Trade-Off" (TTO). Utförligare förklaring av dessa metoder finns i SOM-Rapport nr 22 Ljusnande Framtid.

Information grundad på denna typ av mått är lämplig för att bestämma nivåer av morbiditet i samhället. På detta sätt kan man jämföra olika grupper av befolkningen, som kan vara till hjälp vid bedömning av behov och som information för

resursfördelning inom hälso- och sjukvården. Periodiska värderingar av befolkningshälsan kan ge viktig information som är nödvändig för att kunna utröna om mål för befolkningshälsan uppnås, eller vilka förändringar som har skett. I en viss mån kan denna information användas som ett sätt att utvärdera betydelsen av hälso- och sjukvården för befolkningen. (Torrance, 1985)

Hälsoindex

Det finns olika instrument för att konstruera ett vägt index som motsvarar hälsostatus. I denna studie utgår vi från EUROQOL-instrumentet (EQ-5D) som har utvecklats av forskare i fem olika europeiska länder (Brooks, 1996). EQ-5D består av fem olika dimensioner: rörlighet, egenvård, sociala aktiviteter, smärta/besvär och Oro/nedstämdhet. I varje dimension finns tre olika nivåer där 1 är det bästa stadiet och 3 det sämsta. Varje nivå i hälsostatus kan härafter definieras med ett femsiffrigt tal, t. ex. 11111 som betyder den bästa tänkbara nivån, 33333 som anger den sämsta tänkbara nivån och 12123 en nivå av hälsostatusen med måttliga problem i dimensionerna egenvård och smärta, samt stora problem i dimensionen nedstämdhet. Man kan definiera 243 olika kombinationer som anger olika nivåer av hälsostatus. Om man lägger till medvetlöshet och död får man totalt 245 möjliga hälsostadier. Om död ges värdet 0 och det bästa stadiet värdet 1, kommer de olika stadierna att ligga mellan 0 och 1. Det är tänkbart att några stadier upplevs som en situation värre än döden, och i så fall kommer dessa att motsvaras av ett negativt värde. *EQ5D index* bildas genom att man frågar ett visst antal individer som utgör ett representativt urval av hela befolkningen. Man får på detta sätt gruppens värdering av det relativa avståndet mellan olika hälsostadier. Vi använder värden som bygger på den så kallade TTO-metoden ("time trade-off") där man tar hänsyn till varaktighet i varje hälsostatus. Allan Williams vid Universitetet i York har varit huvud ansvarig för utveckling av denna metod (Williams, 1995). Värdena i index-systemet anger de genomsnittliga preferenserna i samhället.

Frågor i EQ5D formuläret har använts i SOM-undersökningen 1999. Individernas egen bedömning av sin hälsostatus har använts för att beräkna ett allmänt hälsoindex. Detta betyder att vi ska kunna använda två typer av mått:

1. En profil som definierar hälsostatus. Vi kommer att använda ett mått som anger den procentuella andelen individer som har rapporterat något problem i varje dimension. Man ska kunna ange fördelning mellan måttliga och yttersta problem. Till exempel en individ som inte anger svårigheter vid gång, inga problem att tvätta och klä sig, vissa problem med den huvudsakliga sysselsättningen, måttliga smärtor och oro i högsta grad, bedöms att ha måttliga problem i två dimensioner och yttersta problem i en dimension. I detta fall definieras nivån på hälsostatus med ett femsiffrigt tal 11223.

2. Ett vägt hälsoindex som beräknas utifrån varje definierad hälsostatus nivå. Detta görs med hjälp av en tabell som bygger på TTO-metoden. I denna studie kommer vi att använda medelvärdet för varje grupp av individer.

Vi kommer att redovisa två typer av variabler som anger hälsotillståndet: Det första är ett mått på det allmänna hälsotillståndet som anges av ett vägt hälsoindex, den andra är den procentuella andelen individer som har angivit ett hälsoproblem.

Kön är en kvalitativ variabel där män anges av värdet 1 och kvinnor av värdet 2. Åldern anges i sex olika grupper. Utbildningsnivån klassificeras i tre nivåer, där hög (värde 3) nivå betyder att man har studerat vid högskola, medel (värde 2) nivå anger att de tillfrågade har minst treårigt gymnasium eller flickskola/realexamen och låg (värde 1) nivå de övriga individerna. Socialgrupper anges i tre grupper som motsvarar samma indelning som användes i analysen under 1998. Sociala grupper här definieras utifrån individernas hälsostatus. Socialgrupp 1 består av tjänstemän med företagsledande funktioner, ensam företagare och företagare med mer än 10 anställda. Socialgrupp 2 innefattar tjänstemän och arbetare med arbetsledande funktioner. Socialgrupp 3 inkluderar lantbrukare, arbetare och företagare med mindre än 10 anställda. Uppväxtland anger tre grupper av individer: uppväxt i Norden anges värde 1, i övrig Europa anges värde 2 och utanför Europa anges värde 3.

Andra variabler som definierar speciella undergrupper är förenade med livsföring. Vi har valt här att presentera några vanor som verkar vara viktiga för att förklara skillnader i hälsotillståndet. Det är grad av deltagande i motion och hur ofta man röker eller dricker. Vi utgår ifrån att typ av livsföring kan ha betydelsen för hälsostatus. Aktivitet antas ha en positiv betydelse för hälsan och rökning kommer att påverka den upplevda hälsan negativt. Ett problem är dock att hälsan idag beror inte enbart på livsföring som sker just nu.

I en linjär regressionsanalys testas styrkan i sambandet mellan hälsoindex och flera variabler som har visat kunna ha betydelse för hälsostatus. Dessa variabler är ålder, kön, utbildning, dryckesvanor, rökvanor och uppväxt land. F kvoter beräknades för att testa skillnader mellan medelvärden. Vi har valt att definiera som signifikanta skillnader där testet anger $P < 0.01$ trots att man i många studier anges utgå ifrån det högre värdet 0.05.

Hälsans grundmönster och jämförelse med 1998

Diagram i figur 1 beskriver i vilken omfattning individer i vår undersökning upplever någon typ av problem i de olika hälsodimensionerna. I fyra av de undersökta hälsodimensionerna (Mobilitet, Egenvård, Aktivitet, Smärta/Besvär) har intervjusvar visat att hälsoproblem ökar med åldern. För dimensionen Oro/nedstämdhet verkar inte åldern ha någon betydelse. Denna dimension utgör istället

ett relativt stort problem för befolkningen i de yngre grupperna. När man betraktar den svenska befolkningen i allmänheten är de vanligaste hälsoproblemen Smärta/besvär och Oro/nedstämdhet. I förhållande till undersökningen under 1998 visar resultatet under 1999 liknande mönster. Den enda skillnaden ligger i gruppen mellan 20 och 29 år som anger en lägre nivå på upplevd problem när det gäller dimensionen oro/nedstämdhet.

I tabell 1 visas svar på frågan hur man upplever det allmänna hälsotillståndet i jämfört med 12 månader sedan. Män som är äldre än 50 år och kvinnor som är äldre än 60 år anger ett något försämrat hälsotillstånd. Det bör uppmärksammas att drygt 80 % av individerna inom dessa äldre grupper uppger oförändrat eller förbättrat hälsotillstånd. Yngre män än 50 år och yngre kvinnor än 60 år anger relativt förbättring av det allmänna hälsotillståndet.

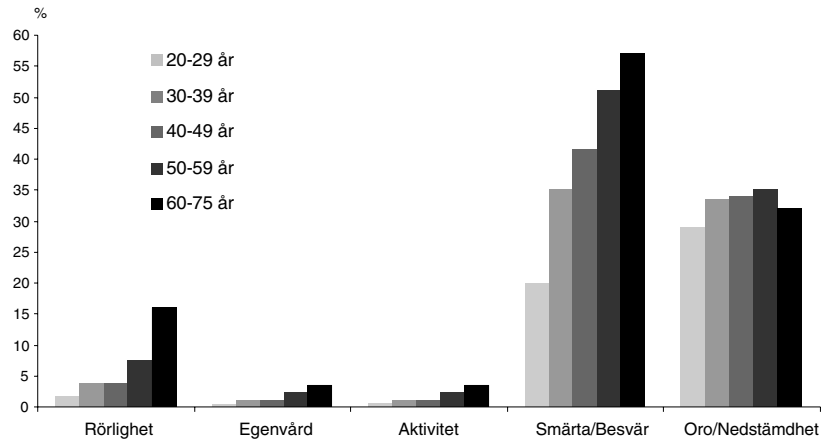
Tabell 1 Hälsotillstånd idag jämfört med för 12 månader sedan (Procentuell andel i varje åldersgrupp)

		20-29 år	30-39 år	40-49 år	50-59 år	60-75 år
Män	Bättre	20	16	11	10	7
	Oförändrat	72	76	80	73	76
	Sämre	7	8	8	17	17
Kvinnor	Bättre	34	29	24	18	8
	Oförändrat	56	64	65	68	75
	Sämre	11	8	11	14	17
Antal män		109	160	151	170	172
Antal kvinnor		132	161	143	170	200

När vi använder hälsoindexet som mått visas också ett mönster som är likartat med 1998 års mätning. I figur 2 visas medelvärdet av hälsoindexet per åldersgrupp för män och kvinnor. Hälsoindexet minskar med högre ålder och är högre för män än kvinnor. Enbart för individer mellan 30 och 39 år är skillnader mellan män och kvinnor ej signifikanta ($P > 0.01$). Skillnader mellan åldersgrupper anger inte enbart den naturliga minskningen av hälsokapitalet under livscykeln, utan också skillnader mellan generationer. Individer tillhörande en given åldersgrupp kan ha upplevt förhållande som skiljer sig från andra under samma ålder. Dessa förhållande kan ha haft påverkan på hälsan under en kort tid eller under hela livscykeln. I förhållande till 1998 visat mätningen för 1999 en signifikant ($P < 0.01$) förbättring av hälsostatus för både män och kvinnor mellan 20 och 30 år och en försämring för både män och kvinnor över 50 år. Detta stämmer med andra sätt att mäta hälsotillståndet som vi förklarar ovan.

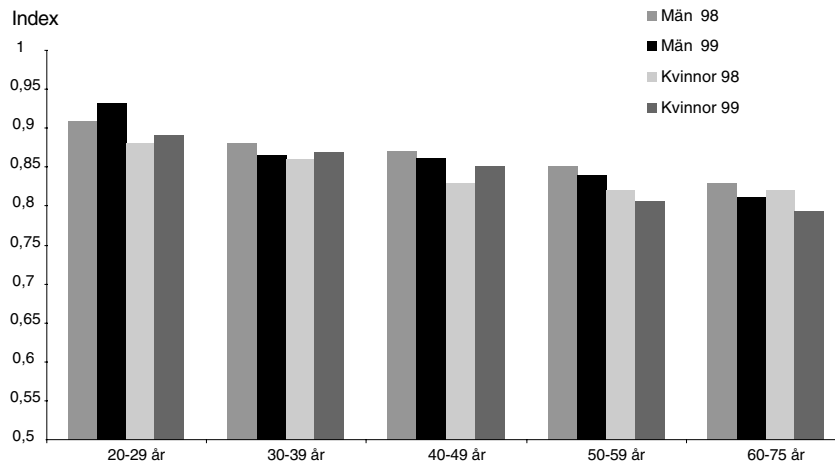
När det gäller skillnader mellan män och kvinnor motsvaras det lägre värdet av hälsoindex för kvinnorna av fler rapporterade hälsoproblem i alla dimensioner.

Figur 1 Självrapporterad hälsostatus efter ålder (andel av åldersgrupperna som anger att det har problem inom respektive dimension)

N = 1568

Figur 2 Vägt hälsoindex för män och kvinnor i olika åldersgrupper (jämförelse mellan 1998 och 1999)

1998 Män n=814 Kvinnor n=916 1999 Män n=762 Kvinnor n=806

Kommentar: Om beräkning av hälsoindex, se texten.

Den socialt bestämda hälsan

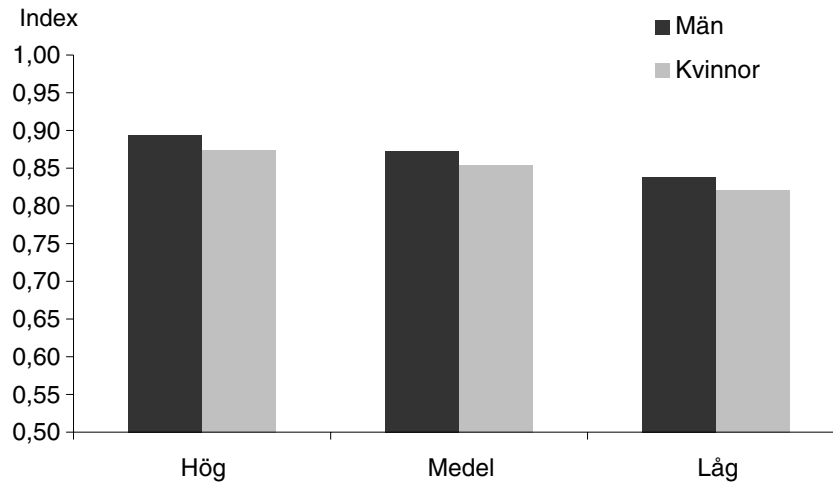
Utbildning och social grupp utgör två av de egenskaperna som betraktas i denna skrift. Det finns ett visst samband mellan dessa två variabler. Vi jämför skillnader mellan utbildningsgrupper per kön och skillnader mellan social grupp i förhållande till olika åldersgrupper. När man tar hänsyn till utbildningsnivå och kön finns det en klar och signifikant ($p < 0.01$) skillnad mellan utbildningsgrupper oavsett om det gäller män eller kvinnor. I figur 3 ser man också att män uppger alltid en högre hälsostatus än kvinnor oavsett utbildningsgrupp.

Social grupp verkar vara en viktig faktor för att förklara olikheter i hälsan. Ju Socialgrupp 3 visar sämre hälsa än de övriga socialgrupper och socialgrupp 2 visar sämre hälsa än socialgrupp 1. I detta sammanhang är det viktigt att poängtera att företagare med mindre än 10 anställda och lantbrukare kan jämföras med gruppen arbetare. Dessa skillnader i hälsoindex består när man betraktar kvinnor och män för sig. Däremot är skillnader mellan män och kvinnor beroende av social grupp tillhörighet. För socialgrupp 3 är skillnaderna mellan män och kvinnor större än för andra grupper. För socialgrupper 1 och 2 finns ingen skillnad mellan män och kvinnor. Detta innebär att kön utgör en viktig för att förklara olikheter i hälsotillståndet, men det är beroende av social grupp tillhörighet. Dessa resultat är statistiskt signifikanta ($p < 0.01$).

I figur 4 visas att hälsoindex skiljer sig mellan olika sociala klasser i alla åldrar över 20 år. Socialgrupp 3 över 60 år visar en signifikant ökning av hälsoindex i förhållande till åldersgruppen mellan 50 och 59 år. Skillnader mellan sociala grupper ökar med ålder. Detta tyder på att förhållanden i de olika yrkesgrupperna påverkar negativt den naturliga försämringen av hälsokapitalet under livscykel. Efter pensionering verkar ske en utjämning av hälsostatus mellan de olika sociala grupperna. En förklaring till detta är att dödligheten är störst i social grupp 3 (Socialvetenskapliga forskningsrådet, 1998). Dessa resultat stämmer också med undersökningens resultat under 1998.

I figur 5 kan man se skillnader i hälsoindex per åldersgrupp fördelad efter det land man är uppväxt i. Indelningen är speciellt viktig när man tar hänsyn till strukturen av invandrarbefolkningen i Sverige. För gruppen som är uppväxt utanför Europa finns det stora skillnader mellan individer med avseende på uppväxt förhållanden. Resultat kan inte tolkas som gällande för enskilda individer eller grupper av individer. Däremot anger resultatet vilka förhållanden vid uppväxt som har varit dominerande för individer i de olika grupperna. Personer som är uppväxta utanför Europa har i genomsnitt en mycket lägre hälsostatus än både nordiska medborgare och övriga européer oavsett åldersgrupp. Skillnaden mellan personer som är uppväxta i Norden och i övrig Europa är beroende av vilken ålder man betraktar. För personer yngre än 40 år anger européer lägre hälsostatus än personer uppväxta i Norden. Det motsatta gäller för personer som är äldre än 40 år. Detta resultat stämmer också med analysen som vi jämför resultat av vår undersökning, med resultat av en undersökning genomförd i Storbritannien.

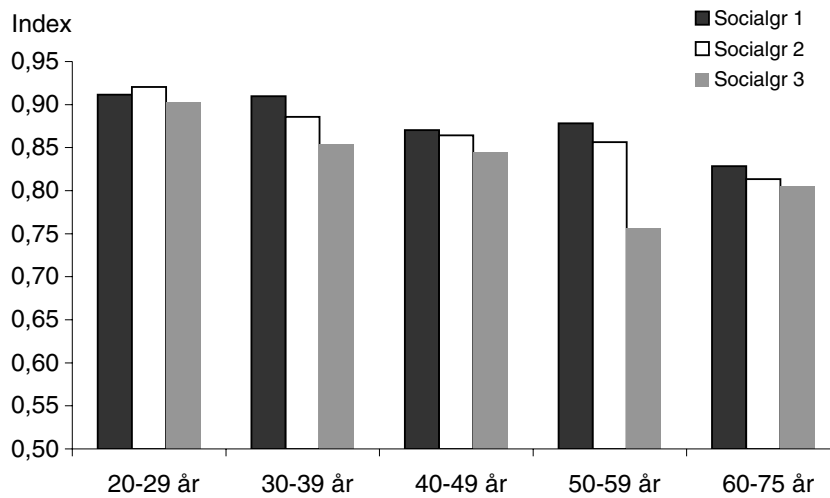
Figur 3 Vägt hälsoindex (per kön och utbildningsgrupp)

Hög n=453 Medel n=418 Låg n=862

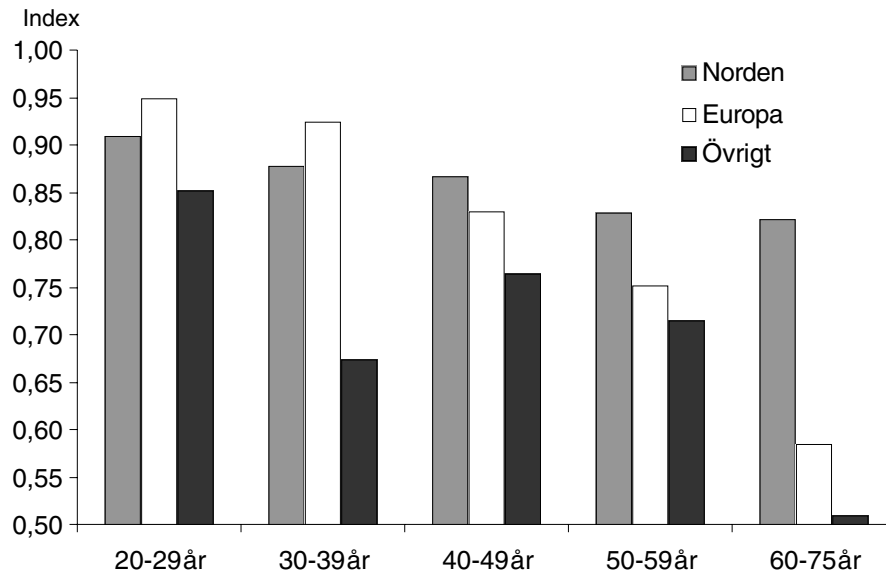
Kommentar: Om beräkning av hälsoindex, se texten

Figur 4 Vägt hälsoindex (social klass och ålder)

Socialgrupp 1 n=126 Socialgrupp 2 n=672 Socialgrupp 3 n=614

Kommentar: Om beräkning av hälsoindex, se texten

Figur 5 Vägt hälsoindex och uppväxtland

n=1769

Kommentar: Om beräkning av hälsoindex, se texten

Livstil

Livsstil kan påverka hälsokapitalet på två olika sätt. En del aktiviteter är viktiga för att bygga upp hälsotillståndet och en del andra aktiviteter kan bryta ner hälsan. Vi kommer nedan att visa ett exempel av vardera typ.

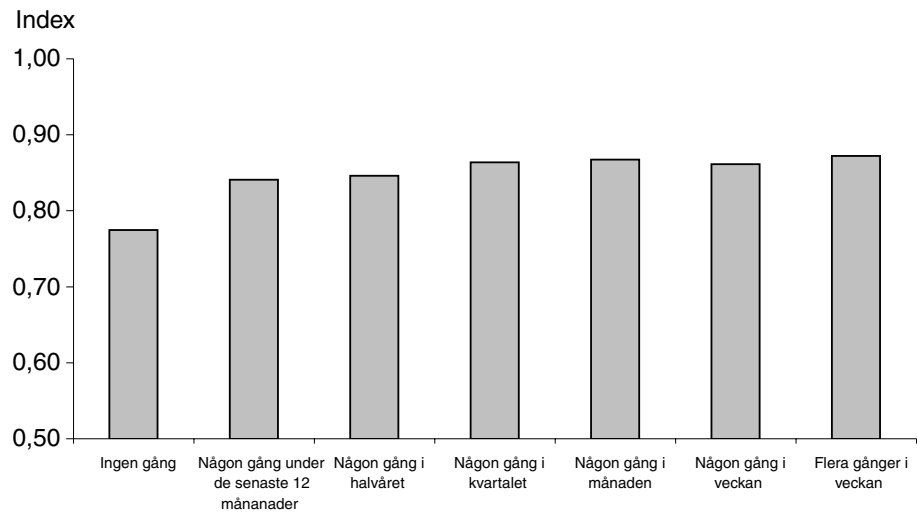
Hälsoindexet ökar med större deltagande i fysiska aktiviteter. I figur 6 visas ett klart men ej starkt samband mellan större aktivitet och bättre hälsostatus. Det finns en klar och statistiskt signifikant skillnad ($p < 0.01$) mellan individer som inte utövat någon motion och de som gjort det några gånger. Däremot finns ingen klar skillnad mellan personer som är mycket aktiva och personer som är måttligt aktiva. I det här sammanhanget måste man vara försiktig med tolkning av resultat eftersom det inte handlar om ett dimensionellt orsakssamband. Personer som har lägre hälsostatus kan antas vara mindre benägna att motionera.

När det gäller rökning visas i figur 6 en jämförelse mellan hälsoindex för rökare och icke-rökare. Skillnaderna är konstanta för de olika åldersgrupperna utom för de yngre individerna. Man skall dock komma ihåg att individer i den lägsta åldersgruppen inte är så relevanta för denna jämförelse, eftersom många av dem inte

har rökt under lång tid. Rökarna anger lägre hälsoindex i förhållande till icke-rökare. Dessa skillnader är signifikanta ($p < 0.01$) för alla åldersgrupper. Det är också viktigt att uppmärksamma den större skillnaden mellan rökare och icke rökare när man är äldre än 50 år.

I figur 7 kan man se att de uppgivna dryckesvanorna inte verkar ha ett negativt samband med individernas upplevda hälsan. Det finns en statistiskt signifikant skillnad ($P < 0.01$) mellan de fyra grupper som dricker lite eller inte dricker alls och de tre grupperna som dricker mer regelbundet. I den här undersökningen är det troligt att individer med mycket hög konsumtion av alkohol är under representerade. Därför kan man inte dra någon slutsats om samband mellan hälsostatus och mycket hög konsumtion av vin eller sprit.

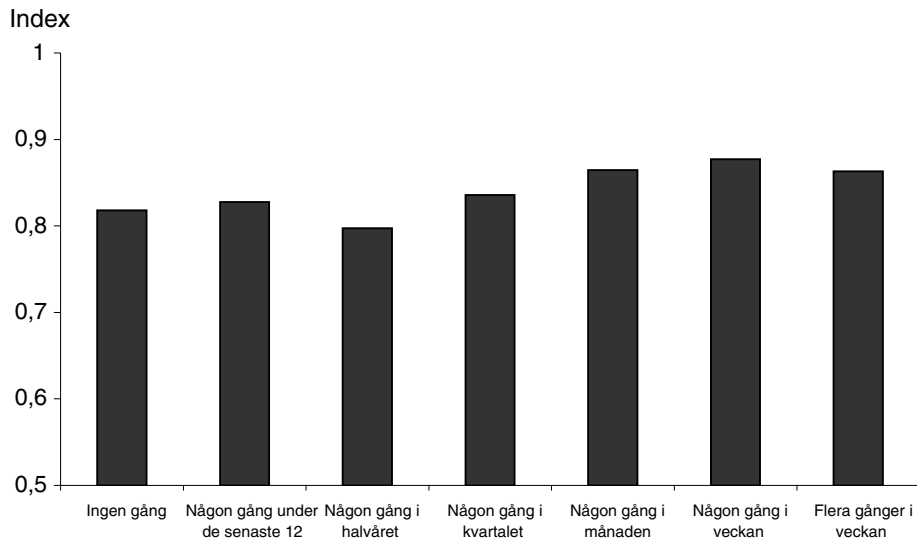
Figur 6 *Vägt hälsoindex efter regelbundenhet i självrapporterad motion*

n=1769

Kommentar: Om beräkning av hälsoindex, se texten

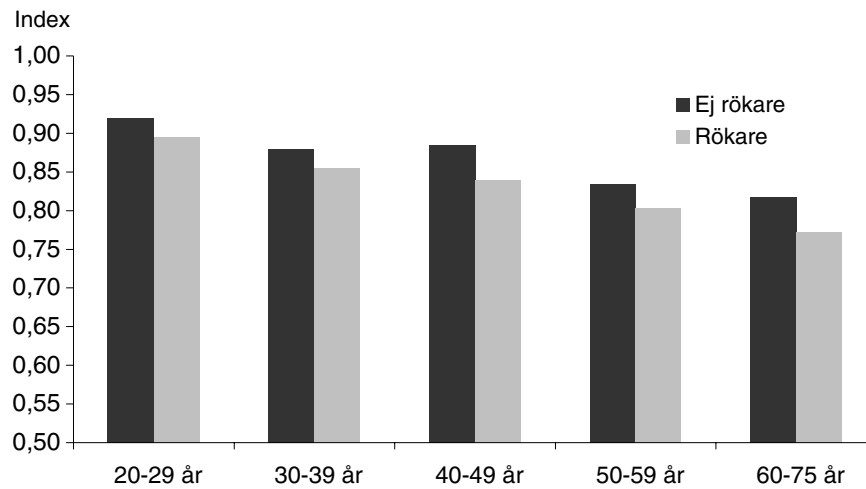
Figur 7 Vägt hälsoindex efter reglbundenhet i självrapporterad konsumtion av alkoholhaltiga drycker

n=1769

Kommentar: Om beräkning av hälsoindex, se texten

Figur 8 Vägt hälsoindex och rökning (per åldergrupp)

n=1769

Kommentar: Om beräkning av hälsoindex, se texten

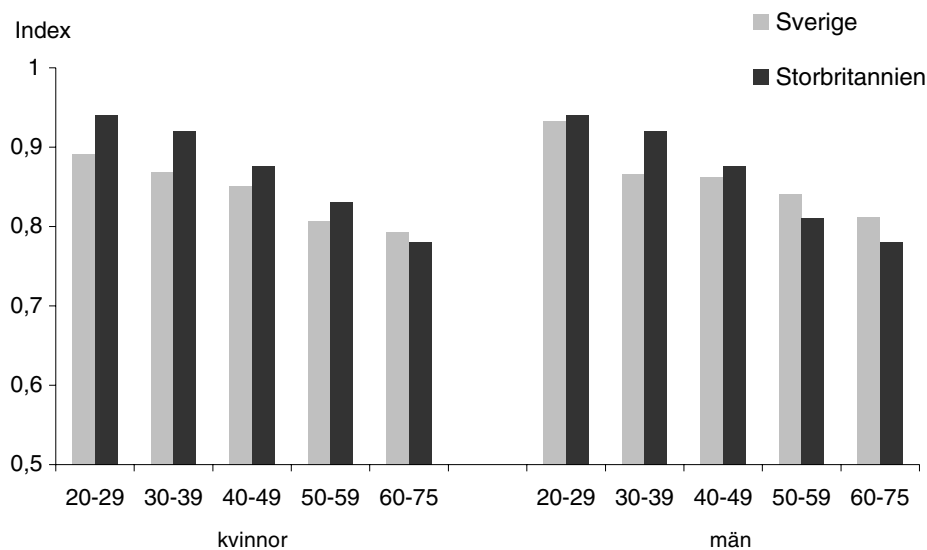
Jämförelse med Storbritannien

Ministeriet för Hälsöfrågor i Storbritannien har beställt en analys av hälsostatus hos Centrum för Hälsöekonomi vid Yorks Universitet (Kind et al 1999). Forskarna har använt liknande metodologi när man jämför med SOM-undersökningarna. Dessutom har man använt exakt samma instrument för att mäta hälsostatus. Därför är resultat jämförbar med vår analys.

I figur 9 jämförs de olika åldersgrupperna per kön. I Storbritannien anger de yngre grupper högre hälsostatus än i Sverige. Det motsatta gäller för personer äldre än 50 år när det gäller män och 60 år när det gäller kvinnor. Alla dessa skillnader är statistiskt signifikanta ($P < 0.01$). I den brittiska undersökningen anger aldrig kvinnor lägre hälsostatus än männen. Vi har tidigare sett i figur 2 att svenska kvinnor generellt sett anger lägre hälsostatus än män både 1998 och 1999.

Övriga skillnader i den brittiska undersökningen stämmer i högre grad med de svenska förhållande. Betydelse av utbildning, social grupp och livsstil är jämförbara i Storbritannien och i Sverige. I den brittiska undersökningen har man inte tagit hänsyn till dryckesvanor.

Figur 9 Hälsa i Sverige och Storbritannien (per åldersgrupp och kön)

Sverige Kvinnor n=806 Män n=762
 Storbritannien Kvinnor n=1825 Män n=1555

Kommentar: Om beräkning av hälsoindex, se texten

Sambandsanalys

Vi har visat ovan hur hälsostatus varierar med olika egenskaper hos individer. Vi vet att ålder, kön, utbildningsnivå, rökningensintensitet, dryckesvanor och uppväxt land är faktorer som har ett samband med nivån på hälsostatus. När man betraktar varje faktor för sig kan det vara oklart om det tills synes samband är det riktiga. Ett sätt att komma ett steg vidare är att betrakta alla faktorer tillsammans som förklaring av beroende variabeln hälsoindex. Hypotesen om förekommande samband och om typ av samband skall kunna härledas från ovan beskrivning.

Vi skall testa om ju äldre är befolkningen, ju fler kvinnor som finns, ju lägre är utbildningsnivå, hur fler som röker, ju fler som dricker alkohol och ju fler invandrare som kommer från icke europeisk land, desto lägre är hälsostatus i befolkningen. Vi antar i denna hypotes att konsumtion av alkohol alltid har en negativ inverka på hälsostatus trots att resultat ovan pekar på det motsatta. Vi antar vidare att fler invandrare från icke europeiska länder inte ändrar nuvarande struktur av personer bosatta i Sverige som är uppväxta utomlands. För de övriga variabler utgår vi ifrån resultaten i beskrivningsdelen av detta avsnitt.

En linjär regressionsanalys kan definieras på följande sätt:

$$\text{Hälsoindex} = F(\text{ålder, kön, utbildning, alkoholvana, rökevana, uppväxt förhållande})$$

Där värden på variabler anges ovan i metod. Värden i koefficienter skall tolkas med mycket försiktighet eftersom några av variabler inte anger ett bra mått i en kardinal skala. Vi vill testa framför allt om förklaringsvariabler kan antas ha ett troligt samband med nivån på hälsostatus.

Tabell 2 Resultat av regressionsanalys (Beroende variabel : Hälsoindex)

Förklaringsvariabler	Koefficient	P-värde
Konstant	1.011	.0001
Ålder	-.0387	.0001
Kön	-.0193	.0311
Utbildning	.0187	.0001
Alkoholvanor	.020	.0081
Rökvanor	-.033	.0001
Uppväxt	-.077	.0001

R² .29 F-värde 24.6

Variablernas värden ligger inom de gränser som anges i enkäten. För kön gäller 1 för män och 2 för kvinnor. När det gäller utbildning motsvarar värde 1 den lägsta nivån och 3 den högsta nivån. Uppväxt varierar mellan 1 för skandinaver och 3 för icke européer. Variablerna som anger rökvanor och dryckesvanor varierar mellan

1 och 7 där det lägsta värdet motsvarar ingen konsumtion och det högsta värdet en regelbunden konsumtion flera gånger i vecka.

Resultat i regressionsanalysen visar att alla förklaringsvariabler har betydelse för nivå på hälsostatus. Sambandet mellan förklaringsvariablerna och beroende variabeln stämmer med hypotesen, med undantag för alkoholvanor.

Hälsostatus visar följande samband med de undersökta faktorerna under kontroll för alla andra undersökta faktorer: 1. Ökad ålder innebär lägre hälsostatus 2. Män uppger en högre hälsostatus än kvinnor 3. Ju högre är utbildning desto högre förväntas vara hälsostatus 4. Personer som uppger att de dricker mer alkohol anger högre hälsostatus givet att vi jämför personer med i övrigt samma egenskaper 5. Ju mer man röker desto lägre är hälsostatus 6. Att vara uppväxt utanför Norden och speciellt utanför Europa betyder i genomsnitt lägre hälsostatus.

Sambandet mellan dryckesvanor och hälsan som anges ovan kan inte tolkas som att alkohol bidrar till högre hälsa. Dels tar vi inte hänsyn till mortalitet dels är det troligt att individer med hög alkohol konsumtion inte svarade enkäten. Det högsta värdet för variabeln dryckesvanor kan motsvara relativt lite konsumtion.

Slutsats

Undersökningen ger en viktig förståelse av hälsostatus hos den svenska befolkningen. Resultaten är stabila i förhållande till tidigare undersökning under 1998. Denna stabilitet beror dels på validitet i mät-instrumentet som används, dels på små variationer under ett år. Resultatet visar att de viktigaste hälso problem i befolkningen yngre än 50 år är Smärta/besvär och Oro/Nedstämdhet. Ökade ålder ger på ett väntat sätt ökad ohälsa. I de äldre grupper av befolkningen är potentialen för ytterligare förbättringar i folkhälsan relativt små. De stora uppgifterna för att nå målet med god hälsa måste sökas i undergrupper, speciellt i yngre åldrar.

Signifikanta skillnader finns mellan olika undergrupper av befolkningen. En regressions analys visar att ålder, kön, utbildning, rökning, dryckes vanor och uppväxt förhållande är variabler som förklarar varför några personer av befolkningen är mer friska än andra. Detta gäller i genomsnitt i varje grupp. Det är viktigt att påpeka på de långsiktiga effekterna som leder till en nedbrytning av hälsokapital. Investeringar i åtgärder som kan förebygga den negativa utvecklingen av hälsa för några sociala grupper kan vara ett viktigt inslag i politiken som strävar efter en god hälsa i befolkningen.

Utbildning bidrar till ökad hälsostatus speciellt när det påverkar inkomsten, arbetsförhållande och socialgrupp tillhörighet. Det är inte klart i vilken mån social grupp tillhörighet påverkar hälsan och/eller om det är hälsan som påverkar socialgrupp tillhörighet. Man skulle kunna säga utifrån de empiriska undersökningarna som denna att hälsan är åtminstone ett sätt att definiera socialgrupp. På detta område finns det fortfarande en stor potential för att kunna öka befolkningshälsan.

Uppväxt förhållande är en faktor som man inte kan påverka, förutsatt att man av ideologiska skäl inte stoppar invandring av personer med vissa egenskaper. Däremot är det viktigt att ta hänsyn till dessa faktorer för att optimera på ett långsiktigt sätt individernas deltagande i samhällsliv.

Jämförelse med en likartad brittisk undersökning ger upphov till resultat som kan betraktas som överraskande om man har dragit slutsatser som enbart utgår ifrån orealistiska antagande. Det empiriska materialet visar att:

1. Den unga brittiska befolkningen uppger en upplevelse av hälsa på en högre nivå än motsvarande grupp i Sverige. Däremot anger äldre personer i Sverige en högre nivå av upplevd hälsa i jämförelse med briter över 50 år när det gäller män och över 60 år när det gäller kvinnor.
2. Sociala skillnader med avseende på hälsan är lika eller större i Sverige än i Storbritannien. Kvinnor upplever hälsotillståndet på en lägre nivå i Sverige i förhållande till männen. Denna skillnad verkar inte finnas i Storbritannien. Social klass och utbildning betyder åtminstone lika mycket i Sverige som i Storbritannien.

Några nyckelbudskap

- Mått på hälsoeffekter kräver kunskaper om hälsostatus i befolkningen.
- Befolknings egna värderingar utgör huvud element när man skall utvärdera betydelse av sjukvården.
- Instrument EQ-5D, som användes, visar variationer i hälsostatus som är överensstämmande med de få undersökningar som har gjorts i Sverige. Instrumentet verkar ge stabila förutsättningar för mätningar av denna typ.
- Smärta/besvär och Oro/Ängsla utgör de viktigaste upplevda hälsoproblem i befolkningen.
- Individer som är yngre uppvisar ett förvånansvärt stort hälsoproblem när det gäller Oro/nedstämdhet.
- En viss förbättring i de yngre grupper verkar ha skett mellan 1998 och 1999.
- Arbetare, lantbrukare och företagare med mindre än 10 anställda försämrar hälsokapitalet under livscykel i högre grad än de andra sociala grupperna.
- Personer som är uppväxta utanför Europa verkar ha ett lägre värde på hälsokapital än nordbor och andra européer. Detta låga hälsokapital nedbryts snabbare för icke européer. Detta gäller i genomsnitt för hela gruppen. Stora variationer finns inom gruppen.
- Européer anger högre hälsostatus än nordbor när de är yngre, men deras hälsokapital bryts ner snabbare under livscykel. Detta antyder på att det är snarare generations egenskaper än prognos om framtiden.

- Kvinnor uppger en lägre nivå på hälsostatus än männen.
- Befolkningen mellan 20 och 65 år anger hälsoproblem i lägre grad än vad som kan läsas utifrån sjukskrivnings- och förtidspensionsstatistik.
- Befolkningen i stort visar en relativ hög nivå på hälsan som består utöver pensionsåldern. Hälsokapitalet är utan tvekan ett värde som har en kostnad utan pris.

Referenser

- Anderson, N. Ed., Contributions to Information Integration Theory 3 vols, 1990, Hillssdale, New Jersey
- Banta, D., Luce, B., Health Care Technology and its Assessment, Oxford University press, Oxford, 1993
- Brooks, R. *EuroQol: the current state of play*, Health Policy, 37: 53-72, 1996
- Evans, R. Illusions of necessity: evading responsibility for choice in health care, Departement of Economics, University of B. C., Canada, 1984
- Evans, R., Stoddart G., Producing health consuming health, Social Science and medicine, vol 31, 12, pp. 1347-63 1990
- Kaplan, R., *A general health policy model: update and applications*, 1988, Health Services Research 23, pp. 203-35
- Kind, P., Dolan, P., Gudex, C., Williams, A., *Variations in population health status: results from a United Kingdom national questionnaire survey*, 1998, British Medical Journal, 316, pp.736-741.
- Kind, P., Hardman, G., Macran, S., UK Population norms for EQ-5D, Discussion paper 172, Centre for Health Economics, The University of York, 1999
- McKeown, T. The Role of Medicine, 1979, Basil Blackwell, Oxford
- Reinhardt, U. *Reflections on the meaning of efficiency. Can efficiency be sepparated from equity?* Yale law & policy review, 1992, 10, 2, pp 302-
- SOM-Rapport nr 22, Ljusnande framtid, Holmberg S. och Weibull L. (red), sid 85-98, Göteborgs Universitet, 1999
- SOU 1999.66, God vård på lika villkor, Socialdepartement, Stockholm, 1999
- Torrance, G. *Multi-attribute preference functions: Health utilities index*, 1995, Pharmaco-economics, 7, pp. 503-20
- Vågerö, D., Lundberg, O., Health Inequalities in Britain and Sweden, SISR, Stockholms Universitet, 1989
- Williams, A. *The role of the EuroQol instrument in QALY calculations*. 1995 Discussion Paper 136, York, Centre for Health Economics
- Socialvetenskapliga forskningsrådet, "Ojämlighet i hälsa- ett nationellt forskningsprogram", 1998, SFR, Stockholm

HÄLSA – ETT VÄRDE UTAN PRIS

JOSÉ FERRAZ NUNES

Hälsa betecknar ett studieområde som inkluderar orsaker till olika hälsostatus och definition av begreppet hälsa. Analysen av utveckling av hälsa sträcker sig över alla ekonomiska sektorer och de flesta samhällsliga aktiviteterna. Bestämmande faktorer för hälsan utgörs av många sociala variabler som kan vara lika viktiga som sjuvården. Skillnader i hälsolivå mellan sociala grupper inom en region och mellan regioner kan ej förklaras med existens av skillnader i sjukvårdstjänster (Evans 1984). Snarare är det skillnader i levnads sätt som kan förklara skillnader i mortalitet och sjuklighet mellan olika sociala grupper. Levnadssätt kan bero i några fall på inkomstnivå, i andra fall på andra faktorer. Ett relevant exempel när det gäller forskningen på det här området är Marmots studier i England (Vågerö 1989) som har följt tio tusen tjänstemän under c:a 20 år.

När man undersöker orsaker till död under 1900-talet upptäcker man att i början av seklet var smittsamma sjukdomar som var den dominerade dödsorsaken, medan i slutet av seklet är hjärt sjukdomar och cancer de stora dödsorsakerna. I de båda fallen är personer i de lägsta sociala nivåerna mest drabbade. Introduktion av ny teknologi har inte alltid varit förknippad med reduktioner i sjuklighet och mortalitet. Ett klassisk exempel är införande av BCG vaccination under 50-talet som påverkade obetydligt reduktion av tuberkulos (McKeown 1979). Vågerö och Lundberg (1989) tillämpar samma metodologi i Sverige som används i den Brittiska Black Rapport, för att studera skillnader i hälsostatus mellan olika yrkes kategorier. Resultaten visar att skillnader i Sverige är av samma typ som i Storbritannien. Det antyder att även social miljö kan ha betydelse för att förklara utveckling av hälsolivå. Evans (1990) visar också ett kretslopp som belyser att insatserna för att påverka hälsa inte har enbart som mål att minska sjukdomar. Sjukvårdstjänster använder mänsklig tid, energi, kapital, varor och kunskaper som skulle kunna användas i andra aktiviteter. Därför är det viktigt att dessa resurser bidrar till ett värde i välstånd som uppväger vad som man måste ge upp vid alternativa aktiviteter.

Människor blir sjuka och blir skadade på grund av flera olika orsaker. De vänder sig till sjukvård som definierar behov utifrån professionella bedömningar. Denna definition av behov är kritisk eftersom det beror på status av medicinsk teknologi. I alla utvecklade länder hävdas att behov ökar trots att resurserna som används inom sjukvården har stigit snabbt (Reinhardt, 1987). Utveckling av klinisk epidemeologi visar att många åtgärder inte ger någon märkbar effekt på

hälsoliv, eller att man inte känner till dess effekt (Banta 1990). Trots att sjukvårdstjänster i de mest utvecklade länderna på marginalen har haft mindre effekt på hälsoliv än vid tidigare perioder finns det grupper av befolkningen som är mer sjuka än andra. Policy strategier och beslut är delvis beroende av utvärderingar av teknologier och delvis beroende av kunskaper om nivå och fördelning av hälsostatus i befolkningen. I hälso- och sjukvårdslagen betonas strävan efter *en god hälsa och lika villkor*. Detta betyder att politikens mål bör vara att söka vägar till ökad värde i hälsokapital och jämnare fördelning bland olika grupper.

Att mäta hälsa

I detta avsnitt skall vi redovisa resultatet av befolkningens egna uppfattningar om hälsotillståndet. Denna redovisning skall bestå av beskrivande statistik som anger de viktigaste utmärkande egenskaperna hos den svenska befolkningen. Dessa egenskaper beror på vilka definitioner som används och vilken data som samlas angående olika klassifikationer av befolkningsgrupper. Resultat från årets undersökning skall jämföras med resultat från 1998 och med resultat från en likartad undersökning i Storbritannien.

Hälsa kan betraktas på individuell nivå och befolkningsnivå (folkhälsa). Folkhälsa är inte en enkel additiv kalkyl av individens värde, utan det omfattar det mönster av olikheter som kan råda mellan olika grupper i en befolkning (SOU 1998.43). Å andra sidan måste vi veta individernas värderingar för att man skall kunna ha en uppfattning om folkhälsan.

En betydande forskning kring hälsobegreppet och mätning av hälsostatus har utvecklats de senaste tjugo åren, och praktiskt användbara mätinstrument har utarbetats. En av de mest intressanta forskningsinriktningarna utgår från begreppen livslängd och livskvalitet och mäter hälsa i antal kvalitetsjusterade levnadsår (Kaplan 1989). En behandling som ökar livskvaliteten och livslängden leder till bättre hälsa enligt denna definition. Såväl klassificering av en persons hälsostatus som värderingen av olika hälsostatus kan ske med hjälp av vetenskapligt utprovade metoder som utvecklar nyttomått. Nyttomått avser att mäta patienters hälsostatus med ett värde. Ett "hälso-index" konstrueras genom att ta hänsyn till olika dimensioner i hälsostatus och vikten mellan de olika värdena i varje dimension. Standardisering ger värdet 1 för den "perfekta hälsan" och värdet 0 för att vara död.

Det finns olika metoder för att konstruera index som anger ett värde på hälsostatus: 1. Visuellt analog skala (VAS) 2. "Standard Gamble" (SG) 3. "Time-Trade-Off" (TTO). Utförligare förklaring av dessa metoder finns i SOM-Rapport nr 22 Ljusnande Framtid.

Information grundad på denna typ av mått är lämplig för att bestämma nivåer av morbiditet i samhället. På detta sätt kan man jämföra olika grupper av befolkningen, som kan vara till hjälp vid bedömning av behov och som information för

resursfördelning inom hälso- och sjukvården. Periodiska värderingar av befolkningshälsan kan ge viktig information som är nödvändig för att kunna utröna om mål för befolkningshälsan uppnås, eller vilka förändringar som har skett. I en viss mån kan denna information användas som ett sätt att utvärdera betydelsen av hälso- och sjukvården för befolkningen. (Torrance, 1985)

Hälsoindex

Det finns olika instrument för att konstruera ett vägt index som motsvarar hälsostatus. I denna studie utgår vi från EUROQOL-instrumentet (EQ-5D) som har utvecklats av forskare i fem olika europeiska länder (Brooks, 1996). EQ-5D består av fem olika dimensioner: rörlighet, egenvård, sociala aktiviteter, smärta/besvär och Oro/nedstämdhet. I varje dimension finns tre olika nivåer där 1 är det bästa stadiet och 3 det sämsta. Varje nivå i hälsostatus kan härfter definieras med ett femsiffrigt tal, t. ex. 11111 som betyder den bästa tänkbara nivån, 33333 som anger den sämsta tänkbara nivån och 12123 en nivå av hälsostatusen med måttliga problem i dimensionerna egenvård och smärta, samt stora problem i dimensionen nedstämdhet. Man kan definiera 243 olika kombinationer som anger olika nivåer av hälsostatus. Om man lägger till medvetlöshet och död får man totalt 245 möjliga hälsostadier. Om död ges värdet 0 och det bästa stadiet värdet 1, kommer de olika stadierna att ligga mellan 0 och 1. Det är tänkbart att några stadier upplevs som en situation värre än döden, och i så fall kommer dessa att motsvaras av ett negativt värde. *EQ5D index* bildas genom att man frågar ett visst antal individer som utgör ett representativt urval av hela befolkningen. Man får på detta sätt gruppens värdering av det relativa avståndet mellan olika hälsostadier. Vi använder värden som bygger på den så kallade TTO-metoden ("time trade-off") där man tar hänsyn till varaktighet i varje hälsostatus. Allan Williams vid Universitet i York har varit huvud ansvarig för utveckling av denna metod (Williams, 1995). Värdena i index-systemet anger de genomsnittliga preferenserna i samhället.

Frågor i EQ5D formuläret har använts i SOM-undersökningen 1999. Individernas egen bedömning av sin hälsostatus har använts för att beräkna ett allmänt hälsoindex. Detta betyder att vi ska kunna använda två typer av mått:

1. En profil som definierar hälsostatus. Vi kommer att använda ett mått som anger den procentuella andelen individer som har rapporterat något problem i varje dimension. Man ska kunna ange fördelning mellan måttliga och yttersta problem. Till exempel en individ som inte anger svårigheter vid gång, inga problem att tvätta och klä sig, vissa problem med den huvudsakliga sysselsättningen, måttliga smärtor och oro i högsta grad, bedöms att ha måttliga problem i två dimensioner och yttersta problem i en dimension. I detta fall definieras nivån på hälsostatus med ett femsiffrigt tal 11223.

2. Ett vägt hälsoindex som beräknas utifrån varje definierad hälsostatus nivå. Detta görs med hjälp av en tabell som bygger på TTO-metoden. I denna studie kommer vi att använda medelvärdet för varje grupp av individer.

Vi kommer att redovisa två typer av variabler som anger hälsotillståndet: Det första är ett mått på det allmänna hälsotillståndet som anges av ett vägt hälsoindex, den andra är den procentuella andelen individer som har angivit ett hälsoproblem.

Kön är en kvalitativ variabel där män anges av värdet 1 och kvinnor av värdet 2. Åldern anges i sex olika grupper. Utbildningsnivån klassificeras i tre nivåer, där hög (värde 3) nivå betyder att man har studerat vid högskola, medel (värde 2) nivå anger att de tillfrågade har minst treårigt gymnasium eller flickskola/realexamen och låg (värde 1) nivå de övriga individerna. Socialgrupper anges i tre grupper som motsvarar samma indelning som användes i analysen under 1998. Sociala grupper här definieras utifrån individernas hälsostatus. Socialgrupp 1 består av tjänstemän med företagsledande funktioner, ensam företagare och företagare med mer än 10 anställda. Socialgrupp 2 innefattar tjänstemän och arbetare med arbetsledande funktioner. Socialgrupp 3 inkluderar lantbrukare, arbetare och företagare med mindre än 10 anställda. Uppväxtland anger tre grupper av individer: uppväxt i Norden anges värde 1, i övrig Europa anges värde 2 och utanför Europa anges värde 3.

Andra variabler som definierar speciella undergrupper är förenade med livsföring. Vi har valt här att presentera några vanor som verkar vara viktiga för att förklara skillnader i hälsotillståndet. Det är grad av deltagande i motion och hur ofta man röker eller dricker. Vi utgår ifrån att typ av livsföring kan ha betydelsen för hälsostatus. Aktivitet antas ha en positiv betydelse för hälsan och rökning kommer att påverka den upplevda hälsan negativt. Ett problem är dock att hälsan idag beror inte enbart på livsföring som sker just nu.

I en linjär regressionsanalys testas styrkan i sambandet mellan hälsoindex och flera variabler som har visat kunna ha betydelse för hälsostatus. Dessa variabler är ålder, kön, utbildning, dryckesvanor, rökvanor och uppväxt land. F kvoter beräknades för att testa skillnader mellan medelvärden. Vi har valt att definiera som signifikanta skillnader där testet anger $P < 0.01$ trots att man i många studier anges utgå ifrån det högre värdet 0.05.

Hälsans grundmönster och jämförelse med 1998

Diagram i figur 1 beskriver i vilken omfattning individer i vår undersökning upplever någon typ av problem i de olika hälsodimensionerna. I fyra av de undersökta hälsodimensionerna (Mobilitet, Egenvård, Aktivitet, Smärta/Besvär) har intervjusvar visat att hälsoproblem ökar med åldern. För dimensionen Oro/nedstämdhet verkar inte åldern ha någon betydelse. Denna dimension utgör istället

ett relativt stort problem för befolkningen i de yngre grupperna. När man betraktar den svenska befolkningen i allmänheten är de vanligaste hälsoproblemen Smärta/besvär och Oro/nedstämdhet. I förhållande till undersökningen under 1998 visar resultatet under 1999 liknande mönster. Den enda skillnaden ligger i gruppen mellan 20 och 29 år som anger en lägre nivå på upplevd problem när det gäller dimensionen oro/nedstämdhet.

I tabell 1 visas svar på frågan hur man upplever det allmänna hälsotillståndet i jämfört med 12 månader sedan. Män som är äldre än 50 år och kvinnor som är äldre än 60 år anger ett något försämrat hälsotillstånd. Det bör uppmärksammas att drygt 80 % av individerna inom dessa äldre grupper uppger oförändrat eller förbättrat hälsotillstånd. Yngre män än 50 år och yngre kvinnor än 60 år anger relativt förbättring av det allmänna hälsotillståndet.

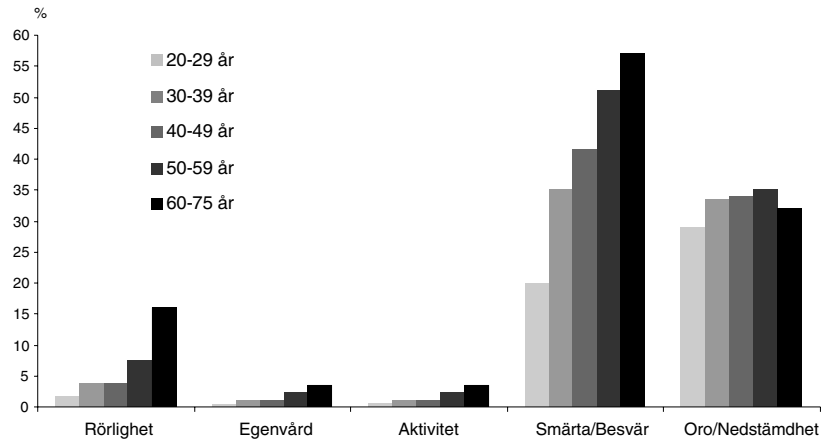
Tabell 1 Hälsotillstånd idag jämfört med för 12 månader sedan (Procentuell andel i varje åldersgrupp)

		20-29 år	30-39 år	40-49 år	50-59 år	60-75 år
Män	Bättre	20	16	11	10	7
	Oförändrat	72	76	80	73	76
	Sämre	7	8	8	17	17
Kvinnor	Bättre	34	29	24	18	8
	Oförändrat	56	64	65	68	75
	Sämre	11	8	11	14	17
Antal män		109	160	151	170	172
Antal kvinnor		132	161	143	170	200

När vi använder hälsoindexet som mått visas också ett mönster som är likartat med 1998 års mätning. I figur 2 visas medelvärdet av hälsoindexet per åldersgrupp för män och kvinnor. Hälsoindexet minskar med högre ålder och är högre för män än kvinnor. Enbart för individer mellan 30 och 39 år är skillnader mellan män och kvinnor ej signifikanta ($P > 0.01$). Skillnader mellan åldersgrupper anger inte enbart den naturliga minskningen av hälsokapitalet under livscykeln, utan också skillnader mellan generationer. Individer tillhörande en given åldersgrupp kan ha upplevt förhållande som skiljer sig från andra under samma ålder. Dessa förhållande kan ha haft påverkan på hälsan under en kort tid eller under hela livscykeln. I förhållande till 1998 visat mätningen för 1999 en signifikant ($P < 0.01$) förbättring av hälsostatus för både män och kvinnor mellan 20 och 30 år och en försämring för både män och kvinnor över 50 år. Detta stämmer med andra sätt att mäta hälsotillståndet som vi förklarar ovan.

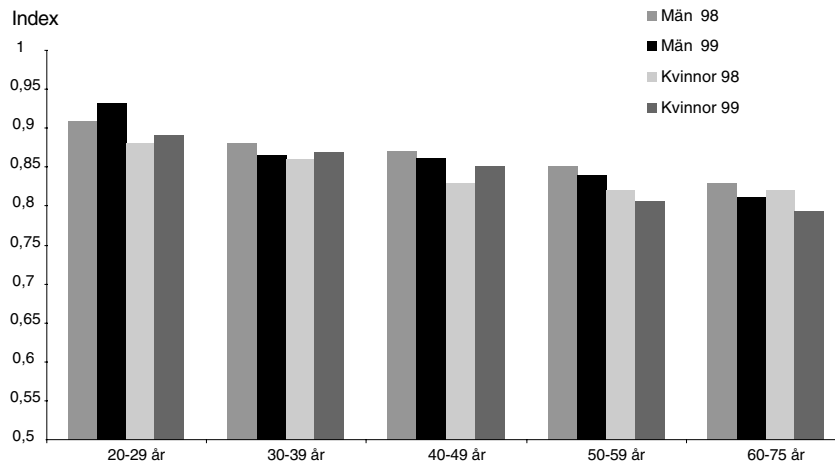
När det gäller skillnader mellan män och kvinnor motsvaras det lägre värdet av hälsoindex för kvinnorna av fler rapporterade hälsoproblem i alla dimensioner.

Figur 1 Självrapporterad hälsostatus efter ålder (andel av åldersgrupperna som anger att det har problem inom respektive dimension)

N = 1568

Figur 2 Vägt hälsoindex för män och kvinnor i olika åldersgrupper (jämförelse mellan 1998 och 1999)

1998 Män n=814 Kvinnor n=916 1999 Män n=762 Kvinnor n=806

Kommentar: Om beräkning av hälsoindex, se texten.

Den socialt bestämda hälsan

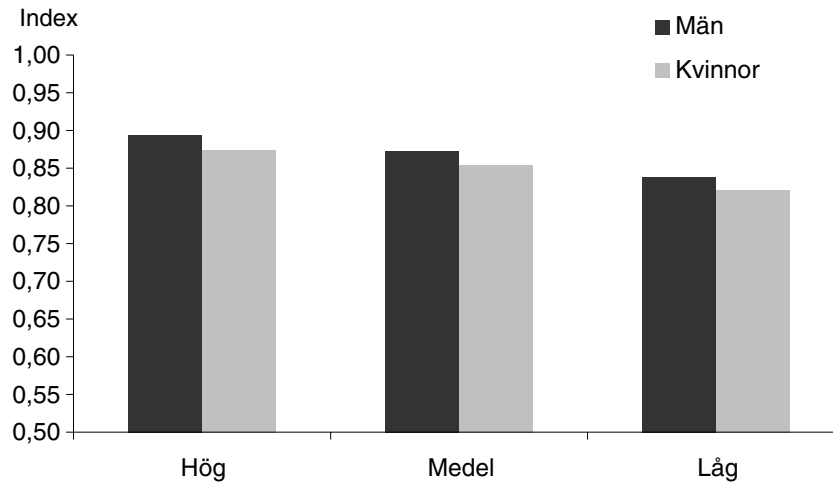
Utbildning och social grupp utgör två av de egenskaperna som betraktas i denna skrift. Det finns ett visst samband mellan dessa två variabler. Vi jämför skillnader mellan utbildningsgrupper per kön och skillnader mellan social grupp i förhållande till olika åldersgrupper. När man tar hänsyn till utbildningsnivå och kön finns det en klar och signifikant ($p < 0.01$) skillnad mellan utbildningsgrupper oavsett om det gäller män eller kvinnor. I figur 3 ser man också att män uppger alltid en högre hälsostatus än kvinnor oavsett utbildningsgrupp.

Social grupp verkar vara en viktig faktor för att förklara olikheter i hälsan. Ju Socialgrupp 3 visar sämre hälsa än de övriga socialgrupper och socialgrupp 2 visar sämre hälsa än socialgrupp 1. I detta sammanhang är det viktigt att poängtera att företagare med mindre än 10 anställda och lantbrukare kan jämföras med gruppen arbetare. Dessa skillnader i hälsoindex består när man betraktar kvinnor och män för sig. Däremot är skillnader mellan män och kvinnor beroende av social grupp tillhörighet. För socialgrupp 3 är skillnaderna mellan män och kvinnor större än för andra grupper. För socialgrupper 1 och 2 finns ingen skillnad mellan män och kvinnor. Detta innebär att kön utgör en viktig faktor för att förklara olikheter i hälsotillståndet, men det är beroende av social grupp tillhörighet. Dessa resultat är statistiskt signifikanta ($p < 0.01$).

I figur 4 visas att hälsoindex skiljer sig mellan olika sociala klasser i alla åldrar över 20 år. Socialgrupp 3 över 60 år visar en signifikant ökning av hälsoindex i förhållande till åldersgruppen mellan 50 och 59 år. Skillnader mellan sociala grupper ökar med ålder. Detta tyder på att förhållanden i de olika yrkesgrupperna påverkar negativt den naturliga försämringen av hälsokapitalet under livscykel. Efter pensionering verkar ske en utjämning av hälsostatus mellan de olika sociala grupperna. En förklaring till detta är att dödligheten är störst i social grupp 3 (Socialvetenskapliga forskningsrådet, 1998). Dessa resultat stämmer också med undersökningens resultat under 1998.

I figur 5 kan man se skillnader i hälsoindex per åldersgrupp fördelad efter det land man är uppväxt i. Indelningen är speciellt viktig när man tar hänsyn till strukturen av invandrarbefolkningen i Sverige. För gruppen som är uppväxt utanför Europa finns det stora skillnader mellan individer med avseende på uppväxt förhållanden. Resultatet kan inte tolkas som gällande för enskilda individer eller grupper av individer. Däremot anger resultatet vilka förhållanden vid uppväxt som har varit dominerande för individer i de olika grupperna. Personer som är uppväxta utanför Europa har i genomsnitt en mycket lägre hälsostatus än både nordiska medborgare och övriga européer oavsett åldersgrupp. Skillnaden mellan personer som är uppväxta i Norden och i övrig Europa är beroende av vilken ålder man betraktar. För personer yngre än 40 år anger européer lägre hälsostatus än personer uppväxta i Norden. Det motsatta gäller för personer som är äldre än 40 år. Detta resultat stämmer också med analysen som vi jämför resultat av vår undersökning, med resultat av en undersökning genomförd i Storbritannien.

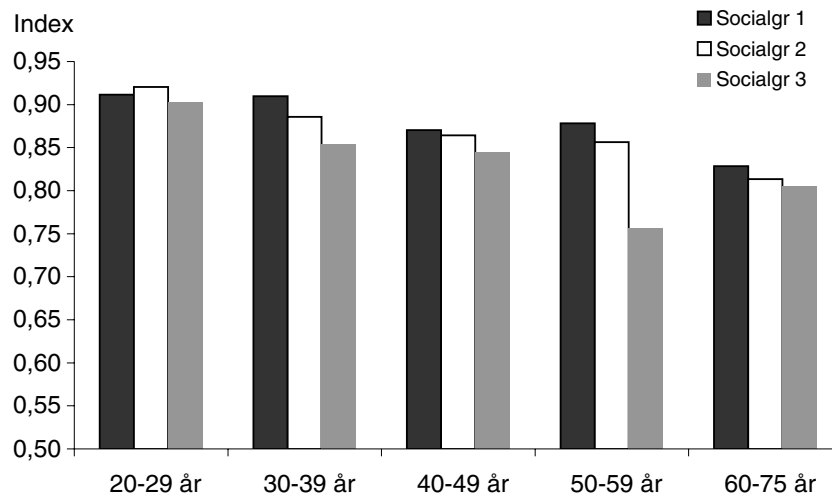
Figur 3 Vägt hälsoindex (per kön och utbildningsgrupp)

Hög n=453 Medel n=418 Låg n=862

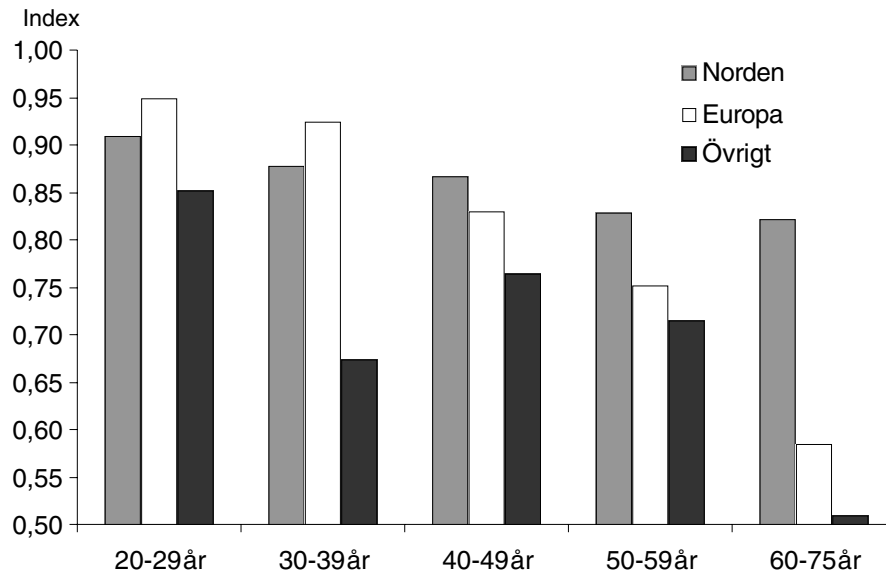
Kommentar: Om beräkning av hälsoindex, se texten

Figur 4 Vägt hälsoindex (social klass och ålder)

Socialgrupp 1 n=126 Socialgrupp 2 n=672 Socialgrupp 3 n=614

Kommentar: Om beräkning av hälsoindex, se texten

Figur 5 Vägt hälsoindex och uppväxtland

n=1769

Kommentar: Om beräkning av hälsoindex, se texten

Livstil

Livsstil kan påverka hälsokapitalet på två olika sätt. En del aktiviteter är viktiga för att bygga upp hälsotillståndet och en del andra aktiviteter kan bryta ner hälsan. Vi kommer nedan att visa ett exempel av vardera typ.

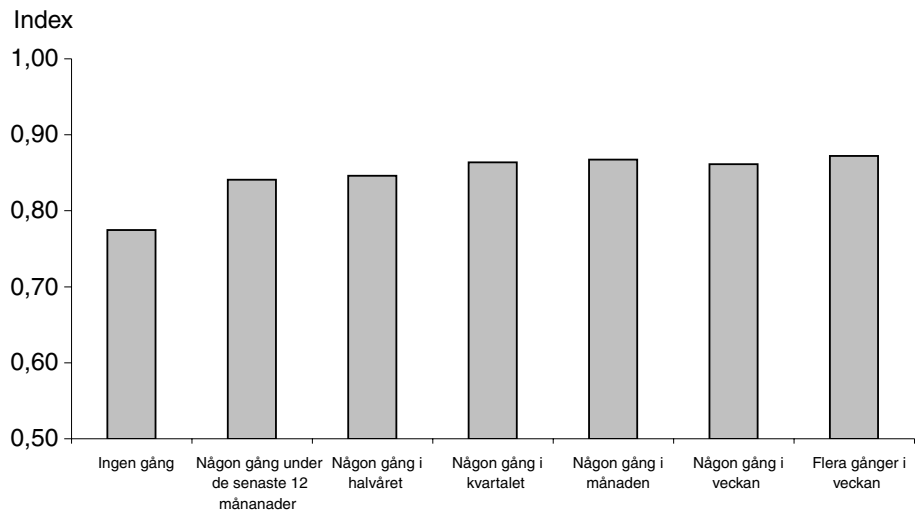
Hälsoindexet ökar med större deltagande i fysiska aktiviteter. I figur 6 visas ett klart men ej starkt samband mellan större aktivitet och bättre hälsostatus. Det finns en klar och statistiskt signifikant skillnad ($p < 0.01$) mellan individer som inte utövat någon motion och de som gjort det några gånger. Däremot finns ingen klar skillnad mellan personer som är mycket aktiva och personer som är måttligt aktiva. I det här sammanhanget måste man vara försiktig med tolkning av resultat eftersom det inte handlar om ett dimensionellt orsakssamband. Personer som har lägre hälsostatus kan antas vara mindre benägna att motionera.

När det gäller rökning visas i figur 6 en jämförelse mellan hälsoindex för rökare och icke-rökare. Skillnaderna är konstanta för de olika åldersgrupperna utom för de yngre individerna. Man skall dock komma ihåg att individer i den lägsta åldersgruppen inte är så relevanta för denna jämförelse, eftersom många av dem inte

har rökt under lång tid. Rökarna anger lägre hälsoindex i förhållande till icke-rökare. Dessa skillnader är signifikanta ($p < 0.01$) för alla åldersgrupper. Det är också viktigt att uppmärksamma den större skillnaden mellan rökare och icke rökare när man är äldre än 50 år.

I figur 7 kan man se att de uppgivna dryckesvanorna inte verkar ha ett negativt samband med individernas upplevda hälsan. Det finns en statistiskt signifikant skillnad ($P < 0.01$) mellan de fyra grupper som dricker lite eller inte dricker alls och de tre grupperna som dricker mer regelbundet. I den här undersökningen är det troligt att individer med mycket hög konsumtion av alkohol är under representerade. Därför kan man inte dra någon slutsats om samband mellan hälsostatus och mycket hög konsumtion av vin eller sprit.

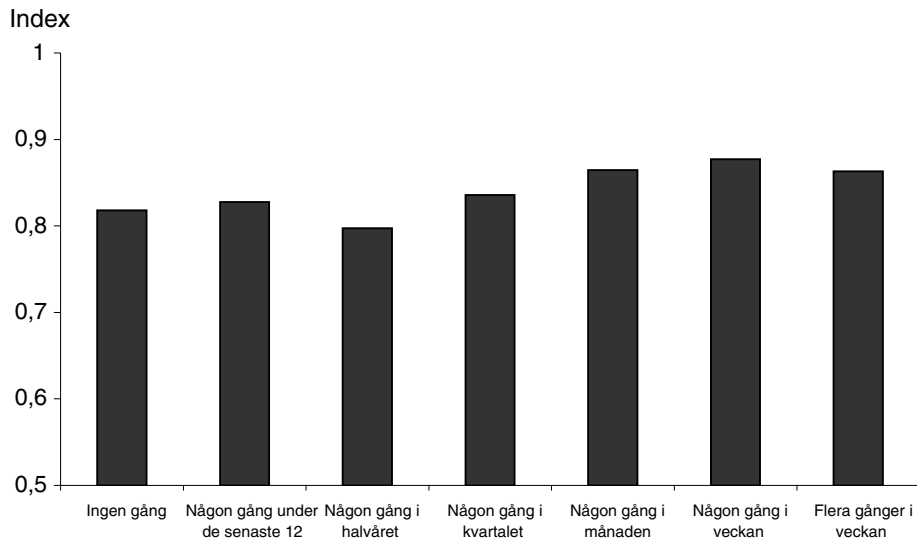
Figur 6 *Vägt hälsoindex efter regelbundenhet i självrapporterad motion*

n=1769

Kommentar: Om beräkning av hälsoindex, se texten

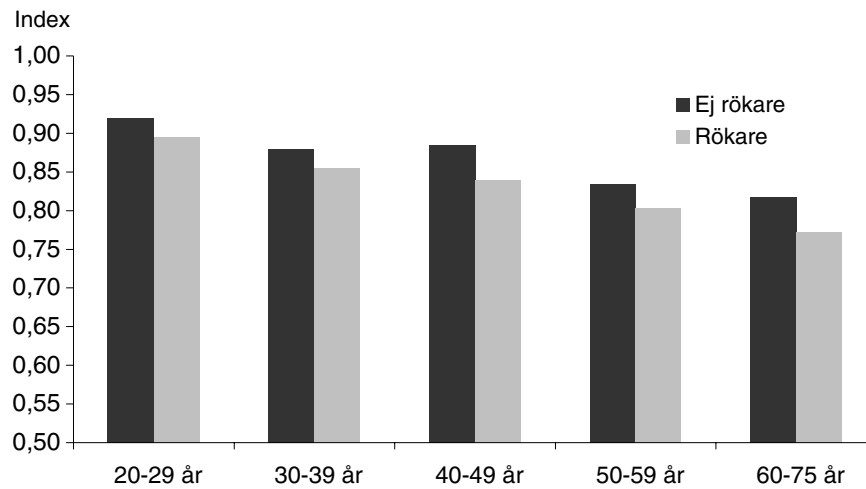
Figur 7 Vägt hälsoindex efter reglbundenhet i självrapporterad konsumtion av alkoholhaltiga drycker

n=1769

Kommentar: Om beräkning av hälsoindex, se texten

Figur 8 Vägt hälsoindex och rökning (per åldergrupp)

n=1769

Kommentar: Om beräkning av hälsoindex, se texten

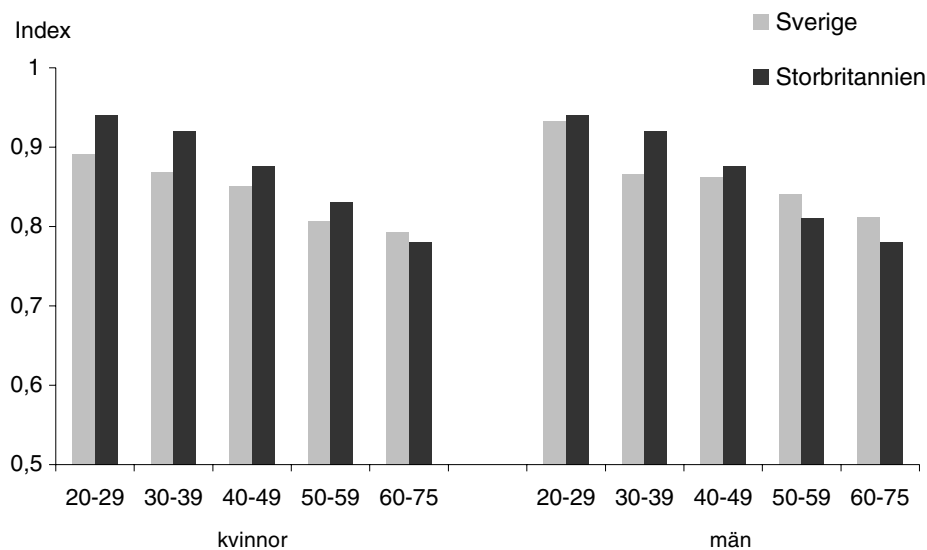
Jämförelse med Storbritannien

Ministeriet för Hälsofrågor i Storbritannien har beställt en analys av hälsostatus hos Centrum för Hälsoekonomi vid Yorks Universitet (Kind et al 1999). Forskarna har använt liknande metodologi när man jämför med SOM-undersökningarna. Dessutom har man använt exakt samma instrument för att mäta hälsostatus. Därför är resultat jämförbar med vår analys.

I figur 9 jämförs de olika åldersgrupperna per kön. I Storbritannien anger de yngre grupper högre hälsostatus än i Sverige. Det motsatta gäller för personer äldre än 50 år när det gäller män och 60 år när det gäller kvinnor. Alla dessa skillnader är statistiskt signifikanta ($P < 0.01$). I den brittiska undersökningen anger aldrig kvinnor lägre hälsostatus än männen. Vi har tidigare sett i figur 2 att svenska kvinnor generellt sett anger lägre hälsostatus än män både 1998 och 1999.

Övriga skillnader i den brittiska undersökningen stämmer i högre grad med de svenska förhållande. Betydelse av utbildning, social grupp och livsstil är jämförbara i Storbritannien och i Sverige. I den brittiska undersökningen har man inte tagit hänsyn till dryckesvanor.

Figur 9 Hälsa i Sverige och Storbritannien (per åldersgrupp och kön)

Sverige	Kvinnor	n=806	Män	n=762
Storbritannien	Kvinnor	n=1825	Män	n=1555

Kommentar: Om beräkning av hälsoindex, se texten

Sambandsanalys

Vi har visat ovan hur hälsostatus varierar med olika egenskaper hos individer. Vi vet att ålder, kön, utbildningsnivå, rökningensintensitet, dryckesvanor och uppväxt land är faktorer som har ett samband med nivån på hälsostatus. När man betraktar varje faktor för sig kan det vara oklart om det tills synes samband är det riktiga. Ett sätt att komma ett steg vidare är att betrakta alla faktorer tillsammans som förklaring av beroende variabeln hälsoindex. Hypotesen om förekommande samband och om typ av samband skall kunna härledas från ovan beskrivning.

Vi skall testa om ju äldre är befolkningen, ju fler kvinnor som finns, ju lägre är utbildningsnivå, hur fler som röker, ju fler som dricker alkohol och ju fler invandrare som kommer från icke europeisk land, desto lägre är hälsostatus i befolkningen. Vi antar i denna hypotes att konsumtion av alkohol alltid har en negativ inverka på hälsostatus trots att resultat ovan pekar på det motsatta. Vi antar vidare att fler invandrare från icke europeiska länder inte ändrar nuvarande struktur av personer bosatta i Sverige som är uppväxta utomlands. För de övriga variabler utgår vi ifrån resultaten i beskrivningsdelen av detta avsnitt.

En linjär regressionsanalys kan definieras på följande sätt:

$$\text{Hälsoindex} = F(\text{ålder, kön, utbildning, alkoholvana, rökevana, uppväxt förhållande})$$

Där värden på variabler anges ovan i metod. Värden i koefficienter skall tolkas med mycket försiktighet eftersom några av variabler inte anger ett bra mått i en kardinal skala. Vi vill testa framför allt om förklaringsvariabler kan antas ha ett troligt samband med nivån på hälsostatus.

Tabell 2 Resultat av regressionsanalys (Beroende variabel : Hälsoindex)

Förklaringsvariabler	Koefficient	P-värde
Konstant	1.011	.0001
Ålder	-.0387	.0001
Kön	-.0193	.0311
Utbildning	.0187	.0001
Alkoholvanor	.020	.0081
Rökvanor	-.033	.0001
Uppväxt	-.077	.0001

R² .29 F-värde 24.6

Variablernas värden ligger inom de gränser som anges i enkäten. För kön gäller 1 för män och 2 för kvinnor. När det gäller utbildning motsvarar värde 1 den lägsta nivån och 3 den högsta nivån. Uppväxt varierar mellan 1 för skandinaver och 3 för icke européer. Variablerna som anger rökvanor och dryckesvanor varierar mellan

1 och 7 där det lägsta värdet motsvarar ingen konsumtion och det högsta värdet en regelbunden konsumtion flera gånger i vecka.

Resultat i regressionsanalysen visar att alla förklaringsvariabler har betydelse för nivå på hälsostatus. Sambandet mellan förklaringsvariablerna och beroende variabeln stämmer med hypotesen, med undantag för alkoholvanor.

Hälsostatus visar följande samband med de undersökta faktorerna under kontroll för alla andra undersökta faktorer: 1. Ökad ålder innebär lägre hälsostatus 2. Män uppger en högre hälsostatus än kvinnor 3. Ju högre är utbildning desto högre förväntas vara hälsostatus 4. Personer som uppger att de dricker mer alkohol anger högre hälsostatus givet att vi jämför personer med i övrigt samma egenskaper 5. Ju mer man röker desto lägre är hälsostatus 6. Att vara uppväxt utanför Norden och speciellt utanför Europa betyder i genomsnitt lägre hälsostatus.

Sambandet mellan dryckesvanor och hälsan som anges ovan kan inte tolkas som att alkohol bidrar till högre hälsa. Dels tar vi inte hänsyn till mortalitet dels är det troligt att individer med hög alkohol konsumtion inte svarade enkäten. Det högsta värdet för variabeln dryckesvanor kan motsvara relativt lite konsumtion.

Slutsats

Undersökningen ger en viktig förståelse av hälsostatus hos den svenska befolkningen. Resultaten är stabila i förhållande till tidigare undersökning under 1998. Denna stabilitet beror dels på validitet i mät-instrumentet som används, dels på små variationer under ett år. Resultatet visar att de viktigaste hälso problem i befolkningen yngre än 50 år är Smärta/besvär och Oro/Nedstämdhet. Ökade ålder ger på ett väntat sätt ökad ohälsa. I de äldre grupper av befolkningen är potentialen för ytterligare förbättringar i folkhälsan relativt små. De stora uppgifterna för att nå målet med god hälsa måste sökas i undergrupper, speciellt i yngre åldrar.

Signifikanta skillnader finns mellan olika undergrupper av befolkningen. En regressions analys visar att ålder, kön, utbildning, rökning, dryckes vanor och uppväxt förhållande är variabler som förklarar varför några personer av befolkningen är mer friska än andra. Detta gäller i genomsnitt i varje grupp. Det är viktigt att påpeka på de långsiktiga effekterna som leder till en nedbrytning av hälsokapital. Investeringar i åtgärder som kan förebygga den negativa utvecklingen av hälsa för några sociala grupper kan vara ett viktigt inslag i politiken som strävar efter en god hälsa i befolkningen.

Utbildning bidrar till ökad hälsostatus speciellt när det påverkar inkomsten, arbetsförhållande och socialgrupp tillhörighet. Det är inte klart i vilken mån social grupp tillhörighet påverkar hälsan och/eller om det är hälsan som påverkar socialgrupp tillhörighet. Man skulle kunna säga utifrån de empiriska undersökningarna som denna att hälsan är åtminstone ett sätt att definiera socialgrupp. På detta område finns det fortfarande en stor potential för att kunna öka befolkningshälsan.

Uppväxt förhållande är en faktor som man inte kan påverka, förutsatt att man av ideologiska skäl inte stoppar invandring av personer med vissa egenskaper. Däremot är det viktigt att ta hänsyn till dessa faktorer för att optimera på ett långsiktigt sätt individernas deltagande i samhällsliv.

Jämförelse med en likartad brittisk undersökning ger upphov till resultat som kan betraktas som överraskande om man har dragit slutsatser som enbart utgår ifrån orealistiska antagande. Det empiriska materialet visar att:

1. Den unga brittiska befolkningen uppger en upplevelse av hälsa på en högre nivå än motsvarande grupp i Sverige. Däremot anger äldre personer i Sverige en högre nivå av upplevd hälsa i jämförelse med britter över 50 år när det gäller män och över 60 år när det gäller kvinnor.
2. Sociala skillnader med avseende på hälsan är lika eller större i Sverige än i Storbritannien. Kvinnor upplever hälsotillståndet på en lägre nivå i Sverige i förhållande till männen. Denna skillnad verkar inte finnas i Storbritannien. Social klass och utbildning betyder åtminstone lika mycket i Sverige som i Storbritannien.

Några nyckelbudskap

- Mått på hälsoeffekter kräver kunskaper om hälsostatus i befolkningen.
- Befolknings egna värderingar utgör huvud element när man skall utvärdera betydelse av sjukvården.
- Instrument EQ-5D, som användes, visar variationer i hälsostatus som är överensstämmande med de få undersökningar som har gjorts i Sverige. Instrumentet verkar ge stabila förutsättningar för mätningar av denna typ.
- Smärta/besvär och Oro/Ängsla utgör de viktigaste upplevda hälsoproblem i befolkningen.
- Individer som är yngre uppvisar ett förvånansvärt stort hälsoproblem när det gäller Oro/nedstämdhet.
- En viss förbättring i de yngre grupper verkar ha skett mellan 1998 och 1999.
- Arbetare, lantbrukare och företagare med mindre än 10 anställda försämrar hälsokapitalet under livscykel i högre grad än de andra sociala grupperna.
- Personer som är uppväxta utanför Europa verkar ha ett lägre värde på hälsokapital än nordbor och andra européer. Detta låga hälsokapital nedbryts snabbare för icke européer. Detta gäller i genomsnitt för hela gruppen. Stora variationer finns inom gruppen.
- Européer anger högre hälsostatus än nordbor när de är yngre, men deras hälsokapital bryts ner snabbare under livscykel. Detta antyder på att det är snarare generations egenskaper än prognos om framtiden.

- Kvinnor uppger en lägre nivå på hälsostatus än männen.
- Befolkningen mellan 20 och 65 år anger hälsoproblem i lägre grad än vad som kan läsas utifrån sjukskrivnings- och förtidspensionsstatistik.
- Befolkningen i stort visar en relativ hög nivå på hälsan som består utöver pensionsåldern. Hälsokapitalet är utan tvekan ett värde som har en kostnad utan pris.

Referenser

- Anderson, N. Ed., Contributions to Information Integration Theory 3 vols, 1990, Hillssdale, New Jersey
- Banta, D., Luce, B., Health Care Technology and its Assessment, Oxford University press, Oxford, 1993
- Brooks, R. *EuroQol: the current state of play*, Health Policy, 37: 53-72, 1996
- Evans, R. Illusions of necessity: evading responsibility for choice in health care, Departement of Economics, University of B. C., Canada, 1984
- Evans, R., Stoddart G., Producing health consuming health, Social Science and medicine, vol 31, 12, pp. 1347-63 1990
- Kaplan, R., *A general health policy model: update and applications*, 1988, Health Services Research 23, pp. 203-35
- Kind, P., Dolan, P., Gudex, C., Williams, A., *Variations in population health status: results from a United Kingdom national questionnaire survey*, 1998, British Medical Journal, 316, pp.736-741.
- Kind, P., Hardman, G., Macran, S., UK Population norms for EQ-5D, Discussion paper 172, Centre for Health Economics, The University of York, 1999
- McKeown, T. The Role of Medicine, 1979, Basil Blackwell, Oxford
- Reinhardt, U. *Reflections on the meaning of efficiency. Can efficiency be sepparated from equity?* Yale law & policy review, 1992, 10, 2, pp 302-
- SOM-Rapport nr 22, Ljusnande framtid, Holmberg S. och Weibull L. (red), sid 85-98, Göteborgs Universitet, 1999
- SOU 1999.66, God vård på lika villkor, Socialdepartement, Stockholm, 1999
- Torrance, G. *Multi-attribute preference functions: Health utilities index*, 1995, Pharmaco-economics, 7, pp. 503-20
- Vågerö, D., Lundberg, O., Health Inequalities in Britain and Sweden, SISR, Stockholms Universitet, 1989
- Williams, A. *The role of the EuroQol instrument in QALY calculations*. 1995 Discussion Paper 136, York, Centre for Health Economics
- Socialvetenskapliga forskningsrådet, "Ojämlighet i hälsa- ett nationellt forskningsprogram", 1998, SFR, Stockholm

Medieperspektiv

1990-TALETS TIDNINGSPUBLIK ¹

ANDERS LITHNER

1990 läste 85 procent av de boende i högre tjänstemanna-/akademikerfamilj regelbundet en morgontidning. Motsvarande andel bland boende i arbetarfamilj var 79 procent – skillnaden mellan de båda grupperna uppgick alltså till sex procentenheter. Åtta år senare uppgick samma skillnad till anmärkningsvärda 21 procentenheter. Det tilltagande avståndet mellan arbetare och tjänstemän sammanfattar på många sätt utvecklingen under 1990-talet. Inte bara tidningsläsning, utan också exempelvis inkomstnivåer, bostadsförhållanden och politiskt deltagande blev under det gångna årtiondet föremål för eskalerande social distinktion (se t ex SOU 2000:3; Johansson, 1999).

Parallellt med denna utveckling minskade svenskarnas regelbundna dagspressläsning generellt under 1990-talet. Det ligger nära till hands att förklara nedgången med att landet under perioden drabbades av en lågkonjunktur. Nu är statsfinanserna åter i ordning och som vi snart skall se ökar ånyo tidningsläsningen och i årets mätning kan vi rent av registrera reducerade sociala skillnader.

Den lågkonjunktur som blev följd av 1980-talets ekonomiska överhettning, bidrog tvivelsutan till sjunkande tidningsläsning. Men utöver försämrade nationalräkenskaper har vi, under 1990-talet, också bevittnat ganska genomgripande förändringar av medielandskapet. Nya kanaler har tillkommit i redan etablerade medier och med den skenande utvecklingen på det informationsteknologiska området har pressen, radion och televisionen fått sällskap av ett helt nytt medium. Därtill befinner sig hela vår kultur i en utveckling som brukar sammanfattas med nyckelord som individualisering, diversifiering, globalisering och post-industrialism.

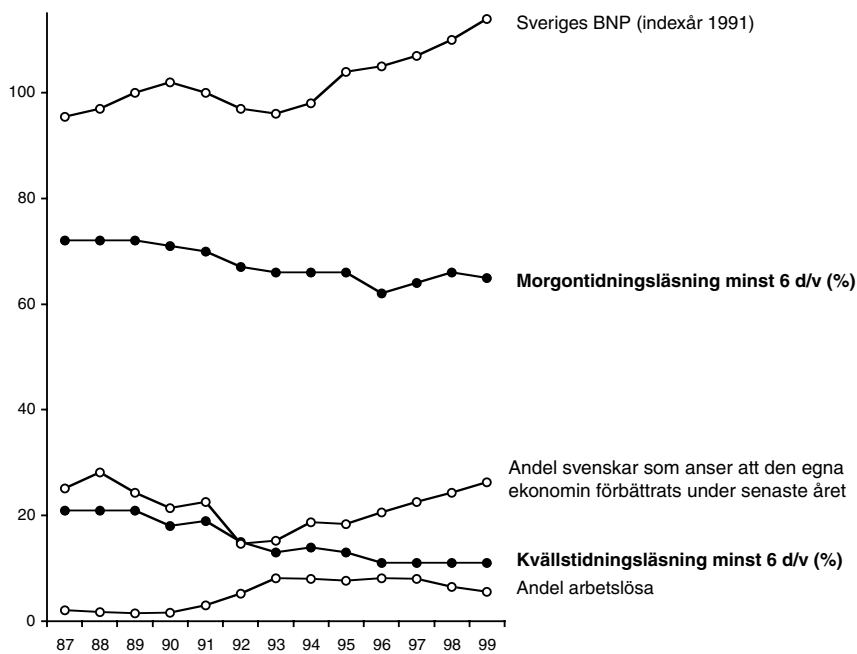
Syftet med detta kapitel är dels att redovisa en uppdaterad bild av den svenska tidningspubliken, dels att försöka tränga lite bakom den triviala sanningen att konjunkturen påverkar tidningskonsumtionen. Vad spelar hausse eller baisse egentligen för roll? Vilken betydelse har förändringar i mediestrukturen och hur ser de orsakskedjor ut som gör att enskilda människors tidningsläsning varierar med samhällsekonomiska och strukturella skiftningar?

För att förstå de växlingar som dagspressläsningen har genomgått under den gångna tioårsperioden krävs att en rad faktorer tas i beaktande. Dessa faktorer är av tre typer: faktorer hos det omgivande samhället, faktorer hos medierna och slutligen faktorer hos mediernas publik (Weibull, 1989). Sannolikt spelar dessa tre typer av förklaringar olika roll vid olika tidpunkter. Därtill är de naturligtvis

inte isolerade från varandra. Tvärtom medför förändringar i någon av faktorerna närmast per definition förändringar i de andra två.

En bra utgångspunkt för ett resonemang kring dagstidningsläsningens drivkrafter finner vi i figur 1, i vilken morgon- och kvällspressläsningen² finns representerade jämte ett antal grova mått på samhällets allmänna välbefinnande.

Figur 1 Morgon- och kvällstidningsläsningen samt Sveriges BNP, andel arbetslösa och andelen som anser att den egna ekonomin förbättrats 1987-1999

Källa: Riks-SOM 1987-1999 samt SCB.

Det första som kan konstateras är att tidningsläsningen, de tre senaste åren undantagna, alltså har varit på tillbakagång under 1990-talet. Om man studerar kurvorna uppmärksamtar man emellertid att nedgången, för såväl morgon- som kvällspress, har skett i två etapper³. Den första nedgången noteras vid decenniets början, parallellt med att Sverige hamnar i en negativ bruttonationalproduktutveckling, arbetslösheten rusar i höjden och andelen som ser positivt på den egna ekonomin krymper. Därpå stabiliserar sig tidningsläsningen på den nya, lägre nivån mellan 1993 och 1995, för att åter sjunka mellan 1995 och 1996 – trots att landet, både med objektiva mått mätt och i befolkningens föreställnings-

värld, befinner sig i en ekonomisk uppgång. Också denna nedgång följs av några års stabilitet och vad morgonpressen beträffar till och med av en uppgång. Lagom till det nya årtusendets början synes det rent av ganska tryggt att hävda att 1990-talets snålblåst helt har mojnåt.

Morgontidningspubliken

Hur bör då dessa tre utvecklingsskedan – de två nedgångarna och de senaste årens uppgång – förklaras och förstås? Låt oss först studera morgontidningsutvecklingen lite mer i detalj.

Tabell 1 Regelbundenheten i morgontidningsläsningen 1985-1999 (procent)

	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Mindre än 1 d/v	8	10	8	8	9	9	10	10	11	10	10	13	12	13	12
1-2 d/v	3	4	4	3	3	4	4	5	5	5	5	6	4	3	4
3-4 d/v	10	9	8	8	8	7	8	8	10	9	9	11	10	9	9
5 d/v	10	8	8	9	9	10	9	11	8	10	10	9	10	9	10
6-7 d/v	69	69	72	72	72	71	70	67	66	66	66	62	64	66	65
Totalt	100	100	100	100	101	101	101	100	100	100	100	101	100	100	100
Minst 5 d/v	79	77	80	81	81	81	79	78	74	76	76	71	74	75	76
Antal svar	2044	1845	1672	1643	1578	1582	1573	1730	1684	1560	1623	1618	1594	3228	3143

Av tabell 1 kan vi utläsa att den första tillbakagången mellan 1990 och 1993 i väldigt stor utsträckning förklaras av att regelbundenheten i läsarnas tidningskonsumtion minskade. Andelen icke-läsare steg dock inte nämnvärt. Människors tidningsvanor försvagades alltså, men de slutade inte helt läsa tidningar. Den andra nedgången, mellan 1995 och 1996, orsakades däremot delvis just av en stigande andel icke-läsare.

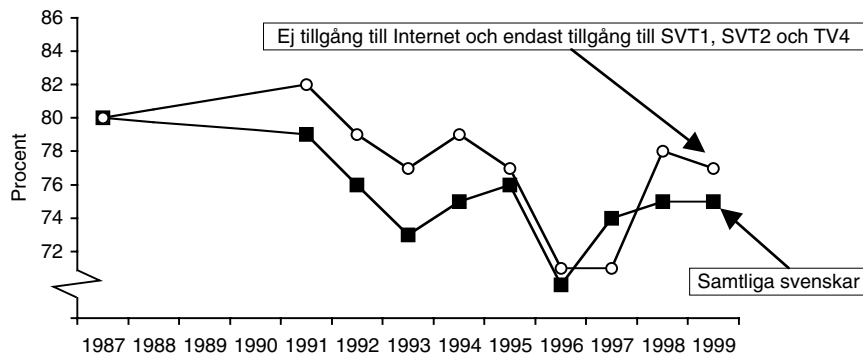
Det hela synes en smula paradoxalt. Den första nedgången sammanföll ju med en betydande konjunktursvacka och vi hade kanske kunnat förvänta oss att människor av ekonomiska skäl skulle avstå från tidningskonsumtion. Vi borde alltså ha kunnat registrera fler icke-läsare och särskilt i ekonomiskt svaga grupper, men däremot inte en ökande 1-4-dagarsläsning som ju i praktiken kostar lika mycket som mer regelbunden konsumtion. Och omvänt borde förklaringarna till 1996 års nedgång, i den mån de alls går att fastslå, inte vara ekonomiska och således snarare ha givit utslag i regelbundenheten än i andelen icke-läsare. Istället är mönstret precis tvärtom och vi måste alltså reformera vår förklaringsapparat.

Var det trots allt inte i första hand faktorer hos det omgivande samhället (konjunktursvackan) som låg bakom det tidiga 1990-talets nedgång? Var det möjligen förändringarna i medielandskapet som drabbade dagstidningarna? I likhet med konjunkturen går det naturligtvis aldrig att med säkerhet påvisa mediestrukturens betydelse. Det skulle kräva att vi kunde jämföra två i alla avseenden lika samhällen varav endast den ena genomgått mediestrukturella förändringar.

Vad vi kan göra är att på individnivå jämföra utvecklingen mellan dem med omedelbar erfarenhet att förändringarna och dem som lever i den förändrade mediestrukturen, men utan tillgång till de nya medierna. I figur 2 jämförs befolkningens regelbundna morgontidningsläsning med läsningen bland de svenskar som trots det avreglerade etermediesystemet alltjämt endast har marksänd television och som dessutom saknar tillgång till Internet.

Av figur 2 att döma tycks det faktiskt som om den första nedgången delvis var en konsekvens av den förändrade mediasituationen, medan den andra inte var det. Läsningen bland såväl befolkningen som helhet (fyllda fyrkanter), som de svenskar vars medielandskap förblivit ganska opåverkat (ofyllda cirklar), sjunker visserligen mellan 1990 och 1993. Men de sistnämndas läsning minskar inte lika mycket. Den rimligaste slutsatsen av detta resultat är att lågkonjunkturen medförde en allmän nivåsenkning, men att denna förstärktes av tillkomsten av konkurrerande medier och nyhetsförmedlare (jfr Weibull & Kratz 1995). Den grupp som saknade tillgång till de nya medierna saknade samtidigt reella möjligheter att överge tidningen för alternativa informationskällor.

Figur 2 *Andelen som läser en morgontidning minst 5 d/v bland dem som ej har tillgång till Internet och endast har tillgång till marksänd television, i jämförelse med hela befolkningen (procent)*

Kommentar: I analysen ingår fr o m 1992 också personer med ickesvenskt medborgarskap samt personer mellan 75-80 år

Det är dock viktigt att poängtera att olika medier sannolikt sällan upplevs som likvärdiga alternativ vid ett givet ögonblick för en enskild mediekonsument. Det handlar, i den mån resonemanget bär, snarare om en allmän föreställning om att den nya mediesituationen – för dem som har möjlighet att utnyttja den – erbjuder så många nya sätt att informera sig att tidningarnas oundgänglighet blir förhandlingsbar.

1996 års nedgång däremot, inträffade som nämnts i ett nationalekonomiskt uppförslut och drabbar dessutom både dem med och utan tillgång till de nya medierna lika hårt. Den huvudsakliga förklaringen kan således vare sig sökas i konjunkturväxlingar eller förändrad mediesituation. En morgontidningsprenumeration kan visserligen i viss mån betraktas som en investering i framtiden som således förutsätter inte bara förbättrad ekonomi, utan kanske också förväntningar om fortsatta förbättringar. Men även om dylik psykologisk eftersläpning föreligger synes det rimligt att söka förklaringar också bortom konjunktorens upp- och nedgångar.

Tabell 2 Morgontidningsläsning minst 5 dagar i veckan i olika grupper 1986-1999 (procent)

	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
<i>Totalt</i>	77	80	81	81	81	79	78	74	76	76	71	74	75	76
<i>Kön</i>														
Man	78	81	82	81	80	80	78	74	74	77	72	74	74	76
Kvinna	76	79	80	82	81	78	76	75	77	76	69	73	76	75
<i>Ålder</i>														
15-29 år	67	70	68	67	69	66	64	62	61	61	54	61	59	61
30-49 år	80	82	84	85	83	81	79	74	76	77	70	72	74	74
50-64 år	84	87	88	87	87	85	86	85	86	87	82	83	84	84
65-75 år	81	84	88	90	85	86	81	82	85	82	84	84	85	84
<i>Utbildning</i>														
Låg	74	*	80	*	79	80	76	76	76	74	72	73	73	76
Medel	79	*	79	*	76	72	75	71	72	74	68	73	70	72
Hög	81	*	86	*	82	89	81	77	82	82	73	74	83	79
<i>Subjektiv klass</i>														
Arbetare	73	75	76	76	79	74	70	69	69	71	66	66	68	70
Tjänstemän	83	84	84	85	86	83	81	82	83	81	79	80	82	80
H.tjm./akademiker	92	90	92	87	85	90	90	84	86	87	84	84	89	85
Egen företagare	78	83	83	87	81	82	81	78	75	78	76	77	77	80
<i>Civilstånd</i>														
Ensamstående	73	*	71	72	75	66	65	64	64	68	62	66	63	66
Gift/Sambo	79	*	86	86	83	85	82	80	82	80	76	77	81	79

* Frågan är ej ställd på ett jämförbart sätt detta år.

En ledtråd får vi om vi drar oss till minnes arbetslöshetskurvan i figur 1. Det ekonomiska klimatet vände redan 1994, men andelen arbetslösa börjar egentligen inte minska förrän 1998. Det låter antyda att vi bör vända oss till den sista typen förklaringsfaktorer för att förstå nedgången 1996 och den därpå successiva uppgången – egenskaper hos mediernas publik.

När olika grupper tidningsläsning jämförs, framträder ett mönster som sannolikt starkt bidrog till minskat läsande vid 1990-talets andra hälft. Trots att Sverige rent statsfinansiellt kom på fötter, visar det sig att skillnaderna mellan olika grupper, som redan nämnts, fortsatte att öka.

Under 1990-talet ökar alltså stegvis skillnaderna både mellan exempelvis ungas och äldres tidningsläsning och mellan arbetares och tjänstemäns⁴. I praktiken medförde denna utveckling att redan tidningssvaga grupper ytterligare försvagades, med den uppenbara konsekvensen att andelen icke-läsare ökade och andelen regelbundna läsare minskade.

De tre typerna av förklaringsfaktorer som refererats är naturligtvis alltid verk samma, men vill man renodla deras betydelse vid olika tillfällen, synes det av ovanstående resonemang rimligt att påstå följande:

- Egenskaper hos samhället – i form av försämrad konjunktur – i kombination med egenskaper hos medierna – i form av nytt utbud – var avgörande för den första nedgången.
- Egenskaper hos mediernas publik – uttryckt som social grupptillhörighet – var avgörande för den andra nedgången, men denna utveckling var i sin tur styrd av generellt ökande sociala skillnader, som samhällelig egenskap betraktad.

Även om mycket hände i medielandskapet också under andra hälften av 1990-talet, kännetecknas denna period av en större utbudsmässig stabilitet än utvecklingen vid decenniets början, med avregleringen av etermediesystemet och tillkomsten av satellit, kabel, morgon-TV och så vidare. Det är därför sannolikt en vanföreställning att den förändrade konkurrenssituationen ligger bakom nedgången 1996. Den viktigaste mediestrukturella förändringen under denna tid var spridningen av Internet och detta medium tycks hittills inte ha tagit läsare från morgonpressen. Nyhetssidorna på Internet har tvärtom en publik som i första hand återfinns i tidningstrogna grupper – och det var inte bland dem som läsningen sjönk 1996.

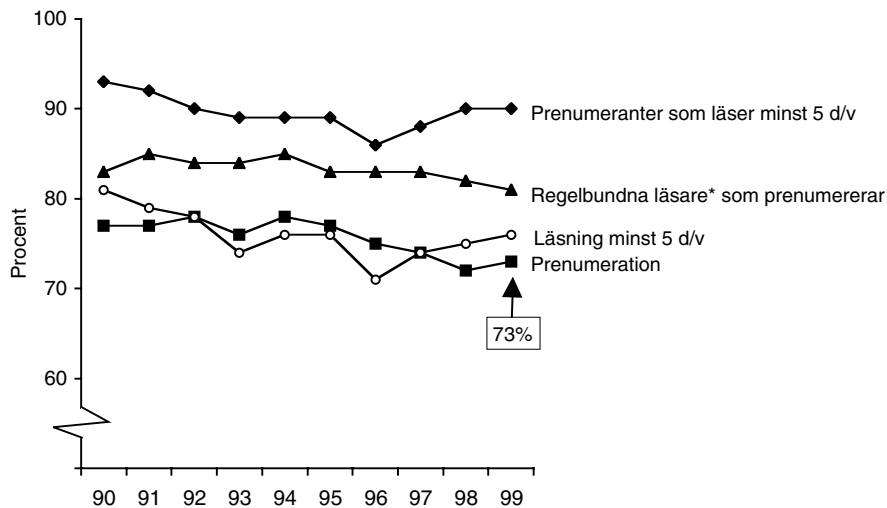
Dessutom har alltså morgontidningsläsningen ökat gradvis i tre år i rad, trots att konkurrenssituationen på medieområdet gjort detsamma. 76 procent av svenskarna läser en morgontidning minst fem dagar i veckan. Därmed är läsningen tillbaka på den nivå där den befann sig direkt efter det tidiga 1990-talets nedgång. Två steg ned – ett steg upp, skulle man kunna säga. Dessutom återfinns ökningen mellan 1998 och 1999 i de grupper som dessförinnan stått för den största nedgången. Utöver en liten men ihållande ökning kan vi alltså för första

gången på många år notera minskade skillnader. Unga, ensamstående, lågutbildade och arbetare – alla traditionellt tidningssvaga grupper – ökar i den senaste mätningen.

Prenumerationsutvecklingen

En av årets nyheter är att inte bara en ökad läsning kan registreras, utan också en liten uppgång av andelen boende i ett hushåll med morgontidningsprenumeration. 1997 och 1998 års tillväxt i andelen läsare satte inga avtryck i prenumerationen, som sakta fortsatte nedåt. Detta kan antas bero på två saker: för det första att varje tidningsexemplar kom att läsas av fler personer, för det andra att uppgången av läsningen inte i första hand förklarades av nytillkomna prenumeranter, utan av att personer som hela tiden prenumererat åter började läsa sin tidning med stor regelbundenhet.

Figur 3 *Andel boende i hushåll med prenumeration totalt och bland regelbundna läsare, samt andel läsare totalt och bland prenumeranter 1990-1999 (procent)*

* Som regelbundna läsare räknas de som läser en morgontidning minst 1 d/v

Nu synes alltså även denna trend ha vänt. Den lilla ökningen av andelen läsare förklaras inte av att prenumeranterna läser mer regelbundet – deras läsning ligger still – utan snarare av nytillkomna läsare, vilka också tecknat prenumerationer. En intressant iakttagelse är emellertid att andelen prenumeranter bland dem som

läser en morgontidning minst en dag i veckan, fortsätter nedåt. Det är svårt att säga vad detta beror på, men ligger väl i linje med det faktum att inte heller upplagorna ökar noterbart (TS-tidningen 2000) och en tänkbar förklaring är att tidningshusens parering av det sena 1990-talets nedgång i tidningssvaga grupper, har givit resultat. Det faktum att det är i just dessa grupper som årets uppgång återfinns, låter antyda att man från tidningarnas håll har bedrivit framgångsrika kampanjer för att attrahera unga och i vid bemärkelse resurssvaga läsare och att man som en konsekvens av dessa framgångar har rekryterat nya sporadiska läsare (1-4 dagar/vecka), som ännu inte tecknat någon prenumeration.

En analys av de alternativa sätt på vilka en morgontidning kan anskaffas ger visserligen inga klara ledtrådar (se tabell 3). Det som kan konstateras är att lösnummerköp har blivit allt ovanligare och att läsning på Internet sakta ökar. Det synes också som att benägenheten att låna tidningen av bekanta har minskat igen, efter ett par års uppgång.

Tabell 3 *Fördelningen av olika sätt att anskaffa tidningen bland regelbundna läsare som inte är prenumeranter 1979-1999 (procent)*

	1979	1983	1987	1991	1995	1996	1997	1998	1999
Lånar av bekanta	11	9	4	9	9	10	13	6	6
Läser hos bekanta	17	10	12	17	15	14	15	16	14
Läser på arbetet/i skolan	44	56	51	44	45	54	57	48	48
Läser på bibliotek	3	3	2	4	3	4	5	6	8
Köper lösnummer *	28	23	50	40	29	23	18	16	18
Läser på Internet **							3	5	8
Läser på kollektivtrafiken ***								14	11
Antal svar	279	244	252	218	247	240	237	511	525

* Eget svarsalternativ fr o m 1987. Testologendata t o m 1986

** Eget svarsalternativ fr o m 1997

*** Eget svarsalternativ fr o m 1998

Anmärkning I Med regelbundna läsare avses personer som läser morgontidning minst en dag i veckan.

Anmärkning II Procenten summerar ej till 100, eftersom mer än ett svarsalternativ är möjligt.

Ytterligare underlag för slutsatser om morgontidningsprenumerationens vara eller icke vara, får vi om vi studerar andelen som säger sig ha funderat på att säga upp sin prenumeration. Det visar sig att ungefär en tredjedel av de boende i prenumererande hushåll minst någon gång har funderat på att avsluta prenumerationen. Denna siffra har dock varit stabil under 1990-talet.

Tabell 4 Andelen prenumeranter som har funderat på avsluta sin prenumeration 1993-1999 (procent)

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Har inte funderat på att avsluta	74	75	70	71	70	73	72
Har funderat någon gång	18	18	21	20	20	17	19
Har funderat flera gånger	8	7	9	9	10	10	10
Totalt	100	100	100	100	100	100	101
Antal svar	1267	1181	1209	1206	1140	1272	1234
Har funderat minst någon gång	26	25	30	29	30	27	29

Tabell 5 Fördelningen av skäl till varför man funderat på att avsluta sin prenumeration bland prenumeranter 1993-1999 (procent)

	Funderat någon gång								Funderat flera gånger							
	93	94	95	96	97	98	99	93	94	95	96	97	98	99		
Allt annat har blivit så dyrt	42	36	40	42	45	46	28	45	44	48	40	37	52	37		
Prenumerationspriset har höjts	28	27	30	32	24	21	22	26	27	31	24	25	18	19		
Jag har inte tid att läsa den	18	20	17	25	14	18	24	16	18	24	18	20	27	21		
Tidningens innehåll är inte tillräckligt bra	17	19	17	16	12	15	15	20	27	15	25	20	19	20		
Jag har tillgång till tidningen på arbetet/i skolan	14	14	20	13	15	17	16	16	19	20	20	15	14	20		
Jag får lokal information från radio och TV	11	13	11	10	15	12	14	14	13	17	16	13	10	17		
Tidningens politiska linje passar mig inte	4	9	6	3	3	1	2	9	8	8	10	8	2	5		
Jag kan läsa tidningen på Internet	*	*	*	*	3	6	7	*	*	*	*	2	4	4		
Antal svar	232	211	254	232	223	217	230	114	85	123	107	118	125	118		

* Frågan ställdes inte dessa år

Anmärkning: Procenten summerar ej till 100, eftersom mer än ett svarsalternativ är möjligt. Ur tabellen har dessutom en rad svarsalternativ exkluderats, eftersom de sällan anges som skäl till tvekan.

Större rörelser kan däremot noteras om vi går vidare i analysen och frågar oss av vilka anledningar de tveksamma har funderat på att säga upp prenumerationen. Den viktigaste förändringen är att de ekonomiska motiven under de senaste åren har blivit mindre vanliga, efter en uppgång i samband med lågkonjunkturen vid

1990-talets början. Andelen som anger att de funderat på att säga upp prenumerationen därför att de inte anser sig ha tid, har emellertid inte minskat. Av tabell 5 kan vi också konstatera att tidningens politiska linje snart helt har spelat ut sin roll som orsak till uppsagda prenumerationer, samt att tidningarnas innehåll är en ganska vanlig, men över tid sett stabil anledning till tvekan.

Lästiden – en märklig konstant

Hittills har vi ägnat all vår uppmärksamhet åt upp- och nedgångar. Det är därför hög tid att poängtera att även om det senaste decenniets förändringar av tidningspubliken har konsekvenser för svenskarna och den svenska demokratin, som är så stora att de bör tas på allvar, är tidningsläsning i det här landet en tämligen stabil företeelse. De förändringar som upptagit vårt intresse är trots allt inte dramatiska och internationella jämförelser ger vid handen att Sverige tillhör de mest tidningsläsande länderna i världen, tillsammans med Norge, Finland och Japan (World Press Trends 1999).

En tydlig indikation på stabiliteten i tidningsläsandet får vi i tabell 6. En vuxen människa lär vara vaken i genomsnitt ungefär 16 timmar per dygn. Ungefär tre procent (ca en halvtimme) av denna tid ägnas åt morgontidningsläsning och detta tycks vara ett oföränderligt faktum. Under de tjugo år som denna fråga har ställts, har läsningen minskat med 48 sekunder. Detta tidsspann har rymt fler än en lågkonjunktur och förändringarna i samhälls- och mediestrukturen har sedan 1979 varit minst sagt stora. Och likväl: samma halvtimme om dagen.

Tabell 6 *Andelen regelbundna läsare vid olika tidpunkter under dagen, antal lästillfällen och genomsnittlig lästid 1979-1999 (procent, medelvärde, minuter)*

	1979	1983	1987	1991	1995	1996	1997	1998	1999
Före klockan 8	66	68	64	62	60	60	60	61	57
Mellan klockan 8-12	25	31	30	28	32	31	32	34	33
Mellan klockan 12-17	15	18	16	14	15	16	12	14	17
Efter klockan 17	50	57	46	42	45	42	43	43	44
Genomsnittligt antal lästillfällen	1,56	1,74	1,56	1,46	1,52	1,49	1,47	1,52	1,51
Genomsnittlig lästid, minuter	30,1	31,7	30,7	28,6	29,4	28,2	29,0	29,7	29,3
Antal svar	2135	2126	1530	1474	1466	1413	1399	1392	1688

Av tabell 6 går också att utläsa att det har skett en långsam förskjutning över dagen. Andelen som säger sig läsa före klockan 08.00 på morgonen har successivt minskat till förmån för senare läsning. Om det beror på att vi helt enkelt går upp senare på morgonen, på att tidningarna vuxit i tjocklek så att de inte hinns med till frukost eller på någonting helt annat är svårt att säga, men hur som helst är tidningsläsning i allt större utsträckning en sysselsättning som idkas under hela dagen. Sannolikt skall denna förändring också förstås i ljuset av de förändringar som skett av våra vardagliga vanor. Tilltagande såväl social som geografisk mobilitet har medfört att svenskarnas vanor inte hinner slå lika djupa rötter. Det är svårt att på statistisk väg fastställa den typen av kulturella förändringar, men det råder idag närmast vetenskaplig konsensus om att de senaste årens samhällsutveckling i många avseenden bäst beskrivs som en allmän individualiseringsprocess (Reimer, 1994). Kanske kan fragmentariseringen av tiden för morgontidningskonsumtion betraktas som ett uttryck för just ett individualiserat vardagsliv. Det intressanta är emellertid att den sammanlagda tiden för morgontidningskonsumtion, detta till trots, förblivit oförändrad.

Summa summarum inträder svensk morgonpress i det nya millenniet med vind i seglen. 76 procent läser en morgontidning minst fem dagar i veckan. 73 procent bor i ett prenumererande hushåll. De sociala skillnaderna är i någon mån reducerade och den genomsnittliga halvtimmen om dagen synes ohotad.

Kvällstidningspubliken

I stora stycken kan samma resonemang tillämpas på både morgon- och kvällspress. Också kvällstidningarnas nedgång har skett i två etapper (jfr figur 1), även om den varit kraftigare och inte har åtföljts av en lika tydlig återhämtning. Kvällspressen skiljer sig emellertid från morgonpressen i åtminstone några viktiga avseenden. Till att börja med är kvällstidningarna lösnummerförsålda, vilket torde göra dem känsligare för publikens ekonomiska situation. Därtill förhåller de sig, i jämförelse med morgonpressen, på ett närmast motsatt sätt till social prestige. Socialt resursstarka är överrepresenterade i morgontidningspubliken, men underrepresenterade i kvällstidningspubliken. Slutligen är kvällstidningarna betydligt färre än morgontidningarna, vilket medför att en enskild tidningsägare kan få ett helt annat genomslag i läsningen än vad fallet är för morgonpressen.

Låt oss emellertid, innan vi fördjupar oss ytterligare i dessa spörsmål, se hur utvecklingen på kvällstidningsmarknaden ser ut på ett allmänt plan. Tabell 7 ger en god översikt.

Det första som skall sägas är att kvällstidningsläsningen på den verkligt regelbundna nivån, 6-7 dagar i veckan, ligger kvar på de senaste årens elva procent, men med det generösare kravet minst en gång i veckan, faktisk ökar med tre procent. De verkligt trogna flerdagarsläsarna har halverats under 1990-talet, men de mer sporadiska läsarna har faktiskt återvänt på ett sätt som liknar utvecklingen av den regelbundna morgontidningsläsningen.

Tabell 7 Andelen kvällstidningsläsare 1986-1999 (procent)

	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
<i>Totalt</i>														
6-7 d/v	19	21	21	21	18	19	15	13	14	13	11	11	11	11
Minst 1 d/v	63	64	62	60	56	62	55	53	58	57	51	51	54	57
Andel trogna*	30	33	34	35	32	31	27	25	25	23	21	20	20	19
<i>Aftonbladet</i>														
6-7 d/v	8	8	7	8	6	7	6	5	6	6	6	6	6	6
Minst 1 d/v	26	27	26	27	23	27	22	23	28	30	30	32	34	38
Andel trogna*	29	27	30	26	26	27	22	22	21	20	19	19	16	16
<i>Expressen</i>														
6-7 d/v	9	11	12	12	10	10	7	7	7	6	5	4	4	4
Minst 1 d/v	36	37	38	38	34	37	32	30	33	31	26	23	25	27
Andel trogna*	25	30	32	32	29	27	22	23	21	19	19	17	17	15
<i>GT/Kvällsposten</i>														
6-7 d/v	3	4	4	4	3	4	2	3	2	2	1	2	2	2
Minst 1 d/v	15	15	15	13	13	16	14	14	14	13	11	10	11	12
Andel trogna*	20	27	27	31	23	25	14	21	14	15	11	15	19	17

* Andelen trogna läsare utgörs av andelen som läser minst 6 dagar i veckan i procent av andelen som läser minst någon gång per vecka.

Nästa viktiga konstaterande är att kvällstidningsläsningen, i motsats till morgontidningsläsningen, minskade mer i början av 1990-talet än vid den andra nedgången 1996, vilket styrker antagandet att den lösnummerförsålda tidningar är mer konjunkturkänsliga än prenumererade.

Tabell 7 ger också en tydlig bild av hur Aftonbladet 1996 gick om Expressen – eller snarare hur Expressen föll under Aftonbladet. Skillnaden de bägge kvällstidningarna emellan har sedan dess fortsatt att öka. Med 1999 års siffra tangerar Aftonbladet Expressens högsta noteringar i mätserien, från slutet av 1980-talet. Hur ser då kvällstidningsläsningen ut i olika delar av befolkningen? Vilka läser mycket, vilka läser lite och i vilka grupper har upp- och nedgångarna skett?

Som framgår av tabell 8 har kvällspressen sin trognaste publik bland männen, bland de unga, de i övre medelålder, de lågutbildade och bland arbetarna. Av siffrorna kan vi emellertid också iaktta långsamma förskjutningar i de olika grupperna. Sett ur ett långt perspektiv har kvällstidningsläsningen minskat i alla grupper, men olika mycket. Kraftig nedgång kan noteras i de alltjämt starkaste åldersgrupperna 15-29 år och 50-64 år, vilket medfört att ålderskillnaderna successivt nästan har försvunnit. Men också högutbildade och tjänstemän har i stor utsträckning övergivit kvällspressen, vilket omvänt medfört att de sociala skillnaderna har ökat.

Tabell 8 *Kvällstidningsläsning minst 3 dagar i veckan i olika grupper 1987-1999 (procent)*

	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
<i>Totalt</i>	40	39	39	35	41	33	29	31	28	26	24	26	29
<i>Kön</i>													
Man	44	43	42	36	45	36	31	34	31	28	27	30	31
Kvinna	37	35	35	34	36	30	26	28	25	22	21	22	27
<i>Ålder</i>													
15-29 år	47	45	42	39	47	39	29	34	32	25	25	25	32
30-49 år	39	42	40	34	42	34	31	33	30	29	27	26	30
50-64 år	44	34	38	36	39	33	29	29	30	25	24	28	31
65-80 år**	28	24	28	29	32	23	21	25	18	18	17	23	21
<i>Utbildning</i>													
Låg	*	40	*	40	43	39	31	36	32	27	29	31	34
Medel	*	41	*	40	46	33	32	31	31	29	23	28	31
Hög	*	33	*	28	29	22	19	22	19	18	14	15	19
<i>Subjektiv klass</i>													
Arbetare	46	46	45	41	44	38	35	38	34	29	31	33	37
Tjänstemän	42	38	38	34	42	30	27	30	28	24	18	22	27
H.tjm./akademiker	25	27	25	17	29	18	11	18	12	14	16	16	16
Egen företagare	43	39	44	38	40	36	33	32	28	29	28	27	29
<i>Civilstånd</i>													
Ensamstående	*	41	36	37	40	36	27	32	29	24	23	25	30
Gift/Sambo	*	38	40	35	41	32	30	31	28	25	24	26	28

* Frågan är ej ställd på ett jämförbart sätt.

Kommentar: Fr o m 1992 ingår även ickesvenska medborgare samt personer mellan 75-80 år.

Avslutningsvis

Helt i linje med redan den observerade samhällsliga polariseringen, kännetecknas alltså 1990-talet av socialt resursstarka grupper som överger kvällstidningarna men upprätthåller sina morgontidningsvanor och socialt resurssvaga grupper som istället i stor utsträckning fortsätter att köpa kvällstidningar, men minskar sin morgontidningsläsning. Thorstein Veblen formulerade 1899 tanken på att dominerande samhällsskikt, genom kulturella vanor och konsumtion, medvetet söker skilja sig från människor längre ned i samhällshierarkin. Detta fenomen synes ha ökat i betydelse under det förra decenniet.

Men som framgår av tabellmaterialet i detta kapitel vänder också denna utveckling med 1999 års mätning. De högutbildade och tjänstemännen gör ett litet

återinträde i kvällspresspubliken och arbetarnas och de lågutbildades morgontidningsläsning ökar. Om 1999 års minskade sociala skillnader är ett verkligt trendbrott i ett vidare och mer långsiktigt perspektiv, återstår naturligtvis att se. Ännu finns ganska lite som tyder på det.

Den förändring som Sverige och den svenska dagstidningsmarknaden genomgått under 1990-talet är sannolikt i stor utsträckning en konsekvens av en global individualiseringsvåg, med just tilltagande skillnader som ledmotiv – inte bara mellan människor på olika nivå i samhällshierarkin, utan också mellan unga och gamla, gifta och ensamstående, landsbygdsbor och stadsbor o s v. Att Sverige i det perspektivet åter skulle kännetecknas av en mediekonsumtion med små olikheter mellan olika grupper och livsstilsgemenskaper förefaller ganska avlägset. Tvärtom blir det sannolikt också under överskådlig framtid svårare och svårare att tillhandahålla en medieprodukt som passar alla smaker, även om dagstidningarna i det avseendet har förtjänster som alla andra medier saknar.

Noter

- 1 Delar av detta kapitel publiceras också under rubriken ”Dagspressens läsare”, i boken *Tryckt*. (Weibull och Wadbring, 2000).
- 2 Där ej annat anges bygger tabeller och figurer i detta kapitel på svenska medborgare mellan 15-75 år. Utländska medborgare och personer mellan 75 och 80 år medtogs i SOM-undersökningarnas urval från och med 1992 men ingår alltså, för jämförbarhetens skull, endast i några av beräkningarna.
- 3 Det bör noteras att detta mönster – en nedgång i två etapper – också kan iakttas i upplagestatistik samt i Nordicoms mätningar av dagtidningskonsumtionen en genomsnittlig dag (*TS-boken 1999, Mediebarometer 1999*), och alltså inte bör betraktas som en mätteknisk tillfällighet i Riks-SOM-undersökningarna.
- 4 För en utförligare diskussion av denna utveckling, se Lithner (1999).

Referenser

- Johansson, Olle (1999) ”Ökad polarisering i valdeltagandet 1998” I *Välfärdsbulletinen* Nr 3 1999. Statistiska Centralbyrån.
- Lithner, Anders (1999) ”Återvändande tidningsläsare – i ny, brokig kostym” I Holmberg, S. & L. Weibull (red) *Ljusnande framtid*. SOM-institutet, Göteborgs universitet. Rapport nr 22.
- Mediebarometer 1999*. Nordicom, Göteborgs universitet.
- Reimer, Bo (1994) *The Most Common of Practices. On Mass Media Use in Late Modernity*. Stockholm: Almqvist & Wiksell

- SOU 2000:3. *Välfärd vid vägskäl*. Delbetänkande från Kommittén Välfärdsbokslut. *TS-boken* 1999.
TS-tidningen Nr 1, 2000.
- Veblen, Thorstein (1899/1994) *The Theory of the Leisure Class: an economic study of institutions*. London: Penguin.
- Weibull, Lennart (1989) "Forskning om dagspressens utveckling" I Weibull, L. & K. Björkqvist (red) *Dagspressen och dess läsare. Empiriska studier av dagspressens utveckling under 1980-talet*. Göteborg: Almqvist & Wiksell.
- Weibull, Lennart & Charlotta Kratz (red) (1995) *Tidningsmiljöer. Dagstidningsläsning på 1990-talet*. Dagspresskollegiet, Göteborgs universitet.
- Weibull, Lennart & Ingela Wabring (red) *Tryckt*. Dagspresskollegiet, Göteborgs universitet.
- World Press Trends 1999 Edition*. World Association of Newspapers, Zenith Media.

TIDNINGSLÄSARE I STORSTADSOMRÅDEN

INGELA WADBRING

De tidningar som ges ut i Stockholm, Göteborg och Malmö brukar benämnas storstadsorgontidningar (Hadenius och Weibull, 2000). Benämningen indikerar att de ges ut i en storstad, vilket betyder att dess bevakning med nödvändighet måste skilja sig en del från de svenska landsortstidningarna, som vanligen har ett betydligt mindre spridningsområde. Det är inte möjligt att ha en lika lokal bevakning som merparten av landsortspressen kan ha – och lokala nyheter är något av det viktigaste som finns i en morgontidning (jfr Jan Strids artikel i denna bok).

De tre storstäderna med omgivande kranskommuner skiljer sig från övriga landet i tidningsläsningshänseende. Men de är heller inte lika varandra, utan skiljer sig åt sinsemellan. Framför allt är det Stockholmsregionen som under många år skiljt ut sig jämfört med hela övriga Sverige, genom att befolkningen läst morgontidningar i lägre grad och kvällstidningar i högre grad än svensken i gemen; det sistnämnda särskilt om man går lite tillbaka i tid (Kratz, 1995). Först under senare år börjar Göteborg uppvisa likartade storstadstendenser, och då framför allt genom att en mindre andel av befolkningen läser en morgontidning (Lithner och Wadbring, 1998).

I alla de tre storstäderna finns två konkurrerande morgontidningar – även om *Göteborgs-Posten* näst intill kan sägas ha monopolställning i Göteborg – och utgivning av kvällstidningar; de två riksspridda tidningarna *Aftonbladet* och *Expressen*, samt den göteborgsutgivna *GT* och skånska *Kvällsposten*. Dessutom finns i alla tre städerna den gratisdistribuerade tidningen *Metro*. Tidningarna vänder sig delvis till olika målgrupper, framför allt genom sin politiska inriktning. Liberala *Dagens Nyheter*, *Göteborgs-Posten* och *Sydsvenska Dagbladet* är de som har starkast ställning på sina respektive orter, medan konservativa *Svenska Dagbladet* i Stockholm och socialdemokratiska *Arbetet* i Göteborg och Malmö är andratidningar (*TS-boken*, 1999).

Då *Metro* startade i Stockholm 1995 var det uttalade målet att nå de 35-40 procent av stockholmarna som inte läste en daglig tidning (*Makt och Media*, 1996), och även om samma tanke inte riktigt gick att tillämpa i Västsverige och Skåne – där merparten av invånarna läser en morgontidning dagligen – vänder man sig också här till grupper som de traditionella dagstidningarna haft svårt att nå.

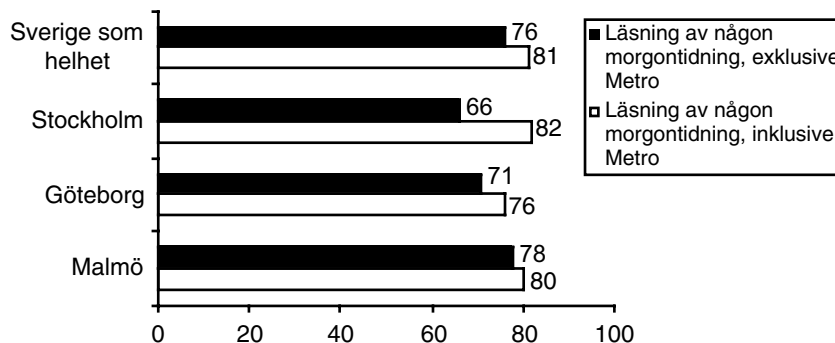
Hur dagstidningsmarknaden ser ut i de tre storstadsområdena står i fokus i denna artikel. Det finns både likheter och skillnader mellan regionerna, och detsamma

kan sägas om tidningarna och deras respektive målgrupper. Att enbart analysera regioner och städer är emellertid en smula trubbigt. Jag avser därför att också gå ned i mindre geografiska enheter, till olika typer av boendeområden. Boendet är segregerat i samtliga tre städer, och boende har tidigare visat sig ha konsekvenser för invånarnas livsföring i en mängd olika avseenden (jfr Uhrwing och Lundqvist, 1997; Stigendal, 1999). Vi inleder emellertid med en generell bild över regionerna innan vi går vidare i geografien.

Läsning i storstadsregionerna

Stockholmsområdet är som redan nämnts det område som skiljer ut sig allra mest ifråga om tidningsläsning i Sverige. Detta mönster visar sig tydligt i figur 1, där en jämförelse med landet som helhet visar att Västsverige och Skåne i huvudsak liknar Sverige, medan Stockholmsregionen endast gör det om *Metro* räknas med som morgontidning. Skillnaden om *Metro* räknas med som morgontidning respektive inte räknas med är 16 procentenheter.

Figur 1 Regelbunden läsning av morgontidningar i Stockholms, Göteborgs och Malmös A-regioner i jämförelse med Sverige som helhet, 1999 (procent)

Kommentar: Med regelbunden läsning avses läsning minst 4 dagar i veckan. Data för Sverige som helhet, Stockholm och Malmö kommer från Riks-SOM-undersökningen. För Göteborg kommer data från Väst-SOM-undersökningen.¹

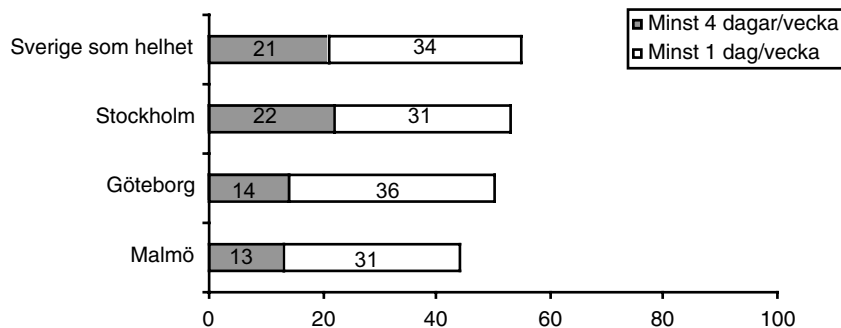
I Stockholmsregionen når *Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladet* tillsammans två tredjedelar av befolkningen minst fyra dagar i veckan. Skillnaden gentemot Västsverige är inte stor, men här är det i princip *Göteborgs-Posten* ensam som står för spridningen. Skåne är den region som i lägst utsträckning uppvisar storstadsdrag.

Metros betydelse på tidningsmarknaden är betydligt större i Stockholmsområ-

det än i de båda övriga områdena. Detta är föga förvånande, eftersom det vid starten av *Metro* fanns ett stort gap att fylla, genom att en stor andel av invånarna inte var regelbundna tidningsläsare. Motsvarande mönster fanns inte i vare sig Västsverige eller Skåne, varför *Metro* inte har samma betydelse i dessa båda regioner, sett på ett generellt plan. Eftersom en stor andel av västsvensarna och skåningarna redan läser en tidning regelbundet, genererar *Metro* inget stort tillskott – men tidningen kan naturligtvis ändå vara läst genom att dubbelläsningen blivit vanligare.

Innan vi går vidare med morgontidningarna, ska vi se hur kvällstidningsmarknaden ser ut i de tre regionerna. I figur 2 kan vi se att den riktigt regelbundna läsningen – fyra dagar i veckan eller mer – omfattar ungefär en femtedel av befolkningen. Stockholmsregionen ligger på en riksmässigt genomsnittlig nivå, medan Västsverige och Skåne ligger betydligt lägre. Om även de oregelbundna läsarna inkluderas – de som läser en kvällstidning åtminstone någon gång per vecka – är skillnaderna mindre.

Figur 2 Regelbunden läsning av kvällstidningar i Stockholms, Göteborgs och Malmös A-regioner i jämförelse med Sverige som helhet, 1999 (procent)

Kommentar: Samtliga data kommer från Riks-SOM-undersökningen.

Här är det alltså Västsverige och Skåne som skiljer sig från landet i övrigt, genom att en mindre andel av befolkningen läser en kvällstidning. Detta ter sig möjligen förvånande med tanke på att det är i dessa båda områden som det finns en *lokal* kvällstidning. Icke desto mindre är västsvenskar och skåningar kvällstidningsläsare i lägre grad än övriga svenskar, framför allt om vi ser till de riktigt regelbundna läsarna.

En inte orimlig förklaring av den lägre kvällstidningsläsningen i Göteborg och Malmö skulle kunna vara att den lokala kvällstidningen förhindrat att Stockholms kvällstidningar fått någon större spridning – samtidigt som den lokala

kvällstidningen inte heller själv lyckats täcka hela marknaden. Skäl som talar för tesen är bland annat att de lokala morgontidningarna i Göteborg och Malmö innehåller förhållandevis mycket nationellt stoff, och i motsats till i Stockholm dessutom läses av nästan alla.

Sammanfattningsvis kan konstateras att Stockholmsregionen skiljer ut sig tydligt i morgontidningssammanhang. Men Västsverige och Skåne skiljer sig både från Stockholmsregionen och övriga landet ifråga om kvällstidningsläsning, som är lägre i dessa båda områden. Stockholmsregionen är emellertid den som skiljer sig allra mest från övriga, inklusive Västsverige och Skåne. Men inget av områdena är homogena, och härnäst blir det därför heterogenitet som ska fokuseras.

Segregation och tidningsläsning

Heterogenitet kan studeras på många sätt. Här har jag valt att använda begreppet segregation. Ju större stad, desto mer segregerat boende, kan man förenklat säga. Ett segregerat boende finns naturligtvis i många av Sveriges kommuner, men det torde knappast vara tydligt på samma sätt som i de tre storstadsområdena – ”alla” känner exempelvis till begreppen Rinkeby, Angered och Rosengård. Ett segregerat boende innebär att både sociala och geografiska skillnader sammanfaller (jfr Stigendal, 1999). Ett segregerat boende leder till olika förutsättningar och möjligheter för bland annat deltagande i samhällslivet. Invånarna i resursstarka områden har exempelvis andra intressen, utövar andra aktiviteter, röstar i högre utsträckning i politiska val än invånarna i resurssvaga områden (jfr Stigendal, 1999; Uhrwing och Lundqvist, 1997). Också på massmedieområdet finns klara skillnader som kan hänföras till segregation (tabell 1). Malmöregionen finns inte med i den fortsatta redovisningen då underlaget är för klen för att kunna göra en rimlig analys.

Att läsa en traditionell morgontidning är vanligare i de boendeområden som kan kallas resursstarka. Framför allt gäller detta Göteborg, men också Stockholmsområdet. Det relativa resursindex² som använts här, visar att skiljelinjerna ser olika ut i Stockholmsregionen och i Göteborg. I Stockholmsregionen går skiljelinjen för läsning mellan medelresursstarka områden och medelresurssvaga områden. I Göteborg går linjen mellan medelresurssvaga och resurssvaga. Om regelbunden tidningsläsning ses som en indikator på segregation, innebär detta att det finns en större andel segregerat boende i Stockholmsområdet, jämfört med Göteborg. *Metro* jämnar i detta avseende ut en del av skillnaderna.

Ett tydligt mönster är också att kvällstidningsläsning i Stockholmsregionen inte är beroende av var man bor; ”alla” läser en kvällstidning – i den mån kvällstidningar läses. I Göteborg är kvällstidningsläsningen dels lägre, dels mer uppdelad beroende på var man bor. Fler boende i resurssvaga områden än i resursstarka tar del av kvällstidningar.

Tabell 1 Regelbunden läsning av morgon- och kvällstidningar i olika boendeområden i Stockholmsregionen och Göteborgs kommun, 1999 (procent)

Läsning	Stockholmsregionen				Göteborgs kommun			
	Resursstarkt område	Medelresurs starkt	Medelresurs svagt	Resurssvagt område	Resursstarkt område	Medelresurs starkt	Medelresurs svagt	Resurssvagt område
Någon morgontidning, exklusive Metro	77	77	59	54	79	74	72	57
Någon morgontidning, inklusive Metro	86	89	81	76	82	82	80	73
Differens	+9	+12	+22	+22	+3	+8	+8	+16
Någon kvällstidning	20	22	26	21	10	13	14	17
Antal svarande	161	122	137	197	252	325	267	202

Kommentar: Med regelbunden läsning avses läsning minst 4 dagar i veckan. Boendeområden är skapade utifrån ett index som bygger på andelen socialhjälpstagare, medelinkomst samt andelen invandrare. I Stockholmsområdet är detta gjort utifrån kommun- och församlingsnivå, i Göteborgs kommun utifrån stadsdelsnivå. Riks-SOM-undersökningen har använts för data om Stockholmsområdet, och Väst-SOM-undersökningen för data om Göteborg.

Vilken tidning som läses i olika boendeområden, skiljer sig också åt (tabell 2). *Dagens Nyheter*, Stockholmsregionens största tidning, är framför allt spridd och läst i medelresursstarka områden. Man skulle kunna kalla den för en medelklass-tidning utan att göra alltför mycket våld på verkligheten. *Svenska Dagbladet* å andra sidan är inte en medelklass-tidning, utan snarare en tidning för de övre sociala skikten; den läses framför allt bland boende i resursstarka områden. Det är föga förvånande, eftersom det sätt som boendeområdena grupperats här fokuserar på ekonomiska aspekter – även om sociala också ingår – och det är den målgrupp som *Svenska Dagbladet* framför allt vänder sig till. Få tidningar idag har exempelvis ekonomiskt material i tidningen på samma sätt och i samma utsträckning som *SvD*, om man inte tar hänsyn till *Dagens Industri* som dock kan sägas vara mer av en nischtidning än de traditionella morgontidningarna.

I resurssvaga områden i stockholmsregionen läses *Svenska Dagbladet* i liten utsträckning, medan *Metro* istället har en stark ställning. Metroläsning i Stockholm är emellertid inte så skiktat, sett till boendeområde. En förklaring till det är att en betydande andel – närmare hälften – av alla stockholmare dagligen åker kollektivt och därmed har tillgång till *Metro* på ett smidigt sätt (Wadbring, 1999).

Kvällstidningsläsning skiljer sig väldigt lite mellan olika boendeområden i Stockholmsregionen. Att läsa en kvällstidning är lika vanligt i ett högresurs- som

i ett lågresursområde. En viss skillnad kan emellertid noteras, framför allt i högresursområden där liberala *Expressen* läses i något högre utsträckning än socialdemokratiska *Aftonbladet*.

Tabell 2 Regelbunden läsning av enskilda tidningar i olika boendeområden, 1999 (procent)

Läsning	Totalt	Resursstarkt område	Medelresursstarkt område	Medelresurssvagt område	Resurssvagt område
a) Stockholmsregionen					
Dagens Nyheter	46	44	57	46	41
Svenska Dagbladet	15	29	18	11	4
Metro	31	24	29	34	37
Aftonbladet	13	11	15	15	12
Expressen	13	14	13	16	10
Antal svarande	617	161	122	137	197

b) Göteborgs kommun					
Arbetet	5	4	4	7	5
Göteborgs-Posten	66	75	69	66	53
Metro	19	12	19	20	29
Aftonbladet	6	3	6	5	10
Expressen	2	1	3	3	2
GT	10	8	9	10	11
Antal svarande	1077	252	325	267	202

Kommentar: Se kommentar under tabell 1.

Mönstret ser lite olikartat ut i Göteborg, jämfört med Stockholmsområdet. Socialdemokratiska *Arbetet* läses i lika låg utsträckning oavsett var man bor. Något större andel läsare har tidningen i medelresurssvaga områden.

För *Göteborgs-Posten* är ett linjärt mönster möjligt att se; den läses framför allt i de resursstarka delarna av Göteborg, och faller sedan med resursstyrka – och precis motsatt mönster gäller för *Metro*. Det är emellertid inte så att *Metro* har ”tagit” läsare från *GP* i de resurssvaga områden, utan redan innan *Metro* startades var det bara ungefär hälften av befolkningen i dessa områden som tog del av *GP* regelbundet (Wadbring, kommande).

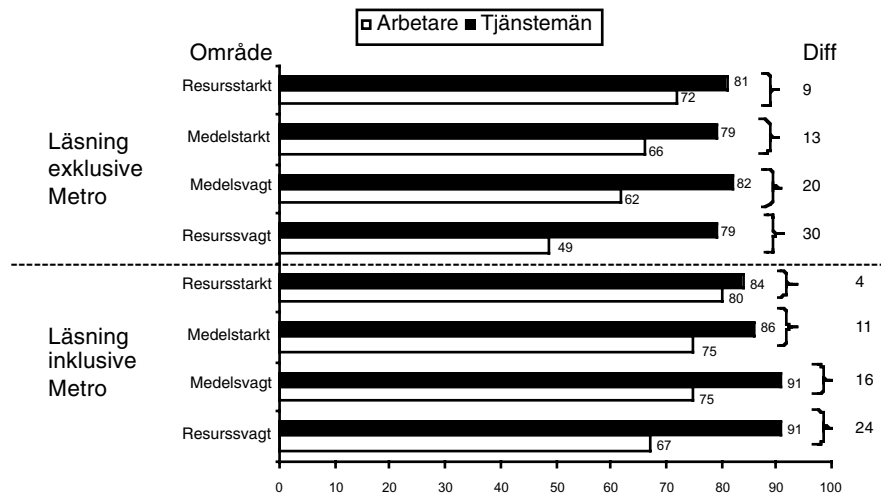
Bland kvällstidningarna är det lokala *GT* som har starkast position i Göteborg. I de resurssvaga områden är det dock värt att påpeka *Aftonbladets* relativt starka

ställning, vilket säkert till viss del är ett politiskt tidningsval (jfr Weibull, 1996).

Man kan på relativt goda grunder anta att Malmömönstret skulle vara likartat mönstret i Göteborg, ifråga om i vilka boendeområden olika tidningar läses. Det finns potentiellt inte en lika stor läsekrets för *Metro* – och därmed inte ett tidningslöst gap att fylla, som det gjorde i Stockholm.

Det är möjligt att förfina analysen ytterligare. Boendeområde säger mycket om befolkningen, men naturligtvis inte allt. Data i figur 3 kommer från den västsvenska SOM-undersökningen, där underlaget är tillräckligt stort för att göra ytterligare analyser. En viktig social dimension är här införd – social klass.

Figur 3 Regelbunden morgontidningsläsning bland arbetare och tjänstemän i olika boendeområden, Göteborgs kommun, 1999 (procent)

Kommentar: Klassindelningen bygger på en fråga om subjektiv klassuppfattning. Här har 'tjänstemän' och 'högre tjänstemän' slagits samman till gruppen 'tjänstemän'. n-värdet för arbetare i resursstarka stadsdelar och för tjänstemän i resurssvaga stadsdelar är relativt lågt, cirka 60 personer. Svaren bör därför i dessa grupper tolkas med viss försiktighet. Se också kommentar under tabell 1.

Mycket finns att säga om det mönster som framträder i figur 3, men vi ska här koncentrera oss på två särskilt intressanta differenser. Till att börja med är differenserna mellan arbetare och tjänstemän betydligt större i resurssvaga än i resursstarka områden, och det gäller oavsett om *Metro* räknas med som morgontidning eller inte. Även om *Metro* är ett stort tillskott bland arbetare boende i resurssvaga områden, är den också ett stort tillskott för tjänstemän boende i samma typ av områden.

En annan differens är den mellan arbetare *respektive* tjänstemän i olika typer av stadsdelar. Medan arbetare boende i resursstarka stadsdelar generellt läser en morgontidning i stor utsträckning – vare sig *Metro* räknas med eller inte – gäller det inte arbetare i lågresursområden. Nivån blir förvisso högre om också *Metro* räknas in som morgontidning, men mönstret är detsamma. För tjänstemän finns inte detta mönster alls. Tjänstemän läser en morgontidning oavsett i vilken typ av område de bor, och inkluderar man dessutom *Metro* är det 9 av 10 tjänstemän i resurssvaga stadsdelar som regelbundet läser en morgontidning.

Bruks- och symbolvärde

Morgontidningen har inte bara ett bruksvärde, utan också ett symbolvärde, som blir tydligt då man gör en jämförelse som den i figur 3. I resursstarka områden ”ska” man ha en morgontidning, det hör till som en självklarhet, oavsett personens sociala status i övrigt. Bland tjänstemän boende i resurssvaga områden kan man ana symbolvärdets roll, liksom det självklara bruksvärdet, medan detta i lägre utsträckning gäller arbetare. Man kan säga att det i boendeområden finns outtalade – men ofta ganska självklara – normer för vad som är ett ” normalt” beteende (jfr Tingsten, 1937). Samma slags normer finns i olika samhällsklasser (jfr Lithner och Wadbring, 1998), och när både boendeområde och samhällsklass sammanfaller på ett sätt som gör att vi kan tala om segregering (Stigendal, 1999), visar en analys av tidningsläsning till viss del hur dessa normer ser ut. Det blir en indikator bland flera; politiskt intresse är en annan indikator (jfr Uhrwing och Lundqvist, 1997).

De områden som analyserats här är naturligtvis inte homogena *i sig*, och mönstren som visats är heller inte unikt för Sveriges storstäder, utan finns också på mindre orter. Vissa boendeområden är vita fläckar på lokaltidningarnas prenumerationskartor – liksom det skiljer sig inom ett och samma boendeområde, på olika sidor av gatan (jfr Nilsson och Persson, 1999).

En slutsats som kan dras från analysen är emellertid att läsning av morgontidning definitivt kan betraktas som en indikator bland flera på delaktighet i samhället, i så måtto att regelbunden läsning i ett område tyder på ett integrerat boende, medan ett segregerat boende uppvisar ett helt annat mönster i tidningsläsningshänseende.

Noter

- 1 Väst-SOM-undersökningen går ut till ett urval om 2.900 personer i Göteborg och 12 kranskommuner. I övrigt motsvarar Väst-SOM i de flesta avseenden Riks-SOM-undersökningen, genom att frågeområdena är likartade. Svarsfrekvensen för Väst-SOM var 1999 64 procent.
- 2 Med *relativt index* menas att församlingarna/kommunerna/stadsdelarna är relaterade till varandra. Ungefär en fjärdedel av befolkning kategoriseras som tillhörande respektive typ av område i de båda städerna. Det är alltså inget "absolut" index utifrån några objektiva kriterier.

Referenser

- Hadenius, Stig och Weibull, Lennart (2000) *Massmedier. Press, radio och TV i förvandling*. Stockholm: Bonnier Alba
- Kratz, Charlotta (1995) *Storstad och landsort*. I Weibull, Lennart och Kratz, Charlotta (red) *Tidningsmiljöer. Dagstidningsläsning på 1990-talet*. Göteborg: JMG, Göteborgs universitet
- Lithner och Wadbring (1998) *Morgontidningen i en föränderlig verklighet*. I Nilsson, Lennart (red) *Mångfald – bilder av en storstadsregion*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet
- Makt & Media* (1996:2)
- Nilsson, Lennart och Persson, Jonas (1999) *Kommunundersökningen 1998. Frölunda*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet
- Stigendal, Mikael (1999) *Sociala värden i olika sociala världar. Segregation och integration i storstaden*. Lund: Studentlitteratur
- Strid, Jan (2000) *Om dagspressinnehållets viktighet*. I denna bok.
- Tingsten, Herbert (1937) *Political Behaviour. Studies in Election Statistics*. London: P.S. King & Son Ltd
- TS-boken* (1999) Stockholm: Tidningsstatistik AB
- Uhrwing, Marie och Lundqvist, Lennart J (1997) *Stadsdelarnas anda*. I Nilsson, Lennart (red) *Nya landskap*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet
- Wadbring, Ingela (1999) *Metro på spåren*. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Ljusnande framtid*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs Universitet
- Wadbring, Ingela (kommande) *Metrologi*.
- Weibull, Lennart (1996) *Hur ska det gå för kvällspressen? Medelsvenssons tidning 65 år senare*. I Carlsson, Ulla (red) *Medierna i samhället. Igår, idag, imorgon*. Göteborg: Nordicom, Göteborgs universitet

VAD ÄR DET VIKTIGASTE I MORGONTIDNINGEN 1999?

JAN STRID

Föreliggande kapitel behandlar vad människor anser vara viktigt innehåll i deras lokala morgontidning. Det är alltså inte fråga om vad folk uppger sig läsa eller vad de faktiskt läser. Vanligtvis är det samma sak som man läser och som man anser vara viktigt men vissa människor läser inte det som de anser vara viktigt och de läser material som de inte anser vara viktigt. Detta skall vi återkomma till.

Det kan dessutom vara problematiskt att tolka vad som egentligen menas med att ett visst innehåll är viktigt i tidningen. Om jag t ex anser att inrikesmaterial är viktigt i dagstidningen, kan minst tre olika tolkningar vara rimliga. Att inrikesmaterialet i allmänhet är viktigt, att inrikesmaterialet i tidningen är viktigt samt att tidningen är viktig och därmed inrikesmaterialet. Förmodligen finns alla tre faktorerna med när läsarna tar ställning till vad som är viktigt i tidningen.

I SOM-undersökningen 1999 fick de tillfrågade ta ställning till 38 innehållskategorier som brukar förekomma i morgontidningar. För varje svarsalternativ skulle svarspersonerna ange på en sjugradig skala om de ansåg respektive innehåll mycket viktigt, ganska viktigt, något viktigt, varken viktigt eller oviktigt, något oviktigt, ganska oviktigt eller mycket oviktigt. Alternativen hade grupperats i fyra innehållstyper: allmänt innehåll, lokala nyheter, särskilda ämnen och annonser.

Analysen är baserad på viktighetsbedömningen 1999. Denna jämförs sedan med mätningar vart fjärde år från 1979. Frågorna är ställda på identiskt sätt, och det interna bortfallet på frågan om viktighet begränsar sig i samtliga undersökningar till högst sex procent; siffran har ökat något i de senaste undersökningarna. Procentandelarna är i stort desamma för de flesta innehållstyper men det finns en svag tendens till något högre internbortfall för innehållstyper som genomsnittligt anses mindre viktiga.

En fullständig översikt av svarens procentuella fördelning finns i tabell 1. Denna omfattar samtliga svarspersoner, alltså även dem som inte prenumererar på någon dagstidning eller inte regelbundet läser någon dagstidning. Tabellen skall ses som ett basmaterial på grundval av vilket olika typer av analyser utförs. Huvudinttrycket av själva bastabellen är den relativt stora viktigheten hos de flesta innehållstyper. Medeltalet på den sjugradiga skalan över samtliga innehållstyper ligger på 4.79, ungefär lika med "något viktigt". Fördelningen är sådan att det kan påstås att en majoritet av de svarande överlag anser tidningsinnehållet viktigt. Siffran är dock något lägre än motsvarande siffra 1979. Inom ramen för dessa siffror finns dock en betydande spridning både mellan olika innehållstyper och mellan olika grupper av svarande.

Tabell 1 Andelar som anser att visst innehåll är viktigt eller oviktigt i den lokala morgontidningen. Procent hela riket 1999 (antal svar =1724)

	Mycket viktigt	Ganska viktigt	Något viktigt	Varken eller	Något oviktigt	Ganska oviktigt	Mycket oviktigt	Ej svar	Summa procent
Allmän									
Sport	21	19	15	7	9	12	13	4	100
Familjenytt	18	27	20	10	7	9	6	4	100
Insändare	18	27	20	10	7	7	4	5	100
Inrikesnyheter	44	31	9	3	3	2	3	4	100
Ekonomi och handel	17	31	23	10	6	6	3	5	100
Riksdag och regering	17	32	22	11	6	5	3	5	100
Fackliga frågor	5	19	28	17	10	8	6	6	100
Olyckor och brott	15	37	23	7	5	5	3	5	100
Ledare och kommentarer	14	26	24	14	7	6	5	5	100
Utrikesnyheter	31	33	15	6	3	5	3	5	100
Kulturartiklar	13	24	22	15	8	8	5	6	100
Debattartiklar	13	27	24	15	7	6	4	5	100
Miljöfrågor	21	32	20	10	5	4	4	5	100
Lokalt									
Lokal arbetsmarknad	25	29	17	11	5	5	5	5	100
Organisationer och föreningar	8	24	28	19	6	6	4	6	100
Känt folk på orten	7	17	25	17	10	10	10	5	100
Kommunalpolitik	18	29	22	11	5	5	4	5	100
Lokala arbetsplatser	14	28	23	14	6	6	3	6	100
Skolfrågor	26	29	18	10	3	4	4	6	100
Nöjen/lokala arrangemang	22	34	22	7	3	4	3	5	100
Särskilda ämnen									
Serier	11	11	17	19	9	11	17	6	100
Novell/följetonger	2	4	11	20	10	16	31	6	100
Musik	7	19	26	16	11	8	7	6	100
Samlevnadsfrågor	5	16	24	21	12	9	8	6	100
Om radio- och TV-program	34	31	14	6	3	4	4	5	100
Heminredning	6	16	21	19	10	11	12	6	100
Matlagning	8	19	22	17	10	9	11	5	100
Mode	6	15	19	18	11	11	14	5	100
Konsumentupplysning	17	33	22	11	4	4	4	5	100
Korsord och tävlingar	9	16	20	17	8	10	15	5	100
Populärvetenskap	8	25	25	19	6	7	5	5	100
Datorer/IT	6	19	24	22	7	7	11	6	100
Annonser									
Lokala affärsannonser	20	30	21	10	5	5	6	6	100
Varuhusannonser	14	26	25	13	6	6	6	5	100
Bostadsannonser	16	27	21	14	6	5	7	5	100
Nöjesannonser	17	30	24	10	6	5	4	5	100
Platsannonser	24	27	15	12	5	4	8	5	100
Allmänhetens varutorg	15	28	22	15	5	5	5	5	100

Det mest viktiga

Om man skall försöka sammanfatta vad många människor anser viktigt eller oviktigt utefter en sjugradig skala ställs man inför flera olika problem. Om man anger ett medelvärde mellan ett och sju säger detta inget om spridningen eftersom man får samma medelvärde antingen alla angivit detta eller hälften angivit den ena extremen och andra hälften den andra extremen. Därför måste också spridningen (standardavvikelsen) anges när medeltalet redovisas.

Det andra sättet är att ange andelen som angett extremvärdena mycket viktigt eller mycket oviktigt. Genom att sedan rangordna innehållstyperna på grundval av de två värdena kan man få en god bild av läsarnas preferenser.

För att på en gång belysa de två alternativa rangordningarna och ge en uppfattning om viktighetsbedömningarnas grundläggande struktur har tabell 2 A-B sammanställts. De presenterar de kategorier som ansetts mest respektive minst viktiga enligt de två alternativa sätten att rangordna. I tabellerna anges både de kategorier som ansetts mest och de som ansetts minst viktiga. Kategorierna i mitten av rangordningen har utelämnats.

I medelvärdesrangordningen ligger inrikesnyheter och radio-TV-materialet högst. De ligger strax under värde sex på den sjugradiga skalan vilket motsvarar ganska viktigt. Spridningen kring medelvärdet är ganska liten. Även utrikesnyheter, nöjen/lokala arrangemang, skolfrågor och miljöfrågor har höga medelvärden och relativt liten spridning. I botten ligger känt folk på orten, korsord/tävling, hem och hushåll, mode, serier och novell/följetong. Dessa har också en större spridning kring medelvärdet.

Tabell 2 A De fem mest och de fem minst viktigt i den lokala morgontidningen, 1999 (medelvärden och standardavvikelser)

Innehållskategori	Medelvärde	Standardavvikelse
Mest viktigt:		
Inrikesnyheter	5,91	1,55
Om radio- och TV-program	5,62	1,59
Utrikesnyheter	5,59	1,55
Nöjen/lokala arrangemang	5,40	1,49
Skolfrågor	5,38	1,60
Minst viktigt:		
Korsord och tävlingar	4,06	1,91
Heminredning	4,01	1,78
Mode	3,93	1,83
Seriesida	3,91	1,95
Noveller/följetonger	2,83	1,68

Tabell 2 B De fem mest och de fem minst viktiga innehållskategorierna i den lokala morgontidningen 1999 (andel mycket viktigt samt oviktigt)

Innehållskategori	Andel mycket viktigt	Andel oviktigt
Mest viktigt		
Inrikesnyheter	44	9
Radio och TV	34	11
Utrikesnyheter	31	11
Skolfrågor	26	11
Lokal arbetsmarknad	25	15
Minst viktigt		
Heminredning	6	33
Datorer/IT	6	25
Mode	6	36
Fackliga frågor	5	24
Novell/följetong	2	57

Rangordning efter procenten mycket viktigt visar att de tre främsta i medelvärdesrangordningen också är de tre främsta i rangordningen efter mycket viktigt. Men därefter ligger skolfrågor en placering högre och ett annat ämne tillkommer nämligen lokal arbetsmarknad. I botten av rangordningen ”mycket viktigt” återkommer också tre ämnen heminredning, mode och novell/följetong på ungefär samma platser men två andra tillkommer jämfört med medelvärdesrangordningen nämligen datorer/IT och fackliga frågor.

Inplaceringen av kategorin lokal arbetsmarknad illustrerar på ett tydligt sätt den tidigare diskussionen om spridning av människors intressen. Man kan tänka sig att den som söker arbete är mycket intresserad medan övriga är måttligt intresserade; samma mönster gäller platsannonser. Ett ämne som ännu tydligare illustrerar problemet är sport. I medelvärdesrangordningen kommer sport på 16:e plats medan sport i rangordningen av mycket viktigt kommer på 8:e plats. Sport är det ämne som har störst spridning kring medelvärdet av samtliga ämnen. Det är alltså det ämne som svenska folket är mest oenigt om.

Tidningsinnehav och viktighetsbedömning

De viktighetsbedömningar som hittills analyserats är baserade på svar från samtliga svars personer. Underlaget har bestått av både dem som läser morgontidningen regelbundet och dem som inte gör det. Vi vet samtidigt att de allra flesta läser en morgontidning regelbundet – men det är dock ca 10 procent som inte gör det. Till detta kommer att det bland läsarna finns både de som prenumererar och de

som har tillgång till tidningen på annat sätt. De kan därför vara av intresse att se hur dessa olika grupper skiljer sig åt när det gäller vad som är viktigt i tidningen.

Den första frågan gäller den totala, genomsnittliga viktigheten för de 38 innehållstyperna. I tabell 3 anges medelvärden för personer med olika typer av förhållningssätt till dagstidningarna. Den antyder en skala som möjligen kan betraktas som en "trohetskala".

Tabell 3 Den genomsnittliga viktigheten för olika "trohetsgrupper"

	Läser ej	Prenumererar ej	Läser i skola/ på arbete	Prenumererar
Genomsnittlig viktighet	4.47	4.54	4.70	4.86

Denna skala skulle innebära att de som har störst trohet är prenumeranterna, därefter de som läser tidningen i skolan eller på arbetet därefter de som ej prenumererar och minst trohet har de som ej läser tidningen. Av de 38 innehållstyperna är det 22 som följer skalan med högre medelvärden för de som prenumererar, lägre för de som läser i skolan eller på arbetet, ännu lägre för de som ej prenumererar och lägst för de som ej läser. Mera intressant blir då de innehållstyper som inte följer skalan. Dessa innehållstyper kan grupperas i fyra grupper: den ena hör till arbetssituationen lokal arbetsmarknad, lokala arbetsplatser och platsannonser där de som inte läser tidningen har ett relativt sett högre medelvärde. Den andra gruppen kan hänföras till tid till förfogande där de med mindre trohet har relativt högre medelvärden och hit hör novell/följetong och korsord. Den tredje gruppen hör till nöjessfären och här återfinns nöjen/lokala arrangemang, serier och musik. Den fjärde gruppen hör till hemmet och innehållskategorier här är samlevnadsfrågor, hem och hushåll, mat, mode, konsumentfrågor och bostadsannonser. Det sista ämnet som inte följer skalan är datorer/IT som också möjligen kan hänföras till den fjärde gruppen.

Samtidigt måste påpekas att gruppernas rangordningar av de olika innehållskategorierna är mycket lika. Sambanden mellan de som ej läser, de som ej prenumererar och de som läser i skolan eller på arbetet är nästan identiska. Spearman's rangordningskoefficient är mellan 0.97 och 0.98. Dessa gruppers rangordning är också mycket lik den som de prenumererande har. Motsvarande korrelation ligger här mellan 0.90 och 0.92. Så t ex kommer inrikesnyheter, radio och TV samt utrikesnyheter högst och i samma ordning för alla fyra grupperna. Så om man skulle anknyta till inledningen skulle man våga sig på att ställa en hypotes om att man har en ganska gemensam syn på vad som är viktigt men om frågan är hur viktigt innehållet är i tidningen så ökas viktigheten hos prenumeranterna för de flesta ämnena.

När det alltså gäller hur viktiga ämnena i tidningarna är i förhållande till andra ämnen kan vi konstatera att svenska folket har en tämligen enhetlig syn vare sig man är läsare eller icke-läsare, prenumerant eller icke-prenumerant. Däremot finns det skillnader i synen mellan olika grupper i samhället.

Viktighet i olika grupper

Om vi börjar med att se till skillnaderna mellan män och kvinnor kan vi först konstatera att den totala viktigheten är klart högre bland kvinnor än bland män. Kvinnornas genomsnittliga viktighet är 4.93 mot männens 4.50. Homogeniteten, eller standardavvikelsen, är lika hög bland både män och kvinnor eller 1,5.

Likheten mellan mäns och kvinnors bedömningar är alltså ganska stor (ρ är 0.83) men rangordningen skiljer sig kraftigt när det gäller vissa ämnen. De ämnen där skillnaden är störst är sport som av män rangordnas på sextonde plats och av kvinnor på trettiosjätte plats och familjenyheter som av kvinnor rangordnas på trettonde plats medan män rangordnar dem på tjugosjunde plats. I synen på ekonomi och handel uppvisar män och kvinnor skilda åsikter, ämnet hamnar för män på femte plats och hos kvinnor på tjugotredje plats. Andra ämnen där det föreligger märkbara skillnader (över sex rangsteg) är konsumentfrågor, mode och mat som rangordnas högre bland kvinnor samt datorer/IT och populärvetenskap som rangordnas högre av män.

Ser vi till skillnaden mellan män och kvinnor då det gäller extremen ”mycket viktigt” så ökar skillnaderna (ρ är 0.77). Framst ökar de för samma ämnen som medelvärdesrangordningen men vi finner också stora skillnader gällande kultur och miljö som kvinnor rangordnar klart högre (mer än 6 rangsteg). Ju intensivare attityden mäts (mycket viktigt i st f viktigt t ex) desto tydligare framstår skillnaden mellan könen.

När vi ser till skillnader mellan olika åldersgrupper så är det väl mera livssituationen för olika åldersgrupper som vi mäter än effekter av ålder på annat sätt. Men för att sammanfatta kan vi se vilka ämnen som respektive åldersgrupp anser viktigare än andra åldersgrupper.

- *15-19-åringar* har på första till femte plats respektive radio och TV, nöjen, olyckor och brott, inrikesnyheter och utrikesnyheter. Gruppen värderar mer än andra åldersgrupper serier, novell/följetong, musik, samlevnadsfrågor, radio och TV samt mode. Det är också den grupp som har den lägsta totala viktigheten och tillsammans med alla grupper under 30 år den högsta homogeniteten (lägst standardavvikelse). I botten hos denna åldersgrupp kommer heminredning, novell/följetong, fackliga frågor, matlagning samt korsord/tävling.
- *20-24-åringarna* prioriterar högst inrikesnyheter, nöjen, radio och TV, olyckor och brott samt nöjesannonser. De värderar högre än andra grupper nöjen,

nöjesannonser, olyckor och brott, datorer/it samt bostadsannonser. Gruppen har det näst högsta medelvärdet för viktigheten totalt och samma höga homogenitet som resten under 30 år. Lägst i rangordning för denna grupp kommer novell/följetong, korsord/tävling, heminredning, känt folk på orten samt fackliga frågor.

- *25-29-åringarna* har som nummer ett inrikesnyheter, utrikesnyheter, radio och TV, nöjen och nöjesannonser. Endast ett ämne värderar denna grupp högre än någon annan grupp och det är utrikesannonser. Gruppen har det tredje högsta medelvärdet för den totala viktigheten och samma standardavvikelse som de yngre. I botten på rangordningen för denna grupp kommer novell/följetong, korsord/tävling, heminredning, känt folk på orten samt matlagning.
- *30-39-åringar* är en typisk mellangrupp, de ligger inte högst på något ämne och prioriterar i ordning inrikesnyheter, Radio och TV, utrikesnyheter, skolfrågor samt nöjen/lokala arrangemang. I botten ligger novell/följetong, mode, korsord/tävling, heminredning samt känt folk på orten. De ligger också i mitten vad gäller medelvärde och homogenitet.
- *40-49-åringarna* ligger högre än andra grupper på lokal arbetsmarknad, lokala arbetsplatser, organisationer och föreningar samt skolfrågor. Arbetslivet verkar vara i centrum något som förefaller naturligt i denna åldersgrupp, mitt i karriären. I toppen kommer inrikesnyheter, skolfrågor, lokal arbetsmarknad, nöjen/lokala arrangemang samt utrikesnyheter och i botten novell/följetong, korsord/tävling, mode, heminredning samt känt folk på orten. Medeltalet ligger i mitten medan heterogeniteten ligger högre än all de yngre åldersgrupperna.
- *50-59-åringarna* ligger högre än andra grupper vad gäller lokala affärsannonser, annonser från varuhus och populärvetenskap men de ligger också högre vad gäller riksdag och regering, ekonomi och handel samt fackliga frågor. Totalt sett i rangordningen ligger dock de traditionella inrikesnyheter, utrikesnyheter, kommunpolitik, radio och tv, samt nöje/lokala arrangemang. I botten ligger korsord/tävling, heminredning, mode, serier samt novell/följetong. Det totala medelvärdet för viktigheten är högst i denna åldersgrupp men heterogeniteten är klart högre än samtliga yngre grupper.
- *60-75-åringarna* ligger högre än andra grupper endast på två områden korsord/tävling samt kanske något förvånande på sport. Bland fem i topp finner vi inrikesnyheter, utrikesnyheter, radio och tv, miljö, samt konsumentfrågor. I botten ligger bostadsannonser, mode, datorer/IT, serier och novell/följetong. Det totala medelvärdet ligger näst lägst och heterogeniteten är störst i denna åldersgrupp.

- 76-80-åringar ligger högre än andra grupper på hela elva ämnen familj, insändare, ledare, kultur, debatt, miljö, känt folk, kommunpolitik, heminredning, matlagning och konsumentfrågor. I toppen ligger inrikesnyheter, utrikesnyheter, kommunpolitik, radio och tv samt miljöfrågor. I botten ligger nöjesannonser, fackliga frågor, datorer/IT, serier samt novell/följetong. Det totala medeltalet är bland de lägsta medan heterogeniteten är näst lägst.

Hur betydelsefull åldersfaktorn är för vad man anser vara viktigt i tidningen framgår av tabell 4. Denna visar likheten i rangordningen mellan olika åldrar mätt med Spearman's rho (rho kan variera mellan +1 total överensstämmelse och -1 omvänd rangordning). Om vi tar den yngsta åldersgruppen kan vi se att likheten med 20-24-åringar är 0.90 d v s nästan lika rangordning medan likheten med rangordningen för 76-80 år endast är 0.24 dvs nästan ingen likhet alls, och vi kan se hur korrelationen stiger för varje ålder däremellan.

Tabell 4 Samband i innehållsprioritering mellan de olika åldersgrupperna (Spearman's Rho)

	20-24 år	25-29 år	30-39 år	40-49 år	50-59 år	60-75 år	76-80 år
15-19 år	0.90	0.77	0.73	0.59	0.53	0.29	0.24
20-24 år		0.93	0.90	0.80	0.74	0.47	0.37
25-29 år			0.98	0.91	0.87	0.64	0.54
30-39 år				0.95	0.92	0.71	0.61
40-49 år					0.96	0.78	0.68
50-59 år						0.87	0.76
60-75 år							0.92

Här kan vi se "hoppen" mellan 30-39 år och 40-49 år samt 50-59 år och 60-75 år. Dessa hopp kan symbolisera olika stadier i livet. Nöjen och arbetsliv upp till 39 år, familjen mellan 40 och 59 år och närsamhället över 60 år.

En tidsjämförelse

När man skall göra en jämförelse över vad människor anser vara viktigt i dags-tidningen över tid är det framför allt tendenser som är intressanta. Vilka ämnen blir viktigare och vilka blir mindre viktiga. Men verkligheten är inte fullt så enkel. De flesta innehållskategorierna går upp lite ena året och ner det andra. Intresset för lokal arbetsmarknad är ett sådant exempel som mera tycks följa den allmänna ekonomiska konjunkturen i samhället upp och ned. Dessutom har vi problemet med om vi skall jämföra medeltal för de olika ämnena eller om vi skall jämföra andelarna som anser ämnet vara mycket eller ganska viktigt. Sportens viktighet är här ett exempel. Sportens viktighet mätt som medeltal går ned men

andelen som anser sport vara mycket viktigt är konstant mellan 1979 och 1999, 20 procent anser detta.

I tabell 5 har jag utgått från medeltalen och delat in ämnena i de som konstant ökar, de som konstant minskar dvs tendensen är obruten samt de som är stabila (varken ökar eller minskar med mer än 0.10 mellan 2 år) samt slutligen de som är fluktuerande (ökar mer än 0.10 mellan 2 år).

Tabell 5

Rangordning	Ökande	Minskande	Stabila	Fluktuerande
Hög rang 1-9	Nöjen	Radio/TV Kommunalpolitik	Utrikesnyheter Olyckor o brott	Inrikesnyheter Skolfrågor Miljöfrågor Lokal arbetsmarknad Riksdag o regering
Medelhög rang 10-19			Lokala arbetsplatser Bostadsannonser	Ekonomi o handel Lokala affärsannonser Platsannonser Allmänhetens varutorg Insändare Ledare
Medellåg rang 20-29	Populär- vetenskap	Sport Fackliga frågor	Debatt Familjenyheter Organisationer o föreningar	Varuhusannonser Kultur Musik Matlagning
Låg rang 30-38			Känt folk på orten Mode	Samlevnadsfrågor Konsumentupplysning Korsord/tävling Heminredning Seriesida Novell/följetong

Huvudintrycket är en hög stabilitet över de 20 åren. Om man endast jämför 1979 med 1999 är det elva ämnen vars medeltal minskat med mer än 0.20 och två som ökat. Hela 24 ämnen är har då en oförändrad viktighet och av de som ökat eller minskat är det endast sex ämnen som gjort detta över samtliga år där-mellan.

Om man tolkar detta som svenska folkets intressen så är vi mera intresserade av "lättare" material medan våra intressen för "politik" i klassisk mening minskar och detta beror på ungdomarna som växer upp. Det som tydligast visar på detta är utvecklingen av innehållskategorin nöjen/lokala arrangemang som 1979 åter-fanns på andra plats bland 15-19-åringar men inte bland de sex viktigaste i någon annan åldersgrupp. År 1987 kommer nöjen/lokala arrangemang på femte plats

bland 20-24-åringar och i år som nummer fyra bland 25-29-åringar. Ämnet har kvar sin plats bland de yngre. Motsatt väg har t ex fackliga frågor vandrat på viktighetsskalan. Bland 15-19-åringar ligger fackliga frågor 1999 som nummer 35 och bland 20-24-åringar på nummer 33 och inte bland de fem i botten i någon annan åldergrupp. Det är också först i år som fackliga frågor kommer med bland de fem minst viktiga för befolkningen som helhet. Även kommunalpolitik visar samma mönster men på en mycket högre nivå.

Om man jämför synen hos svenska folket på vad som är viktigt i morgontidningen och jämför med hur innehållet har utvecklats så kan man först konstatera att båda präglas av stabilitet (Nilsson, Åsa och Severinsson, Ronny, 2000). Dessutom ökar både nöjesmaterialet och vetenskapsmaterialet i tidningarna och i viktighet hos allmänheten. Däremot sjunker inte andelen sport och radio/tv i tidningarna på samma sätt som viktigheten hos allmänheten vilket väl visar att tidningarnas logik gör det lättare att lägga till material men svårare att minska.

Stabilitet i förändringens tid

I detta ”de snabba förändringarnas tidevarv” som vi sägs befinna oss i kan vi nu konstatera att mycket lite förändrats vad gäller svenska folkets åsikter om vad som är viktigt innehåll i våra morgontidningar. Det som ansågs viktigt 1979 anses i huvudsak också viktigt 1999. Svenskarnas förväntningar på sin lokala morgontidning är en stabil relation. Den lilla tendens som kan iakttas är att lättare material blivit något viktigare medan tyngre material t ex politik blivit mindre viktigt.

De skillnader vi ser förefaller i hög grad vara beroende av ålder eller livssituation, vi går i skolan, börjar arbeta, skaffar familj, barnen flyger ut och vi lämnar arbetslivet i korta drag. De vanor som hör ihop med livssituationen bestämmer i hög grad vårt förhållande till dagstidningen och så länge inte dessa vanor ändras så ändras inte så mycket i vårt förhållande till tidningen – och vanor tar lång tid att ändra. Några generationsfenomen kan vi knappast återfinna i materialet. Vi har också blivit ett något mera heterogent folk, så även om stabiliteten är det typiska så växer klyftan mellan olika grupper där åldern är framträdande.

Referenser

- Anshelm, Magnus och Strid, Jan (1989) *Läsvanor och läsintressen*. Göteborg: Avdelningen för masskommunikation, Göteborgs universitet
- Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (1999) *Ljusnande framtid*. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Ljusnande framtid*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet

- Nilsson, Åsa och Severinsson, Ronny (2000) *Form och innehåll i svensk dagspress 1987-1999. Trender och traditioner*. Under utgivning.
- Strid, Jan (1992) Dagspressinnehållets viktighet. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Trendbrott?* Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet
- Strid, Jan (1996) Tidningsinnehållets viktighet. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Mitt i nittiotalet*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet
- Strid, Jan (1998) Radiolyssnande i Sverige. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Opinionssamhället*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet
- Strid, Jan och Weibull, Lennart (1984) *Läsvanor och läsintressen 1979-1983. En översikt av människors användning av morgonpress i Sverige*. Göteborg: Avdelningen för masskommunikation, Göteborgs universitet

PRESSETIK I FÖRÄNDRING

BRITT BÖRJESSON OCH LENNART WEIBULL

När vi 1988 började arbeta med ett forskningsprojekt om pressetikens utveckling var tanken att porträttera bakgrund, framväxt, innehåll och förankring bland berörda av det svenska formella etiska system av regler och övervakning som då tycktes så väl etablerat¹. Men vårt arbete visade sig snart bli mer spännande än så. Åren runt 1990 fördes nämligen en pressetisk debatt som kom att leda till omprövning av såväl reglernas skrivning och tolkning som de övervakande organens organisation. Omdebatterade händelser, t ex brottsfall och olyckor, kom att medföra stora förändringar i vad som anses som rimligt i hur man skildrar enskilda människor i medierna.

Frågan om förändrade principer för namnpublicering hade vid mitten av 1980-talet inte väckt någon livligare debatt på något decennium. I normalfallet rymmer behandlingen av människor mycket få problem. Människor framträder som källor och uppgiftslämnare, de gör saker som skapar publicitet eller de är utsatta för något som har nyhetsvärde. Problemen uppkommer emellertid då publicitetens konsekvenser kan vålla den eller de berörda någon *skada*. Det är härvidlag de pressetiska reglerna spelat en viktig roll. Just principerna för behandling av drabbade människor har alltid stått i centrum för svenskt pressetiskt tänkande, särskilt frågan om publicering av namn och andra identifierande uppgifter vid rapportering om brott. Särskilt frågan om namnpublicering har varit tidvis livligt debatterad under hela seklet. I ett historiskt perspektiv nådde samtidigt publiceringen av namn på brottslingar en miniminivå i mitten på 80-talet (Börjesson, 1988).

Frågan om namnpublicering kom emellertid just vid denna tid, efter flera decenniers konsensus, på nytt i fokus. Det som skapade en ny debatt var behandlingen av dem som misstänktes för mordet på statsminister Olof Palme, särskilt när det gällde den senare dömde och vid överklagande frikände Christer Pettersson. Pettersson namngavs inte av något svenskt medium under den halvårslånga process som ledde fram till åtal. Endast några få medier beskrev honom som annat än ”41-åringen” före det att domen hade fallit i tingsrätten. Detta handlingsätt kom på många håll att ifrågasättas – och detta kom på olika sätt att påverka opinionen.

Enskilda händelser och fredade rum

Debatten om namnpubliceringen i slutet av 1980-talet måste betraktas mot bakgrund de pressetiska reglernas stadgande om respekt för privatlivets helgd. Prin-

cipen om respekt för den enskilde är central i regelsystemet och samma grundsyn finns i alla pressetiska regelsystem (Nordenstreng, 1988). Restriktiviteten vid publicering av namn i samband med brott och olyckor skall närmast uppfattas som en specificering av den mer allmänna principen. Den hänsyn som anses rimlig omfattar inte enbart direkt inblandade personer, utan ofta i än högre grad deras anhöriga. Svensk dagspress har traditionellt lagt stor vikt vid restriktivitet i dessa avseenden, även om det hade börjat ske en del förändringar i mitten av 1980-talet (Weibull och Börjesson, 1995:197ff).

Principen om privatlivets helgd utgår ifrån att det i samhället finns två *sfärer*: dels en privat, fredad sfär, dels en offentlig sfär som är öppen för insyn. Tanken är att det skall finnas en markerad rågång mellan dessa, d v s mellan privatliv och offentligt liv. Under vissa förutsättningar kan rågången överträdas, om det privata på ett avgörande sätt inverkar på det offentliga. En sådan skillnad kan man också se i bedömningar från Pressens Opinionsnämnd över tid (jfr också Sterzel, 1971). Dessa beskrivningskategorier ligger också mycket nära dem som Jürgen Habermas (1984) utvecklat inom sin offentlighetsteori då det talas om privatsfär respektive offentlig sfär; det fredade rummet skulle med hans terminologi närmast vara intimsfären (jfr Mortensen, 1975).

Men de etiska reglerna talar också om *personer* som offentliga och privata. De offentliga personerna är i princip journalistikens centrala objekt, men i en tidigare upplaga av de svenska pressetiska reglerna markerades detta genom påpekandet att även offentliga personer har rätt till en fredad, privat sektor.

Det är givetvis svårt att dra någon klar gräns mellan offentligt och privat. Gränsen är inte absolut utan påverkas av händelsernas och personernas karaktär. Om vi ändå utgår ifrån en principiell skillnad mellan offentligt och privat på de två redovisade områdena person och plats är det rimligt att tala om en privat respektive offentlig sfär respektive om privatpersoner och offentliga personer. På grundval av detta är det möjligt att konstruera en typologi, som rymmer fyra ”rum”:

		Sfär	
		Privat	Offentlig
Person	Privat	1	2
	Offentlig	3	4

Samhällsjournalistiken återfinner vi nästan uteslutande i ruta 4, eftersom den behandlar personer med någon typ av offentligt uppdrag som agerar offentligt. En studie som belyste förekomsten av personer från de fyra rummen i en morgon- och en kvällstidning visade att av *namngivna* personer svarade offentliga personer i offentlig sfär för ca 45 procent, medan privatpersoner i privat sfär ligger på knappt 15 procent (Svensson, 1989). Vidare är det vanligare med rap-

portering om privatpersoner i offentlighet (drygt 25 procent) än med offentliga personer i det privata (drygt 15 procent). Av *icke namngivna* personer återfanns, inte oväntat, de flesta i det mest privata rummet (ruta 1). Undersökningen visar således i stort sett det förväntade: samma grundsyn som finns i regelsystemet dominerar även journalistiken.

Tidigare studier har också visat att den pressetiska grundprincipen har en stark förankring hos allmänheten (Börjesson och Weibull, 1989, 1995). Samtidigt har det alltså förts en debatt som ifrågasatt den restriktiva hållningen i namnpubliceringen. Den fråga som vi ställer i detta kapitel är hur allmänheten vid 1990-talets slut bedömer vad som är rimliga gränser samt hur allmänhetens synsätt har förändrats över tid. Detta kommer att belysas på grundval av två frågor i 1999 års SOM-undersökning: den ena gäller namnpublicering vid olika typer av händelser, den andra namnpublicering för olika typer av personer vid en och samma händelse. Dessa frågor har ställts på samma sätt i ett antal tidigare SOM-undersökningar, vilket möjliggör direkta jämförelser mellan 1980-talets slut och 1999.

Namnpublicering vid olika typer av händelser

Vi vet från tidigare studier att de pressetiska principer som uttrycks i de pressetiska publicitetsreglerna värderas positivt, både bland journalister och allmänhet (Weibull och Börjesson, 1995:129ff). De under senare år omdiskuterade reglerna om namnpublicering skiljer dock ut sig något. Bedömningarna har bl a visat sig vara beroende på vilken typ av händelser det gäller.

Inom ramen för SOM-undersökningarna har vi därför vid ett antal tillfällen ställt frågor om hur allmänheten bedömer att publicering bör ske vid olika typer av händelser där frågor om personlig integritet aktualiseras. Ett antal tänkbara nyhetshändelser har listats, och svarspersonerna har för var och en av dem fått markera dels om de överhuvud taget ansåg att en sådan nyhet vore rimlig att publicera, dels om de berördas namn i så fall borde publiceras eller ej. I tabell 1a redovisas bedömningarna hösten 1999 och i tabell 1b redovisas jämförelsen mellan de tre undersökta åren.

Om vi startar med allmänhetens bedömningar 1999 är det tydligt att samtliga listade typhändelser av en stor majoritet bedöms vara av sådant slag att de bör publiceras i medierna. Enda undantaget är exemplet med vårdnadstvisten, där omkring 40 procent av de tillfrågade anser att nyheten inte alls bör redovisas. Att det råder tveksamhet i fråga om publicering av vårdnadstvister är inte unikt för 1999. Bedömningen ligger fast och det finns ingen skillnad mellan de undersökta åren.

Tabell 1a Synen på namnpublicering vid olika typer av händelser 1999 (procent)

Fråga: När dagspressen skriver om brott, olyckor och människors personliga förhållanden riskerar man ibland att kränka eller skada de berörda personerna och deras anhöriga. Men å andra sidan kan händelsen ha ett så stort allmänt intresse att den ändå bör publiceras. Hur anser Du personligen att tidningarna bör behandla namnet på berörda personer i följande tänkbara nyhetshändelser?

	Nyheten skall redovisas utan inskränkningar	Nyheten skall redovisas utan namn	Nyheten skall inte redovisas alls	Vet inte
Barn och vuxna som omkommit i en bussolycka	9	82	6	4
En person som anhållits misstänkt för mord	24	71	2	3
En politiker som är åtalad för falskdeklaration	60	33	4	4
En företagsledare som anhållits för rattfylleri	30	50	15	5
En person som anhållits som misstänkt för narkotikabrott	33	57	6	4
En förälder som söker få rätt i en vårdnadstvist	6	46	41	7
En politiker som åtalats för rattfylleri	50	38	8	4
En företagsledare som är åtalad för falskdeklaration	46	41	9	5
En villaägare som drabbats av skadegörelse	20	60	12	7
Känd idrottsman misstänkt för att ha tagit anabola steroider	43	47	5	5

Tabell 1b Andel som anser att namnen på de berörda skall redovisas utan inskränkningar 1988, 1989, 1994 och 1995 (procent)

	Andel som svarat att nyheten skall redovisas utan inskränkningar			
	1999	1994	1989	1988
Barn och vuxna som omkommit i en bussolycka	9	20	23	21
En person som anhållits misstänkt för mord	24	20	16	15
En politiker som är åtalad för falskdeklaration	60	59	62	*
En företagsledare som anhållits för rattfylleri	30	34	28	*
En person som anhållits som misstänkt för narkotikabrott	33	35	34	31
En förälder som söker få rätt i en vårdnadstvist	6	8	7	8
En politiker som åtalats för rattfylleri	50	52	*	52**
En företagsledare som är åtalad för falskdeklaration	46	48	*	34
En villaägare som drabbats av skadegörelse	20	27	29	*
Känd idrottsman misstänkt för att ha tagit anabola steroider	43	44	*	*

*) Alternativet fanns inte med detta år

***) År 1988 avsåg alternativet en politiker som *anhållits* för rattfylleri.

När det gäller publiceringen av namn på de berörda kan vi iaktta en grupp typ-händelser, där andelen som vill se namnet publicerat är låg eller mycket låg. Endast var tjugonde svarsperson anser det rimligt att publicera namn, om man över

huvud taget skall ge publicitet åt en vårdnadstvist. Vad gäller barn och vuxna som omkommit i en bussolycka anser endast var tionde att offrens namn bör publiceras. Vid skadegörelse i en villa anser endast var femte svarsperson att namnen på den som drabbats skall röjas. Gemensamt för dessa tre typhändelser är att de i samtliga fall handlar om personer som oförskyllt hamnar i offentlighetens ljus. Personer som egentligen inte själva gjort någon aktiv handling, utan mer kan ses som offer för händelser och omständigheter.

Alternativet som exemplifierade med offer för en bussolycka hade ursprungligen sin grund i den sk Måbødalsolyckan 1988, där en grupp svenska barn och vuxna på en skolresa i Norge omkom. De journalistiska skildringarna av denna olycka, bl a bilder av barnen över en kvällstidnings förstasida, blev mycket omdiskuterade. Debatten om publicering av namn och bild på olycksoffer fick ytterligare näring under 1990-talet genom bl a spårvagnsolyckan i Göteborg 1992, Estoniakatastrofen 1994 och diskotekbranden i Göteborg 1998. Redan de första diskussionerna ledde till att formuleringarna i de pressetiska reglerna ändrades 1994. Den tidigare mer allmänna skrivningen "Visa offer för brott och olyckor största möjliga hänsyn" konkretiserades 1994 med ett nytt stycke: "Pröva noga publicering av namn och bild med hänsyn tagen till offren och deras anhöriga".

Det är rimligt att anta att förändringarna i regelsystemet skedde mot bakgrund av den kritik som riktades mot pressens behandling av drabbade människor. När vi jämför allmänhetens bedömningar av namnpublicering mellan 1988 och 1999 kan vi iaktta samma restriktiva tendens som kom till uttryck i regeländringen. Särskilt i synen på olycksoffer har andelen som accepterar namnpublicering sjunkit kraftigt, särskilt mellan 1994 och 1999.

Ibland de andra typhändelser där benägenheten att publicera namn är relativt låg 1999 återfinns exemplet med en misstänkt mördare. Endast var fjärde anser att namn bör publiceras, vilket är i linje med de pressetiska reglernas allmänna princip. Samtidigt visar sig dock att andelen 1999 är högre än tidigare; år 1988 var det bara 15 procent som ansåg att sådan publicering var rimlig. Vid en första anblick, med bakgrund i de senaste årens debatt, och med tanke på att misstänkta mördare idag identifieras något oftare än förr är ökningen vid första anblicken ändå anmärkningsvärt liten. Det framgår även att andelen steg under den första delen av 1990-talet, i en period av diskussioner i efterspelet till rättegången mot Christer Pettersson och därav följande förändringar i praxis. Sedan har nivån stabiliserats och en ny journalistisk norm har etablerats (Weibull och Börjesson, 1995:200).

Något högre, men fortfarande låg, är andelen som anser att namnen bör publiceras i de exemplifierade fallen med företagsledare som kört rattfull eller falsk-deklarerat och i exemplet med den misstänkte narkotikabrottslingen. Vad gäller exemplen där en företagsledare är inblandad finns också en klar ökning. Vid falsk-deklaration anser 48 procent att namnet bör publiceras år 1994, mot endast 34 procent år 1988. I 1999 års undersökning ligger denna ökning kvar. Vid rattfyl-

leri är ökningen mindre, men pekar åt samma håll och hänger tydligt samman med nästa grupp – den där namnpubliceringsbenägenheten är relativt hög. I de båda exempel där en politiker varit inblandad finns det således en majoritet, om än knapp, för namnpublicering.

Att offentlig makt är en faktor som skall ha inverkan på namnpubliceringsbeslut framstår redan utifrån svaren på den fråga där vi listade olika typer av händelser. De förändringar som skett sedan slutet av 1980-talet bekräftar och accentuerar egentligen bara detta resultat ytterligare; allmänheten anser sig ha rätt att få veta vilka förtroendevalda som inte lever upp till förväntningarna. I fyra av exemplen indikeras en offentlig ställning, genom att de inblandade personerna presenteras som politiker eller företagsledare utan att därför närmare specificera på vilken nivå. Här ser vi en klar skillnad, där det uppenbarligen inte är brottets art utan titeln som är avgörande. För politikern är andelen som anser att hans identitet bör röjas klart högre än för företagsledaren: för politikern är genomsnittet 55 procent (50 respektive 60%), för företagsledaren ligger snittet på 38 procent (30 respektive 46%).

Resultatet visar inte oväntat att händelser där privatpersoner – eller i alla fall inte uttalat offentliga personer – är inblandade bedöms hamna inom privat sfär och därmed inte bör identifieras. Relationen ligger mycket klart fast mellan 1994 och 1999 med nästan exakt samma procentandelar, samtidigt som acceptansen för publicering av namn på privatpersoner under samma tid minskar något. Men det finns också en händelsedimension. Den högre andelen som anser att en misstänkt narkotikabrottslings namn bör publiceras, jämfört med en mordmisstänkts, hör rimligen samman med att man bedömer narkotikabrott som ett värre brott.

Vem är en offentlig person?

För att ytterligare pröva persondimensionens betydelse har vi använt en fråga, där det begångna brottet – förskingring av 50 000 kronor ur en föreningskassa – hölls konstant medan de inblandade personerna varierades. I frågan angavs också att det inte endast gällde misstanke om brott, utan även att uppgifterna var bekräftade.

Vi kan fastslå att människors bedömningar följer något slag av ansvarsprincip (Tabell 2a och 2b). Visserligen är samtliga exempel på personer i frågan sådana som har någon grad av offentlighet i sin titel – från statsrådet med sin politiska makt på riksnivå till den lokale småföretagaren med åtminstone någon ekonomisk makt på orten – men det visar sig, knappast oväntat, att det är personer som har större ansvar i samhället som måste vara beredda att bli identifierade. Om vi på grundval av 1999 års siffror gör en rangordning efter andelen som anser att namn absolut skall publiceras blir bilden följande:

Statsråd
Kommunpolitiker
Enskild riksdagsman
Facklig förtroendeman
VD för stort företag
—50%—
Rektor för grundskola
Ordförande i lokal idrottsförening
Programledare i TV
Lokal affärsman/Småföretagare

Av dem där över hälften menar att namn absolut skall publiceras avser fyra olika förtroenderoller, varav tre politiska. En annan gemensam nämnare är att de flesta personerna i mindre utsträckning kan betraktas som lokala. Motsatsen gäller för huvuddelen av dem som befinner sig under strecket. Dessa har inte heller i samma utsträckning inflytande över andra.

En jämförelse mellan 1994 och 1990 års siffror visar att det generellt har skett en klar ökning i acceptansen för namnpublicering, oavsett vem det gäller. I samtliga fall är det 1999 högre andelar som svarar att namn absolut kan publiceras än det var 1990. I snitt ökar andelen som absolut eller kanske vill se namn publicerade med omkring tio procentenheter. Den största ökningen finns i fråga om ordföranden i den lokala idrottsföreningen och direktören i ett storföretag. Den senare ökningen ligger i linje med vad som tidigare iakttagits i fråga om allmänhetens acceptans för att företagsledares namn publiceras.

Tabell 2a *Åsikt om namnpublicering vid en händelse med olika inblandade personer 1999 (procent)*

Fråga: Om vi antar att massmedierna har bekräftade uppgifter om att en person förskingrat 50 000 kronor från en föreningskassa. Anser Du att medierna med hänsyn till allmänintresset bör publicera namnet om gärningsmannen är:

Gärningsmannen är:	Ja, absolut	Ja, kanske	Nej, knappast	Nej, absolut inte	Vet inte
Kommunpolitiker	59	22	10	6	4
VD för ett storföretag	50	26	14	6	4
Facklig förtroendeman	56	23	11	5	5
Rektor på en grundskola	46	26	17	6	5
Statsråd	62	18	10	5	4
Enskild riksdagsman	57	22	11	5	4
Ordförande i lokal idrottsförening	42	27	20	6	5
Lokal affärsman/småföretagare	35	27	25	8	5
Programledare i TV	40	25	22	7	5

Tabell 2b Åsikt om namnpublicering vid en händelse med olika inblandade personer, andel som svarat "ja, absolut" och "ja, kanske" 1989, 1994 och 1999 (procent)

	1999		1994		1990	
	Ja, absolut	Ja, kanske	Ja, absolut	Ja, kanske	Ja, absolut	Ja, kanske
Kommunpolitiker	59	22	62	20	54	19
VD för ett storföretag	50	26	54	23	41	23
Facklig förtroendeman	56	23	59	22	50	19
Rektor på en grundskola	46	26	49	25	39	20
Statsråd	62	18	66	18	57	16
Enskild riksdagsman	57	22	59	23	52	19
Ordförande i lokal idrottsförening	42	27	45	25	32	21
Lokal affärsman/småföretagare	35	27	38	26	29	20
Programledare i TV	40	25	41	24	32	19
Genomsnitt	50		53		42	

Kommentar: Data från SOM-undersökningarna 1990, 1994 och 1999

En närmare granskning visar att den stora förändringen i acceptansen för namnpublicering skedde mellan 1990 och 1994. Mellan 1994 och 1999 ligger bedömningarna på i stort sett samma nivå, möjligen en svag tendens att minska.

Bedömningarna av hur massmedierna bör behandla enskilda människor visar således även här att det finns en ovilja att ställa ut enskilda människor i medierna: den etiska grundsynen bland allmänheten är att människor inte skall behöva schavottera. Detta kan ses som ett uttryck för ett absolutetiskt synsätt som har sin grund i synen på människans värde. Samtidigt visar svaren på att det finns variationer mellan olika områden. Vidare har vi sett att man är mera öppen för att namn på personer i högre position kan redovisas än vad man är i fråga om människor i allmänhet. Också detta kan ses som uttryck för en absolut etik som utgår ifrån att högre position innebär större ansvar, men det kan också ges en konsekvensetisk tolkning: man är mera tveksam till namnpublicering i händelser som svarspersonen själv skulle kunna komma i. En sådan etisk bedömningsgrund ligger nära John Rawls resonemang om en 'veil of ignorance'; detta går ut på att vi tenderar att skydda den svagare parten i en situation, om det är tänkbart att vi själva skulle kunna hamna i denna position (Christians et al, 1983:14f).

Bedömningskillnader mellan olika grupper

Skillnaderna i bedömningsgrunder kan också belysas genom jämförelser mellan olika gruppers bedömningar. Vid jämförelse mellan olika kön och åldrar är skill-

naderna överlag anmärkningsvärt små. Genomsnittssiffrorna är nästan desamma. Intrycket är att det finns en relativt enhetlig syn i allmänhetens pressetiska bedömningar.

Tabell 3a Synen på namnpublicering efter ålder, utbildning och kön 1999 (procentandel som svarat att nyheten skall redovisas utan inskränkningar)

	Ålder			Utbildning			Kön	
	15-29	30-50	50+	Låg	Medel	Hög	Kv	Män
Bussolycka	8	9	10	10	8	7	8	10
Misstänkt för mord	19	24	26	31	20	15	24	24
Politiker/falskdeklaration	62	57	62	66	62	47	59	61
Företagsledare/ rattfylleri	29	30	31	35	30	20	30	30
Misstänkt för narkotikabrott	17	29	44	43	28	19	32	34
Vårdnadsvist	8	6	5	6	7	4	5	7
Politiker / rattfylleri	52	47	53	56	52	39	49	51
Företagsledare / falskdeklaration	43	44	48	52	46	33	46	45
Villaägare /skadegörelse	19	13	26	24	20	12	18	23
Idrottsman / anabola steroider	46	40	43	49	46	31	44	43
Genomsnitt	30	30	35	37	32	23	32	33

Kommentar: För frågeformulering se tabell 1a

Tabell 3b Åsikt om namnpublicering efter ålder, utbildning och kön 1999 (procent som anser att namnet absolut skall publiceras)

	Ålder			Utbildning			Kön	
	15-29	30-50	50+	Låg	Medel	Hög	Kv	Män
Kommunpolitiker	55	57	62	63	57	53	62	55
VD för ett storföretag	45	49	54	57	46	42	53	47
Facklig förtroendeman	49	55	61	62	54	46	59	53
Rektor på en grundskola	42	44	52	53	44	37	49	44
Statsråd	54	59	68	67	60	56	66	58
Enskild riksdagsman	49	56	62	62	55	49	61	52
Ordförande i lokal idrottsfören	34	41	48	49	38	34	44	40
Lokal affärsman/småföretagare	28	36	40	42	31	28	38	33
Programledare i TV	36	39	44	46	36	32	44	37

Kommentar: För frågeformulering se tabell 2a

I några avseenden finns det emellertid bedömningskillnader. Den bakgrundsfaktor som ger tydligast variation är utbildning (tabell 3a och 3b). Högutbildade

är genomgående mera tveksamma i fråga om namnpublicering: i samtliga 19 bedömningar är högutbildades acceptans för namnpublicering lägre än lågutbildades. När det gäller typhändelser är dock skillnaden relativt liten när det gäller olycksoffer, främst genom att andelen som är benägen att publicera namn här ligger relativt sett lågt också bland lågutbildade. I övrigt är det svårt att se något tydligt mönster med hänsyn till typ av händelse eller typ av personer: differensen mellan låg- och högutbildade är i de flesta fall på samma nivå. I fråga om falskdeklaration är skillnaderna dock något större.

När det gäller ålder finns det ingen entydig tendens beträffande de olika typhändelserna. En händelse skiljer dock klart ut sig. Det gäller misstänkt narkotikabrottsling, där benägenheten att vilja se namnet publicerat ökar markant med åldern. Tendensen är densamma för fallet med den mordmisstänkte och villaägaren som drabbats av skadegörelse, men på en lägre nivå. I fråga om typ av person är de äldre generellt benägna att acceptera namnpublicering. Det skall också tillfogas att nivåskillnaderna mellan åldersgrupper måste tolkas med viss försiktighet med tanke på att äldre har en något större tendens att markera instämmanden på denna typ av svarsskalor. Samtidigt kvarstår grundmönstret att det främst är i fråga om förtroendevalda man vill ha namnet angivet i medierna.

I och med att det finns relativt små åldersskillnader i synen på namnpublicering förefaller det inte vara någon dold åldersfaktor bakom skillnaderna mellan olika utbildningsgrupper. Däremot är det svårt att bedöma vad det är hos utbildningsfaktorn som förklarar utfallet. Amerikanska studier har visat att högutbildade tenderar att vara mera 'open minded' (jfr Rokeach, 1960). Detta skulle då kunna vara en förklaring till att man är mindre benägen att låta enskilda personer 'schavottera' i medierna. En annan förklaring är att utbildning uttrycker en social position och att människor med högre social position är mindre benägna att acceptera namnpublicering, eftersom de har större sannolikhet att själva få 'schavottera'.

Slutsatsen är att den relativt restriktiva namnpubliceringen i svenska medier har stöd i allmänhetens bedömningar, men att det finns skillnader i människors syn både med hänsyn till typen av händelser, de berörda personernas position samt, men i mindre utsträckning, den egna positionen i samhället. Vi kan också slå fast att benägenheten att acceptera namn har ökat under de senaste åren.

Offentligt, privat och förändringens bakgrund

Utgångspunkten för detta kapitel var frågan om var gränsen går mellan privat och offentligt i pressetiken när det gäller enskilda människor. Var tar allmänintresset över individens rätt till ett fredat rum? Problemet gäller således de fall där följderna av publiciteten antas kunna vålla den berörde skada och då den svåra avvägningen mellan att redovisa hela skeendet och garantera individen en rimlig hänsyn kommer att aktualiseras.

En första iakttagelse är att benägenheten att publicera namn på människor, där publiceringen kan vålla skada, är förhållandevis låg. När vi betraktar svensk kriminaljournalistik i ett sekellångt perspektiv är det uppenbart att huvudtendensen är att utvecklingen gått mot en minskad namngivning av brottsmisstänkta personer. Det är troligt att samma tendens gäller offentliga personer. Även om det saknas direkt jämförbara data är det ett mycket rimligt antagande att namnpublicering är mindre förekommande i Sverige än i andra jämförbara länder. Principen om försiktighet med namn är, som framgått av redovisade analyser, även väl förankrad i den svenska journalistkåren.

Å andra sidan visar samtliga indikatorer att det sedan slutet av 1980-talet skett en omsvängning. Benägenheten att publicera namn på brottsmisstänkta personer har ökat mellan 1985 och 1992. Detta gäller i första hand i samband med våldsbrott, men även i andra fall, främst narkotikabrott, har det inom flera tidningar funnits en uttalad policy till ökad namnpublicering. Journalistkårens och allmänhetens bedömningar visar att benägenheten att publicera namn på offentliga personer som begått brott är större 1994 än 1989.

Bilden är emellertid inte enhetlig. De mönster som redovisas gäller en svagt ökande acceptans för namnpublicering som 'skampåle'. Däremot finns det snarast en ökad kritik bland allmänheten för vad som kallats exploatering av oskyldiga människor. Med detta menas hur uppgifter om olycks- och brottsoffer publiceras. Argumentet är att enskilda människor som beroende på olyckliga omständigheter hamnat i offentligheten inte skall drabbas två gånger.

Något tillspetsat kan påstås att hur medierna behandlar enskilda människor som hamnat i offentligheten av allmänheten uppfattas som det stora etiska problemet, medan journalister varit mera upptagna av frågan om hur mycket som kan redovisas om offentliga personers privatsfär. Längre tycks journalistiken inte ha uppfattat publicering av uppgifter om brotts- och olycksoffer som ett problem. De senaste årens debatt förefaller dock ha påverkat journalistkåren till en större etisk medvetenhet i sådana fall.

Även om namnpubliceringen ännu så länge är begränsad talar mycket för att trenden håller på att förstärkas, åtminstone då det gäller brottsmisstänkta personer och personer i offentligheten. Frågan är då vad som kan tänkas ligga bakom en sådan förändring. Åtminstone tre omständigheter torde ha bidragit till att påverka utvecklingen sedan andra hälften av 1980-talet.

För det första är det rimligt att peka på ett förändrat opinionsklimat. 1980-talets nyliberala strömningar satte den enskilde individen i centrum samtidigt som de ifrågasatte de politiska institutionernas makt. Offentliga personer var inte längre skyddade av sina institutioner. Det är samma mönster som framkommer i studier av människors samhällsförtroende: de politiska institutionerna har inte länge samma tyngd som tidigare (jfr Holmbergs och Weibulls artikel om samhällsförtroende i denna bok). Att låta offentliga personer skylta med namn anses därmed mera legitimt.

Men det finns även en annan sida av det förändrade opinionsklimatet. Högervindens betoning av lag och ordning innebar även krav på hårdare straff. Människor måste ta sitt ansvar: den som har begått ett brott skall ha sitt straff. Studier visar att ju längre åt höger en person placerar sig på den politiska vänster-höger-skalan desto större är benägheten att vara för införande dödsstraff i Sverige (Granberg, 1995). Allmänhetens ökade acceptans för namngivande av brottsmisstänkta personer i medierna torde kunna tolkas mot denna bakgrund.

En andra omständighet har att göra med journalistikens förändring. I detta ligger två huvudtendenser. Den ena är att det under det senaste decenniet har skett en förskjutning mot en mera personinriktad journalistik i alla medier. En sådan journalistik som fram till mitten av 1980-talet var i huvudsak något som bara förekom i kvällstidningarna samt i veckopressen har under senare år fått ökat utrymme i både traditionell morgonpress samt i radio och TV. Den andra tendensen är att nyheter om olyckor och brott fått ökat utrymme. Också detta var tidigare ett material som, åtminstone då det gällde våldsbrott, kvällstidningarna var i stort sett ensamma om, men som under senare år ökat inte minst i TV (jfr Asp, 1995. Till det kommer den ökade satsningen på en kritiskt granskande journalistik.

Ett rimligt antagande kunde då vara att mediernas ökade utrymme för nyheter om olyckor och brott skall ha påverkat människors acceptans för namnpublicering. Men just den omfattande journalistiken när det gäller olyckor och brott förefaller snarast ha påverkat allmänheten i motsatt riktning. Allmänheten är idag mindre benägen att acceptera att enskilda människor skall identifieras i en sådan journalistik.

Noter

- 1 Forskningsprojektet hette *Publicistisk sed* och finansierades av Humanistiskt-samhällsvetenskapliga forskningsrådet. Slutvolymen var Weibull och Börjesson (1995). Där inte annat anges är bakgrundsbeskrivningen och principdiskussionen hämtad från denna.

Referenser

- Asp, Kent (1995) *Kommersialiserade TV-nyheter – på gott och ont*. En jämförande undersökning av Rapport TV2 och Nyheterna TV4. Göteborg, Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
- Börjesson, Britt (1988) *Brott och publicitet*. Avd för masskommunikation, Göteborgs universitet
- Christians, Clifford et al (1987) *Media Ethics*. New York, Longman

- Granberg, Donald (1995) One-Third of Swedes Still Favour the Death Penalty, i Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Det gamla riket*. SOM-rapport nr 13, Göteborg, SOM-institutet, Göteborgs universitet
- Habermas, Jürgen (1984) *Borgerlig offentlighet*. Uppsala, Arkiv
- Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (2000) Förtroendet faller, i Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Det nya samhället*. SOM-rapport nr 24. Göteborg, SOM-institutet, Göteborgs universitet
- Mortensen, Frands (1975) *Ytringsfrihed og offentlighed*. Århus, Modtryk
- Nordenstreng, Kaarle (1988) Historical document. I *International Principles of Professional Ethics in Journalism*. UNESCO
- Rokeach, Milton (1960) *The Open and Closed Mind*. Investigation into the Nature of Belief Systems. New York, Basic Books
- Sterzel, Fredrik (1971) *God publicistisk sed*. Uddevalla, Publica
- Svensson, Britt-Lis (1989) *Privatliv i pressen*. Projektarbete, Informationsteknik, Göteborgs universitet
- Weibull, Lennart och Börjesson, Britt (1988) Journalistik och pressetik. I Carlsson, Ulla *Forskning om journalistik, NORDICOM-NYTT Sverige nr 4, 1988*. Göteborg, NORDICOM, Göteborgs universitet
- Weibull, Lennart och Börjesson, Britt (1995) *Publicistiska seder*. Stockholm, Tidens förlag/Svenska Journalistförbundet

OCH RADION BARA STÅR PÅ – OM RADIOVANORNA 1999

JAN STRID

Radiolyssnandet bland allmänheten i Sverige omfattar ungefär två timmar och tre kvart. Det är något mer jämfört med för tio år sedan. En genomsnittlig dag lyssnar ungefär 80 procent av allmänheten på radio (Mediebarometern 2000). Inget annat massmedium ägnas så mycket tid, men samtidigt sker radiolyssnandet mer än annan mediekonsumtion parallellt med andra sysselsättningar. Detta gör det svårt att bedöma kvaliteten i lyssnandet eller att få en exakt bild av vilka olika program som de svarande lyssnar på: dels vet de svarande ofta inte vad det speciella programmet heter, dels delas programmen inte in lika tydligt som t ex när det gäller television.

Mot denna bakgrund har SOM-undersökningarna från starten tagit sikte på vilka kanaler som allmänheten brukar lyssna på. I och med att mätningen avser lyssnarvanorna kan siffrorna inte direkt jämföras med undersökningar som mäter vad man lyssnade på under gårdagen eller den gångna veckan. Eftersom människors vanor är tämligen stabila och radiolyssnandet i huvudsak äger rum i hemmet, på arbetet/i skolan och/eller i bilen, så kan människor lättare svara på vilka kanaler de brukar ta del av. En vanefråga riskerar visserligen att missa de kanaler som man mera tillfälligt råkar lyssna på, t ex i varuhus eller annan offentlig miljö men eftersom vi är mera intresserade tendenser över tid är ”brukarfrågan” om vad man brukar göra bättre.

Syftet med följande framställning är att följa upp de tidigare undersökningarna gällande radiolyssnandet för att utröna om de nya kanalerna innebär någon utveckling i lyssnandet eller om vi nu har nått den stabilitet som tidigare undersökningar givit en antydning om. En grundläggande fråga har alltsedan 1994 varit vad som händer med radiolyssnandet när antalet kanaler ökade så kraftigt vid införandet av lokala privata radiokanaler 1993. Med tanke på att kunna studera långsiktiga förändringar har vi varje år använt samma indikatorer på radiovanorna, varför framställningen har samma uppläggning som tidiagre redovisningar (Strid 1996, 1997, 1998).

Radiolyssnandet 1999

Flest lyssnare har P4 i Sveriges Radio 40 procent lyssnar på kanalen *minst fem dagar* per vecka, andelen är nästan tre gånger så stor som den kanal som har näst

flest lyssnare – P1 med 15 procent (tabell 1). Men P4 är egentligen inte en kanal utan rymmer inom sig Sveriges Radios hela lokala programutbud och innehållet varierar med sändningsorten. Förutom det lokala programutbudet sänds gemensam sport, gemensamma nyheter och nationella program på kvällstid och veckoslut. Lite tillspetsat kan man säga att det är större variation inom kanalen P4 än vad det är mellan de kommersiella lokalradiostationerna, eftersom de snarast har utvecklats till musikkanaler. I och med att dessa ingår i nätverk och inte är lokala blir variationen mindre framför allt inom samma nätverk (Lundberg 1999). Dessutom skall tilläggas att inget av nätverken täcker hela Sverige på samma sätt som P4 och Sveriges Radios övriga kanaler, utan deras verksamhet är koncentrerad till städerna.

Tabell 1 *Andel som brukar ta del av olika radiokanaler mer eller mindre regelbundet, hösten 1999 (procent)*

Station	Dagl	5-6 d/v	3-4 d/v	1-2 d/v	Mer sällan	Aldrig	Summa procent
P1 i Sveriges Radio	12	3	5	7	25	48	100
P2 i Sveriges Radio	3	1	3	4	27	62	100
P3 i Sveriges Radio	8	6	9	14	30	33	100
P4 i Sveriges Radio	31	9	11	12	18	19	100
Radio Rix	7	4	7	8	16	58	100
Radio City	2	2	4	6	15	71	100
NRJ/Radio Energy	5	4	5	7	16	63	100
Mix Megapol	4	3	6	8	18	61	100
Annan privatkanal	5	3	3	4	12	73	100
Närradio	3	2	2	3	14	76	100

Anm: Antal svar är 3503

Störst av de kommersiella kanalerna är Radio Rix och Radio Energy – med elva respektive nio procents lyssnande minst fem dagar i veckan. Vid bedömningen av de kommersiella lokalradiostationernas genomslagskraft måste vi hålla i minnet att det dels rör sig om olika många stationer, dels att varje nätverk har olika antal stationer som dessutom sänder inom områden med olika stora befolkningsunderlag. Mix Megapol som var nummer två 1998 ligger 1999 liksom City något efter de två stora. Det som i tabell 1 kallas 'annan privatkanal' är en blandning av flera stationer och är därför svår att värdera.

Intressant att notera är att samtliga musikkanaler har en större andel som lyssnar 1-2 dagar i veckan jämfört med andelen som lyssnar varje dag (inklusive P2 och P3 i Sveriges Radio). Kanalerna har med andra ord många strölyssnare. De i huvudsak talade kanalerna (P1 och P4) har däremot en övervikt av regelbundna lyssnare. Om vi jämför SOM-undersökningens mått på lyssnande minst fem da-

gar i veckan, vilket erfarenhetsmässigt visar sig motsvara daglig spridning, med RUAB:s siffror på räckvidden en genomsnittlig dag så ligger också SOM:s siffror något högre för P1 och P4. Detta torde vara en följd av att dessa är de mest regelbundet och därmed vanemässigt använda kanalerna. I övrigt finns inga avvikelser mellan de båda undersökningarna som överstiger 2 procentenheter.

Vanorna ligger fast

På samma sätt som numera en stabilitet tycks ha inträtt på ägarsidan har lyssnandet sedan några år stabiliserats: radio verkar bara stå på. Samtliga förändringar mellan 1998 och 1999 ligger inom ramen för den statistiska felmarginalen. Det samma gällde också mellan 1997 och 1998.

Tabell 2 Andelen dagliga lyssnare på de olika radiokanalerna 1994-1999 (procent)

Station	1994	1995	1996	1997	1998	1999
P1 i Sveriges Radio	17	13	12	12	13	12
P2 i Sveriges Radio	4	3	3	2	3	3
P3 i Sveriges Radio	15	12	9	8	8	8
P4 i Sveriges Radio	32	34	30	29	31	31
Radio Rix	4	4	5	5	6	7
Radio City	4	4	4	2	3	2
NRJ/ Radio Energy	4	6	6	5	4	5
Mix Megapol	-	-	3	4	5	4
Annan radiokanal	5	5	4	3	4	5
Närradio	4	3	4	3	3	3
Antal svar	1704	1777	1779	1754	1821	3503

Det förefaller således som om det finns en betydande vanemässighet i lyssnandet som nu har tagit över. Även om vi jämför med 1996 finner vi inga signifikanta förändringar möjligen med undantag för Radio Rix. Det behövdes således tre år med lite turbulens för att radiolyssnandet skulle stabiliseras. Eftersom vanor normalt är tämligen stabila blir också lyssnandet stabilt. Liknande fenomen har sedan länge observerats på dagstidningsmarknaden (Weibull 1983). Om vi ser det i ett längre perspektiv kan vi nu fastslå att den enda grupp som egentligen förändrade sina lyssnarvanor när de kommersiella kanalerna kom 1993 var ungdomarna. Förklaringen låg i att de nya kanalerna hade en musikprofil som tog sikte på en ung publik, samtidigt som yngre människor överlag har mindre fasta medievanor och därmed är mer bytesbenägna. I och med att de kommersiella musikkanalerna har etablerat sina profiler har det också inträtt stabilitet i ungdomsgenerationen. Det är visserligen inte helt stabilt i gruppen mellan 15 och 19 år men variationen

mellan åren minskar betydligt 1998 hade t ex Radio Energy 13 procent dagliga lyssnare i denna grupp medan årets siffra är 19 procent medan skillnaden mellan 1998 och 1999 i gruppen mellan 20-25 år är tre procentenheter och i gruppen 25-29 ingen alls.

Fokusering på få kanaler

Vad många förväntade sig när utbudet av radiokanaler ökade i början av 1990-talet var att det svenska folket skulle lyssna till flera olika kanaler. Mångfalden i utbudet skulle öka och då borde också mångfalden i lyssnandet öka. Så är emellertid knappast fallet utan det totala antalet kanaler som genomsnittspersonen lyssnar har legat på på samma nivå de senaste åren (tabell 3).

I genomsnitt lyssnade svensken 1999 på 1,7 kanaler – om vi utgår från lyssnandet minst tre gånger per vecka. Siffran är lägre än 1997 och ungefär lika med siffran från 1996 och om man jämför med siffror från Göteborg så förefaller antalet avlyssande kanaler vara ungefär densamma som före den stora kanalökningen i och med den privata lokalradions introduktion 1993/94.

Tabell 3 *Andel personer som lyssnar respektive inte lyssnar till olika antal kanaler minst tre gånger per vecka 1996-1999 (procent)*

Antal kanaler	1996	1997	1998	1999
Ingen kanal	17	18	15	17
En kanal	34	33	36	37
Två kanaler	27	26	28	24
Tre kanaler	12	13	12	12
Fyra kanaler	6	6	6	7
Fem kanaler eller fler	4	4	3	3
Summa procent	100	100	100	100
Antal svarande	1779	1754	1821	3503

De som lyssnar till fler än tre kanaler 1999 är 10 procent. Det är lika många som lyssnade till tre eller fler 1996 och 1997. Samtidigt skall sägas att de som inte lyssnade till någon kanal 1999 är lika många som 1996 men fler än 1998.

Slutsatsen är således att publiken som helhet har spritt sig över fler kanaler, men att de enskilda lyssnarna håller sig till ett fåtal kanaler i sitt lyssnande. Om mångfalden därmed har ökat kan diskuteras men klart är att de yngre lyssnar till fler kanaler (i huvudsak musikkanaler) medan de äldre lyssnar till färre kanaler (i huvudsak talade kanaler).

Också ålderssegregationen i lyssnandet är ett stabilt fenomen

En konsekvens av att publiken inte lyssnar till fler kanaler regelbundet är att de nya kanalernas publik i huvudsak kommer att bestämmas av omfördelningar i lyssnandet mellan kanalerna. Eftersom detta alltså i första hand gäller den yngre publiken blir musikprofilen avgörande. När det däremot gäller omfördelningen mellan talade kanaler och musikkanaler förefaller åldern och inte generationen vara avgörande vilket skulle innebära att mönstret i stort blir detsamma såvida inte kanalerna drastiskt skulle komma att ändra sitt format.

Konsekvenserna av ungdomsgruppens förändrade lyssnarinriktning är att radiolyssnandet blivit än mer segregerat än vad det var före 1993 då endast Sveriges Radios fyra kanaler samt närradion fanns att tillgå. Hur starkt uppdelat lyssnandet är på olika åldrar framgår i tabell 4.

Tabell 4 *Andelen dagliga lyssnare på olika radiokanaler efter ålder, 1999 (procent)*

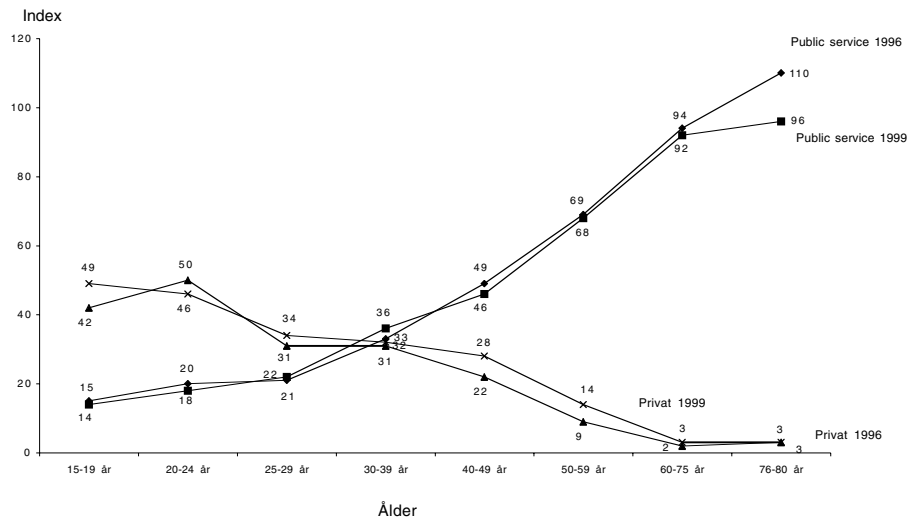
Station	15-19	20-24	25-29	30-39	40-49	50-59	60-75	76-80
P1	1	1	1	5	9	16	24	33
P2	0	0	1	1	1	2	10	9
P3	7	12	14	13	7	4	4	6
P4	6	5	6	18	29	46	54	46
Rix	16	11	8	11	11	4	0	0
City	1	6	5	4	2	2	0	0
Energy	19	13	10	5	3	2	0	0
Megapol	5	9	4	6	4	2	0	0
Annan kanal	8	7	7	6	8	4	3	3
Närradio	2	2	3	2	3	5	4	5
Antal svar	270	218	263	601	601	673	718	158

Av lyssnarna upp till 29 år har Sveriges Radios kanaler ungefär en tredjedel dagliga lyssnare medan de av gruppen mellan 30 och 50 år har nästan två tredjedelar och av gruppen över 50 år har över 90 procent. Utöver P3 är Sveriges Radios andel i den yngsta gruppen endast ca 10 procent. Resultatet kan tolkas så att det finns tre ganska distinkta åldersgrupper de som lyssnar till musik (15-29) den blandade gruppen (30-49) och gruppen som lyssnar till talade program (50 och över). Uttryckt med andra ord så liknar gruppen mellan 20 och 29 i sitt kanalval mera de mellan 15 och 19 år än de mellan 30 och 39 år vilka i högre grad liknar de mellan 40 och 49 år. De som är över 50 år liknar mera varandra i sitt kanalval än de liknar de som är under 50 år.

Om vi jämför med lyssnandet i tidigare undersökningar så är de tre ålderskohorterna ungefär lika distinkta. Överlag är stabiliteten i radiolyssandet anmärk-

ningsvärd. Om vi indexerar public-service- och privatradiolyssande och studerar hur respektive typ av radio nyttjas i olika åldersgrupper 1996 och 1999 är mönstret nära på identiskt (figur 1). Trots att den privata lokalradion utvecklats under denna tidsperiod har den inte ökat märkbart bland äldre, även om det möjligen finns det en svag tendens till ökning i åldersintervallet 40-59 år.

Figur 1 Andelen lyssnare på public-service- respektive privatradiokanaler 1996 och 1999 (index)

Kommentar: Indexet är gjort som en enkel addition av lyssnande på public-service-kanaler (P1-P4) resp. privatradiokanaler utan hänsyn till dubbellyssnande inom kategorin.

Möjligen kan bilden av stabilitet modifieras då vi ser till enskilda kanaler. P2 i Sveriges Radio har idag nästan inga lyssnare under 25 år. Här kan man möjligen ana en generationseffekt. År 1997 hade P2 en procents lyssnare i gruppen mellan 15 och 19 år och en procent mellan 20 och 24 år, 1998 hade P2 0 procent i gruppen 15-19 men fortfarande en procent mellan 20 och 24 år medan P2 i år har 0 procent i båda grupperna. Denna kanal är en kanal för i huvudsak klassisk musik kompletterad med invandrarprogram. Att kanalens musikprofil inte passar ungdomen är tydligt. Mera oväntat är möjligen att andelen lyssnare är ännu lägre bland invandrare. Däremot lyssnar invandrargruppen i högre grad än infödda svenskar på närradion troligen som en följd av att invandrargrupperna där kan lyssna på den egna gruppens program (jfr Wadbring och Weibull 1999).

Publiken kombinerar likartade kanaler

En av de frågor som ställdes vid införandet av de nya lokala privatradiostationerna var om dessa skulle bli komplement eller konkurrenter till Sveriges Radios kanaler. Som vi har sett blev de nya privata "lokalradiokanalerna" främst en fråga om musik, nyheter, tävlingar och reklam. Bland Sveriges Radios kanaler kan två sägas vara "talkanaler" P1 och P4 medan P3 är mera blandad liksom P2 med kultur, klassisk musik och invandrarprogram.

Även om vi redan observerat att publiken normalt håller sig till ett fåtal olika kanaler är det ändå intressant att studera hur olika kanaler blandas. Frågan är alltså hur mångfalden utnyttjas. Analysen kan göras i två steg: först gäller det vilka kanaler som har högsta andel unika lyssnare, sedan vilka kanaler som oftast används i kombination.

När det gäller unika kanalval håller sig ungefär en tredjedel av lyssnarna sig till endast en radiokanal. Med detta menas att de bara lyssnar på en kanal minst tre gånger per vecka. Samtidigt är det en stor skillnad mellan de olika kanalerna i hur stor andel exklusiva lyssnare de har.

Tabell 5 *Andel av respektive kanals lyssnare som enbart lyssnar på denna kanal, 1999 (procent av lyssnarna minst tre gånger per vecka)*

	P1	P2	P3	P4	Rix	City	NRJ	Mega pol	Annan kanal	När- radio
Andel unika	26	6	16	37	14	8	10	7	15	7
Antal lyssnare	360	126	414	918	324	144	252	234	198	126

Störst andel unika lyssnare har de två Sveriges-Radio-kanalerna P4 och P1. Dessa är 'fullservicekanaler' för en stor del av publiken. Bland de lokala privatkanalerna har Rix och NRJ något högre andel än City och Megapol, men andelarna är klart lägre än för P4 och P1. Lägst andel egna lyssnare har P2. De två kanalerna som har den ojämförligt största andelen egna lyssnare (P1 och P4) är också de som tillsammans med P2 har de äldsta lyssnarna så troheten verkar inte ha med enbart åldern att göra utan snarare i kombination med komplement. Tanken är då att ju mera lik andra desto färre egna lyssnare och ju mera olik desto fler egna lyssnare givet då att man inte lägger sig i en nisch där publikintresset är mycket litet, dvs det som är utmärkande för P2.

För att kunna ge en bild av hur övriga lyssnare kombinerar olika kanaler måste vi ta hänsyn till antalet lyssnare på varje kanal. Det visar sig då att den vanligaste kanalkombinationen är den mellan P3 och P4 och därefter mellan P4 och P1 medan den vanligaste kombinationen för de lokala privatkanalerna är den mellan NRJ och Mix Megapol.

Tabell 6 *Andel av respektive kanals lyssnare (minst tre gånger per vecka) som också lyssnar på de övriga kanalerna, 1999 (procent av respektive kanals samtliga kombinationer)*

	P1	P2	P3	P4	Rix	City	NRJ	Mega-pol	Annan kanal	När-radio
P1		31	10	18	3	3	2	2	5	11
P2	22		6	7	1	1	1	1	4	6
P3	15	15		22	11	10	13	13	14	13
P4	40	32	34		21	16	17	18	26	29
Rix	4	3	12	12		23	22	20	10	8
City	2	1	6	6	16		14	14	6	4
NRJ	3	3	10	8	20	20		21	10	6
Megapol	2	3	10	11	18	19	21		9	7
Annan kanal	5	5	7	9	6	6	6	7		15
Närradio	6	6	5	8	4	3	3	3	15	
S:a procent	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Antal svarande	511	264	741	1141	633	430	578	572	348	261

Sveriges Radios kanaler P1 och P2 kan betraktas som de mest exklusiva kanalerna. Analysen berättar att deras lyssnare kombinerar med färre kanaler än övriga. Dessa två kanalers lyssnare tillhör också de äldsta inom radiopubliken. Däremot kan vi också se att de lokala privatkanalernas lyssnare generellt har lättare att kombinera dem med andra kanaler. Förklaringen till detta ligger till stor del i att de har en yngre publik som har mindre fasta vanor och oftare byter kanal. Denna tendens har klart påvisats i fråga om yngres TV-vanor (Jansson och Wadbring, 1997).

Men i huvudsak är tendensen samma som tidigare dvs att Sveriges Radios kanalers lyssnare helst kombinerar med andra SR-kanaler medan de privata lokalradio-kanalernas lyssnare hellre kombinerar med andra lokala privata kanaler. Samtidigt skall dock sägas att musikkanalerna ökar kombinationen med P4 medan P1 minskar i kombination med P4. Men alla förändringar jämfört med 1997 och 1998 är små.

Fortsätter radion att stå på som nu?

Av de senaste årens undersökningar av svenska radiovanor är det rimligt att dra framför allt en slutsats: lyssnarna betar sig inte alltid som beslutsfattare förväntat. Även när utbudet ökar räknat i antal kanaler så fortsätter publiken ändå att hålla sig ett fåtal. Men publikens beteende kan i ljuset av andra studier av medievänor knappast betraktas som oväntat. Sociala vanor tillsammans med upplevd nytta verkar bestämmande på val av medier. I praktiken innebär det att åldern ofta är en avgörande faktor, eftersom livssituationen skiljer sig märkbart mellan människor i olika åldrar.

Bilden av stabilitet förstärks av det faktum att etablerade medievanor ändras endast långsamt. En äldre publik byter inte kanal lika ofta som en yngre och uppmärksammar därför inte heller det nya. Det överraskande som skett under 1990-talet är mot denna bakgrund att P4 relativt snabbt lyckades ta över den äldre publiken från P3 (Strid, 1997). Att de äldre inte nås av de nya kanalerna är också en naturlig följd av att dessa huvudsakligen har vänt sig till yngre åldersgrupper.

Även om det givetvis är väl tidigt att bedöma vari ålderseffekten består tyder ändå resultaten på att det mera är en fråga om livscykel än om generation. Ett tecken är att de nya, nationella musikkanalerna endast i marginell utsträckning verkar följa med upp i åldrarna. Istället är de lokala nyheterna en viktig förklaring till exempelvis P4:s attraktionskraft högre upp i åldrarna. Men den kan givetvis komma att ske förändringar. Vikten av att sända trafiknyheter för bilister på morgonen – vilket tidigare endast förekom i P4 – har uppmärksammats av de lokala privatkanalerna, vilket troligen kan betraktas som ett tecken att de söker att nå medelålders, som också är intressantare för annonsörer än vad de yngsta är (Hadenius och Weibull, 2000). På sikt kan detta förändra situationen, men ännu så länge har inte mycket hänt utan radion verkar bara stå på som förr.

Referenser

- Hadenius, Stig, Weibull, Lennart (2000) *Massmedier*. Stockholm, Albert Bonniers Förlag
- Jansson, André, Wadbring, Ingela (1997) TV-tittande – mer än bara TV. I Nilsson, L (red) *Nya landskap*. Göteborg, SOM-Institutet vid Göteborgs universitet
- Lundberg, Dan (1999): *Hur lokal är den lokala radion?* Granskningsnämndens rapportserie – Rapport nr 3. 1999.
- Mediebarometern 1999* (2000) Nordicom-Sverige, Göteborgs universitet.
- RUAB Rapport nr 1* 1999.
- SOU 1997:92 *Medieföretag i Sverige*
- Strid, Jan (1997) Radiolyssnandet i Göteborg. I Nilsson, Lennart (red): *Nya landskap*. Göteborg, SOM-institutet, Göteborgs universitet
- Strid, Jan (1997). Radiolyssnandet i Sverige – från turbulens till stabilitet. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red): *Opinionssamhället*. Göteborg, SOM-institutet. Göteborgs universitet
- Strid, Jan (1998) Radiovanor – en fråga om ålder. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red): *Ljusnande framtid*. Göteborg, SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Wadbring, Ingela & Weibull Lennart (1999). *De nya svenskarna och de svenska massmedierna*. Institutionen för Journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Weibull, Lennart (1983) *Tidningsläsning i Sverige*. Liber. Stockholm

SVENSKARNA OCH INTERNET

ANNIKA BERGSTRÖM

Slutet av den andra årtusendet har en rad nya aktörer dykt upp på mediearenan. Det handlar i stor utsträckning om en sammansmältning av olika kommunikationsteknologier. På massmediesidan är det persondatorn med Internet som framför allt varit på dagordningen. Utvecklingen och spridningen till allmänheten har gått väldigt fort de senaste åren. Många frågar sig vad som egentligen hänt och hur det påverkat oss i olika frågor, vilka möjligheter vi fått och vad dessa har fått för konsekvenser för människor och samhälle.

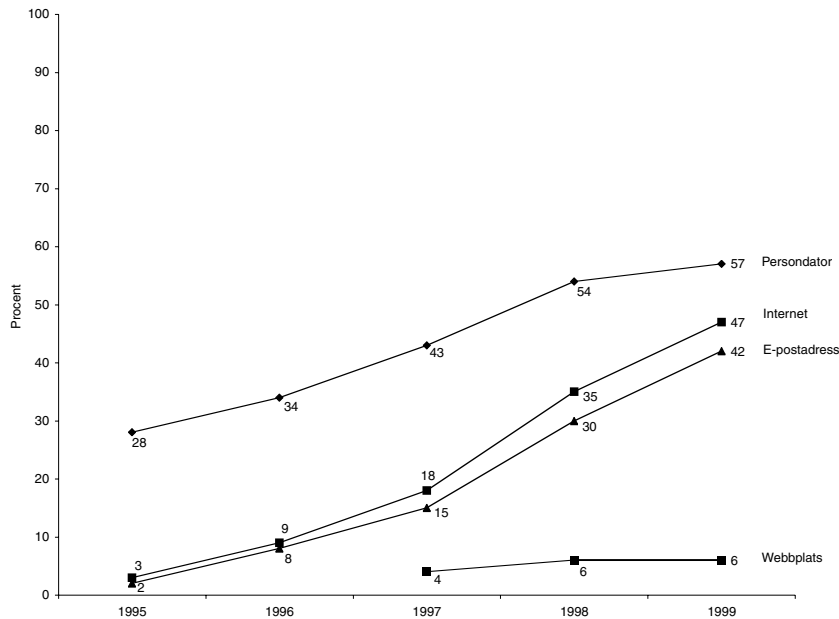
Likt som för andra nya medier har Internetanvändarna i begynnelsen framför allt utgjorts av människor som kommer från den miljön som Internet kommer ifrån – akademiker, forskare, tekniker. Redan på ett tidigt stadium har röster höjts för vikten av att alla får tillgång till den nya teknologin. Viktigt är därför också att ta reda på hur tillgång och användning av supermediet Internet faktiskt utvecklas. Att de närmast involverade kom först är inte speciellt överraskande. Intressant är däremot vad som händer sedan och vad som händer nu när tillgång och användning ökar ytterligare. Frågan är om skillnader jämnas ut eller består. Det här kapitlet beskriver den senaste utvecklingen i svenskarnas Internetvanor¹.

Internets spridning i svenska hushåll

Svenskarnas tillgång till persondator, Internet och attribut till detta ökade markant i slutet av 1990-talet. Ökningen av persondator i hushållen var dock marginell 1999 medan allt fler får Internet som snart finns i de flesta datorhushåll. Vidare har de flesta Internetinnehavarna e-postadress medan intresset för en personlig webbplats har varit, och fortfarande är, begränsat (figur 1).

Tillgången till dator och Internet i hemmen har från starten varit snedfördelad, och skevheten består även 1999. I tabell 1 syns tydligt att ålder har stor betydelse i sammanhanget. Framför allt är det pensionärerna som står vid sidan av de nya kommunikationsteknologierna. Bland pensionärer i datorhushåll är tillgången visserligen högre, men de ligger även där klart efter övriga åldersgrupper. Om man jämför olika sociala grupper ser man att högre tjänstemän ligger klart över, och att arbetare ligger klart under genomsnittet i fråga om dator- och Internettillgång i hemmen. Jämför man enbart datorhushåll är skillnaderna däremot inte så stora mellan olika sociala gruppers Internet- och e-postinnehav.

Figur 1 Tillgång till persondator, Internet, e-post och egen webbplats 1995-1999 (procent av befolkningen)

Tabell 1 Tillgång till några olika medier i olika grupper, hösten 1999 (procent av befolkningen)

Medieteknologi	Alla	Ålder				Social klasstillhörighet			
		15-29	30-49	50-64	65-80	Arb.	Ltj	Htj	Efö
Bland samtliga:									
Persondator	57	71	74	54	13	49	69	82	61
Internet	47	56	64	46	7	40	58	69	53
E-post	42	56	54	39	6	34	51	65	47
Personlig webbplats	6	12	7	3	1	6	5	10	7
Antal svar	3503	751	1202	925	624	1411	826	425	285
Bland persondatorinnehavare:									
Internet	78	75	83	79	52	77	80	80	83
E-post	70	75	70	68	44	66	70	76	75
Personlig webbplats	10	16	9	5	6	10	8	12	12
Antal svar	2004	531	893	500	80	693	571	349	173

Kommentar: sublektiv klass bygger på människors självklassificering efter familjetillhörighet: Arb=arbetarfamilj, Ltj=lägre tjänstemannafamilj, Htj=högre tjänstemanna/akademikerfamilj och Efö=egen företagarfamilj.

Det socialt sneda spridningen av Internet blir ännu tydligare om man relaterar ålder och social position till varandra som i figur 2. Det blir då möjligt att utläsa effekten av respektive faktor – ålder och social klassstillhörighet. Effekterna av social position har mer än halverats bland ungdomar sedan 1995. Bland de äldsta har den varit mer eller mindre konstant. Om man tittar på medelålders har däremot de sociala skillnaderna ökat markant mellan 1995 och 1999. Effekten av ålder ökar framför allt bland arbetare men också något bland högre tjänstemän. Att tillhöra det nya högteknologiska mediasamhället har varit, och förblir en fråga om både ålder och social position då dessa två hänger samman.

Att de äldsta står vid sidan om ett nytt mediefenomen är snarast en regel sett i ett historiskt perspektiv (jfr Rogers, 1995). Videoinnehav bland pensionärer har under lång tid varit lågt, och mobiltelefonutgången ökar förvisso, men inte i någon större utsträckning bland de äldsta (jfr Holmbergs och Weibulls inledande kapitel i föreliggande volym). Mot bakgrund av vad vi vet om pensionärernas intresse att ta till sig nya medieteknologier ligger det nära till hands att tro att deras Internettillgång även fortsättningsvis kommer att vara liten.

Figur 2 Inverkan av social klass och ålder på Internetinnehav i hemmet 1995 och 1999 (procent av befolkningen)

	1995			Effekt av ålder	1999			Effekt av ålder
	15-29 år	40-59 år	65-80 år		15-29 år	40-59 år	65-80 år	
Arbetarfamilj	23	0	1	-22	48	45	1	-47
Högre tjänstemän	57	6	28	-29	63	84	30	-33
Effekt av klass	+34	+6	+27		+15	+39	+29	

Kommentar: Effekten av ålder är ett balansmått mellan innehavet i den yngsta och den äldsta gruppen i respektive social klass.

Svenskarnas Internetanvändning

Tillgången i sig är inte tillräcklig för att förstå vad Internet egentligen betyder för svenskarna, för de svenska medierna mm. Istället bör man fokusera mer på användningen – vem, var och till vad? Tabell 2 visar att andelen svenskar som använder Internet minst någon gång varje vecka fortsätter att öka, även om takten

minskat något. Ökningen är relativt jämn i olika befolkningsgrupper, pensionärer undantagna. Precis som för tillgång står dessa även vid sidan av regelbunden Internetanvändning.

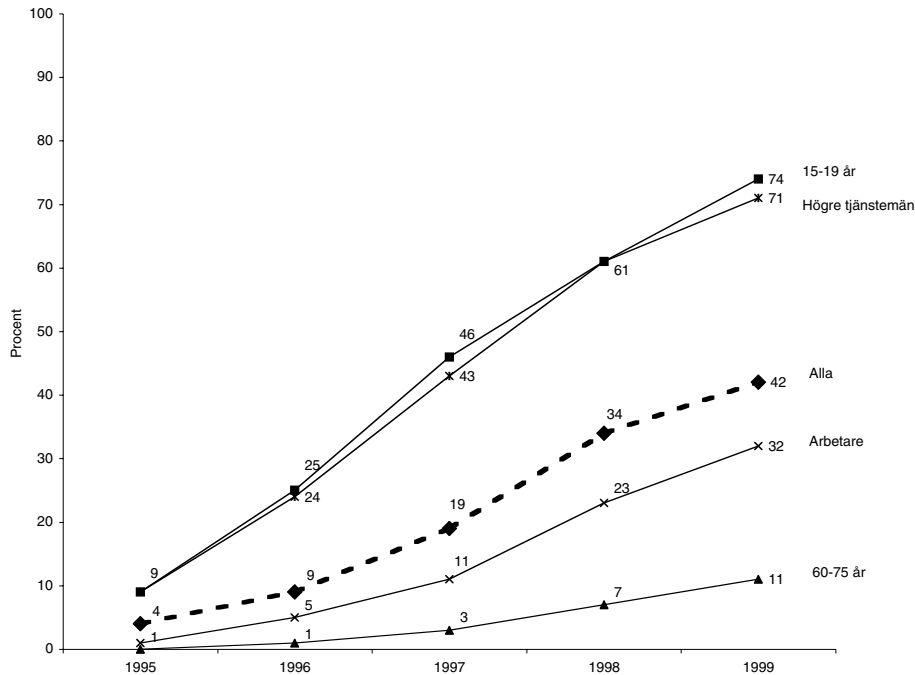
Mönstret liknar överhuvudtaget det som beskrivits ovan: personer under 50 år och personer med hög social status är i högre grad än andra regelbundna Internetanvändare. Skillnaderna mellan olika sociala grupper är större vad gäller regelbunden användning än tillgång. Att inneha betyder inte nödvändigtvis att använda. Samtidigt som andelen regelbundna användare totalt sett ökar, minskar gruppen sällan-användare sakta. Det ligger nära till hands att anta att användandet polariseras: antingen använder man regelbundet eller använder man inte alls.

Tabell 2 Regelbundna Internetanvändare i olika grupper, 1995-1999 (procent av befolkningen)

	Internetanvändning minst någon gång varje vecka				
	1995	1996	1997	1998	1999
Alla	4	9	19	34	42
Män	6	13	25	39	48
Kvinnor	1	6	14	28	35
15-19 år	9	25	46	61	74
20-29 år	6	14	34	52	60
30-39 år	6	12	22	46	55
40-49 år	4	9	19	39	48
50-59 år	3	7	16	29	39
60-75år	0	1	3	7	11
Arbetare	1	5	11	23	32
Lägre tjänstemän	7	10	24	43	50
Högre tjänstemän/akademiker	9	24	43	61	71
Egna företagare	5	10	20	34	46
Antal svar	68	166	336	1195	1459

I figur 3 nedan tydliggörs utvecklingen för regelbundna Internetanvändare i några olika grupper. Andelen regelbundna användare bland de yngsta och bland högre tjänstemän följer varandra över de undersökta åren. Jämfört med den totala befolkningen och med de äldsta samt arbetare ökar gapet. Skillnaderna mellan de äldsta och riksgenomsnittet ökar också. Arbetarna ligger under genomsnittet vad beträffar regelbunden Internetanvändning, men den skillnaden har varit relativt konstant under de mätta åren.

Figur 3 Regelbunden Internetanvändning i olika grupper 1995-1999 (procent)

Liksom för övrig medieanvändning sker inte all Internetanvändning i hemmen. Allt fler svenskar får tillgång på skolor och arbetsplatser samtidigt som tillgången på bibliotek och andra offentliga platser ökar och Internetcaféerna breder ut sig. Tabell 3 visar att hemmet är den vanligaste platsen för Internetanvändning, men att en stor grupp svenskar också använder nätet på andra ställen, framför allt skolor och arbetsplatser. Jämför man istället den tid som läggs på Internetanvändning en genomsnittlig dag visar det sig att tiden för användning på skolor och arbetsplatser är tre gånger så lång som tiden för användning i hemmen (Mediebarometern, 2000).

Det visar sig vidare att Internetanvändarna surfar från fler än en plats – i genomsnitt 1,60 platser. Jämför man med användningen en genomsnittlig dag (Mediebarometern, 2000) är mönstret detsamma: en liten andel använder Internet enbart i hemmen, medan en betydligt större grupp svenskar har flera användningsplatser, då främst arbetsplatsen *och* hemmet.

Tabell 3 Användningsplats för Internet under det gångna året bland samtliga och bland användare i olika grupper, hösten 1999 (procent)

Plats för användning	Hela bef.	De som använt Internet någon gång under året										
		Alla	Kön		Ålder				Social klasstillhörighet			
			Män	Kv	15-29	30-49	50-64	65-80	Arb	Ltj	Htj	Efö
Hemma	45	74	77	71	65	80	75	78	68	76	79	84
Skola/arbete	38	62	61	62	72	54	60	17	48	68	78	62
Annan plats	15	24	25	24	41	14	17	13	26	19	24	26
Antal platser	0,97	1,60	1,63	1,56	1,77	1,54	1,49	1,09	1,42	1,63	1,81	1,71
Antal svar	1800	1059	541	518	340	462	234	23	368	290	176	98

Yngre och personer med hög social position har, vilket visats ovan, allmänt en mer omfattande Internetanvändning. Bland de yngsta är det, till skillnad från genomsnittet, vanligast att använda Internet på någon plats utanför hemmet, medan förhållandet är det omvända i övriga åldersgrupper. Ungdomarna är också en av de grupper som i genomsnitt använder nätet på flest platser – 1,77 platser jämfört med pensionärernas 1,09. Arbetsplatsanvändningen är betydligt mer utbredd i tjänstemannagrupperna än bland arbetarna. Detsamma gäller för hemanvändningen, men här är skillnaderna mindre.

Nästa steg blir att titta på privat respektive yrkesmässig användning i hemmen och på andra platser. Tabell 4 visar att den privata användningen dominerar både i hemmen och på arbetsplatserna. Det är 72 procent som använder Internet för privat bruk i hemmen och nästan lika många – 68 procent – som använder för privat bruk på skolor och arbetsplatser. Resultaten ligger i linje med Mediebarometern (2000), där den privata användningen en genomsnittlig dag är relativt hög även på skolor och arbetsplatser.

Den yrkesmässiga nätanvändningen i hemmen är jämförelsevis låg – 26 procent av de Internetanvändande svenskarna ägnar sig åt detta. Arbetsplatsanvändningen på skolor och arbetsplatser ligger på 54 procent – anmärkningsvärt nog lägre än den privata användningen på samma platser. Man bör tillägga att vi i det här sammanhanget inte vet något om användningstiden på respektive plats eller vad personerna faktiskt använder Internet till.

Bland personer i yrkesför ålder och bland framför allt tjänstemän är dock yrkesanvändningen vanligare än den privata på skolor och arbetsplatser. När det gäller yrkesanvändning i hemmen är denna främst utbredd bland högre tjänstemän och egenföretagare.

Tabell 4 *Plats för Internetanvändning efter användningens inriktning i olika grupper, hösten 1999 (procent av dem som använt Internet senaste året)*

	Alla		Ålder 15-29		30-49		50-64		65-80	
	Priv	Arb	Priv	Arb	Priv	Arb	Priv	Arb	Priv	Arb
Hemma	72	26	63	31	77	24	79	26	74	13
Skola/arbete	68	54	52	62	34	49	29	55	13	9
Annan plats	20	10	37	16	14	7	10	7	9	4
Antal svar	1059		340		462		234		23	

	Social klasstillhörighet		Ltj		Htj		Efö	
	Arb	Priv	Arb	Priv	Arb	Priv	Arb	Priv
Hemma	67	17	73	24	78	39	76	37
Skola/arbete	31	38	37	61	51	74	40	57
Annan plats	25	8	14	9	20	15	19	11
Antal svar	368		290		176		98	

Kommentar: Antalet svarande är detsamma för privat- och arbetsanvändning i respektive grupp. Priv=användning för privata ändamål, Arb=användning för förvärvs- eller skolarbete

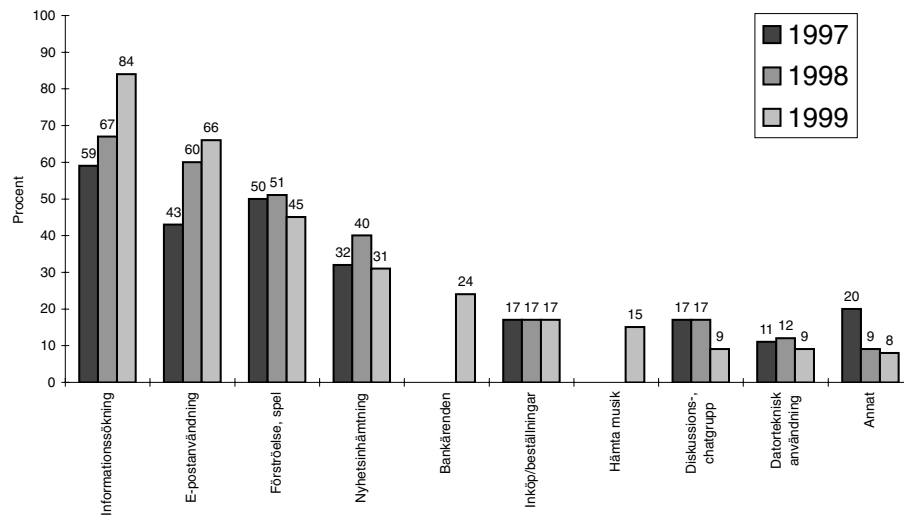
Resultaten visar på ett mönster där tillgången till Internet utanför hemmet får stor betydelse för användningen. De grupper som har tillgång på skolor och arbetsplatser är också de grupper som i tabell 2 ovan visade sig vara frekventa användare i högre grad än andra. Trots att tillgången i hemmen stadigt ökar i olika samhällsgrupper, är det fortfarande de personer som finns i datorintensiva organisationer som framför allt använder Internet på olika platser och i olika generella syften.

Varför Internet?

Nu vet vi vem som har tillgång till Internet och vem som använder det. Följdfrågan blir då vad nätet används till. Det finns ett i det närmaste obegränsat utbud av information, nyheter, spel, chatgrupper, mer och mindre provocerande bilder och uppfattningar, sökmöjligheter, olika tjänstemöjligheter sida vid sida i cybervärlden. För att förstå vilken betydelse Internet skulle kunna få för människorna, för samhället och för andra medier är det av oerhörd vikt att se vem som gör vad på nätet.

Figur 4 visar på de huvudsakliga syften som Internetanvändarna har med sin Internetanvändning. Informationssökning är klart vanligast, och e-post-användningen är också utbredd. Dessa båda användningsområden har också ökat markant sedan 1997. Nöjes- och nyhetsanvändning är relativt utbredda, men minskar nu i den totala gruppen användare. Bankärenden mättes för första gången hösten 1999, och en fjärdedel av användarna utför sådana på nätet. Andra syften är väldigt lite utbredda och några minskar dessutom jämfört med tidigare år. Resultaten bekräftas i Mediebarometern (2000) där användningen en genomsnittlig dag i grova drag liknar de vanor som kommer fram i SOM-undersökningen.

Figur 4 Syften med den privata Internetanvändningen 1997-1999 (procent av dem som använt Internet senaste året)

Kommentar: Alternativet bankärenden fanns inte med i 1997 och 1998 års SOM-undersökning.

Man ser nu att de tidigare mönstren håller på att ändras. Samtidigt som gruppen Internetanvändare ökar, ändras sammansättningen i gruppen och därmed också användningen totalt sett. Det är också känt att användningen ändrar karaktär ju längre man varit ansluten – från planlöst surfande under relativt lång tid till mer målinriktad och specifik sökning under en mer begränsad tid (Dahlén, 1997; Christiansen, 1996). Så länge utbredningen fortsätter, kommer vi också att se förändringar i allmänna användningsmönster.

Precis som för annan medieanvändning skiljer sig användningen av Internet när man jämför olika grupper (tabell 5). Män och kvinnor har likartad användning så när som på bankärenden, vilka det är männen som sköter, åtminstone på Internet. Det är vidare personer i yrkesför ålder, tjänstemän och egenföretagare som framför allt har anammat möjligheten till bankärenden via nätet. Intressant att notera är att samtidigt som e-handeln ökar och det diskuteras mer och mer kring annonser på Internet, säkerhet beträffande transaktioner, ökningen av antalet besök på shoppingplatser, så ökar inte svenskarnas benägenhet att göra inköp via Internet. Det kan till och med ifrågasättas om det finns någon e-handel om vi ser det i ett konsumentperspektiv.

Tabell 5 Syften med den privata Internetanvändningen i olika grupper, hösten 1999 (procent av dem som använt Internet senaste året)

Plats för användning	Alla	Kön		Ålder				Social klasstillhörighet			
		Män	Kv	15-29	30-49	50-64	65-80	Arb	Ltj	Htj	Efö
<i>Information:</i>											
Info.sökning	84	84	83	83	85	83	78	79	88	88	79
Nyhetsinhämtning	31	37	26	31	31	32	35	30	36	36	21
<i>Nöjesanvändning:</i>											
Förströelse, spel	45	46	43	65	43	22	26	57	36	36	33
Hämta musik	15	19	11	24	11	8	9	19	11	11	13
<i>Kommunikation:</i>											
E-postanvändning	66	66	65	72	63	63	52	60	63	74	76
Diskussions/ chat-grupp	9	9	10	18	7	2	0	12	4	7	13
<i>Service:</i>											
Inköp/beställningar	17	19	14	18	18	13	9	16	16	20	14
Bankärenden	24	31	16	15	28	28	22	17	27	30	35
<i>Datorteknisk anv./ göra hemsidor</i>											
	9	13	5	15	6	6	17	8	8	7	12
<i>Annat</i>	8	7	8	7	8	7	13	7	7	7	10
Antal svar	1059	547	518	340	462	234	23	368	290	176	98

Kommentar: Det begränsade antalet svarspersoner i åldersgruppen 65-80 gör svaren mycket osäkra.

Informationssökning och nyhetsinhämtning förekommer i ungefär lika stor utsträckning i alla befolkningsgrupper. Även e-postanvändning är något som Internetanvändare ägnar sig åt tämligen oberoende av ålder och social status.

Stora skillnader finns däremot när man tittar på nöjesanvändning och chat. Där är det framför allt ungdomarna som dominerar, men man ser också en liten övervikt för arbetare. Jämfört över tid har det skett utjämnningar när det gäller vad man använder Internet till. Den enda skillnaden som egentligen kvarstår tydligt är just nöjesklyftan mellan unga och äldre.

Ytterligare en intressant jämförelse är den mellan vilka syften frekventa och mindre frekventa användare har. Vad beträffar nöje och informationssökning spelar det ingen större roll om man använder Internet ofta eller sällan. Däremot är skillnaderna stora för e-post och nyhetshämtning. Det ligger i dessa användningssområdets natur att man utnyttjar dem ofta – de förutsätter snabbhet och framför allt uppdatering. Bankärenden på Internet görs oftare bland frekventa användare, medan skillnaderna är marginella för de användningssyften som inte är så utbredda.

Ett försök att klassificera Internetanvändningen i medierelaterade syften och övriga visar att olika typer av användning är mycket utbredd i olika grupper. I stort sett alla Internetanvändare ägnar sig åt medierelaterad, men också åt annan användning, och skillnaderna mellan olika befolkningsgrupper är i det avseendet mycket små.

Tidigare har skillnaderna mellan olika gruppers användningssyften varit större än skillnaderna i tillgång. Nu verkar det som om den trenden vänder, som om allt fler Internetanvändare ägnar sig åt samma sak, något som också amerikansk forskning funnit (Nie och Erbing, 2000). Man måste naturligtvis hålla i minnet att undersökningen inte mäter vilken typ av nyheter eller information som används, och att detta kan skilja sig mellan olika grupper. Samtidigt som allt fler grupper sällar sig till användarskaran – grupper som borde föra med sig nöjesintresse – minskar nöjesanvändning på nätet. Är det kanske så att nätet trots allt lämpar sig bäst för mer specifik användning som att skriva brev och söka information?

Internets påverkan på andra medier

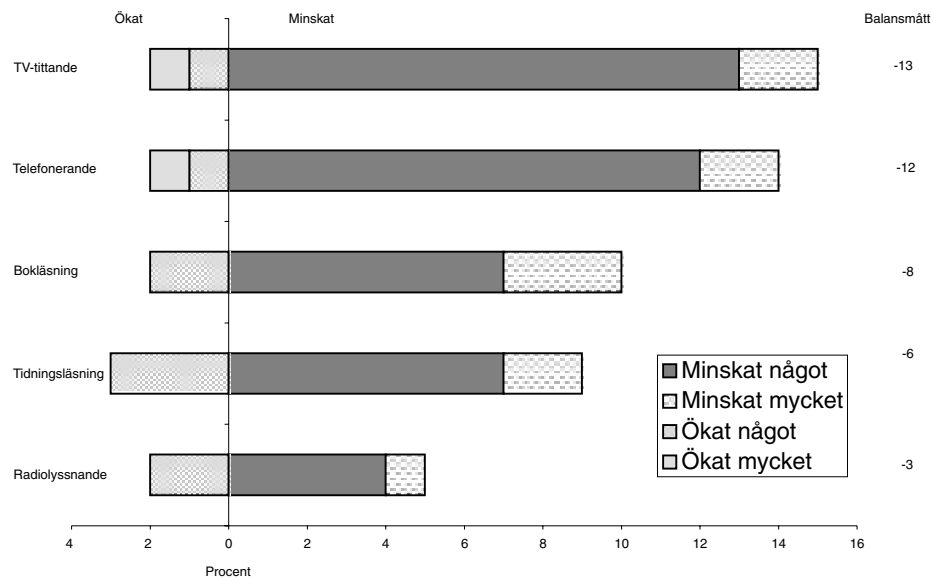
Internets påverkan på annan mediekonsumtion har i slutet av 1990-talet varit mycket liten. Olyckskorparna har spått TVs och dagstidningars död medan andra talat om konvergens där Internet smälter samman med andra medier (jfr Stipp, 2000).

Resultat från studier i frågan har pekat i lite olika riktningar. I USA har man vid olika tillfällen funnit att TV-tittandet har minskat bland Internetanvändarna (jfr Stipp, 1998). Förra årets SOM-undersökning fann istället att dagstidningsläsningen hade minskat. Olika metoder i kombination med en växande användarskara ger spretande resultat. Trots detta kan man ändå konstatera att tendensen är en minskning, om än liten, för annan medieanvändning.

I 1999 års SOM-undersökning har svenskarna fått ta ställning till om Internetanvändning påverkat användningen av några olika medier. I figur 5 ser man att

flera medier har minskat till förmån för Internet, men att det inte handlar om några stora minskningar. Det är framför allt TV-tittande och telefonerande som minskat. Liknande resultat fann man vid motsvarande tidpunkt i USA (Nie och Erbing, 2000).

Figur 5 Uppgiven förändrad användning av några olika medier som en följd av Internetanvändning, hösten 1999 (procent av dem som använt Internet senaste året)

Om man jämför den tid Internetanvändare lägger på annan mediekonsumtion med genomsnittssvenskens konsumtion, bekräftas dessa resultat. Internetanvändare har lägre konsumtionstid för bland annat TV och radio än vad svensken i allmänhet har (Mediebarometern, 2000).

Det ter sig fullt rimligt att minskningen i första hand sker bland de medier som inte låter sig användas samtidigt som Internet, t.ex TV, böcker och tidningar, liksom telefonerande eftersom Internet och telefon går på samma linje i många hushåll. En amerikansk studie kring användning av Internet över dygnets timmar visar att användningen i hemmen sker vid ungefär samma tidpunkter som prime time för TV – mellan klockan 19-22 (Stipp, 2000). Detta utgör ytterligare en förklaring till varför just TV-tittande bör känna av konkurrensen från den nya teknologin.

Ett annat perspektiv får man dock när man jämför regelbundna Internetanvändare med dem som använder nätet mer sällan. För TV och telefon är skillnaden stor mellan dessa båda grupper: det är nästan uteslutande de som använder

Internet en eller flera gånger varje vecka som angett att de minskat konsumtionen av TV och telefon. Vad gäller konsumtionen av böcker och radio är skillnaderna mellan regelbundna och mindre regelbundna användare marginell, och för dagstidningar någonstans mittemellan.

Om man jämför olika befolkningsgruppers upplevda förändringar i traditionell medieanvändning (tabell 6) kan man konstatera att minskningen skiljer sig relativt lite mellan olika åldersgrupper, medan det i olika sociala grupper finns större skillnader, framför allt vad gäller TV-tittande och telefonerande. Minskningen är i det närmaste dubbelt så stor bland högre tjänstemän som i övriga sociala grupper. Detta ligger helt i linje med användningsmönstren som redovisats ovan, där högre tjänstemän i högre grad än andra är frekventa Internet- och e-postanvändare.

Tabell 6 *Internetanvändningens upplevda minskan av annan medieanvändning, olika grupper, hösten 1999 (procent av dem som använt Internet senaste året)*

	Alla	Ålder				Social klasstillhörighet			
		15-29	30-49	50-64	65-80	Arb	Ltj	Htj	Efö
TV-tittande	15	15	16	15	17	14	12	22	13
Telefonerande	14	17	14	12	4	11	13	25	15
Bokläsning	10	13	8	11	4	12	9	8	10
Tidningsläsning	9	10	9	7	17	8	11	9	7
Radiolyssnande	5	6	5	6	0	6	4	6	2
Antal svar	1059	340	462	234	23	368	290	176	98

Samtidigt som Internet breder ut sig och användningen ökar, minskar alltså inte användningen av traditionella medier nämnvärt, trots att dygnet inte förlängts med det ökande medieutbudet. En förklaring till detta är naturligtvis att en stor del av Internetanvändningen sker på skolor och arbetsplatser, och därmed inte utgör så stor konkurrens till annan medieanvändning. Undantag har visat sig vara de tunga Internetanvändarna som rimligen måste ta tid någonstans ifrån för att ägna sig åt nätet.

Svenskarna och Internet

Svenskarna är på väg att bli ett uppkopplat folk. Vi ligger i det avseendet på samma nivå som USA och före många av industrivärldens övriga länder. Ökningstakten har avtagit något 1999 jämfört med tidigare år. Vi går nu mot Internet i

var mans personator, och mot e-post hos varje Internetanvändare. Ökningen är likartad i olika befolkningsgrupper men de skillnader som har kännetecknat Internetförhåvanden sedan spridningen tog fart, kvarstår.

Framför allt blir skillnaderna mellan pensionärer och övriga åldersgrupper allt större. Det är inte längre bara ungdomar som kopplar upp sig, utan snarast personer i yrkesverksam ålder. Det visar sig att även andra grupper som står utanför arbetsmarknaden och grupper i mindre teknikintensiva branscher också i hög grad står utanför Internetvärlden. Om det är viktigt att delta i denna värld är detta ett problem.

Bland personer som har tillgång till Internet är skillnaderna i användning inte så stora mellan olika grupper. Det råder större jämlikhet i användningen än i tillgången. De skillnader som tidigare funnits beträffande olika syften i användningen kvarstår förvisso, men är i år mindre än vad de tidigare varit. Fortfarande kan man skönja en informationsgrupp och en nöjesgrupp som liknar motsvarande grupper i traditionell medieanvändning. Den allmänna tendensen är dock att allt fler Internetanvändare vänder sig till de informations- och tjänsteinriktade funktioner på Internet och nöjesanvändningen får stryka på foten.

Håller Internet på att utvecklas till en informationskanal? Och visar det sig att de flesta användare informerar sig i första hand? Och innebär det i förlängningen att alla svenskar skulle kunna informera sig den vägen? Är vi kanske tillbaka i ruta ett, där det är befogat att förorda Internet åt alla? Eller finns informationen på nätet också tillgänglig i annan form för dem som väljer att inte koppla upp sig?

Fortfarande när Internet finns hos närmare hälften av svenskarna, är frågetecknen många. Än har vi inte sett till den revolution som ibland figurerat i den allmänna debatten. Många klarar sig alldeles utmärkt utan Internet, och våra traditionella medier – TV, radio, dagspress – finns kvar i det närmaste oförändrade. Har Internet någon större betydelse i mediasammanhang och i så fall för vem och på vilket sätt? Vi måste luta oss mot framtiden ännu ett tag för att få svar på de frågorna.

Noter

- 1 Kapitlet är en uppdatering och vidareutveckling av Internetkapitel i tidigare SOM-böcker. Se t.ex Bergström och Weibull (1998; 1999)
- 2 SOM-undersökningen och Mediebarometern (2000) skiljer sig något vad beträffar uppgiften om personatorinnehav i hushållen. Siffrorna är 57 respektive 63 procent.

Referenser

- Bergström, Annika och Weibull, Lennart (1998) Internet – för alla?, i Holmberg, Sören och Weibull, Lennart *Opinionssamhället*, SOM-rapport nr 20. SOM-institutet, Göteborgs universitet
- Bergström, Annika och Weibull, Lennart (1999) Internet som massmedium. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Ljusnande framtid*, Göteborg: SOM-rapport nr 22, SOM-institutet, Göteborgs universitet
- Christiansen, Birgitte (1996) *IT-brug i hverdagslivet. En kvalitativ interviewundersøgelse om ti menneskers computer- og Internetbrug i privatsfären*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet, arbetsrapport nr 66
- Dahlén, Micael (1997) Navigating the Never-Ending Unknown – Cruising the Web, i Dholakia, Kruse, Fortin (red) *Harnessing the Power of IT in the New Information Age*, COTIM97 Proceedings
- Mediebarometern 1999 (2000) Nordicom-Sverige, Göteborgs universitet
- Nie, Norman H och Erbing, Lutz (2000) *Internet and Society. A Preliminary Report*. Stanford, Stanford University for the Quantitative Study of Society
- Rogers, Everett M (1995) *Diffusion of innovations*. New York, Free Press
- Stipp, Horst (1998) Wird der Computer die traditionellen Medien ersetzen? I *Media Perspektiven* nr 2
- Stipp, Horst (2000) Nutzung alter und neuer Medien in den USA I *Media Perspektiven* nr 3

KONSERVATISM ELLER FÖRUTSEENDE: OM SYNEN PÅ PAPPERSTIDNINGEN I DEN NYA IT-VÄRLDEN

LOWE HEDMAN¹

Sverige är ett av de länder där dagstidningar har ett mycket starkt fäste. Sverige ligger på fjärde plats i världen när det gäller konsumtion av dagstidningar i genomsnitt och per person. Samtidigt har Sverige på senare år alltmer kommit att framstå som en framträdande IT-nation. Det är framför allt den relativt omfattande spridningen av datorer, uppkopplingar till Internet, utnyttjandegraden av Internet och World Wide Web (WWW) och mobiltelefoner som är en del av förklaringen till detta. I många rankinglistor framtagna av olika konsultföretag, som är ute efter att mäta "temperaturen" på IT-nivån i skilda länder, hamnar Sverige om inte alltid överst på listan så i varje fall högt upp. Sveriges ställning i det här avseende har bl a givit upphov till flera artiklar i framträdande internationella ekonomiska tidskrifter som Business Week, Fortune, Wall Street Journal, m fl.

Det är i krocken mellan den gamla tidningskulturen och det nya IT-samhället den här artikeln skall ses. På grund av den ökade globaliseringen inom medieindustrin, homogeniseringen av den europeiska reklam- och mediemarknaden, avregleringen av tele- och medieindustrin, digitaliseringen av mediemarknaden och den konvergens mellan medier och industrier som detta för med sig samt nya tekniker som ger oss ökad bandbredd kommer vi att få uppleva stora förändringar på medieområdet (se Hedman, 2000a; Hvitfelt, 2000).

Syftet med denna artikel är att diskutera papperstidningens roll mot bakgrund av Internetutvecklingen. Tyngdpunkten ligger på att belysa hur allmänheten faktiskt förhåller sig till Internet, framför allt till läsningen av tidningar och andra nyhetstjänster på nätet. Dessutom diskuteras vilka förändringar som blivit konsekvensen av den ökade Internetanvändningen. Först redovisas dock några statistiska uppgifter om spridningen av tekniska förutsättningar för att kunna utnyttja Internet och förändringstakten hos dessa.

Tillgång till IT-utrustning

En förutsättning för att kunna ta del av elektroniskt publicerat material, oavsett om det är nättidningar eller andra informationskällor, är självfallet tillgången till en dator och en Internetuppkoppling (se Sören Holmbergs och Lennart Weibulls inledande artikel och Annika Bergströms artikel i denna volym). Ett exempel på regionala skillnader kan visas av en undersökning gjord i Uppsala vid ungefär

samma tidpunkt som den riksrepresentativa SOM-studien. Frågeställningen i de båda undersökningarna var identisk och uppgifterna kan även fungera som en påminnelse om de faktiska förutsättningarna för nättidningsverksamheten.

Skillnaderna mellan Uppsalaborna och landets befolkning som helhet är med tre undantag marginella. Innehavet av datorer är ungefär detsamma. Nästan sex av tio hushåll innehar en dator. Den första skillnaden består i att det är betydligt färre bland allmänheten som har tillgång till Internetuppkoppling i hemmet än vad det är i Uppsala, 47 procent mot 57 procent. I Uppsala har nästan vartenda hushåll med dator en uppkoppling mot Internet, vilket bara gäller åtta av tio hushåll i hela landet. Bland annat därför är det faktiska utnyttjandet av Internet betydligt mer omfattande i Uppsala (77 % surfade på nätet det senaste året) än i landet som helhet (59 %). Den höga andelen högutbildande och studenter i Uppsala bidrar självfallet också till det förhållandevis stora intresset för Internet (Hedman, 1999a).

Tabell 1 Tillgång till persondator, Internetuppkoppling, e-postadress och personlig hemsida bland befolkningen 15-79 år, 1995-1999 (procent)

	1995	1996	1997	1998	1999
Persondator	28	34	43	54	57
Förändring i procent		+21	+26	+26	+6
Internetuppkoppling	3	9	18	35	47
Förändring i procent		+200	+100	+94	+34
E-postadress	2	8	15	30	42
Förändring i procent		+300	+88	+100	+40
Personlig hemsida	-	-	4	6	6
Förändring i procent				+50	0
Antal svar	1777	1779	1754	3561	3503

Källa: Bergström, 1999.

Den andra skillnaden är att andelen hushåll uppkopplade till ett kabel-TV-nät i Uppsala är högre än i övriga delar av landet. Å andra sidan – och det är den tredje skillnaden – är penetrationen av parabolantenner betydligt högre i riket än vad det är i Uppsala, 23 procent mot 17 procent. Kabelnäten kan användas för en snabbare uppkoppling till Internet än via vanliga modem, vilket också kan vara en förklaring till skillnader mellan Uppsala och riket som helhet.

En intressant iakttagelse i den riksrepresentativa studien är att spridningen av antalet datorer och uppkopplingar till Internet mellan 1998 och 1999 inte har

gått lika fort som tidigare. Tillväxten av datorer är bara sex procent i jämförelse med cirka 25 procent de senaste tre åren (se tabell 1). Även ökningen av antalet anslutningar till Internet är lägre 1999 än tidigare. Här noterar vi en tillväxt på en tredjedel, mot en fördubbling de två föregående åren. Inte heller ökar andelen som skaffar sig en e-postadress lika snabbt som tidigare. Det är troligt att vi får räkna med en lägre tillväxt under ett antal år tills vi når en hushållspenetration kring 70-75 procent. Det är nog den maximala täckningen med den teknik som står till buds i dag. Introduceras Internet via exempelvis TV-apparaten kan dock situationen bli en annan.

Samtidigt kan vi konstatera att den regelbundna användningen av Internet ökar. Det betyder att Internet börjar bli ett medium som de, som har tillgång till det, börjar acceptera och använda till flera tjänster än vad man från början gjorde.

Attityderna till papperstidningar respektive nättidningar

Inledningsvis behandlas inställningen till Internet mer generellt, därefter attityderna till papperstidningar respektive nättidningar. Internet och World Wide Web (WWW), som socialt fenomen, har funnits tillgängligt för en bredare allmänhet i Sverige sedan fem, sex år tillbaka. Alla i samhället har dock inte haft anledning eller tillfälle att utnyttja Internet, men massmedierna har under denna tid riktat stor uppmärksamhet mot IT-samhället generellt och Internet speciellt, varför begreppet Internet knappast kan vara okänt.

Vad har då allmänheten för inställning till företeelsen Internet? I tabell 2 har vi valt att redovisa andelen som i någon mening kan sägas vara positivt inställd till Internet. Generellt har svenska folket en positiv attityd till Internet. Nästan hälften tycker att Internet är nödvändigt för att hänga med i utvecklingen, få tycker att det i första hand är ett nöje för ungdomar och många tycker inte längre att Internet är komplicerat. Det betyder dock inte att det inte finns stora grupper som är tveksamma. En tredjedel tycker exempelvis inte att Internet är något man måste ha i sitt hem för att hänga med. En fråga, där vi kan notera en intressant svarsfördelning, är om barn som har tillgång till Internet lyckas bättre i skolan eller inte. Ungefär en tredjedel tror att det förhåller sig på det sättet, en tredjedel har den motsatta uppfattningen och den sista tredjedelen är tveksamma. Män, äldre och högre tjänstemän tror i större utsträckning än andra grupper på att Internet har betydelse i det sammanhanget.

När det gäller inställningen till Internet som informationsmedium är inställningen inte lika positiv. Det är visserligen hälften av de tillfrågade som tar avstånd från påståendet att Internet är överskattat som medium för att söka information och nästan hälften som tycker att Internet ger bättre och snabbare information än andra medier (se tabell 3), men när vi kommer in på mer specifika frågor kring Internets relationer till andra medier minskar andelen positiva radi-

kalt. Det är till exempel fler som inte tror att Internet på sikt kommer att ersätta post och telefon än vad det är som tror att så kommer att bli fallet, 42 mot 37 procent.

Tabell 2 *Andelen som är positiva till Internet i olika ålders-, utbildnings- och sociala grupper (procent av dem som använt Internet det senaste året)*

Användning	Alla	Ålder				Utbildning			Social klasstillhörighet				
		15-29	30-49	50-64	65-80	Låg	Medel	Hög	Arb	Jbr	Ltj	Htj	Efö
Internet är någonting man måste ha i sitt hem för att hänga med i utvecklingen. 1)	46	36	51	48	52	45	43	49	38	100	49	58	56
Barn som har tillgång till Internet lyckas bättre i skolan. 1)	35	27	35	47	39	36	35	34	29	50	36	51	34
Internet är i första hand ett nöje för ungdomar. 2)	69	68	70	65	70	63	67	76	65	50	73	71	64
Internet är ännu så länge alltför komplicerat. 2)	59	66	57	54	39	50	63	65	55	100	58	61	51
Antal svar	1058	339	462	234	23	374	305	369	320	2	271	161	36

Kommentar: Social klasstillhörighet avser en fråga där svarspersonerna själva får bedöma sin socio-ekonomiska status; förkortningarna följande: Arb = arbetarfamilj, Jbr = jordbrukarfamilj, Ltj = lägre tjänsteman, Htj = högre tjänsteman/akademiker, Efö = egen företagare. Antalet personer över 65 år och antalet jordbrukare är få, varför uppgifterna skall tolkas med viss försiktighet.

1) Andelen avser de som instämmer i respektive påstående, dvs de som på en skala från 0 till 10 svarat 6-10.

2) Andelen avser de som tar avstånd från respektive påstående, dvs de som på en skala från 0 till 10 svarat 0-4.

Allmänheten ger papperstidningarna ett mycket starkt stöd i förhållande till Internet. Det är bara knappt två av tio som instämmer i att den som har Internet inte behöver ha någon prenumeration på en dagstidning. Det intressanta med motståndet är att det är så tydligt markerat. Så många som en tredjedel ställer sig längst ut på ytterkanten på en elvgradig skala när de tar ställning till det här påståendet. Ungefär så ser fördelningen ut även för påståendet att tidningar inom en tioårsperiod kommer att förmedlas över Internet. Sju av tio anser inte det och drygt en tredjedel av samtliga ställer sig längst ut på skalan. Den mest extrema svarsfördelningen får vi för påståendet att Internet aldrig kan ersätta känslan av att bläddra i en papperstidning eller bok. Hela 62 procent instämmer absolut i

detta och 82 procent instämmer totalt sett. Det är knappt en av tio som tar avstånd från påståendet. En majoritet tror inte heller att man får ut mer av nyheter och information genom Internet än genom vanliga tidningar.

Tabell 3 Andelen som är positiva till Internet i olika ålders-, utbildnings- och sociala grupper (procent av dem som använt Internet det senaste året)

Användning	Alla	Ålder				Utbildning			Social klasstillhörighet				
		15-29	30-49	50-64	65-80	Låg	Medel	Hög	Arb	Jbr	Ltj	Htj	Efö
Internet är överskattat som medium för att söka information. 2)	50	51	54	45	30	52	48	52	49	0	52	58	40
Internet kommer på sikt att ersätta post och telefon. 1)	37	36	38	36	35	35	39	38	35	0	36	45	33
Den som har Internet behöver inte ha någon dagstidningsprenumeration. 1)	18	21	19	13	9	19	17	17	21	0	16	18	14
Inom en tioårsperiod kommer tidningar att förmedlas över Internet och dagstidningar på papper att försvinna. 1)	17	16	19	14	9	19	17	14	17	0	16	19	13
Internet ger både bättre och snabbare information än andra medier. 1)	45	48	44	42	39	48	46	41	46	50	44	45	39
Om Internettidningar kunde presenteras på sladdlösa, medtagbara skärmar, skulle jag vara beredd att överge papperstidningen. 1)	15	19	15	7	13	16	17	12	12	0	12	17	14
En svaghet med Internet är att det innehåller för få lokala annonser. 2)	33	36	32	30	39	27	32	39	28	0	31	44	37
Man får ut mer av nyheter och information genom Internet än genom vanliga tidningar. 1)	18	18	18	15	17	20	15	17	19	0	13	14	19
Internet kan aldrig ersätta känslan av att bläddra i en papperstidning eller en bok. 2)	8	11	8	6	0	9	9	7	8	0	3	13	9
Antal svar	1058	339	462	234	23	374	305	369	320	2	271	161	70

Kommentar: Antalet personer över 65 år och antalet jordbrukare är få, varför uppgifterna skall bedömas med viss försiktighet.

1) Andelen avser de som instämmer i respektive påstående, dvs de som på en skala från 0 till 10 svarat 6-10.

2) Andelen avser de som tar avstånd från respektive påstående, dvs de som på en skala från 0 till 10 svarat 0-4.

I april 2000 visade IBM för första gången i Sverige en tidning med sidor av elektroniskt papper. Enligt IBMs faktabeskrivning av produkten är fördelen att den "Keeps the subjective qualities and feel of newspapers today, while providing new capabilities" (Fact Sheet: IBM Electronic Newspaper). Skulle detta kunna vara ett alternativ till papperstidningen? Knappast, om vi frågar allmänheten. Det är bara var sjätte svensk som skulle vara beredd att överge papperstidningen om Internettidningar kunde presenteras på sladdlösa, medtagbara skärmar. Motståndet mot allt som konkurrerar med papperstidningen är stort. Nästan tre fjärdedelar (72 %) säger nej till ett sådant alternativ och nästan hälften (48 %) ställer sig längst ut på den elvagrada skalans.

Vilka grupper är mest positiva respektive negativa till de olika typerna av tidningar? Unga, högutbildade och högre tjänstemän är generellt mer positiva till nättidningar än andra. En hypotes om att de tre grupperna i större utsträckning än andra tror att Internet kommer att ersätta andra medier stämmer, trots allt, inte riktigt. I vissa fall är det de något äldre (30-49 år), de lågutbildade och arbetare som i större utsträckning än de uppräknade grupperna tror på detta. När det gäller just dessa frågor är det dock bristen på skillnader mellan grupperna som är intressant.

Läsning av nyheter och annan information på nätet

Sedan 1994 har det funnits svenska dagstidningar på Internet. Ett sjuttioaltdags-tidningar lägger i dag ut hela eller delar av sitt utbud i papperstidningen på nätet. En del tidningar producerar eget material till den elektroniska varianten och andra flyttar över mer eller mindre samma artiklar till nätet. En del tidningar har en stor, från papperstidningen, skild redaktion för Internettidningen, medan andra integrerar den elektroniska verksamheten med den för papperstidningen. Variationerna är stora i papperstidningsföretagens satsning på elektronik. Det speglar sannolikt företagsledningarnas olika syn på framtiden (se Verhoeff, 1998; Alström, 2000; Lindskog, 2000).

1999 var det sex av tio av de som använt Internet under det senaste året som läste dagstidningar på nätet. Omräknat till hela befolkningen betyder det en tredjedel av svenska folket. Det är dock bara hälften som läser något så när regelbundet. De flesta läser mer sällan än en gång i veckan. Det betyder att cirka var sjätte svensk läser tidningar på nätet åtminstone någon gång i veckan.

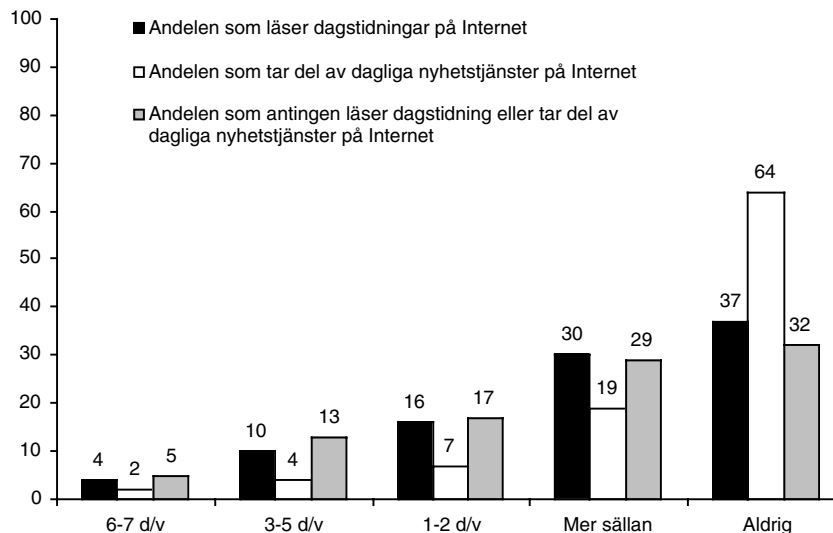
Många talar om att utvecklingen på Internet går mycket snabbt och att förändringarna är stora. Tittar vi på tidningsläsningen, både av papperstidningen (se Anders Lithners kapitel i denna bok) och nätvarianterna, har nästan ingenting hänt sedan ett år tillbaka när förra undersökningen gjordes. Eftersom det har gått ytterligare ett år under vilket vanan att läsa tidningar på nätet skulle ha kunnat utvecklats bland dem som redan var nättidningsläsare och nya läsare skulle ha kunnat strömma till, borde andelen ha ökat rätt väsentligt. Så är alltså inte fallet. Det finns en svag tillväxt av antalet läsare av de elektroniska tidningarna, men

skillnaden mellan 1998 och 1999 är inte signifikant. Det är fortfarande bara fyra – förra året tre – procent som säger sig läsa dagstidningar på nätet så gott som varje dag (se figur 1). Den största skillnaden är att det är fler som har kommit i kontakt med nättidningarna. 1999 är det drygt en tredjedel som säger sig aldrig ha läst en nättidning, medan den andelen nästan var hälften (45 %) ett år tidigare (Hedman, 1999b).

Nu är det inte bara dagstidningar som lägger ut nyheter och annan information på nätet, utan de har fått konkurrens av många andra aktörer. De flesta är sådana som redan är verksamma inom nyhetsbranschen. Det är såväl radio- som TV-bolag. Andra aktörer, som portaler av typen Torget, Passagen, Spray, Everyday, etc, tillhandahåller också nyheter och annan information över nätet. Ungefär en tredjedel (32 %) av Internetanvändarna har utnyttjat sådana nyhetstjänster. Även när det gäller den här typen av tjänst, är det relativt få, drygt en av tio (13 %), som använder den regelbundet, dvs minst en gång i veckan.

I stort sett är det samma personer (90 procents överensstämmelse) som tar del av andra nyhetstjänster som läser tidningar på nätet. Det betyder att den totala andelen som regelbundet utnyttjar Internet för nyheter och information ändå inte uppgår till mer än en tredjedel (35 %) av Internetanvändarna. Det betyder cirka en av fem svenskar i vuxen ålder.

Figur 1 *Andelar som i olika utsträckning läser dagstidning eller tar del av dagliga nyhetstjänster på Internet, hösten 1999 (procent av dem som använt Internet det senaste året)**

Kommentar: *4 procent har avstått från att svara på hela frågan. Antal svar: 1059.

Vilka är det då som tar del av dagstidningar och andra nyhetstjänster på nätet? Det är stora skillnader mellan könen. Männerna är mycket mer aktiva än kvinnorna. Det är ett mönster vi känner igen från annan mediekonsumtion. Det är också så att männen generellt är flitigare Internetanvändare än kvinnorna (se Annika Bergströms artikel i denna volym). Även åldern har betydelse (se tabell 4). Det finns ett linjärt negativt samband mellan ålder och läsning av dagstidning och annan nyhetstjänst. Skillnaden blir mer påtaglig när vi koncentrerar oss på de regelbundna läsarna. Situationen är densamma när vi tittar på utbildningens betydelse. Skillnaderna mellan olika utbildningsgrupper går i förväntad riktning, dvs de högtbildade är mer benägna att ta del av nyheter via nätet än andra grupper. Det torde i första hand hänga samman med att de generellt är flitigare Internetanvändare än de med annan utbildningsbakgrund.

Social klasstillhörighet visar sig, som tidigare, ha betydelse. Det är tjänstemännen som i större utsträckning än andra tar del av tidningar och andra nyhetstjänster över Internet. Den rimligaste förklaringen till skillnaderna är sannolikt att tjänstemännen i större utsträckning än andra grupper använder sig av Internet på arbetet och på det sättet utvecklar en vana vid att utnyttja Internet både i arbetet och privat. Det kan också vara så att de läser tidningar eller tar del av andra nyheter på nätet på arbetsplatsen.²

Tabell 4 *Andelen som läser dagstidning eller tar del av nyhetstjänster via Internet i olika ålders- och utbildningsgrupper och bland olika sociala grupper (procent av dem som använt Internet det senaste året)*

Användning	Alla	Ålder			Utbildning			Social klasstillhörighet				
		15-29	30-49	50-80	Låg	Medel	Hög	Arb	Jbr	Ltj	Htj	Efö
Tar del av minst någon dagstidning på nätet	61	64	62	55	58	62	62	57	*	63	63	56
Tar del av minst någon nyhetstjänst på nätet	33	36	32	29	35	30	33	28	*	36	34	26
Tar del av antingen dagstidning eller annan nyhetstjänst på nätet	64	68	65	58	62	64	65	59	*	68	65	56
Antal svar	1059	340	462	254	374	305	370	321	2	271	161	70

Kommentar: *) Andelen jordbrukare är för få för att det skall vara möjligt att räkna procent på dem.

Vilka nättidningar är det då man tar del av i första hand? Tabell 5 visar att Aftonbladet håller ställningen som den mest lästa nättidningen i Sverige. Nästan hälften (47 %) av de som har använt Internet under det senaste året har någon gång varit inne på Aftonbladet.se. Det är en ökning med 15 procent sedan förra året. Andelen regelbundna läsare har ökat i något större utsträckning. Nästan två av tio (av Internetanvändarna) är trogna läsare av Aftonbladet på nätet. Det betyder att drygt en av tio svenskar i vuxen ålder läser den elektroniska varianten av tidningen regelbundet.

Även Expressen kan notera ett ökat intresse för sina elektroniska sidor. Andelen läsare har ökat med 25 procent, från 24 till 30 procent. Övriga tidningars tillväxt är dock marginell, en till två procentenheter. I praktiken betyder det att Aftonbladet har tagit en större andel av nättidningsmarknaden än tidigare.

Tabell 5 *Andelen som någon gång läst dagstidningar och tagit del av nyhetstjänster på nätet (procent av dem som använt Internet det senaste året)*

Tidning	Alla	Kön		Ålder			Utbildning		
		Man	Kvinna	15-29	30-49	50-80	Låg	Medel	Hög
<i>Nättidningar:</i>									
Aftonbladet	47	53	42	55	48	36	49	50	43
Expressen	30	32	28	36	28	25	29	32	28
Dagens Nyheter	26	29	23	25	26	26	18	24	35
Svenska Dagbladet	19	20	17	20	17	19	13	15	27
Göteborgs-Posten	13	14	11	13	12	13	9	13	15
Dagens Industri	18	25	10	14	18	23	14	16	23
<i>Annan nyhetskälla:</i>									
Sveriges Television	21	26	16	21	23	20	24	18	22
Sveriges Radio	15	20	10	12	16	19	17	13	15
TV4	20	25	16	24	19	19	27	20	14
Svenska CNN	13	19	7	11	15	11	14	10	14
25timmar	8	11	4	7	7	11	10	7	6
Antal svar	1059	541	518	340	462	254	374	305	370

Aftonbladet skiljer sig från de andra nättidningarna genom att ha en betydligt yngre publik. Mer än hälften av de under 30 år använder Aftonbladet.se. Knappt hälften av dem gör det regelbundet, dvs minst en gång i veckan. Andelen läsare minskar med högre ålder. Det gäller också Expressen, men Expressen avviker

genom att andelen regelbundna läsare – som utgör en tredjedel av Aftonbladets – ökar med högre ålder, vilket alltså inte gäller för Aftonbladet.

Av övriga nyhetstjänster på nätet är det i första hand nyheterna från Sveriges Television som lockar. En femtedel av Internetanvändarna har någon gång varit inne på SVTs hemsida för att ta del av nyheter. Bara en fjärdedel av dessa är regelbundna läsare, dvs tar del av nyheterna minst någon gång per vecka. Det gäller generellt. Här blir det om möjligt ännu tydligare att det är männen som är nyhetsinriktade. Betydligt fler män än kvinnor tar del av olika nyhetskällor över nätet. Åldern tycks i det här sammanhanget inte ha lika stor betydelse.

En av de mer centrala frågorna i det här sammanhanget är hur läsandet av tidningar på nätet och hur inhämtandet av nyheter från andra källor utvecklas. Ökar läsningen mer bland de som tidigare läste mycket än bland andra? Eller är det så att läsningen ökar mest bland de som tidigare läste förhållandevis lite eller inte alls? Svaren på dessa frågor har betydelse för prognosen om hur läsandet kommer att se ut framöver. Sex av tio tar del av minst någon dagstidning på nätet. Det är en ökning med 13 procentenheter sedan året innan. Frågan är om skillnaderna mellan olika grupper består eller om de håller på att utjämnas. När det gäller skillnaden mellan könen består den och ser ut att vara densamma som tidigare. Ökningen av antalet som läser en dagstidning på nätet har dock, relativt sett, varit något större bland kvinnor än bland män. När det gäller skillnaden mellan unga och äldre har den ökat. Tillväxten i antalet nätläsare har varit dubbelt så stor bland 15-19-åringar som bland de över 50 år. När det gäller de olika utbildningskategorierna halkar de lågutbildade efter. Största tillväxten sker i gruppen mellan låg- och högutbildade och det är 1999 ingen skillnad i andelen nättidningsläsare mellan den och de högutbildade. På samma sätt har de lägre tjänstemännen kommit i kapp de högre tjänstemännen, samtidigt som arbetare inte hänger med i utvecklingen.

Det sker således en viss spridning av utnyttjandet av Internets olika funktioner, i det här fallet tidningsläsning på nätet, samtidigt som de ursprungliga skillnaderna mellan exempelvis unga och gamla, tjänstemän och arbetare, består och till och med accentueras.

Internets konsekvenser för medieanvändningen

Vad har Internet inneburit för medieanvändningen i Sverige? Något helt uttömmande svar på den frågan kanske vi inte kan ge i det här sammanhanget, men vi kan peka på några saker som förändrats på grund av Internet och som kan vara en del av svaret på frågan. Den återkommande frågan är givetvis hur vanliga papperstidningar påverkas av nättidningsläsandet. Många papperstidningar lägger ut stora delar av sitt material på nätet. Det går i princip att läsa det mesta av vad tidningarna har att säga genom att gå till Internet. I dag är det bara en svensk dagstidning, Sundsvalls Tidning, som tar betalt för den elektroniska publikationen, andra kan

ta betalt för delar av utbudet, men de flesta lägger ut tidningen gratis (se Hedman 2000b). Om vi inte känt till de starka positiva attityderna till papperstidningen hade vi säkert dragit slutsatsen att papperstidningen snabbt kommer att förlora prenumeranter på grund av att man kan erhålla i princip samma information som i papperstidningen – med ett prenumerationspris på mellan 1 500 och 2 000 kronor – gratis på Internet. Ändå har så många tidningar satsat på att publicera sig på nätet. Visserligen har, som vi redan har konstaterat, inte alla hushåll tillgång till Internet, men det är ändå så många att tidningsföretagen borde bli oroliga. Förr eller senare borde prenumeranterna/läsarna av papperstidningen upptäcka Internets möjligheter. Vi skall nedan se vad vi kan dra för slutsatser av de data, om än hittills rätt knapphändiga, som finns om detta.

En rimlig hypotes är att det i första hand är de som inte prenumererar eller på annat sätt lyckas ta del av en viss tidning, som tar del av den elektroniska tidningen. Om inte den senare ger läsaren mervärde av något slag, vilket det finns få exempel på, borde det inte finnas någon anledning för prenumeranten eller läsaren av papperstidningen att ägna motsvarande nättidning någon uppmärksamhet.

I realiteten är det dock betydligt fler bland dem som läser papperstidningar regelbundet, oavsett tidning, än bland dem som aldrig gör det som även tar del av nättidningar. Hypotesen stämmer således inte. Det är därför mer rimligt att anta att det är det upplevda behovet av nyheter och information som styr, snarare än ekonomiska överväganden eller rationella uppfattningar om att man redan är tillräckligt informerad. Det är förmodligen den upplevda känslan av osäkerhet om att något kan ha hänt sedan man senast tog del av nyheterna, som gör att behovet av nyheter tycks vara i det närmaste omöjligt att tillfredsställa. En slutsats av detta är att nättidningar kommer att locka till sig allt fler läsare, när de har hittat modeller för att öka mervärdet av läsningen.

Om man nu väljer att ta del av tidningar på nätet, när man redan är pappers-tidningsläsare, borde det vara rimligt att anta att det i första hand är andra tidningar än sådana som man redan har läst eller läser regelbundet, som man försöker ta del av. Inte heller det antagandet håller. Trots de knapphändiga data som finns, tycks det vara så att det är vanligare att man läser den nättidning, som man är regelbunden läsare på papper av, än att man läser andra tidningar. Det gäller både Aftonbladets och Dagens Nyheters papperstidningsläsare, dock inte Expressens (jfr Annika Bergströms artikel i denna volym).

Den enda hypotes som bekräftas i det här sammanhanget är att mönstret vid läsning av tidningar på nätet är annorlunda än mönstret vid läsning av pappers-tidningar (jfr Hedman, 1998). När man läser tidningar på nätet är det lätt att gå vidare till andra tidningar och på det sättet skaffa sig information från flera olika källor. Med tanke på vad som hävdades ovan, om att det verkar finnas ett mer eller mindre omätligt behov av nyheter, är det kanske inte särskilt förvånande om läsaren på nätet väljer att titta på fler nättidningar eller andra nyhetskällor på

nätet samtidigt som han eller hon tar del av den "egna" tidningen på nätet. Av Expressens regelbundna läsare är det så många som en femtedel som läser Aftonbladet.se åtminstone en gång i veckan. En av tio av Aftonbladets läsare läser Expressen på nätet lika ofta. Att Expressens läsare även kan tänka sig att läsa Aftonbladet är kanske inte så märkvärdigt, men att de här två tidningarnas trogna läsare finner det intressant att ta del av utbudet i Dagens Nyheter och framför allt Svenska Dagbladet är kanske mer spännande. Sannolikt upplever de flesta läsare av papperstidningar en skillnad mellan de skvällstidningarna och morgontidningarna. De resultat vi ser här kan tyda på att de traditionella gränserna mellan tidningarna håller på att suddas ut, i varje fall på nätet. Eftersom publiceringen på nätet sker under helt andra förhållanden än publiceringen på papper förefaller den hypotesen inte särskilt originell.

Riskerar då inte tidningarna att förlora köpare? Det finns inga vetenskapliga undersökningar om detta. Aftonbladet gjorde under februari 2000 en egen test bland närtidningsläsare. Frågan som ställdes till dessa var "Brukar du köpa "papperstidningen" Aftonbladet?" En bra bit över hälften av de tillfrågade svarade att det gjorde de inte. De nöjde sig alltså med närtidningen. Det ställdes ingen följdfråga om de tidigare var läsare av papperstidningen eller inte, vilket skulle ha gett informationen en annan bakgrund (se Hedman, 2000a).

Det går naturligtvis också att bedöma konsekvenserna av Internet generellt utifrån individuella utsagor om upplevda sådana. Frågan som ställdes var "Har Du, sedan Du började använda Internet, ökat eller minskat Din användning av andra medier?". Innan vi går in på svaren på frågan kan det vara intressant att veta att Internetanvändare år 1999 använde sig av Internet drygt en timme om dagen en genomsnittlig dag. Det är en ökning med 23 procent sedan 1998 (Carlsson, 2000).³ Det är rimligt att den timmen inkräktar på andra aktiviteter. Det är också rimligt att Internetutnyttjandet i första hand påverkar användandet av medier, som i någon mening kan antas ha samma syfte och ändamål som Internetanvändningen. I USA, där Internet varit en etablerad företeelse något längre tid än i Sverige, framhålls just de negativa konsekvenserna på de traditionella medierna (se exempelvis Nie&Erbring, 2000). Det går dock inte att utsluta att helt andra konsekvenser uppstår, vilka vi inte tagit hänsyn till här.

Det är i första hand TV-tittandet som påverkas av den ökade Internetanvändningen eller, rättare sagt, det är vanligast att anse att TV-tittandet påverkas av Internet. En sjättedel av Internetanvändarna bedömer att de har minskat sitt TV-tittande (se tabell 6). Nästan lika många, 14 procent, menar att deras telefonering har minskat. Det beror i stor utsträckning på att en av de vanligaste funktionerna med Internet är att sända och ta emot e-postmeddelanden. De fungerar i stor utsträckning som substitut för telefon och vanlig post.

Eftersom nyheter och annan information som återfinns i vanliga dagstidningar också finns tillgänglig på Internet, både i form av närtidningar och andra källor, är det rimligt att förvänta sig att läsandet av traditionella dagstidningar minskar.

Så är också fallet. Ungefär en av tio Internetanvändare påstår att de minskat bruket av tidningar. Det är ungefär lika många som minskat tiden för läsning av böcker. Radion är det enda mer traditionella massmediet som klarar sig förhållandevis bra. Bara fem procent av användarna av Internet säger att de minskat sitt radiolyssnande. Det är kanske inte så märkvärdigt, eftersom radio går att lyssna på samtidigt som man använder sig av Internet. Det är, eller kommer i varje fall att bli, en av de vanligast tilläggsfunktionerna med Internet. Redan nu har exempelvis Aftonbladets avdelning för nya medier skapat en särskild nyhetstjänst för surfare, en webbradiokanal som sänder nyheter varje timme på vardagar – eller oftare om något speciellt inträffar – och som kan vara igång samtidigt med att datorn används för andra ändamål.

Tabell 6 *Upplevd minskning av annan medieanvändning på grund av Internetanvändning bland befolkningen i Uppsala kommun och riket, hösten 1998 och 1999 (procent av Internetanvändare)*

	1998 Riket	1999 Riket	1999 Uppsala
TV-tittande	7	15	10
Telefonerande	-	14	19
Tidningsläsning	11	9	16
Bokläsning	-	10	-
Radiolyssnande	2	5	4
Antal svar	898	1059	594

Källa: Bergström & Weibull, 1999; Hedman, 1999a.

Som framgår av tabell 6 finner vi ungefär samma resultat när vi frågar invånarna i Uppsala kommun. I Uppsala är dock effekten på tidningsläsandet och telefonerandet något mer omfattande. Om det har något samband med att Uppsalaborna i något större utsträckning än medborgarna i allmänhet använder sig av Internet och sannolikt gjort det under en något längre tidsperiod är svårt att uttala sig om. Generellt är det dock inte så att konsekvenserna är mer omfattande i Uppsala än i riket som helhet. Både effekten på TV-tittandet och radiolyssnandet är mindre i Uppsala än bland hela Sveriges befolkning.

Effekterna av Internetanvändningen borde självfallet vara större bland de flitiga användarna än bland andra. Det borde också återspegla sig i svaren som redovisar upplevelsen av Internetanvändningens konsekvenser. Det stämmer också, men bara delvis. Män, yngre och högutbildade är de mest flitiga Internetanvändarna. De två första grupperna har, i motsats till hypotesen, ökat tidningsläsningen under det gångna året. Framför allt när det gäller ungdomar är detta märkligt

efter flera år av minskad läsning. Bland högutbildade minskar läsningen av dags-tidningar mer än i andra grupper (se Anders Lithners artikel i denna volym). Skillnaden är liten och resultatet skall tolkas med försiktighet. Det går dock i förväntad riktning. Män säger sig dock, i större utsträckning än kvinnor, ha minskat tidningsläsning, TV-tittande och bokläsning. De yngsta uppger också att de har minskat allt utom TV-tittandet i större utsträckning än övriga åldersgrupper och de högutbildade säger samma sak beträffande allt utom bokläsningen. Det tycks inte finnas någon riktigt bra överensstämmelse mellan angiven konsumtion och upplevd förändring av densamma.

Om vi jämför respondenternas bedömning 1998 och 1999 finner vi en del intressanta resultat. Andelarna som säger sig ha minskat sitt TV-tittande och radiolyssnande har mer än fördubblats, medan däremot effekten på tidningsläsningen snarare har minskat än ökat, även om skillnaden inte är särskilt stor. Detta är ett resultat värt att titta lite närmare på i framtiden, framför allt när man beaktar data från studien i Uppsala, där var sjätte uppger sig ha minskat tidningsläsningen. Det kan ha att göra med två olika Internetgenerationer, vars skilda medievanor återverkar på resultatet.

Att det skett en ökning av antalet Internetanvändare som säger sig notera skillnader i egna vanor när det gäller traditionella medier kan tänkas bero på att en allt större del av Internetanvändningen numera sker i hemmen. Tidigare skedde den mestadels på arbetsplatsen och inkräktade därmed inte på andra medieaktiviteter, vilka huvudsakligen äger rum i hemmet.

Det förtjänar att påpekas att användningen av Internet också kan inspirera människor att använda andra medier i större utsträckning än tidigare. Några få procent anger också sådana konsekvenser. Det stora flertalet av Internetanvändarna tycker dock inte att deras vanor har förändrats överhuvud taget.

Som framgått ovan är det i princip två grupper som skiljer sig från de andra när det gäller användningen av Internet och medieanvändningen i övrigt som en konsekvens av den förra. Det är de yngre människorna och det är de högutbildade tjänstemännen. De yngre har under 1990-talet också begåvats med ett antal nya medier som rimligtvis borde tilltala en större andel av gruppen. Det har tillkommit ett antal TV-kanaler med inriktning mot ungdomar och det har likaledes skapats ett antal privata lokala radiostationer, som huvudsakligen har satsat på att förmedla musik som tilltar en ungdomlig publik. Under den här perioden har även Internet dykt upp som ett medium med vars hjälp man kan göra många olika saker, som kan tänkas uppskattas av ungdomar. När det kommer till ekonomiska avgöranden om att exempelvis satsa på en egen prenumererad tidning kan det kännas mindre angeläget, om dessa medier har ett stort utbud av nyheter och annan information, framför allt i kanaler formade för ungdomar (jfr Hedman, 2000c). I det här sammanhanget blir Internet ett intressant och spännande alternativ.

Ungdomars framtida medieanvändning kommer sannolikt att styras av utvecklingen när det gäller nätets kapacitet. Ju bredare nät och ju snabbare utbyggnad,

desto mer intresse kommer i första hand ungdomar att visa nätet. Bredbandsmöjligheter innebär att musik, data och videofilmer kan sändas över snabbare och med högre kvalitet än i dag. Det betyder att allt fler aktiviteter som tilltalar de yngre kommer att finnas tillgängliga på Internet. Följden kan knappast bli annan än att de traditionella kanalerna förlorar ungdomarna i allt större utsträckning, om medierna inte hittar alternativ som också lockar de yngre.

Hård konkurrens

Inledningsvis nämndes några faktorer, vilka kommer att ha betydelse för utvecklingen av tidningsmarknaden. Vilka av dessa kan tänkas vara av större vikt för allmänheten än andra eller vilka kan komma att bli mer påtagliga än andra? En viktig faktor är sannolikt att utbudet av gratistidningar kommer att öka. I Stockholm planeras exempelvis två nya tidningar till hösten, Stockholms Fria Tidning och Stockholm News, som båda kommer att vara gratis (Hedman, 2000a). Det som nu tycks ske är att inte bara allmänna nyheter ställs till förfogande utan direkt kostnad för läsaren, utan också nyheter inom specialområden. Den kommande ekonomitidningen på nätet, E-24, är ett exempel på denna utveckling. Det kommer att påverka såväl prenumeranters som lösnummerköparens benägenhet att betala för en dagstidning. I första hand kommer sannolikt detta att bli tydligt inom den senare gruppen, vars inställning lättare kanaliseras i ett konkret beteende.

En annan faktor är de nya portalernas roll. En del hävdar att portalerna har spelat ut sin roll. Det är ytterst tveksamt att så skulle vara fallet. Portalerna tjänar som inkörsportar för många Internetanvändare. Om dessa byggs ut med nyheter i olika former – nättidning, webbradio, webb-TV – kommer det att locka många, i varje fall bland de som är ute på nätet relativt regelbundet. Benägenheten att betala för en tidning minskar sannolikt i och med detta.

Många regionala tidningar har räknat med att de har en förhållandevis stark ställning på sin marknad, när det gäller att bevaka och informera om det lokala/regionala samhället. Det är ingen tvekan om att så är fallet, men nu kommer även en viss konkurrens på det området på nätet i form av exempelvis nättidningen 24timmar.se, som avser att bygga upp ett nätverk av lokala nyhetsportaler (<http://www.24timmar.se/jobb/jobb.asp>) och andra lokala portaler⁴. Konkurrensen hårdnar för papperstidningen, samtidigt arbetas det intensivt för att hitta den perfekta elektroniska varianten av tidningen i ett förändrat medielandskap.

Noter

- 1 De data som redovisas i föreliggande artikel ingår som en del i ett pågående forskningsprojekt, *Från papper till elektronik – Den nya tidningens framväxt*, vilket finansieras av Kommunikationsforskningsberedningen (KFB).

- 2 En undersökning i Uppsala visar att 13 procent av de som använder sig av Internet på arbetet eller i skolan gör det enbart för privat bruk (Hedman, 1999a).
- 3 Svarandegruppen utgörs av de i åldrarna 9-79, dvs undersökningen går längre ner i ålder än vad övriga i den här artikeln redovisade undersökningar gör.
- 4 Se t ex <http://www.tjohoo.se>, som kallar sig "Sveriges lokala portal" eller Svenska Internet Portaler AB, som uppger sig vara lokal portal på åtminstone sju områden i början av år 2000, bl a i Uppsala med <http://www.uppsala.com>.

Referenser

Tryckta källor

- Alström, Börje, "Från tidningsföretag till innehållsföretag", i Nygren, Gunnar och Hvitfelt, Håkan (red), *Digitala medier och säljande nyheter – på väg mot Medievärlden 2020*. Studentlitteratur. 2000. (under publicering)
- Bergström, Annika, *Internet i medielandskapet*. Arbetsrapport nr 95. Institutionen för journalistik och masskommunikation. Göteborgs universitet. Göteborg. 1999.
- Bergström, Annika och Weibull, Lennart, "Internet som massmedium", i Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red), *Ljusnande framtid*. SOM-rapport nr 22. SOM-Institutet. Göteborgs universitet. Göteborg. 1999. Sid 201-221.
- Carlsson, Ulla, *Mediebarometern 1999*. Nordicom. Göteborgs universitet. Göteborg. 2000.
- Hedman, Lowe, "Den digitala pressrevolutionen" i Hedman, L. (red) *Pressen på Internet*. Institutionen för informationsvetenskap. Uppsala universitet. Working Paper Studies 1. 1998. Sid 175-235.
- Hedman, Lowe, *Information och service. En studie av informationsbehov och service i Uppsala kommun*. Institutionen för informationsvetenskap. Uppsala universitet. November 1999a.
- Hedman, Lowe, "Förutsättningar för dagstidningar på Internet" i Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red), *Ljusnande framtid*. SOM-rapport nr 22. SOM-Institutet. Göteborgs universitet. Göteborg. 1999b. Sid 223-245.
- Hedman, Lowe, *Digitala vanor och lokaltidningen*. Underlag till diskussionsseminariet Presstödet i framtiden. Publicistisk mångfald på morgondagens mediemarknad. Anordnat av Presstödsnämnden den 12 april 2000, Rosenbad. Stockholm. 2000a.
- Hedman, Lowe, "På väg mot en ny tidning", i Nygren, Gunnar och Hvitfelt, Håkan (red), *Digitala medier och säljande nyheter – på väg mot Medievärlden 2020*. Studentlitteratur. 2000b. (under publicering)
- Hedman, Jessica, *Ungdomar och Internet*. 60-poängsuppsats i medie- och kommunikationsvetenskap. Institutionen för kultur och kommunikation, Karlstads universitet. Karlstad. 2000c.

- Hvitfelt, Håkan, "En ny medievärld" i Nygren, Gunnar och Hvitfelt, Håkan (red), *Digitala medier och säljande nyheter – på väg mot Medievärlden 2020*. Studentlitteratur. 2000. (under publicering)
- Lindskog, Thorbjörn, *En redaktion – många kanaler! Redaktionella förändringar på lokala dagstidningar*. Tidningsutgivarna. Stockholm. 2000.
- Nie, Norman och Erbring, Lutz, *Internet and Society. A preliminary Report*. Stanford Institutet for the Quantitative Study of Society (SIQSS). February 2000.
- Verhoeff, Mia, "De som vågar – Helsingborgs Dagblad och Sundsvalls Tidning" i Hedman, L. (red) *Pressen på Internet*. Institutionen för informationsvetenskap. Uppsala universitet. Working Paper Studies 1. 1998. Sid 73-97.

Elektroniska källor

Fact Sheet: IBM Electronic Newspaper

<http://www.se.ibm.com/pressm/sverige/p0004251741.shtml>

2000-04-26

"1998 vann 24timmar.se Stora Journalistpriset för att ha främjat mångfalden. Nu behöver vi din hjälp att mångdubbla den!"

<http://www.24timmar.se/jobb/jobb.asp>

2000-03-24

FÖRTROENDET FÖR MASSMEDIER

LENNART WEIBULL

En grundtanke i all opinionsbildning är att det inte bara är budskapet som är det viktiga: det handlar även om vem som framför det. Om man skall acceptera ett påstående beror det i hög grad på vem som har framfört det. Det som förmedlas av *Rapport* får en annan tyngd än det som framförs i *Hänt Extra*.

Ett sätt att beskriva vilken styrka ett medium har är att tala om det förtroende som de åtnjuter hos allmänheten. Förtroendet är ett slags kapital som flyter omkring i samhället och som kan fluktuera över tid. Det är givetvis inte bara knutet till medier, utan gäller alla samhällsinstitutioner. Vi vet exempelvis att förtroendet för politiker har minskat över en trettioårsperiod i Sverige, medan förtroendet för t ex sjukvården ligger relativt stabilt (jfr Sören Holmbergs och Lennart Weibulls artikel om samhällsförtroende i denna volym).

Förtroendet för enskilda medier har varit föremål för en mängd undersökningar över åren. I och med att en av mediernas viktigaste uppgifter är att förmedla information har det funnits ett naturligt intresse av att få en bild av vilket förtroende de åtnjuter bland allmänheten. De flesta svenska studier har visat att televisionen, särskilt Sveriges Television, har högst förtroende, tätt följd av Sveriges Radio och den lokala morgontidningen. Mönstret har varit relativt stabilt under 1980- och större delen av 1990-talet (Elliot, 1997).

Samtidigt har utvecklingen i slutet av 1990-talet visat några delvis motsägande tendenser. Det finns således enligt en studie från hösten 1999 tecken på en viss försvagning av förtroendet för televisionen, både Sveriges Television och TV4 (Holmberg och Weibull, 1999). En annan studie vid samma tid visade på en klar ökning i förtroendet för lokala morgontidningar i förhållande till televisionen, samtidigt som televisionens nyhetsprogram *Rapport* och *Aktuellt* enligt samma undersökning ökade i förtroende (INFO, 2000).

En förklaring till de synes motsägande tendenserna i en del förtroendemätningar är inte sällan skillnader i undersökningsmetodiken. Det har tidigare visat sig att sådana mätningar är känsliga för hur frågorna ställs och hur detaljerat det fenomen är som skall bedömas. Exempelvis är vi i allmänhet mer benägna att vara positiva till konkreta objekt, t ex en enskild tidning eller ett bestämt nyhetsprogram i TV, än till abstrakta, t ex dagspress eller television.

Metodskillnaderna kan dock inte helt förklara svarsmönstren. En annan förklaring är då att allmänhetens förtroendebedömningar inte ligger lika fast som tidigare. Den minskade stabiliteten skulle i sin tur kunna förklaras av de förändringar som faktiskt skett i det svenska massmediesystemet under 1990-talet. Till-

komsten av en privat sektor inom radio och TV borde rimligen ha bidragit till en viss differentiering i allmänhetens syn på etermedierna. Syftet med detta kapitel är därför att mot bakgrund av den ökade fragmenteringen i mediasystemet belysa allmänhetens förtroende för några typer av medier hösten 1999.

Att mäta förtroende

Förtroendemätningar är således överlag känsliga för hur frågor ställs. Det gäller både själva frågeformuleringen och de alternativ svarspersonerna skall ta ställning till. I idealfallet borde svarspersonerna få bedöma samtliga medier de tar del av, men i praktiken är detta omöjligt. Det går exempelvis inte att i en enkätfråga lista alla tidningar de kan tänkas ha läst. Frågan måste istället bli en anpassning till vad som är realistiskt.¹ Vi har därför valt att försöka skilja ut några olika typer av medier och så långt möjligt ange exemplifieringar. För varje huvudmedium – TV, radio och dagspress – finns de tre olika typer att ta ställning till.

När det gäller själva frågan har vi här valt att inte utgå från kanalen utan att lyfta fram innehållet. Frågan är ställd: *Vilket förtroende har Du för innehållet i följande massmedier?* Formuleringen kan jämföras med en annan ofta använd formulering: *Vilket förtroende har Du för följande massmedier?* Det är i och för sig inte troligt att formuleringen har någon avgörande betydelse, men tanken är att om svarspersonerna skulle börja sväva i osäkerhet om *vad* som skall bedömas – t ex om det är företaget eller verksamheten – skall frågan klart markera att det är innehållet som avses.

Slutligen är utgångspunkten för 1999 års fråga att inte pressa dem som aldrig tar del av respektive medium på en förtroendebedömning genom att erbjuda detta som ett svarsalternativ (se frågans uppställning i frågeformuläret i slutet av boken). En sådan avgränsning har särskilt stor inverkan på svaren för medier som relativt få tar del av, t ex nyheter på Internet.

Medieförtroendet 1999

När det gäller frågan om förtroendet för samhällsinstitutioner har det generellt visat sig att radio-TV som institution generellt åtnjuter högre förtroende än dagspress. Mönstret har varit i stort sett detsamma under de gångna femton åren (se figur 1 i Sören Holmbergs och Lennart Weibulls kapitel om samhällsförtroende i denna volym). När vi nu mera i detalj granskar människors förtroende för medier visar sig bilden dock vara betydligt mera differentierad (tabell 1).

Om vi först redovisar andelen med mycket stort förtroende bland samtliga svars personer visar sig att Sveriges Radios nationella kanaler och den lokala morgontidningen på den egna orten ligger högst: var femte anger att de hyser mycket högt förtroende för dem. Sveriges Radios lokala kanal P4 och Sveriges Television kommer något lägre med 18 respektive 17 procent. Stockholms morgontidningar

och TV4 ligger på 12 respektive 12 procent. Kvällstidningar, privata radio och TV-kanaler (utom TV4) och nyheter på Internet har genomgående ett lågt förtroende så länge vi utgår från allmänheten i stort.

Tabell 1 Allmänhetens förtroende för innehållet i olika medier 1999 (procent av alla)

fråga: "Vilket förtroende har Du för innehållet i följande massmedier?"

Massmedium	Mycket stort	Ganska stort	Varken stort el litet	Ganska litet	Mycket litet	Tar ej del av medier	Vet ej/ ej svar	Summa procent	Balansmätt	Antal
Sveriges Television	17	53	21	2	1	3	3	100	+67	1731
TV4	12	52	25	3	1	3	4	100	+60	1731
Andra privata TV-kanaler	2	11	33	10	4	31	9	100	-1	1731
Sveriges Radio nat (P1, P2, P3)	20	36	18	1	2	16	7	100	+53	1731
Sveriges Radio lokalt (P4)	18	42	21	2	1	12	5	101	+57	1731
Privat lokalradio	4	12	28	6	5	37	8	100	+5	1731
Den lokala morgontidningen på orten	20	47	16	3	1	9	4	100	+63	1731
Stockholms morgontidningar	12	21	14	2	3	43	5	100	+28	1731
Kvällstidningar	5	20	28	18	10	15	4	100	-3	1731
Nyhetsjänster på Internet	3	14	23	5	4	47	50	100	+8	1731

Kommentar: Balansmättet visar andelen personer som angivit mycket/ganska stort förtroende minus de som angivit mycket/ganska litet förtroende.

Om vi studerar andelen som uppger att de har åtminstone ganska högt förtroende för de olika medierna ändras bilden något. Nu är det Sveriges Television som placerar sig högst med ca 70 procent, tätt följt av den lokala morgontidningen med 67 procent. TV4 och Sveriges Radios kanaler kommer nu något lägre, låt vara att de ändå ligger betydligt högre än övriga medier. Balansmättet – andelen med stort minus andelen med litet förtroende – kan ge en sammanfattande rangordning för förtroendet i hela befolkningen:

Sveriges Television	+67
Den lokala morgontidningen	+63
TV4	+60
Sveriges Radio lokalt (P4)	+57
Sveriges Radio nationellt (P1, P2, P3)	+53

Stockholms morgontidningar	+28
Nyheter på Internet	+8
Privat lokalradio	+5
Andra privata TV-kanaler	-1
Kvällspressen	-3

Mönstret är detsamma i andra studier: de publikmässigt breda medierna (SVT, TV4, den lokala morgontidningen och P4 i SR) kommer ut relativt bättre då vi utgår från andelen som hyser åtminstone ganska stort förtroende (Elliot, 1997; Wadbring, 2000).

Om vi relaterar resultaten till vad som framkommit i tidigare, jämförbara studier från 1998 ligger andelarna på i stort samma nivå för Sveriges Television och TV4 när det gäller mycket stort förtroende, medan den lokala morgonpressen ligger betydligt högre. När vi tar hänsyn till andelen som uppger sig ha åtminstone ganska stort förtroende ligger andelarna för SVT och TV4 något lägre 1999 än 1998, medan lokal morgonpress ligger högre (Jönsson, 2000:24f). Möjligen kan skillnaderna på några punkter påvekas av metodskillnader², men mycket tyder ändå på att det i fråga om TV rör sig om en faktisk förändring. Det senare stöds dessutom av MedieAkademiens studier 1998 och 1999 (Holmberg och Weibull, 1999).³ Televisionen förefaller således tappa i förtroende bland allmänheten, medan de lokala morgontidningarna snarast befäster sin position något. Samma tendenser framkommer för övrigt även i den västsvenska förtroendeundersökningen 1999 (Wadbring, 2000).

Användarnas bedömningar

För några av de medier som skulle bedömas i förtroendemätningen blir bilden uppenbart orättvis då vi utgår från befolkningen i stort. Detta gäller de kanaler som enbart ett mindre antal tar del av, t ex nyheter på Internet. I tabell 2 finns redovisat en jämförelse mellan bedömningar bland samtliga och bedömningar bland dem som uppger sig ta del av respektive medium.

Som väntat är andelen med stort förtroende överlag högre bland användarna av respektive medium. Skillnaderna är minst för de breda medierna. I den samlade rangordningen får P1 nu en tätposition med 26 procent av lyssnarna som har mycket stort förtroende för kanalen. Men också dagspressens starka ställning i den allmänna förtroendeopinionen bekräftas genom att Stockholms morgontidningar nu kommer på samma nivå som de lokala morgontidningarna (23%), i båda fallen klart högre än t ex Sveriges Television. För övriga medier är skillnaderna relativt små.

När det gäller andelen av användarna som hyser åtminstone ganska högt förtroende för respektive medium stiger den för samtliga medier. Nu utjämnas skillnaderna mellan Sveriges Television, Sveriges Radio och de lokala morgontidningar-

na. Andelarna ligger på ca 75 procent med åtminstone ganska stort förtroende med morgontidningarna något högre och Sveriges Radio något lägre. För övriga medier är andelen med ganska stort förtroende relativt lågt även bland användarna. Nyhetstjänster på Internet ligger där högst (35% av användarna har minst ganska stort förtroende). Kvällspress, privat lokalradio och privata TV-kanaler utom TV4 ligger alla lägre.

Tabell 2 *Förtroende för innehållet i olika medier bland samtliga och bland användare 1999 (procent)*

Massmedium	Bland samtliga			Antal svar	Bland användare			Antal svar
	Mycket stort	Åtminstone ganska stort	Balansmätt		Mycket stort	Åtminstone ganska stort	Balansmätt	
Sveriges Television	17	70	+67	1731	18	74	+73	1624
TV4	12	64	+60	1731	13	68	+63	1606
Övr priv TV-kanaler	2	13	-1	1731	3	20	-4	1037
Sveriges Radio nat (P1, P2, P3)	20	56	+53	1731	26	73	+72	1339
Sveriges Radio lokalt (P4)	18	60	+57	1731	21	71	+71	1448
Privat lokalradio	4	16	+5	1731	7	29	+9	962
Den lokala morgontidningen på orten	20	67	+63	1731	23	77	+73	1510
Stockholms morgontidningar	12	33	+28	1731	23	64	+55	895
Kvällstidningar	5	25	-3	1731	7	31	-4	1404
Nyhetstjänster på Internet	3	17	+8	1731	5	35	+17	829

Kommentar: Balansmättet visar andelen personer som angivit mycket/ganska stort förtroende minus de som angivit mycket/ganska litet förtroende.

Av 1990-talets nya medier är det således nätet som uppvisar de relativt sett högsta siffrorna. Detta bekräftar bilden av Internet som en allt viktigare informationskälla i samhället (jfr Annika Bergströms kapitel i denna volym). Samtidigt är det ändå något överraskande att bara var tredje Internetanvändare har stort förtroende för de nyheter som finns på nätet.

Dimensioner i förtroendebedömningarna

En av utgångspunkterna för 1999 års studie av medieförtroende var att det successivt håller på att ske förskjutningar som en följd av olika förändringar i mediasystemet. Ett av de förändringsmönster som ofta framhålls är att de nya medierna

i mindre utsträckning står för seriös information och i större utsträckning prioriterar underhållning (Djerf-Pierre och Weibull, 2000).

En explorativ faktoranalys av användarnas svar på förtroendefrågan ger stöd åt tanken att det finns en skiljelinje mellan information och underhållning i förtroendebedömningarna (tabell 3a). De medier som laddar högst i informationsfaktorn är typiskt nog Sveriges Radio och Sveriges Television, men även den lokala morgonpressen och TV4. På underhållningsfaktorn laddar framför allt övriga TV-kanaler, kvällstidningarna och den privata lokalradion högt, men även nyheter på Internet.

Det är rimligt att se skillnaderna som uttryck för den image som respektive medium har, inte för hur det faktiskt används. Det hör också till bilden att informations- respektive underhållningsdimensionen även har en normativ sida; det som är informativt uppfattas som finare än det som är inriktat på förströelse, oavsett egen användning. Det är därför rimligt att se de enskilda mediernas laddningar på respektive faktor som ett tecken på deras position. Det visar här att TV4 visserligen kommer ut högre på informationsfaktorn, men också relativt högt på förströelse, medan Sveriges Radio och Sveriges Television nästan uteslutande har sin tyngd på informationsdimensionen. Det senare bekräftar en tidigare analys, där det visat sig att SVT:s styrka låg på kunnighet och pålitlighet, medan TV4 låg högre på inspirationsförmåga och relativt lägre på kunnighet (Holmberg och Weibull, 1997; jfr Jönsson, 2000). Här visar sig att även den lokala morgontidningen (men inte Stockholms morgonpress) och Sveriges Radios P4 har en sådan bredd.

Tabell 3a Faktoranalys (bland användare) av förtroendet för olika medier (faktorladdningar)

Medium	Faktor 1	Faktor 2
SR:s P1, P2 och P3	0,87	0,03
SVT	0,87	0,06
SR:s P4	0,75	0,24
Den lokala morgontidningen där du bor	0,66	0,28
TV4	0,64	0,40
Stockholms morgontidningar	0,63	0,13
Andra privata TV-kanaler	0,19	0,81
Kvällstidningarna	0,02	0,80
Privat lokalradio	0,16	0,76
Nyhetsjänster på Internet	0,36	0,55
Förklarad varians	44%	16%

Kommentar: Varimaxrotering. Antalet faktorer enligt Kaiser's kriterium.

Tabell 3b Faktoranalys (bland användare) av förtroendet för respektive medium (faktorladdningar)

Medium	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4
SVT	0,87	-0,06	0,19	0,10
TV4	0,73	0,14	0,19	0,44
SR:s P1, P 2 och P3	0,79	0,10	0,34	-0,14
SR:s P4	0,77	0,33	0,09	-0,01
Den lokala morgontidningen där du bor	0,64	0,15	0,24	0,20
Privat lokalradio	0,15	0,91	0,10	0,17
Andra privata TV-kanaler	0,17	0,64	0,21	0,48
Stockholms morgontidningar	0,25	0,09	0,79	-0,11
Nyhetsjänster på Internet	0,14	0,18	0,75	0,41
Kvällstidningar	0,08	0,27	0,06	0,86
Förklarad varians	44%	16%	9%	7%

Kommentar: Varimaxrotering. Fyrfaktorslösning.

På omvänt sätt laddar nyheter på Internet även relativt högt på informationsdimensionen, medan övriga medier med 'underhållningsimage' nästan inte alls uppfattas ha någon informativ karaktär. Resultatet ger således en ytterligare belysning av att Internet fungerar både som informations- och förströelsemedium.

Ett ytterligare test på dimensionsanalysen har gjorts genom att pröva en fyrfaktorslösning (tabell 3b). Denna bekräftar i huvudsak de redovisade antagandena. Nu utkristalliserar sig en renodlad informationsdimension av etablerade medier, och en renodlad förströelsedimension där kvällspress laddar högt, men där TV4 och andra privata TV-kanaler också har höga laddningar. Övriga två faktorer är närmast förfiningar av förströelse- (privat lokalradio och annan privat TV) respektive informationsdimensionerna (Stockholms morgonpress och Internet). Den 'nya' informationsdimensionen står för en högre grad av specialisering, där alltså Internet blir viktigt. Skillnaden mellan de två 'lättare' dimensionerna är svårare att urskilja.

Slutsatsen är att förtroendet för enskilda medier framför allt har att göra med deras kunnighet och pålitlighet. I detta ligger emellertid inte bara det faktum att deras rapportering är vederhäftig utan också att den är relevant för människors orientering. Detta förklarar de breda mediernas relativt starka ställning. Just att de har en stor publik är ett uttryck för deras betydelse. De publikmässigt smalare medierna har däremot ett klart högre förtroende bland de användare som tar del av dem regelbundet än de som bara tar del av dem sporadiskt.

Förtroende i olika grupper

Från många andra studier är det välbekant hur medieanvändningen ser ut i olika grupper. Morgontidningsläsningen, tittandet på Sveriges Television och lyssnandet på Sveriges Radio P4 är mer omfattande bland äldre än bland yngre. Privat lokalradio, privata TV-kanaler och Internet är medier som är relativt mer använda bland yngre än bland äldre (Mediebarometern, 2000; jfr Anders Lithners artikel i denna volym). Eftersom det finns ett visst samband mellan användning och förtroende återkommer delvis motsvarande mönster när vi studerar det allmänna förtroendet för olika medier (Jönsson, 2000). I det följande har vi därför valt att analysera förtroendet efter några demografiska faktorer endast bland dem som uppgett sig vara användare av respektive medium (tabell 4).

Tabell 4 *Andelen som har mycket högt respektive minst ganska högt förtroende för respektive medium, bland användare (procent)*

Medium	Kön		Ålder				Utbildning			
	Man	Kvinna	15-29	30-49	50-64	65+	LU	ML	MH	HU
SVT	74 (19)	74 (17)	77 (26)	75 (17)	74 (16)	70 (13)	71 (14)	73 (19)	76 (20)	80 (22)
TV4	68 (11)	69 (14)	74 (19)	68 (9)	66 (11)	65 (13)	69 (14)	70 (14)	71 (14)	60 (7)
Övrig privat TV	20 (3)	21 (2)	23 (5)	22 (2)	19 (0)	12 (2)	21 (3)	25 (4)	20 (3)	15 (1)
SR riks (P1, P2, P3)	75 (28)	71 (25)	74 (31)	74 (26)	73 (27)	67 (20)	64 (17)	66 (22)	77 (28)	85 (42)
SR P4	71 (21)	69 (21)	61 (20)	69 (19)	76 (22)	79 (24)	77 (25)	72 (20)	67 (20)	70 (17)
Privat lokalradio	28 (5)	30 (8)	31 (7)	28 (5)	30 (8)	28 (10)	38 (12)	30 (5)	27 (6)	19 (3)
Lokal morgontidn	75 (22)	79 (24)	75 (26)	73 (19)	79 (22)	86 (32)	77(27)	75 (21)	77 (24)	76 (19)
Sthlms morg tidn	61 (21)	67 (25)	64 (32)	62 (21)	69 (19)	58 (22)	47 (16)	49 (20)	68 (25)	84 (32)
Kvälltidningar	30 (7)	31 (6)	34 (10)	31 (6)	26 (4)	34 (8)	45 (9)	38 (9)	25 (6)	13 (2)
Internet	35 (5)	34 (5)	40 (6)	37 (7)	29 (3)	16 (4)	26 (4)	38 (7)	33 (4)	42 (7)

Anm: Procenten avser andel som har *minst ganska högt förtroende*. Andelen inom parentes avser andelen för *mycket högt förtroende*.

Överlag finns det få skillnader i förtroendebedömningarna mellan män och kvinnor som tar del av respektive medium. Sveriges Radios nationella kanaler står något starkare hos den manliga publiken, den lokala morgontidningen något starkare hos den kvinnliga, men avvikelserna är små.

De största bedömningsskillnaderna finns utifrån ålder och utbildning. Sveriges Television, TV4, annan privat TV, Sveriges Radio och nyheter på Internet åtnjuter genomgående högre förtroende bland de yngre än bland de äldre. Sveriges Radios P4-kanal med lokala sändningar är den enda kanal som de äldre värderar högre än vad de yngre gör. Även för den lokala morgontidningen går tendensen i samma riktning. Bland de yngsta är förtroendet relativt jämnt fördelat mellan en

rad olika kanaler (SVT, TV4, SR:s nationella kanaler och den lokala morgontidningen), medan de äldsta har särskilt högt förtroende för den lokala morgontidningen på orten och för SR:s P4-kanal. Detta bekräftar tidigare iakttagelser att lokala medier generellt står starkare bland äldre än bland yngre.

Sveriges Television, Sveriges Radios nationella kanaler, Stockholms morgontidningar och Internet har ett starkt positivt samband med utbildning. Omvänt gäller att värderingen av privat lokalradio och kvällstidningar faller med ökande utbildning; även TV4 ligger relativt lägre i just högutbildningsgruppen. Bland de högutbildade är det Stockholms morgonpress och Sveriges Radios nationella kanaler som åtnjuter högst förtroende med 32 respektive 42 procent som uppger mycket stort förtroende, privata radio- och TV-kanaler och kvällspress ligger lågt. Bland de lågutbildade är det framför allt Sveriges Radios P4-kanal, den lokala morgontidningen samt SVT och TV4 som ligger högt.

Analysen av användarnas förtroende med hänsyn till ålder och utbildning visar bl a att de medier de högutbildade har störst förtroende för är de som framför allt ligger högt i den informativa dimensionen. Slutsatsen ligger nära till hands att de högutbildades värderingar mer än andras reflekterar den prestige enskilda medier har i det etablerade samhället: Sveriges Radios P1, Stockholms morgontidningar och Sveriges Television ligger högst, kvällstidningarna och annan privat TV i den absoluta botten. Resultatet ger stöd för en tidigare iakttagelse att det förtroende ett medium åtnjuter inte nödvändigtvis skall uppfattas som ett uttryck för den kvalitet användaren upplever att mediet har, utan också i stor utsträckning påverkas av de värderingar som råder i samhället (Elliot, 1997; Weibull, 1999).

Medieförtroendets innebörd

I det moderna opinionssamhället är förtroende ett centralt fenomen. De institutioner, organisationer, medier eller ledare som åtnjuter förtroende har ett försteg. Människors förtroende för deras verksamhet är ett viktigt kapital som ger dem möjlighet att agera med tyngd. Samtidigt är förtroendet en grund för att orientera sig i den mångfald av budskap som sprids. Förtroendet fungerar som en ankringspunkt – både för den enskilde medborgaren och för andra samhällsaktörer (Holmberg och Weibull, 1998).

Det är i ett sådant vidare perspektiv som medieförtroendet skall betraktas. I en situation med ökad konkurrens mellan olika medier och, inte minst, en konkurrens mellan medier och andra informationskällor som publiken kan ha direkt tillgång till via Internet, accentueras betydelsen av högt förtroende. Förtroendet påverkas av ett mediums förmåga att reducera vår osäkerhet inför ett alltmer komplext samhälle (Luhman, 1989). Den utveckling som f n pågår inom medievärlden innebär att ett mediums förtroendekapital kan få avgörande konsekvenser för dess möjlighet att hävda sig på marknaden. Med ett ökande mediebrus kommer de medier vars namn signalerar trovärdighet att med all säkerhet ha ett försteg.

Samtidigt uppvisar människors bedömningar av förtroendelandskapet trots allt en förhållandevis liten differentiering mellan olika medier över tid, liksom inte heller skillnaderna mellan olika grupperns bedömningar är särskilt anmärkningsvärda. Detta kan tolkas så att den finns en tröghet i vår vilja ändra synsätt på medierna, men också att de traditionella medierna, främst public-service-medierna och den lokala morgonpressen klarat omställningen till det nya medielandskapet väl. Att dagspressen relativt sett stärkt sin position visar samtidigt har tillkommit en ökad rörelse i människors förtroendebedömningar. För framtiden finns det därför anledning att följa dessa förändringar och särskilt fördjupa frågan om vad förtroende egentligen innebär för olika typer av medier.

Noter

- 1 Sådan jämförelser är givetvis möjliga att göra då det gäller undersökningar inom ett bestämt geografiskt område. I den västsvenska SOM-undersökningen, Väst-SOM, har således svarspersonerna i Göteborg med kranskommuner fått bedöma tillförlitligheten hos *Göteborgs-Posten*, *Västnytt* i Sveriges Televisionen och *Radio Göteborg* i Sveriges Radios P4. Andelen som har mycket eller ganska högt förtroende för respektive kanal är 82, 80 och 57 procent (jfr Wadbring, 2000)
- 2 I 1998 års undersökning fick man ta ställning till 'den lokala morgonpressen', i 1999 års till 'den lokala morgontidningen på Din ort'.
- 3 MedieAkademin är en organisation som startats av Göteborgs-Posten och Göteborgs Universitet i syfte att vitalisera mediedebatten. Akademin genomför årligen seminarier på olika tema.

Referenser

- Elliot, Maria (1997) *Förtroendet för medierna*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (1997) Förtroendets fall. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Ett missnöjt folk?* Göteborg, SOM-Institutet vid Göteborgs universitet
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (1998) *Opinionssamhället*. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Opinionssamhället*. Göteborg, SOM-Institutet vid Göteborgs universitet
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (1999) *MedieAkademin förtroendemätning 1999*. SOM-Institutet vid Göteborgs universitet
- INFO (2000) Morgontidningen vinner förtroendekamp. *Tidningen INFO* Nr 1/2000

- Jönsson, Anna Maria (2000) *Radio och TV i allmänhetens tjänst?* Allmänhetens syn på public service-verksamheten. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
- Luhmann, Niklas (1989) *Vertrauen. Ein Mechanismus der Reduktion sozialer Komplexität.* Stuttgart, Ferdinand Enke Verlag
- Mediebarometern (2000) *Mediebarometern 1999.* Göteborg, Nordicom-Sverige
- Wadbring, Ingela (2000) Förtroendet för storstadsmedier. I Nilsson, L (red) kommande. Göteborg, SOM-Institutet vid Göteborgs universitet
- Weibull, Lennart (1999) Vad menas med negativa nyheter? I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Ljusnande framtid.* Göteborg, SOM-Institutet vid Göteborgs universitet

NÖJDA ELLER UTTRÅKADE NYHETS- KONSUMENTER?

GUNILLA JARLBRO

De flesta människor har åsikter om mediernas innehåll i allmänhet och om nyhetsjournalistik i synnerhet. Vidare är det inte sällsynt att man dessutom har åsikter om den yrkeskår som producerar medieinnehållet. Inte så sällan beskrivs i den allmänna debatten journalister som en grupp integritetskränkande individer, och som till råga på allt tycks jaga i flock. I debatten om mediernas roller och funktioner anförs ofta, att nyheterna bli alltmer ”snuttifierade” och, att journalisterna brister när det gäller att förklara och sätta in nyhetshändelser i ett sammanhang.

Flera studier visar också att allmänheten upplever att det finns brister i medieinnehållet. Sålunda redovisar Weibull (1998), att närmare hälften av allmänheten bedömer att det för morgonpressens vidkommande är för mycket negativa nyheter (se även Weibull 1999), och 39 procent bedömer ”okritiska nyheter” som den vanligaste förekommande bristen. I samma studie fann man, att för kvällstidningarnas del ansåg hela 84 procent att ”bristande respekt för människors privatliv” var vanligt förekommande. Enligt den refererande undersökningen (ibid.) anses kvällstidningar ha innehållsbrister ungefär dubbelt så ofta som morgontidningar. Ett intressant resultat i den refererade studien var, att bristerna i dagspressen uppfattades som mindre vanliga bland de regelbundna läsarna. På motsvarande sätt fann Elliot (1997) vid studiet av sambandet mellan förtroende för kvällspress och kvällstidningsläsning, att den mest negativa inställningen till kvällstidningar fanns bland icke-läsarna.

Att s.k. vaneläsare är mindre negativa till sitt medium kan kanske förklaras med hjälp av olika teorier rörande kognitiv dissonans (se t. ex. Festinger 1957). Dessa teorier även kallade *Consistency Theories*, innebär i korthet, att vi människor söker balans i tillvaron, som i sin tur innebär, att en attitydförändring kan uppstå när individen upplever en diskrepans mellan egen föreställning, egen attityd och eget beteende. Översätter vi detta resonemang till resultaten ovan angående inställning till dagstidningar innebär detta, att obalans uppstår om man samtidigt läser en tidning ofta (beteende) och har en negativ inställning till densamma (attityd och föreställning).

Att medieutbudet och dess innehåll har förändrats genom åren behöver dock inte innebära att den journalistiska kvaliteten har försämrats, inte heller att vi som mediekonsumenter skulle vara mer missnöjda än tidigare. Stämmer verkli-

gen allmänhetens synpunkter överens med de påståenden, som man ofta hör i den allmänna mediedebatten, dvs. att nyheterna brister i saklighet och att journalister saknar förmåga att förklara svåra politiska skeenden? I detta kapitel ska jag försöka ge svar på några frågor rörande allmänhetens synpunkter på den journalistiska kvaliteten.

Undersökningen

Detta kapitel kommer att redovisa en delstudie i ett projekt rörande allmänhetens och journalistkårens synpunkter om nyhetsförmedlingen i Sverige¹. I denna undersökning har allmänheten fått ta ställning till sex olika påståenden rörande nyhetsförmedling. Under samma tidsperiod (hösten 1999) har även journalister fått ge sina synpunkter på dessa frågor (Journalistundersökningen 2000). I journalistundersökningen har dessa frågor ställts i två olika sammanhang, dvs. journalisterna har dels fått ge uttryck för vad de själva anser om nyhetsförmedlingen, dels vad de tror att allmänheten anser om densamma. Syftet med undersökningen är, att kartlägga om det föreligger en diskrepans eller ej mellan de olika samhällsaktörerna när det gäller åsikten hur väl man anser att nyhetsmedierna uppfyller sin roll.²

I denna redovisning har sålunda allmänheten fått ta ställning till sex olika påståenden om nyhetsförmedlingen genom att markera på en skala från 0 (ett felaktigt påstående) till 10 (helt riktigt påstående) i vilken grad de instämmer i påståendena. I den fortsatta framställningen har en sammanslagning gjorts av variabelvärdena 0-3= helt felaktigt påstående, 4-6=varken fel eller rätt och slutligen 7-10=helt riktigt påstående.

Allt handlar bara om Stockholm

En inte ovanlig åsikt bland nyhetskonsumenter är att nyheterna i de stora svenska medierna mest handlar om vad som sker i Stockholm. Kort sagt, att det som egentligen är lokala Stockholmsnyheter på något mystiskt vis lyfts upp till att bli riksenheter (se t ex Nord m. fl. 2000). Innehållsanalyser av medieinnehåll visar även att händelser i Stockholm får ett relativt stort utrymme även i lokala medier (se t. ex. Citron 2000).

Inte så förvånande fann vi även i denna undersökning att över 40 procent av respondenterna ansåg att nyheterna i de stora medierna handlar mest om Stockholm. Detta förhållande gäller för såväl män (43 procent) som för kvinnor (38 procent), och för ung (41 procent) som för gammal (42 procent). Resultaten visar, vilket kanske inte förvånar, att de respondenter som bor på ren landsbygd i större utsträckning än de som bor i de tre storstäderna upplever att nyheterna mest handlar om det som sker i Stockholm (47 procent respektive 39 procent).

Studerar vi mer detaljerat våra respondenters bostadsort finner vi att de mest missnöjda i denna fråga är personer boende i Göteborgs A-region (52 procent) och att de mest nöjda är de som bor Stockholmsregionen (29 procent). Tabell 1 nedan redovisar svarande boende i landets olika regioner och deras åsikt om huruvida nyheterna mest handlar om det som händer i Stockholm.

Tabell 1 *Andel svarande boende i olika regioner som anser att nyheterna i hög grad mest handlar om det som händer i Stockholm (procent)*

	Riktigt	Varken eller	Felaktigt	Summa procent
Alla	41	38	21	100
Boende i Stockholmsregionen	29	41	30	100
Boende i storstad	39	38	23	100
Boende på ren landsbygd	47	32	21	100
Boende i Göteborgs A-region	52	31	17	100

Kommentar: Allmänheten har fått ta ställning till sex olika påståenden om nyhetsförmedlingen genom att markera på en skala från 0 (ett felaktigt påstående) till 10 (helt riktigt påstående) i vilken grad de instämmer i påståendena. I den fortsatta framställningen har en sammanslagning gjorts av variabelvärdena 0-3= felaktigt påstående, 4-6=varken fel eller rätt och slutligen 7-10= riktigt påstående.

Givetvis är det intressant att studera om nyhetskonsumtionen i sig påverkar respondenternas åsikt om den s.k. Stockholmsimperialismen i nyhetsförmedlingen. För detta ändamål har två olika nyhetsindex bildats. För det första har ett kvällstidningsindex konstruerats där tidningarna Aftonbladet, Expressen och Göteborgs-Tidningen eller Kvällsposten ingår. Vidare har ett Etermedienyhetsindex (Ljudradions ekosändning, P4 lokalityheter, Aktuellt, Rapport, SVT:s regionala nyheter, TV4 Nyheterna samt TV4 lokalityheter) bildats. Dessa två index har sedan trikotomiserats dvs. vi har delat in de svarande i tre grupper så vi erhåller låg, medel eller högkonsumenter. Beträffande morgontidningsläsning har hänsyn tagits till hur ofta respondenterna säger sig läsa en morgontidning (s.k. förstatidning). Även beträffande morgontidningsläsarna har en trikotomisering gjorts, dvs. svarspersonerna har delats in i "sällan läsare", "då och då-läsare" samt "ofta-läsare".

Studerar vi respondenternas nyhetskonsumtion i relation till deras inställning till huruvida nyheterna mest handlar om Stockholm finner vi, att ju oftare man läser sin dagstidning, och ju mer man tar del av etermediernas nyhetssändningar desto vanligare är det att man instämmer i påståendet. 45 procent av de individer som har hög etermediekonsumtion anser att nyheterna handlar mest om det som

händer i Stockholm. Tio procentenheter färre bland dem som har låg etermediekonsumtion anser att så är fallet. Vidare finner vi en skillnad bland de individer som läser en morgontidning ofta eller sällan om de instämmer i det aktuella påståendet. 42 procent av dem som läser en morgontidning ofta anser att nyheterna mest handlar om Stockholm. Motsvarande siffra för dem som sällan läser en morgontidning är 33 procent. Detta resultat kvarstår vid kontroll för respondenternas utbildningsnivå. Däremot finner vi inget samband mellan kvällstidningsläsning och om man instämmer i påståendet.

Tabell 2 *Andel svarande med olika nyhetskonsumtion, som anser att det vara ett riktigt respektive felaktigt påstående att nyheterna mest handlar om det som händer i Stockholm (procent)*

	Riktigt	Varken eller	Felaktigt	Summa procent
Alla	41	38	21	100
Läser sällan en morgontidning	33	43	24	100
Låg nyhetskonsumtion i etermedier	36	40	24	100
Läser ofta en morgontidning	42	38	20	100
Hög nyhetskonsumtion i etermedier	45	36	19	100

Kommentar: Se tabell 1

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att ju oftare man tar del av nyheter desto vanligare är det att man anser att nyheterna i de stora medierna mest handlar om Stockholm (se tabell 2 ovan).

Tillförlitliga nyheter eller?

I en kvalitativ undersökning där medborgare, politiker, journalister samt informationsansvariga fick ge sin syn på vilken roll man ansåg medierna spelade för dem, fann man att en medborgartyp var en s. k. konspirationsteoretiker (se Nord m. fl. 2000). Denna medborgartyp var starkt kritisk till medierna i allmänhet och till nyhetsjournalistik i synnerhet. En allvarlig brist som denne s.k. konspirationsteoretiker såg var att medierna inte återger verkligheten korrekt, dvs. att nyheterna allvarligt brister i sin tillförlitlighet.

En vanlig fråga som reser sig i samband med kvalitativa studier är i allmänhet, och där man har sammanfattat sina data med hjälp av en s.k. idealtyps metod i synnerhet; hur många rymmer i en sådan grupp? Hur vanligt förekommande är medborgartypen konspirationsteoretikern? Den kvalitativa metoden har inte som syfte att kvantifiera, dvs. tala om hur många personer det finns i den ena eller andra typen. Trots att det är vanskligt att jämföra resultat från undersökningar,

som har vitt skilda metodologiska angreppssätt är det ändå intressant att konstatera, att de som i denna undersökning anser att nyheterna i hög grad är icke-tillförlitliga ligger i storleksordningen 10 procent. Om vi sedan väljer att kalla denna medborgartyp för konspirationsteoretiker eller ej kan vi lämna därhän. Även om man inte i tidigare studier ställt frågan om tillförlitlighet på ett liknande sätt, som varit fallet i denna undersökning är det ändå intressant, att notera att Weibull (1998) fann att 31 procent av allmänheten ansåg, att det ofta förekommer partiskhet i politiska nyheter och 25 procent ansåg att det är för mycket personligt tyckande bland journalister.

Det i denna studie funna resultaten, att endast runt 10 procent av allmänheten anser att nyheter är icke-tillförlitliga får anses vara ett gott betyg för nyhetsjournalistiken, inte minst med tanke på att hela 73 procent av allmänheten bedömer tillförlitlighet i sin morgontidning som en mycket viktig egenskap (se Hellingwerf 1999).

Hur ser då den missnöjde nyhetskonsumenten ut? Dessvärre är det svårt att urskilja ett mönster. I alla studerade grupper, dvs. bland män, kvinnor, unga, gamla, låg- och högutbildade samt landsortsbor och storstadsbor ligger de missnöjdas skara i storleksordningen 10 procent. Inte heller politisk tillhörighet visar sig ha betydelse för individens missnöje. Inte heller tycks den faktiska nyhetskonsumtionen ha betydelse för om man tycker nyheterna är tillförlitliga eller ej.

Betyder då dessa resultat att 90 procent av nyhetskonsumenterna är nöjda, såtillvida att de anser att nyheterna är mycket tillförlitliga? Våra resultat visar att närmare 50 procent av respondenterna anser att nyheterna är mycket tillförlitliga och hela 40 procent tar varken avstånd eller instämmer i påståendet rörande mediernas tillförlitlighet. Detta förhållande gäller i samtliga studerade undergrupper.

Resultaten kan tolkas på olika sätt. För det första, att det är det positivt att hälften av medborgarna anser att nyheterna är tillförlitliga. För det andra ställer sig frågan hur vi ska tolka att 40 procent inte har någon bestämd åsikt i den aktuella frågan: Är de nöjda, eller helt uttråkade, dvs. bryr de sig inte om huruvida nyheterna är tillförlitliga eller ej?

Hur nya är nyheterna?

Ovan kunde vi konstatera att runt 10 procent av svenska folket anser att nyheterna brister i tillförlitlighet. På frågan om man anser att medierna ofta rapporterar viktiga nyheter för sent återfinns en något större andel missnöjda. Bland de studerade undergrupperna är det huvudsakligen lågutbildade (16 procent) och äldre (17 procent) samt de som ofta läser kvällstidningar och morgontidningar (18 procent respektive 17 procent), som anser att så är fallet. För övriga studerade undergrupper ligger andelen s.k. missnöjda i storleksordningen 12 procent.

Resultaten kan tolkas som, att de som har en hög nyhetskonsumtion oftare än

övriga upplever att nyheterna kommer för sent. Detta i sin tur kan vara ett resultat av den s.k. rundgången i nyhetsförmedlingen, dvs. de som har en hög nyhetskonsumtion och tar del av flera medier upplever att det är samma nyheter som valsas runt och upplever sålunda, att nyheterna inte är nya därför att man har hört det förut (se t. ex. Citron 2000 angående mångfald i lokala medier).

Slutligen finner vi även för detta påstående att en majoritet av våra respondenter tycks vara nöjda, såtillvida att de anser att viktiga nyheter rapporteras i tid. Det är dock anmärkningsvärt att över en tredjedel av respondenterna inte tar ställning varken för eller emot påståendet om nyheter rapporteras i tid.

Journalisten – framtidens pedagog

Journalistyrket är eftertraktat, i den meningen att utbildningarna runt om i landet har många sökande och det krävs höga betyg för att bli antagen. Mycket talar också för att dagens journalister är bättre utbildade än gårdagens. Frågan är om även nyhetskonsumenterna upplever att journalistkåren är bättre utbildad? I denna undersökning ställdes två frågor som kan anses belysa hur allmänheten bedömer journalisten och i förlängningen medierna som pedagoger. För det första fick respondenterna ta ställning till om man ansåg att journalister är bra på att förklara svåra politiska frågor. För det andra fick respondenterna ta ställning till om man ansåg, att man i svenska medier ofta får en bra bakgrund till det som har hänt.

Resultaten visar att en lika stor andel män som kvinnor anser att journalister är bra på att förklara politiska frågor (29 procent). Tar vi däremot hänsyn till respondenternas ålder blir bilden något mer splittrad. Hela 42 procent av de äldre (61-75 år) instämmer i det aktuella påståendet. Denna siffra ska jämföras med den yngsta åldersgruppen (15-30 år) där endast 20 procent instämmer i påståendet. Det bör i detta sammanhang noteras att vid enkätundersökningar överlag tycks äldre svarande vara mer benägna att instämma i påståenden än vad som är fallet för yngre svars personer. Huruvida detta förhållande är giltigt även för denna undersökning kan vi endast spekulera kring.

Individens utbildningsnivå visar sig vidare ha samband med om man instämmer eller ej i det aktuella påståendet. Hela 34 procent av de lågutbildade anser, att journalister är bra på att förklara politiska frågor. Motsvarande siffra för de högutbildades vidkommande är 26 procent (se tabell 3).

Vidare finner vi ett samband mellan individens etermediekonsumtion och i vilken utsträckning man instämmer i det aktuella påståendet, såtillvida att ju mer nyheter via etermedierna man tar del av desto bättre tycker man att journalister är på att förklara politiska frågor (högkonsumenter 36 procent respektive lågkonsumenter 21 procent). Vi finner däremot inget samband med övrig nyhetskonsumtion, dvs. morgon- respektive kvällstidningsläsning, och instämmande i det aktuella påståendet.

Tabell 3 *Andel svarande med olika utbildningsnivå, som anser att påståendet att journalister är bra på att förklara svåra politiska skeenden, är riktigt respektive felaktigt (procent)*

	Riktigt	Varken eller	Felaktigt	Summa procent
Alla	25	48	27	100
Lågutbildade	34	44	22	100
Medelutbildade	25	50	25	100
Högutbildade	26	38	36	100

Kommentar: Se tabell 1

Vi kan sålunda konstatera att närmare 30 procent av allmänheten anser, att journalister har en pedagogisk ådra. Det bör dock påpekas att en lika stor andel anser att så inte är fallet. Detta innebär återigen att en inte försumbar del av svenska folket har ingen åsikt i frågan.

Inledningsvis konstaterades att en vanlig åsikt – åtminstone bland medieforskare – är att händelser som nyheterna rapporterar om tenderar att leva ett eget liv, dvs. händelsens orsaker och dess konsekvenser utelämnas ofta i rapporteringen (se t ex Svensson m fl 2000). Kort sagt: Medierna brister i att sätta in nyheterna i ett sammanhang. Oavsett vad vi tycker om detta resonemang, och vad forskning kring medieinnehåll har kommit fram till kan vi konstatera, att allmänheten har en delvis annorlunda åsikt. Närmare 40 procent anser, att man ofta får en bra bakgrund till det som har hänt i svenska medier. Speciellt nöjda i denna fråga är, dels den äldsta åldersgruppen (61-75 år) där hela 52 procent instämmer helt i den aktuella frågan, dels de som har en hög etermediekonsumtion (44 procent). (Angående resultatet av äldre svarspersonerna se resonemanget om metodimplikationer ovan.)

Ytterst få av våra respondenter är helt missnöjda, endast 15 procent är missnöjda när det gäller mediernas förmåga att sätta in nyhetshändelserna i ett sammanhang. Till slut bör det nämnas att knappt hälften (45 procent) av svenska folket har ingen åsikt i den aktuella frågan, vilket även kan tolkas som, att man inte förväntar sig att svenska journalister och i förlängningen svenska medier ska bidra med att förklara olika händelsers orsaker och konsekvenser.

Nyheterna var bättre förr

Till sist bad vi våra respondenter ta ställning till påståendet om nyheterna idag är mindre sakliga än förr. En fjärdedel anser att så är fallet. Inte så förvånande instämmer återigen den äldsta åldersgruppen (61-75 år) i något större utsträckning än den yngsta (15-30 år) i påståendet (27 procent respektive 17 procent). En

ungefär lika stor andel av allmänheten som instämde i påståendet (25 procent) har tagit avstånd från det aktuella påståendet (28 procent). Detta resultat kan jämföras med att 1998 ansåg 25 procent av allmänheten, att en stor brist i morgonpressen är, att det är för mycket personligt tyckande bland journalister (se ovan och Weibull 1999). Denna undersöknings resultat visar sålunda återigen, att närmare 50 procent har ingen markerad åsikt i det aktuella påståendet, dvs. om nyheterna är mindre sakliga idag än förr (se tabell 4 nedan).

Tabell 4 *Andel svarande med olika socio-ekonomiska bakgrunder, som anser att påståendet, att nyheterna idag är mindre sakliga än förr vara riktigt respektive felaktigt (procent)*

	Riktigt	Varken eller	Felaktigt	Summa procent
Alla	25	48	27	100
Man	25	47	28	100
Kvinna	24	48	28	100
15-30 år	17	62	21	100
31-60 år	26	45	29	100
61-75 år	27	39	34	100

Kommentar: Se tabell 1

Sammanfattningsvis visar bl.a. våra resultat att föreställningen, att äldre människor skulle tycka att nyhetsjournalistiken har förflockats och att ”allt var bättre förr-resonemang” inte får något nämnvärt stöd i denna undersökning. Den vanligaste förekommande inställningen i samtliga studerade undergrupper tycks snarare vara en viss likgiltighet.

Till sist – kan man bli nöjdare?

Ovan har resultatet av allmänhetens inställning till något av det som skulle kunna kallas den journalistiska kvaliteten berörts, såtillvida att allmänheten har fått ta ställning till sex olika påståenden rörande nyhetsjournalistik i svenska medier. Vad vi har kunnat konstatera är, att en ytterst liten andel av svenska folket är helt missnöjda med mediernas sätt att rapportera nyheter. Ytterst få anser sålunda, att nyheterna är otillförlitliga och osakliga. Vidare tycker få individer att nyheterna rapporteras för sent och man anser inte att nyheterna brister i sitt sammanhang.

Visar då denna undersökning att svenskarna på det hela taget är nöjda med nyhetsrapporteringen? På denna fråga kan man svara både *ja* och *nej*. Frågan kan besvaras jakande därför att relativt få respondenter har uttryckt ett direkt miss-

nöje. Frågan kan dessutom besvaras nekande därför att en icke oansenlig andel av svenska folket har uttryckt att de tycker varken/eller på de redovisade påståendena. Det njujga intresset för att ta ställning för de redovisade påståendena kan med andra ord tolkas som att svenska folket helt enkelt är uttråkade av de svenska nyhetsmedierna. Om denna sistnämnda tolkning visar sig korrekt har vi ett allvarligt problem, eftersom medierna i väldigt många samhällsfrågor utgör den viktigaste informationskällan för att vi ska kunna orientera oss i vardagen. Huruvida den sistnämnda tolkningen är korrekt eller ej kan givetvis diskuteras. Det bör dock nämnas, att flera studier tydligt visar, att vi svenskar i allt större utsträckning tycks tappa intresset för att engagera oss i politik och samhällsfrågor samtidigt som allt fler individer säger sig tycka att hedonistiska värden är viktiga i livet (se t. ex. Holmberg och Weibull 1999). Om ett spännande liv, och ett liv fullt av njutning blir viktigare att sträva efter än t. ex. ärlighet och en värld i fred är det kanske inte så konstigt, att man inte bryr sig när det gäller att ta ställning till nyhetsjournalistikens kvalitet (angående förändringstrender i allmänhetens grundläggande värden se Holmberg och Weibull 1999:26).

De frågor som jag hoppas att denna undersökning ska ha väckt är bland annat om människor tar del av nyheter för dess informativa innehåll eller helt enkelt för att fördriva tiden? Om det sistnämnda visar sig vara fallet så reser sig frågan om våra nyhetsmedier är ett fungerande demokratiskt organ?

Noter

- 1 Föreliggande undersökning har initierats och finansierats av stiftelsen institutet för mediastudier. Institutet för mediastudier startade sin verksamhet i mars 1999. Tyngdpunkten för verksamheten inom institutet utgörs av beskrivningar och analyser av mediernas innehåll, funktion och utveckling.
- 2 Hela projektet kommer att avrapporteras i juli 2000 i Stiftelsen institutet för mediastudiers rapportserie.

Referenser

- Citron, Britt-Marie m.fl. (2000) *Lika eller unika? Lokal mångfald*, del 1. Stockholm: Stiftelsen Institutet för Mediastudier, rapport nr 2.
- Elliot, Maria (1997) *Förtroende för massmedier*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation. Göteborgs universitet. Akademisk avhandling.
- Festinger, L (1957) *A Theory of Cognitive Dissonans*. Stanford: Stanford University Press.
- Hellingwerf, Karin (1999) Viktiga egenskaper hos morgonpressen.

- I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red.) *Ljusnande framtid*. Göteborgs universitet: SOM- institutet, rapport nr 22.
- Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (1999) Ljusnande framtid. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red.) *Ljusnande framtid*. Göteborgs universitet: SOM-institutet, rapport nr 22.
- Journalistundersökningen* (2000) Dokumentation av 1999 år journalistundersökning. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
- Nord, Lars m.fl. (2000) *Mediernas roller i demokratin*. Stockholm: Stiftelsen Institutet för Mediestudier, rapport nr 1.
- Svensson, Jan m.fl. (2000) *Språkriktighet och begriplighet*. Lokal mångfald del III. Stockholm: Stiftelsen Institutet för Mediestudier, rapport nr 4.
- Weibull, Lennart (1998) Innehållsbrister i dagspressen? I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red.) *Opinionssambället*. Göteborgs universitet: SOM-institutet, rapport nr 20.
- Weibull, Lennart (1999) Vad menas med negativa nyheter? I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red.) *Ljusnande framtid*. Göteborgs universitet: SOM-institutet, rapport nr 22.

Tabell 1 *Föreställningar om mediernas inflytande på politiska beslut och människors åsikter i politiska frågor fördelat på ålder, utbildning, politiskt intresse och kön 1999. Andel som uppger att medierna har stort inflytande (procent)*

	Mediernas inflytande på politik	Mediernas inflytande på människors politiska åsikter
Ålder		
15-29	60	68
30-49	66	68
50-64	67	72
65-80	64	68
Utbildning		
Låg	59	62
Medel	61	70
Hög	79	80
Politiskt intresse		
Lågt	54	60
Högt	74	76
Kön		
Kvinna	61	66
Man	68	72
Antal svar	1649	1649

Kommentar: I frågan ombeds man instämma eller ta avstånd från påståenden om mediernas inflytande. Skalan går från 0 (Helt felaktigt påstående) till 10 (Helt riktigt påstående). Uppfattningar från värde 6 till 10 har bedömts som att man tillmäter medierna stor makt.

Med högre utbildning och större intresse för politik blir man mer övertygad om mediernas inflytande på både politiska beslut och människors åsikter. Resultaten visar också att tendensen är vanligare bland män än kvinnor. Kontrollerar man sambanden visar det sig dock att kopplingen mellan kön och föreställningar om medieeffekter försvinner om man tar hänsyn till politiskt intresse, eftersom män uppger sig vara mer intresserade av politik än kvinnor. Det är en människas politiska intresse som avgör synen på mediemakt inte hennes kön.

Ålder har inte heller tydliga kopplingar till synen på medieeffekter. Visserligen tenderar den yngsta åldersgruppen att i mindre utsträckning anse att medier påverkar politik än äldre, men i övrigt är bedömningarna likartade i de olika åldersgrupperna. Och i synen på mediernas effekter på politiska åsikter finns det överhuvudtaget inga skillnader mellan människor i olika åldrar.

Den grupp bland allmänheten som är allra mest övertygad om mediernas effekter på politik – vare sig det rör inflytande på politiska beslut eller människors

hur politiken utformas och hur medborgarna skaffar sig sina politiska uppfattningar.

”Mediemanipulation” är den fjärde och sista rutan. Här misstror man mediernas förmåga att på ett riktigt sätt beskriva politik och denna falska verklighetsbeskrivning antas också ha ett stort inflytande. Denna bild av mediernas roll för politisk kommunikation måste beskrivas som mycket negativ, snarast gränsande till cynism.

I vilken utsträckning är då dessa uppfattningar spridda i det svenska samhället? I tabell 3 har svarspersoner i SOM-undersökningen delats in i dessa fyra kategorier och dessutom kopplats samman med de faktorer som visade sig vara centrala för uppfattningar om mediernas inflytande – politiskt intresse och utbildning. Även ålder tas med i analysen eftersom synen på mediernas verklighetsbeskrivning skiljer sig åt betydligt mellan olika åldersgrupper. Äldre människor, oavsett politiskt intresse och utbildning, har en större tilltro till den bild av politik som förmedlas i medierna.

Tabell 2 *Föreställningar om mediernas betydelse inom politisk kommunikation fördelat på ålder, utbildning samt politiskt intresse 1999 (procent)*

	Medie- marginalisering	Medie- misstro	Medie- makt	Medie- manipulation	Summa procent	Antal svar
Alla	19	8	57	16	100	1536
Ålder						
15-29	20	8	55	16	100	333
30-49	20	8	55	17	100	548
50-64	16	9	58	18	100	417
65-80	21	7	64	8	100	238
Utbildning						
Låg	22	10	54	13	100	728
Medelhög	21	7	57	15	100	378
Hög	10	5	63	22	100	410
Politiskt intresse						
Litet	25	11	51	13	100	737
Stort	14	6	63	18	100	786

Kommentar: De båda indexen har delats på följande sätt. Mediebilsindexet delades på värde 14, vilket innebär att en person som fyllt i mittenalternativet i påståendena om mediernas verklighetsbeskrivning ansetts bedöma mediebilden som ”sann”. För effektindexet sattes gränsen på värde 10, vilket innebär att en person som valt mittenalternativet på båda frågorna bedömts att se medieinflytandet som litet. Procenttalen för de olika synsätten på medier och politisk kommunikation förändras givetvis beroende på var gränserna för indexen sätts, vilket gör att de enskilda procenttalen ska tolkas med försiktighet. Däremot förändras inga samband beroende på var skalorna delas.

Svenskarna syn på mediers betydelse för politisk kommunikation kan sammanfattas med att man ser medierna som mäktiga. De allra flesta – 57 procent – anser att mediernas beskrivning av politik i stort sett är riktig och att denna bild också har relativt stort inflytande. Men nästan 20 procent är av uppfattningen att medierna snarast kan karakteriseras som marginaliserade i och med att den bild av politik som framkommer i nyheterna visserligen är sann, men av relativt liten betydelse för politiska opinioner och politiska beslut. Att 16 procent också menar att medierna är manipulerande manar till eftertanke. En relativt stor del av svenskarna ger uttryck för ett synsätt där medierna både har stor makt och dessutom upplevs den mediebild som förmedlas som relativt osann. Från mediernas synvinkel bör denna ganska cyniska bild av mediernas roll i den politiska processen vara oroande. Risker finns givetvis att förtroendet för medierna urholkas om fler och fler omfattar detta synsätt, vilket inte alls är orimligt eftersom de yngre i högre utsträckning än äldre ser medierna som manipulerande (jfr Weibull & Börjesson 1995 s.156). Mediemisstro i betydelsen att medier både misslyckas med att spegla samhället korrekt och att denna bild är verkningslös tycker endast åtta procent.

Så långt den generella bilden. Men riktigt intressant blir det när man ser hur dessa uppfattningar fördelar sig på olika grupper i befolkningen. När det gäller ålder visar resultaten att åldersgrupper under 65 år fördelar sig ungefär på samma sätt. Men människor över 65 år avviker radikalt. Vad som skiljer denna åldersgrupp från de andra är att de i högre utsträckning ser medierna som mäktiga än som maktfullkomliga – 64 procent respektive 8 procent. Det har då att göra med att de äldre mer litar på att mediernas beskrivning av politik stämmer överens med verkligheten är de yngre.

Ser man sedan till utbildning är bedömningen av mediernas roll inom politisk kommunikation densamma bland låg- och medelutbildade, medan de högutbildade avviker. Människor med hög utbildning anser i högre grad än människor med lägre utbildning att medierna är både mäktiga (63 procent) och manipulerande (22 procent). Att medierna inte skulle ha makt över politiken, men ändå beskriva politik på ett riktigt sätt tycker endast 10 procent av de högutbildade, vilket är avsevärt mindre än för grupper med lägre utbildning.

Att politiskt intresse skiljer människor åt i detta avseende är knappast förvånande. De som har ett stort politiskt intresse är både mer övertygade om mediers makt och manipulation än de med mindre politiskt intresse. De med litet politiskt intresse ser däremot oftare mediernas betydelse för politisk kommunikation som antingen marginaliserad eller med misstro, ointresset för politik slår igenom.

Samhällseliterna och mediernas makt

Allt fler menar att politiken blivit mer och mer beroende av medierna. Visserligen har medierna sedan demokratins genombrott varit en central kanal för politiker att kommunicera med väljare, men under de senaste årtionden har medier-

na gått ifrån att bara vara en kanal till att också vara en självständig aktör som ger premisserna för den politiska processen. Politiken har mer och mer tvingats anpassa sig till mediernas sätt att arbeta. Politiken har medialiserats (Asp & Esaiasson 1996, Strömbäck 2000).

Detta kapitel har visat att tanken om politikens medialisering också har ett ganska fast grepp om både journalister och den svenska allmänheten. Resultaten har visat att en övervägande majoritet av svenskarna tror att medierna både påverkar politiska beslut och människors uppfattningar om politik. Men det har också framkommit att om man på ett eller annat sätt ser sig själv som annorlunda än andra – i betydelsen att man intresserar sig och upplever sig kunna mer om politik – blir man mer övertygad om mediernas inflytande. Och då handlar det med största sannolikhet om att man tror att andra människor påverkas av mediebilden. Eftersom högutbildade bland allmänheten och journalister omfattar detta synsätt innebär det att det är olika eliter i samhället som är mest övertygade mediernas effekter. Dessa är också troligen ganska oroade över mediernas inflytande eftersom resultaten också visade att benägenheten att se mediernas verklighetsbeskrivning som osann var högre bland politiskt intresserade och högutbildade. Det paternalistiska drag som framkommit i synen på mediernas påverkan är dock inget nytt. Allt sedan de moderna massmediernas genombrott har samhällseliter bekymrat sig över medieinnehållets inflytande på gemene man. Den norske medieforskaren Jostein Gripsrud påpekar att ”moraliska paniker” alltid handlar om ”...att en kulturell överklass bekymrar sig över vad som ska ske (med dem) om underklassen får sina djuriska impulser stimulerade” (Gripsrud 1994). Ofta har de moraliska panikerna rört populärkulturella fenomen. Filmen sades i början göra ungdomar kriminella och locka dem till tvivelaktig sexualmoral. Nick Carter och annan deckarlitteratur sades göra detsamma. Både jazzen och rocken sågs som skadliga för ungdomars moral och disciplin och under de senaste årtiondena har vi i Sverige haft liknande debatter kring videovåld, ravekulturen och Internet. Resultaten i detta kapitel visar att dessa tendenser inte är begränsade till populärkultur. Ett liknande synsätt gäller för eliters bedömning av mediernas betydelse för politisk opinionsbildning. Journalister och andra samhällseliter är övertygade om att nyhetsmedierna styr hur den vanliga människan tänker om politik. Det är mediebilden som skapar allmänhetens politiska världsbild. Att dessa samhällseliter sedan inte tror att de själva påverkas av medierna får tillskrivas det faktum att medieeffekter har en märklig förmåga att alltid gälla någon annan.

Noter

- 1 *Journalist 2000* är en enkätundersökning, som genomfördes hösten 1999 vid Institutionen för Journalistik och Masskommunikation, Göteborgs Universitet (JMG). Urvalet är ett obundet slumpmässigt urval av 2000 personer ur Svenska Journalistförbundets (SJF) medlemsregister.

NÄRHETENS BETYDELSE FÖR FÖRTROENDET FÖR RIKSDAGEN¹

MARTIN BROTHÉN

Den brittiske parlamentsledamoten Benjamin Disraeli markerade redan i mitten på 1800-talet den stora betydelse valkretsen har för det parlamentariska uppdraget: ”*The country is nothing; it is the constituency you have to deal with*” (1844:83).² Uttalandet står sig fortfarande; i den representativa demokratin in-tar valkretsen en central ställning (Jewell 1985:101).³

Trots den vikt som den representativa demokratin tillskriver valkretsen har statsvetenskaplig forskning kring det minskande förtroendet för politiker, partier och nationella parlament oftast varit helt fokuserad på den nationella nivån. Från USA – med sitt federala statsskick – vet vi dock att förtroendet varierar systematiskt mellan olika nivåer. I undersökningar har ett något högre förtroende kunnat uppmätas för delstatsregeringarna jämfört med förtroendet för den federala regeringen. Även när vi ser på förtroendet för kongressen och delstaternas egna kongressledamöter återfinns en närhetsrelaterad systematik i medborgarnas förtroendebedömningar. De amerikanska samhällsvetarna Seymour Martin Lipset och William Schneider redovisar resultat från undersökningar som visade att andelen medborgare med förtroende för de egna kongressledamöternas insatser var större än andelen medborgare med förtroende för kongressen som helhet (Lipset & Schneider 1987:381f.; Möller 1998:41).

Den fråga man ställer sig är hur motsvarande förtroendebedömningar ser ut bland svenska medborgare när det gäller förtroendet för riksdagen respektive de egna riksdagsledamöterna i valkretsen. Teoretiskt motiveras en sådan studie av intresset att öka kunskapen om närhetens betydelse för medborgarnas förtroendebedömningar. Valkretsen utgör en viktig länk mellan väljare och valda. Det statsvetenskapligt relevanta problem som bör undersökas är hur förtroendet för den valda *institutionen* som sådan skiljer sig från förtroendet för *valkretsens representanter*. Vi har möjlighet att pröva frågeställningen om valkretsens roll och hur närheten eventuellt påverkar medborgarnas förtroende för den valda institutionen respektive för valkretsens representanter dels på riksdagen, dels på Europaparlamentet.

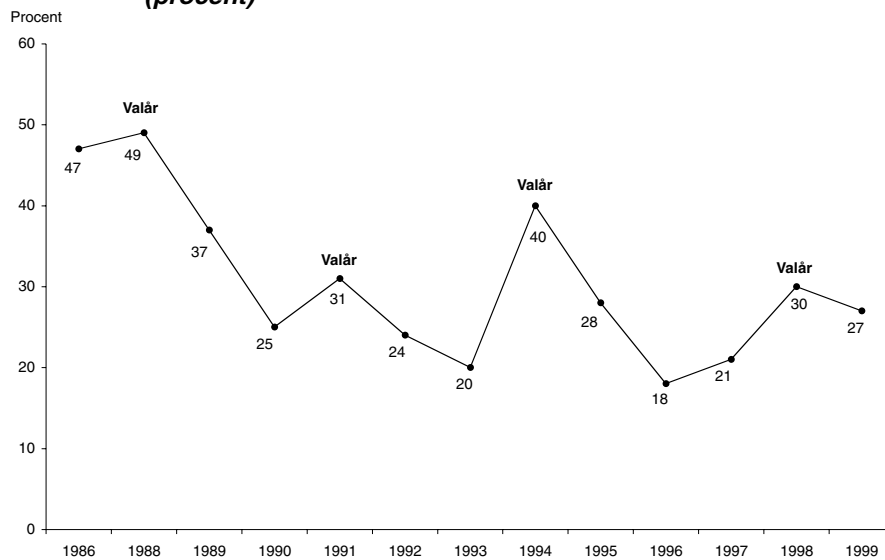
Ökat förtroende för riksdagen under valåren

Tidigare undersökningar om förtroendet för riksdagen har indikerat att förtroendet tenderar att vara något högre under valår jämfört med året dessförinnan

och året därpå (Holmberg 1994; 1999a:110ff.; Brothén 1998:53f. och 63; 1999:253f.). Eftersom 1999 var ett eftervalsår kan vi mot bakgrund av en sådan elektoral cykel förvänta oss ett något lägre förtroende i 1999 års SOM-undersökning för riksdagen jämfört med 1998.

I figur 1 redovisas andelen medborgare mellan 1986 och 1999 som haft ett mycket eller ganska stort förtroende för riksdagen.⁴ Den frågeformulering som undersökningen baseras på lyder: "Hur stort förtroende har Du för det sätt på vilket följande samhällsinstitutioner och grupper sköter sitt arbete?". Svartalternativen har varit: "mycket stort förtroende", "ganska stort förtroende", "varken stort eller litet förtroende", "ganska litet förtroende" och "mycket litet förtroende".⁵

Figur 1 **Bedömningar av förtroendet för riksdagen 1986-1999 (procent)**

Källa: SOM-undersökningarna 1986-1999.

Kommentar: Resultaten visar andelen svarpersoner som svarat att de har mycket eller ganska stort förtroende för riksdagen 1986-1999. 1987 har inte tagits med i analysen eftersom svartalternativen var annorlunda formulerade det året.

En elektoral cykel ger sig tillkänna för samtliga valtillfällen under mätperioden. Förtroendet för riksdagen ökar de år vi haft riksdagsval jämfört med året dessförinnan och sjunker året därpå.⁶ Sören Holmberg, som var först att belägga förekomsten av en elektoral cykel, menar att densamma egentligen har en mer allmän spridning. Den elektoral cykeln gäller även andra politiska fenomen som kan kopplas till valtillfället (Holmberg 1994).

Sett till en elektoral cykel tycks däremot Europaparlamentet vara en institution som inte inplacerar sig på ett förväntat sätt (jfr. Holmberg & Weibull i denna antologi). Förtroendet för Europaparlamentet sjönk nämligen under valåret 1999 jämfört med året dessförinnan. Andelen personer i Sverige med ett mycket eller ganska stort förtroende för Europaparlamentet minskade i och för sig bara från tio till nio procent mellan 1998 och 1999. När dock även andelen personer med ett mycket eller ganska litet förtroende beaktas i analysen – med ett s.k. balansmått som väger andelen mycket/ganska stort förtroende mot andelen mycket/ganska litet förtroende – är förändringen påtaglig med en minskning från –39 till –50 (Holmberg & Weibull i denna antologi).

Förtroendet för valkretsens ledamöter

I de följande analyserna skall vi jämföra förtroendet för den parlamentariska *institutionen* med motsvarande förtroende för *valkretsens ledamöter*. Vi skall därmed närma oss frågeställningen om förtroendet för hela institutionen skiljer sig från förtroendet för valkretsens representanter. För riksdagens del jämförs förtroendet för riksdagen med förtroendet för den egna valkretsens ledamöter; för Europaparlamentets del jämförs förtroendet för Europaparlamentet med förtroendet för svenska EU-parlamentariker.⁷

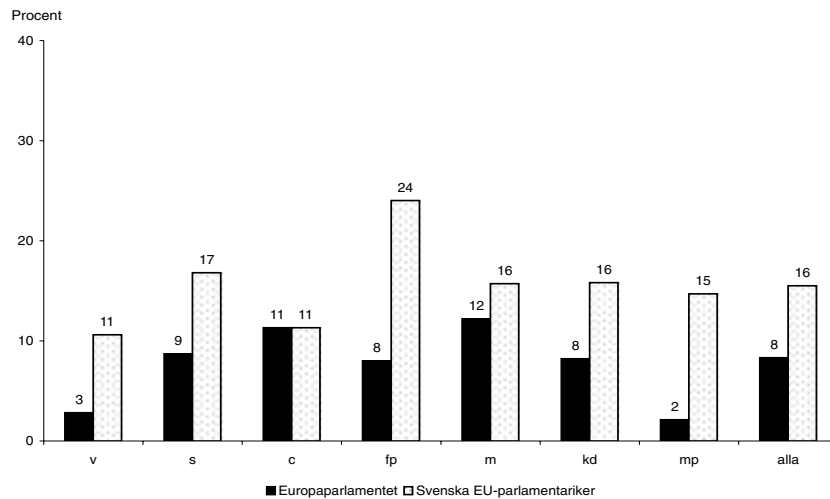
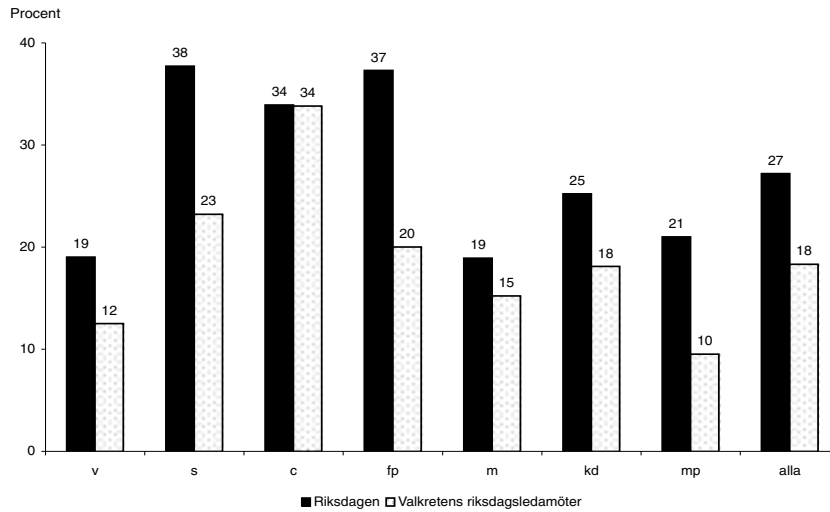
Figur 2 redovisar resultaten av analysen. I den övre delen av figuren återges resultaten för riksdagen och i den undre resultaten för Europaparlamentet. I båda fallen redovisas andelen personer med mycket eller ganska stort förtroende.

Medborgarnas förtroendebedömningar tycks inte styras av samma mekanismer när det gäller riksdagen och Europaparlamentet. I fråga om närhetens betydelse är tendenserna de motsatta. När det gäller riksdagen är förtroendet högre för institutionen än för valkretsens representanter inom samtliga partier (27 procent respektive 18 procent). För Europaparlamentet är situationen helt annorlunda (8 procent respektive 16 procent). I det senare fallet, men inte i det förra, har således valkretsens ledamöter ett högre förtroende bland medborgarna än institutionen som helhet.

I tabell 1 redovisas hur förtroendet för riksdagen och den egna valkretsens ledamöter varierar mellan olika valkretsar.⁸ En viss försiktighet bör iakttas när resultaten i tabellen analyseras; det bör hållas i minnet att många av resultaten bygger på ett mycket litet antal svarande och därför inte är statistiskt signifikanta. Tendenserna är dock desamma i det stora flertalet län; förtroendet är lägre för ledamöterna för den egna valkretsen än för riksdagen som helhet.⁹

Här är inte platsen att förklara vari orsakerna till skillnaderna i resultaten mellan olika valkretsar består. Däremot hade det varit önskvärt att något kunna utröna varför medborgarna allmänt sett har ett lägre förtroende för valkretsens riksdagsledamöter än för riksdagen som helhet. I nuläget kan vi endast spekulera kring orsakerna. Det faktum att resultaten för Sverige skiljer sig – och t.om. går i motsatt riktning – jämfört med USA gör det rimligt att fråga sig om närhetens betydelse har att göra med valsystemet och med medborgarnas kännedom respektive kontakter med folkvalda representanter.

Figur 2 Närhetens betydelse. Förtroendet för riksdagen och valkretsens riksdagsledamöter per parti 1999 och förtroendet för Europaparlamentet och svenska EU-parlamentariker per parti 1999 (andel mycket eller ganska stort förtroende, procent)

Källa: SOM-undersökningen 1999.

Kommentar: Resultaten visar andelen svarspersoner som angivit mycket eller ganska stort förtroende. Endast personer som besvarat samtliga fyra frågor har medtagits i analysen. Personer som svarat "vet ej" ingår ej i analysen. (n = 1577) Antalet svarspersoner är 216 (v), 435 (s), 62 (c), 75 (fp), 369 (m), 171 (kd) och 95 (mp).

Tabell 1 *Förtroendet för riksdagen och för den egna valkretsens riksdagsledamöter i olika län (procent mycket eller ganska stort förtroende)*

Län	Förtroende för riksdagsledamöter från valkretsen	Förtroende för riksdagen	Skillnad	Antal intervjuade
Gävleborg	28	30	2	46
Halland	25	25	0	61
Kronoberg	25	22	-3	36
Jämtland	25	20	-5	20
Jönköping	24	33	9	55
Kalmar	24	28	4	53
Västernorrland	23	31	8	52
Blekinge	22	34	12	32
Uppsala	22	31	9	51
Kopparberg	22	24	2	50
Västra Götaland	21	28	7	271
Södermanland	18	29	11	45
Örebro	16	30	14	44
Stockholm	15	31	16	265
Västerbotten	15	27	12	60
Värmland	14	18	4	50
Östergötland	12	26	14	78
Västmanland	12	20	8	40
Skåne	12	16	4	224
Norrbottn	9	33	24	46
Samtliga	18	26	8	1585

Källa: SOM-undersökningen 1999.

Kommentar: Resultaten visar andelen svarspersoner i respektive län som angivit mycket eller ganska stort förtroende för riksdagen respektive för den egna valkretsens riksdagsledamöter. Endast personer som besvarat båda frågorna har medtagits i analysen. Personer som svarat "vet ej" ingår ej i analysen. Gotland har inte medtagits i tabellen eftersom antalet svarande understiger 10.

Det är inte osannolikt att kännedomen om parlamentariker går hand i hand med såväl kontakter som förtroende. Det har t.ex. tidigare visats att människor som har kontakter med partier och politiker har en generellt sett större politikertilltro (Holmberg 1999a:110; Parker & Parker 1993:450 ff.; Brothén 1999). Att det finns ett samband mellan kännedom om enskilda politiker och kontakter med politiker är inte någon särskilt djärv hypotes. Därför kan vi förvänta oss att såväl kännedom som kontakter påverkar medborgarnas förtroende för den egna valkretsens ledamöter. Forskningsresultat tyder också på att kandidat kännedomen är större

i majoritetsvals system jämfört med proportionella vals system (Holmberg 1999b: 261). Det skulle kunna vara anledningen till att resultaten i Sverige och USA vad gäller förtroendet för parlamentet och valkretsens representanter skiljer sig åt.

I dagsläget saknar vi material som hjälper oss att på individnivå ta ställning till dessa tänkbara hypoteser. Med hjälp av tidigare undersökningar kan vi dock på aggregerad nivå försöka utröna om det ligger något i ett påstående om att medborgarnas bedömning av den egna valkretsens ledamöter har att göra med medborgarnas kännedom, respektive kontakter med ledamöterna.

Precis som vi i tabell 1 kunde analysera andelen medborgare i vardera valkrets/län med ett mycket eller ganska stort förtroende för de egna riksdagsledamöterna kan vi med hjälp av 1998 års valundersökning och 1998 års SOM-undersökning utläsa andelen medborgare i vardera valkrets med kännedom om riksdagskandidaterna inför valet och andelen medborgare som haft åtminstone någon kontakt med någon riksdagsledamot under det senaste året. Analysen visar på ett positivt samband mellan kandidat-kännedom och kontakter. I valkretsar med en hög kandidat-kännedom är det också en något högre andel medborgare som har kontakter med riksdagsledamöter jämfört med genomsnittet. Däremot kan inte något samband uppmätas mellan dessa båda aspekter av medborgarnas relationer till valkretsens folkvalda politiker och den allmänna förtroendebedömningen som gjorts i respektive valkrets. Det återstår dock att pröva om resultaten håller på individnivå.

Avslutande diskussion

Den svenska representativa demokratin tycks fungera tämligen dåligt i den meningen att folkvalda representanter – oavsett anledningen härtill – åtnjuter ett generellt sett lägre förtroende bland allmänheten än riksdagen som helhet. För den viktiga länken i den svenska representativa demokratin – valkretsens representanter – har medborgarna ett ganska svagt förtroende. Förtroendet är större för *institutionen* riksdagen än för *valkretsens ledamöter*. I det avseendet avviker de svenska resultaten från tidigare undersökningar i USA.

Att särskilt notera är att resultaten återspeglar situationen efter Sveriges första riksomfattande personval till riksdagen. Det svenska personvalssystemet har, enligt Sören Holmberg och Tommy Möller, ännu inte fått något riktigt stort genomslag. Endast en begränsad del av riksdagens ledamöter är t.ex. invalda på personliga mandat och andelen väljare som utnyttjade möjligheten att personrösta nådde inte riktigt upp till de högt ställda förväntningar som fanns på systemet (Holmberg & Möller 1999). Om utvecklingen så småningom kommer att gå i riktning mot hur det ser ut i USA – med ett såväl mer personorienterat vals system som ett större förtroende för de egna kongressledamöterna än för kongressen som helhet – återstår därför att se.

Om vi däremot väljer att vända blicken mot de resultat som återspeglar medborgarnas bedömningar av Europaparlamentet och dess svenska ledamöter är likhe-

terna med USA större. I båda dessa fall kommer *institutionen* sämre ut i medborgarnas förtroendebedömningar än *valkretsens ledamöter*. Precis som amerikanska medborgare i allmänhet anger ett högre förtroende för delstatens egna kongressledamöter jämfört med hela kongressen i Washington ger svenska medborgare ett högre betyg åt svenska ledamöter i Europaparlamentet jämfört med hela parlamentet.

Noter

- 1 Detta kapitel utgör en del av avrapportering av forskningsprojektet "*Förtroendet för riksdagen*". För deltagande i SOM-institutets utvärderingsresa till Mainz i mars 1999 har stipendium från Knut och Alice Wallenbergs stiftelse och från Paul och Marie Berghaus' donationsfond erhållits.
- 2 Disraeli lät dock uttalandet läggas i romanfiguren Mr Rigby's mun.
- 3 I Sverige har t.ex. valkretsen haft en statsrättsligt stark ställning. Genom valkretsarna tryggas den lokala och regionala representationen i riksdagen (SOU 1963:17, s. 121 och s. 295; SOU 1970:17, s. 41). Nomineringen av kandidater till riksdagen ligger t.ex. på de regionala partiorganisationernas ansvar; från centralt håll finns inga formella möjligheter att påverka nomineringsprocessen (Brändström 1972; Sköld 1958; Back & Berglund 1978:103 ff.; SOU 1986:27). Att valkretsarna har en framskjuten plats i det politiska livet manifesteras inte minst av ledamöternas placering i riksdagens kammare. En annan indikator på detta är förekomsten av ledamöter som är fortsatt aktiva i lokala politiska församlingar i sin hemkommun eller i landstinget. Att enskilda riksdagsledamöter har uppdrag för det egna partiet på lokal eller regional nivå är också tämligen vanligt (SOU 1965:54, s. 45; Larsson 1986:73; Roth 1996:118 ff. Jfr. Christoffersson 1986).
- 4 Urvalet för undersökningarna har varierat något under tidsperioden 1986 till 1999. För att uppnå jämförbarhet för hela undersökningsperioden kommer endast svarspersoner med svenskt medborgarskap och personer mellan 15 och 75 år att ingå i de tidsjämförande analyserna i detta kapitel. I 1998 års undersökning saknades 15-åringarna helt (Lithner 1999).
- 5 Frågan om förtroendet för olika samhällsinstitutioner har ställts i de båda SOM-undersökningarna. Urvalet för undersökningen har därför bestått av 5600 personer i hela Sverige i åldrarna 15-80 år. För en diskussion om frågeformuleringen, se Brothén 1998:51.
- 6 Mittenalternativet "*varken stort eller litet förtroende*" fanns inte med i 1987 års SOM-undersökning, varför viss försiktighet bör iakttas vad gäller resultaten i förhållande till andra års resultat och därmed resultaten för valåret 1988. En jämförelse av balansmåten (andel stort förtroende minus andel litet för-

troende) visar dock på den elektorala cykelns giltighet också för valåret 1988. Balansmättet var +34 valåret 1988, jämfört med +28 året dessförinnan. En allmän elektoral cykel för förtroendet för politiker indikeras också av andra undersökningar. En studie kring allmänhetens förtroende för politiker i allmänhet mellan 1973 och 1994 visar t.ex. på ett uppåtgående förtroende i samband med valen, med undantag av valet 1979 (Österman 1995:16).

- 7 I valen till Europaparlamentet utgör Sverige som helhet valkrets. Den exakta frågeformuleringen har således för de båda jämförelseparen varit: "riksdagen" respektive "riksdagsledamöter från Din valkrets" och "Europaparlamentet" respektive "svenska EU-parlamentariker". I samtliga fall har svarsalternativen varit: "mycket stort förtroende", "ganska stort förtroende", "varken stort eller litet förtroende", "ganska litet förtroende" och "mycket litet förtroende".
- 8 Detta kommer i undersökningen att operationaliseras som *län*. Det innebär att valkretsarna Stockholms län och Stockholms kommun i denna undersökning slagits samman till Stockholms län. Valkretsarna Malmö kommun, Skåne läns västra, Skåne läns södra respektive Skåne läns norra och östra har slagits samman till Skåne län. Slutligen har Göteborgs kommun, Västra Götalands läns västra, Västra Götalands läns norra, Västra Götalands läns södra och Västra Götalands läns östra valkretsar slagits samman till Västra Götalands län.
- 9 Enligt tabellen är det endast medborgare i Kronobergs och Jämtlands län som ger valkretsens representanter ett högre förtroende än riksdagen som helhet. Hallänningar har lika stort förtroende för riksdagen som för valkretsens ledamöter.

Referenser

- Andersson, H. G. (1970) *Specialisering och samordning inom de politiska partiernas riksdagsgrupper*, SOU 1970:16, Stockholm: Grundlagberedningen.
- Back, P-E. & Berglund, S. (1978) *Det svenska partiväsendet*, Stockholm: AWE/Geber.
- Brothén, M. (1998) "Fallande förtroende för riksdagen", i Holmberg, S. & Weibull, L., *Opinionssambället, SOM-undersökningen 1997, SOM-rapport nr. 20*, Göteborg: SOM-institutet.
- Brothén, M. (1999) "Stigande förtroende för riksdagen under valår", i Holmberg, S. & Weibull, L. (red.) *Ljusnande framtid, SOM-undersökningen 1998, SOM-rapport nr 22*, Göteborg: SOM-institutet.
- Brändström, D. (1972) *Nomineringsförfarandet vid riksdagsval*, SOU 1972:17, Stockholm: Grundlagberedningen.
- Christoffersson, U. (1986) "Riksdagsledamöternas arbetsveckor", i *Folkets främsta företrädare, SOU 1986:27*, Stockholm.

- Disraeli, B. (1844) *Coningsby – or the New Generation*, Leipzig.
- Holmberg, S. (1994) ”Partierna tycker vi bäst om i valtider”, i Holmberg, S. & Weibull, L. (red.) *Vägval, SOM-undersökningen 1993, SOM-rapport nr 11*, Göteborg: SOM-institutet.
- Holmberg, S. & Weibull, L. (red.) (1999) *Ljusnande framtid. SOM-undersökningen 1998, SOM-rapport nr 22*, Göteborg: SOM-institutet.
- Holmberg, S. (1999a) ”Down and Down We Go. Political Trust in Sweden”, i Norris, P. (ed.) *Critical Citizens. Global Support for Democratic Government*, New York: Oxford University Press.
- Holmberg, S. (1999b) ”Väljare personkryssar”, i Holmberg, S. & Möller, T. (1999) *Premiär för personval, SOU 1999:92*, Stockholm: Rådet för utvärdering av 1998 års val (Justitiedepartementet).
- Holmberg, S. & Möller, T. (1999) *Premiär för personval, SOU 1999:92*, Stockholm: Rådet för utvärdering av 1998 års val (Justitiedepartementet).
- Jewell, M. E. (1985), ”Legislators and Constituents in the Representative Process”, i Loewenberg, G. Patterson, S. C. & Jewell, M. E. (1985) *Handbook of Legislative Research*, Cambridge, Massachusetts och London: Harvard University Press.
- Larsson, T. (1986) ”Att vara riksdagsledamot”, i *Folkets främsta företrädare, SOU 1986:27*, Stockholm: Folkstyrelsekommittén.
- Lipset, S. M. & Schneider, W. (1983) *The Confidence Gap*, New York: Wiley.
- Lithner, A. (1999) ”SOM-undersökningen 1998 – genomförande och utfall”, i Holmberg, S. & Weibull, L. (red.) *Ljusnande framtid, SOM-undersökningen 1998, SOM-rapport nr 22*, Göteborg: SOM-institutet.
- Möller, T. (1998) *Politikerförakt eller mogen misstro? Misstron mot politiker och politiska institutioner*, Stockholm: Svenska kommunförbundet och Kommentus Förlag.
- Parker, G. R. & Parker S. L. (1993) ”Why Do We Trust Our Congressman?”, i *The Journal of Politics*, Vol. 55, No. 2, s. 442-453.
- Roth, P-A. (1996) *Riket, valkretsen och hemkommunen. Lokal och regional representation i den svenska riksdagens andra kammare 1969*, Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.
- SOU 1958:6 *Kandidatnomineringen vid andrakammarval*.
- SOU 1963:17 *Författningsutredningen: Sveriges statskick, del 2 Motiv*.
- SOU 1965:54 *Länsdemokratiutredningen. Författningsfrågan och det kommunala sambandet*.
- SOU 1970:17 *Grundlagberedningen: Ersättare för riksdagsledamöter*.
- SOU 1986:27 *Folkets främsta företrädare*.
- Österman, T. (1995) *Vitbok över riksdagsvalet 1994. En långtidsstudie*, Stockholm: Tiden.

NYA VÄLJARE OCH POLITIKER I DEN GAMLA DEMOKRATIN

HÅKAN HVITFELT OCH LARS NORD

Brottas svensk politik med strukturella eller konjunkturella problem? Den frågan är relevant mot bakgrund av den dramatik som kännetecknade riksdagsvalet 1998. Efter ett år med en politiskt tämligen framgångsrik rödgrön allians och relativt låg temperatur i den allmänna debatten finns anledning att fråga sig om dramatiken är över den här gången. De politiska förslagen slussas bekvämt igenom i riksdagen, statsbudgeten är i bättre skick än på länge samtidigt som det saknas politiska alternativ i form av en slagkraftig opposition. Intrycken av det politiska vardagsarbetet i Sverige 1999-2000 stöder knappast tanken att verkligt stora strukturförändringar äger rum i svensk politik.

Samtidigt är analyserna kring själva valrörelsen 1998 otvetydiga. Vid detta val var opinionsförändringarna mellan de politiska partierna de största i modern tid, valdeltagandet det lägsta i ett riksdagsval på 40 år och valresultaten för fem politiska partier historiskt sensationella. Vänsterpartier och kristdemokraterna gjorde sina bästa val någonsin, centern, folkpartiet och socialdemokraterna sina sämsta. Därtill var valdebatten sakligt både monumental och ensidig i sin fokusering av "vård, skola och omsorg" (Amnå 1999, Hvitfelt och Nord 1999). Uppföljande studier har snarast förstärkt intrycket av rekordval då fler än någonsin bestämde hur de skulle rösta under själva valrörelsen och fler än tidigare splittrade sina röster mellan riksdags-, landstings- och kommunalvalen (Holmberg 1999).

Stormvåg eller underström?

I centrum för denna artikel står följaktligen frågan om de dramatiska observationerna i samband med riksdagsvalet var utslag av ett tillfälligt opinionsklimat eller uttryck för mer bestående förändringar av svensk politisk kultur? Är det en allt mer dramatiserad och medialiserad valrörelse som driver fram politiska stormar som sedan snabbt ebbar ut, eller finns det underliggande strömningar i det svenska samhället som på längre sikt förändrar grundläggande värderingar och traditionella konfliktmönster?

Det är knappast någon djärv tanke att hävda att rikspolitiken tilldrar sig störst uppmärksamhet i valtider, det märks inte minst på mediebevakningens omfattning och djup. Samtidigt har också valrörelsen ansetts ha en del väljarmobiliserande effekter: fler intresserar sig för politik och fler uttrycker en tydlig identifikation

tion med ett visst politiskt parti. "Elektorala cykler" förefaller påverka delar av vårt politiska beteende (Holmberg och Weibull 1999). Sett över en längre tidsperiod är dock utvecklingen tämligen entydig; förtroendet för politik och politiker sjunker mer än i andra länder, partimedlemskap och partianhängarskap likaså. Demokratin är förvisso fortfarande det mest uppskattade styrelseskicket bland medborgarna, men känslorna för demokratin av vår traditionella typ förefaller att bli allt mer svala med tiden (Hvitfelt och Karvonen 1999).

Mot denna bakgrund kan det vara intressant att jämföra väljarnas attityder på några områden det dramatiska valåret 1998 med det "vanliga" politiska eftervalsåret 1999. Vilka frågor tycker väljarna är viktigast nu? Har valrörelsens dagordning ersatts av en ny, eller håller trenden i sig? Är skälen för att rösta på ett parti de samma? Uppfattas massmediernas politiska information på samma sätt? Sammantaget är detta frågor som är centrala för förståelsen av hur den politiska opinionsbildningen i Sverige fungerar i 2000-talets moderna, men möjligen svalnande, demokrati.

En granskning av vilka frågor väljarna fann vara de mest viktiga i politiken under hösten 1999 visar likheter med de prioriteringar som gjordes under valåret 1998, även om frågorna formulerades något annorlunda de båda åren. De sakfrågor som uppfattades som mest angelägna 1998 har ändå i stort behållit sin ställning även under en mindre intensiv politisk period, samtidigt som de frågor som engagerade minst antal väljare för ett år sedan knappast har lyckats öka sin attraktionskraft senare. Men över huvud taget anser svenska folket alla frågor vara viktigare 1999 än 1998, enligt tabell 1. Ett undantag är sysselsättningsfrågan som uppfattas som lika viktig båda åren.

Tabell 1 *Väljarnas viktigaste politiska frågor 1999 och 1998 (procentandel som svarat att frågan är mycket viktig)*

Fråga	1999	1998	skillnad
Sjukvård	81	70	+11
Skolan/utbildning	75	62	+13
Äldreomsorg	74	63	+11
Sysselsättningen	68	68	±0
Lag och ordning	64	47	+17
Barnomsorg	56	46	+10
Miljön	51	30	+21
Skatterna	46	35	+11
Kärnkraft	36	28	+8
EU/EMU	28	27	+1
Regeringsfrågan	26	25	+1
Flykting/Invandring	24	21	+3

Kommentar: Den fråga som ställdes 1999 löd "Hur viktiga tycker Du följande politiska frågor är?". Frågan 1998 löd: "Hur viktiga var följande frågor för Dig i årets valrörelse?" Procentbasen utgörs av alla som besvarat frågan.

Det faktum att politiska frågor uppfattas som mycket viktigare när det inte är val, kan förefalla paradoxal. Avsikten med en valrörelse är rimligen att mobilisera väljarna, ställa olika politiska alternativ tydligt mot varandra och få väljarna att ta ställning.

Möjligen är detta resultat en konsekvens av mediernas politiska logik där ”politik” endast delvis handlar om sakpolitik utan i stället om själva spelet, kampmoment och politikernas personliga och ofta icke uttalade politiska egenskaper samt rena pseudofrågor (Hvitfelt 1999). Detta är någonting som även gäller för mediebevakningen av valrörelser och eventuellt i högre grad då än under politiskt normala perioder. Valrörelsebevakningen ger tveklöst mycket stort utrymme åt inte sällan vidlyftiga kommentarer kring det politiska spelet, spekulationer utifrån opinionsundersökningar samt den personliga kampen mellan toppolitikerna med en framträdande inriktning på deras personligheter. Det är alltså möjligt att den rena sakpolitiken i åtminstone publikmässigt breda medier i högre grad över-skuggas av annat under ett valår än under ett normalår. På detta sätt kan de politiska sakfrågornas vikt hos allmänheten nedmonteras.

Samtidigt är det å andra sidan ingen orimlig tanke att det är lättare att ge uttryck för personliga prioriteringar och önskningar ett icke-valår då olika sakpolitiska avvägningar inte på samma sätt ställs på sin spets. Den tendensen kan förstås också ha förstärkts av att frågeformuleringen var mer personligt hållen och valrörelsemässigt tydlig 1998.

Mer än ”valmantra”

Debatten kring vård, skola och omsorg avsätter därför ännu tydligare spår 1999 än under valrörelsen året före. Sjukvården, skolan/utbildningen och äldreomsorgen intar 1999 de tre första tätplaceringarna vilket visar att dessa frågor fortsätter att vara centrala för väljarna. Samtidigt är detta möjligen ett tecken på att dessa frågor inte behöver ha spelat så stor roll för valutgången 1998, trots den socialdemokratiska regeringens strävan att få valrörelsen att handla om just dessa frågor. Vård, skola och omsorg är numera snarare en sorts överideologiska – ständigt aktuella – politikområden som uppfattas som mycket viktiga av alla och är därmed snarast omöjliga att använda i partipolitiska syften. När därtill andra partier använder samma argumentation blir rimligen den opinionsbildande effekten mindre.

Den tydligaste skillnaden mellan de jämförda åren är några mer konjunkturella förändringar, som delvis har sin förklaring i den förbättrade samhälls ekonomin. En oförändrad andel av svenska folket uppfattar sysselsättningen som en mycket viktig fråga, vilket är något förvånande mot bakgrund av sjunkande arbetslöshets-tal. Miljöfrågornas betydligt större vikt kan möjligen ses som en bekräftelse på det välkända fenomenet att miljöintresset i allmänhet ökar i ekonomiskt bättre tider.

Den fråga som efter miljön ökat mest i vikt hos väljarkåren är lag och ordning. Detta kan troligen ses mot bakgrund av mediernas stora inriktning på brott,

framförallt några våldsbrott med högerextremistiska förtecken under 1999, och möjligen även den enorma medieuppmärksamheten kring högerextremism och nazism.

I botten av rangordningen finns stadigt förankrade det som i vart fall den politiska eliten uppfattar som en avgörande framtidsfråga, EU/EMU liksom flyktingar och invandring. Dessa internationellt orienterade frågor upplevs av allmänheten som mindre viktiga, liksom regeringsfrågan som föga överraskande har svårt att framstå som viktig när det inte är valår. Det konstant förhållandevis låga engagemanget för EU/EMU visar på de stora svårigheter som ligger framför de politiska partierna när det gäller att bilda opinion i frågan, och kanske också något av den riskbild som existerar för partier som vill profilera sig i en fråga som relativt få anser vara särskilt viktig. Problematiskt är givetvis också om det låga engagemanget för EMU kvarstår vid en eventuell folkomröstning och då inte minst med avseende på valdeltagandet.

Miljö för miljöpartister

Det finns en del skillnader mellan de olika politiska partiernas sympatisörer i synen på vad som är politikens viktigaste frågor. En rangordning efter andel av dem i varje parti som finner en fråga mycket viktig visas i tabell 2.

Även om större skillnader inte framträder, visar resultatet på nyansskillnader mellan partiernas sympatisörer, också i synen på de viktigaste frågorna. Alla partiernas sympatisörer, utom miljöpartiets, anser att sjukvården är den viktigaste frågan. Vänsterpartiet, socialdemokraterna och centerpartiet har en "omsorgsprofil" bland sympatisörerna på sjuk- och äldreomsorg, medan folkpartiet, moderaterna och kristdemokraterna lyfter fram skola och utbildning vid sidan av sjukvården. Miljöpartiets sympatisörer utgör det remarkabla undantaget och visar att partiet gör skäl för namnet eftersom miljön uppfattas som viktigare än allt annat.

Det omsorgsområde som genomgående uppfattas som minst viktigt är barnomsorgen. Alla partiernas sympatisörer, utom vänsterpartiet och miljöpartiet, tycker bland annat att lag och ordning är en viktigare fråga. Hos kristdemokraterna har lag och ordning under det senaste året passerat såväl sysselsättningen som äldreomsorgen. En viktig iakttagelse är att den politiska fråga som stod i centrum för en folkomröstning för 20 år sedan, kärnkraften, av alla utom bland moderaternas sympatisörer uppfattas som viktigare än EU/EMU, den fråga som många politiker framhåller som avgörande för framtiden. Kring orsakerna till detta kan man spekulera. Det är möjligt att EMU uppfattas som en abstrakt fråga; konsekvenserna av medlemskap är otydliga och det är svårt att avgöra hur medlemskap påverkar den egna ekonomin. Kärnkraftsfrågan däremot må i praktiken vara en sammansatt fråga men en del påstådda konsekvenser av kärnkraft är synnerligen påtagliga; det handlar enkelt uppfattat om vår hälsa. Samtidigt är kostnaderna för avveckling stora. Oavsett om man är för eller emot kärnkraft blir ändå frågan viktig.

Tabell 2 De viktigaste frågorna för partiernas anhängare (procentandel som svarat frågan är mycket viktig)

Vänsterpartiet		Miljön	56
Sjukvård	87	Skatterna	49
Äldreomsorg	80	Kärnkraft	34
Skola/utbildning	76	EU/EMU	32
Sysselsättningen	74	Flykting/Invandring	27
Barnomsorg	61	Regeringsfrågan	26
Lag och ordning	55		
Miljön	54	Moderaterna	
Kärnkraft	39	Sjukvård	76
Skatterna	37	Skola/utbildning	75
Flykting/Invandring	29	Äldreomsorg	67
EU/EMU	27	Lag och ordning	66
Regeringsfrågan	25	Sysselsättningen	63
		Skatterna	60
		Barnomsorg	47
Socialdemokraterna		Miljön	39
Sjukvård	83	EU/EMU	36
Äldreomsorg	77	Kärnkraft	36
Skola/utbildning	74	Regeringsfrågan	26
Sysselsättningen	73	Flykting/Invandring	23
Lag och ordning	65		
Barnomsorg	62	Kristdemokraterna	
Miljön	53	Sjukvård	84
Skatterna	42	Skola/utbildning	79
Kärnkraft	36	Lag och ordning	77
Regeringsfrågan	31	Äldreomsorg	74
EU/EMU	24	Sysselsättningen	67
Flykting/Invandring	22	Barnomsorg	59
		Miljön	50
Centerpartiet		Skatterna	48
Sjukvård	80	Kärnkraft	30
Äldreomsorg	80	Regeringsfrågan	27
Sysselsättningen	75	EU/EMU	26
Skola/utbildning	70	Flykting/Invandring	23
Lag och ordning	72		
Skatterna	58	Miljöpartiet	
Miljön	55	Miljön	89
Barnomsorg	53	Sjukvård	87
Kärnkraft	47	Skola/utbildning	83
EU/EMU	31	Äldreomsorg	78
Regeringsfrågan	30	Sysselsättningen	64
Flykting/Invandring	13	Barnomsorg	57
		Lag och ordning	51
Folkpartiet		Kärnkraft	46
Sjukvård	88	Skatterna	31
Skola/utbildning	87	EU/EMU	28
Sysselsättningen	74	Flykting/Invandring	27
Äldreomsorg	74	Regeringsfrågan	16
Lag och ordning	65		
Barnomsorg	60		

De kunniga och de karismatiska

Vid sidan av väljarnas syn på de viktigaste politiska frågorna ställdes också en fråga om skäl för att rösta på ett särskilt parti om det vore val i dag. Svaren redovisas i tabell 3.

Tabell 3 Viktigaste skäl vid val av parti (procent)

	Ett av de absolut viktigaste skälen	Ganska viktigt skäl	Inte särskilt viktigt skäl	Inte alls viktigt skäl	Summa procent	Balansmått	Antal svars-personer
Partiet har bra åsikter i frågor som jag tycker är viktiga	62	34	4	1	101	+91	1617
Partiet har en bra ideologi	49	42	8	1	100	+82	1610
Partiet har kompetenta personer som kan sköta landets politik	71	26	2	0	99	+95	1630
Partiet har en bra partiledare	37	48	13	2	100	+70	1618
Partiet var det minst dåliga	19	33	32	16	100	+4	1556
Åsikter framförda i medierna	16	45	31	8	100	+22	1607
Jag brukar alltid rösta på samma parti	14	14	32	41	101	-45	1593

Kommentar: Frågan 1999 löd: "Om det vore val idag, hur viktiga skulle följande skäl vara för Ditt val av parti?", 1998 års fråga löd: "Hur viktiga var följande skäl för Ditt val av parti vid årets riksdagsval?". Balansmättet har erhållits genom att procentandelen som svarat "ett av de absolut viktigaste skälen" och "ganska viktigt skäl" minskats med procentandelen som svarat "inte särskilt viktigt skäl" och "inte alls viktigt skäl". Procentbasen utgörs av alla som besvarat frågan.

Resultaten visar en stor spridning mellan de olika alternativen. Liksom vid fjolårets undersökning – då frågan knöts till den aktuella valhandlingen – ligger tre röstskäl i särklass: partiet har kompetenta personer, bra åsikter i viktiga frågor och bra ideologi. En väsentlig skillnad är emellertid att kompetenta personer i partiet har gått förbi de båda övriga skälen. Det är betydligt fler nu än 1998 som tycker att valet av parti styrs av om det har kompetenta personer eller inte. Bra åsikter håller i princip ställningarna, liksom vikten av en bra ideologi. Resultaten antyder att den svenska väljarkåren åtminstone till en del börjar uppskatta och värdera nya egenskaper hos de politiska partierna än tidigare. Det är inte enbart *vad* partierna vill som är intressant för väljarna, viktigt är också *hur* de bedriver sin politik, med vilka personer och med vilka egenskaper dessa personer besitter.

Inte långt från de tre första röstskälen kommer argumentet att partiet har en bra partiledare. Den relativt lilla differens som numera finns mellan värderingen av en politisk ideologi och en politisk personlighet visar, i likhet med den höga värderingen av personlig kompetens, att personifieringen av svensk politik är en pågående process, om än ej av samma kraft som i till exempel USA. Något fler än 1998 anger nu att det varit viktigt för deras partipreferenser att partiet också hade en bra partiledare.

Kristdemokrater gillar bra partiledare

Tankar om att massmediernas bild av politiken eller politiska åsikter skulle spela roll för väljarnas ställningstagande finner ringa stöd i senaste SOM-data. Relativt få av de svarande hävdar att mediedebatten skulle vara av betydelse för deras väljarval. Samtidigt har andelen som hävdar detta ökat jämfört med ett år tidigare. En tolkning av detta är för det första att människor hyser viss ovilja att medge att de påverkas av medierna, särskilt under en valrörelse. För det andra och möjligen viktigare är att medierna spelar en mer indirekt roll i opinionsbildningsprocessen genom att i urval och redigering av politiska nyheter bland annat påverka vilka frågor som väljarna finner viktiga (Dautrich och Hartley 1999, McCombs – Shaw – Weaver 1997).

Tabell 4 Röstskäl för partianhängare (procentandel som finner skälet mycket viktigt)

	v	s	c	fp	m	kd	mp
Partiet har bra åsikter i frågor som jag tycker är viktiga	67	54	53	67	59	61	69
Partiet har en bra ideologi	50	47	44	59	44	44	61
Partiet har kompetenta personer som kan sköta landets politik	53	71	70	67	75	77	63
Partiet har en bra partiledare	30	39	38	33	35	45	27
Partiet var det minst dåliga	17	18	19	17	17	17	19
Åsikter framförda i medierna	14	17	22	10	15	16	8
Jag brukar alltid rösta på samma parti	8	23	25	2	12	7	1

Kommentar: Respondenternas bedömning av betydelsen av olika skäl vid val av parti till riksdagen uttryckt i procent.

SOM-data visar vidare att få människor uppger att de röstar på ett parti för att det är det minst dåliga eller för att de alltid brukar rösta på samma parti. Denna typ av mindre engagerat ställningstagande är relativt ovanligt såväl 1998 som 1999. En jämförelse mellan de olika partiernas sympatisörer i fråga om skälen till partival visas i tabell 4.

Det finns stora likheter mellan de olika partiernas sympatisörer när det gäller deras skäl för att rösta på respektive parti. När det gäller den mest uppskattade egenskapen – kompetenta personer i partiet – är detta det tyngst vägande skälet för sympatisörer till alla politiska partier, utom miljöpartiet och vänsterpartiet där åsikterna i sakfrågor får större stöd. Folkpartisterna finner dessa båda skäl ungefär lika viktiga.

Det partis väljare som mest uppskattar personliga egenskaper i form av kompetens och bra partiledarskap är kristdemokraterna. Det är knappast någon djärv gissning att Alf Svenssons person är den verkliga röstmagneten för detta parti. I övrigt kan konstateras att vaneröstning, i den minskade utsträckning den ändå förekommer, framförallt kommer centerpartiet och socialdemokraterna till del.

Även om kompetens hos ett partis politiker är viktigaste skäl att rösta på partiet innebär detta inte att de ska ha bra betalt. En fråga som ställts i flera SOM-enkäter är hur de tillfrågade ställer sig till förslaget att ”minska löner och ersättningar till heltidspolitiker”. 62 procent anser detta vara ett mycket eller ganska bra förslag medan tolv procent anser detta vara ett ganska eller mycket dåligt förslag. Möjligen än mer anmärkningsvärt är att 63 procent av dem som anser det vara mycket viktigt att partiet har kompetenta personer vill sänka politikernas löner. Viktigt i sammanhanget är att svenska politikernas löner ligger lågt sett ur ett väst-europeiskt perspektiv.

Det går självfallet att göra många tolkningar av detta, bland annat att frågorna mäter helt olika dimensioner. Men den rimligaste tolkningen har nog att göra med en allmänt negativ attityd till politisk verksamhet; även om politiker ska vara kompetenta är deras verksamhet knappast hedervärd.

Politik genom TV-rutan

Med tanke på att de flesta svenskar varken är med i politiska partier eller har egen erfarenhet av partipolitiskt arbete finns skäl att anta att de flesta får sin bild av rikspolitiken från massmedierna. Politiken medialiseras (Hvitfelt 1999). Det är därför intressant att granska hur medborgarna bedömer mediernas politiska rapportering. Av detta skäl ställdes i årets SOM-undersökning en fråga om hur nöjda de svarande är med den information om rikspolitiken som de får från massmedierna (tabell 5).

Tabell 5 Tillfredsställelse med information om rikspolitiken i medierna (procent)

	Mycket Nöjd	Ganska nöjd	Inte särskilt nöjd	Inte alls nöjd	Ej tagit del av	Summa procent	Balans- mått	Antal svars- personer
SVT2	14	64	6	1	15	100	+71	1576
SVT1	14	63	6	1	16	100	+70	1561
TV4	13	61	10	1	15	100	+63	1565
Sveriges Radio	15	50	5	0	30	100	+60	1556
Lokal Morgonpress	12	43	12	2	31	100	+41	1560
Dagens Nyheter	9	17	3	1	71	101	+22	1525
Svenska Dagbladet	7	12	2	2	78	101	+15	1513
Kvällspress	5	29	18	6	42	100	+10	1556
Privatradio	4	20	12	6	58	100	+6	1525

Kommentar: Tillfredsställelse med medieinformationen om rikspolitiken uttryckt i procent. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Balansmättet är värdet av den procentuella andelen positivt svarande minskat med den procentuella andelen negativt svarande.

Resultaten visar att televisionen behåller en stark ställning bland medierna i fråga om politisk rapportering. TV har en räckvidd som vida överstiger andra medier, och det gäller både public service-kanalerna och kommersiella, marksända TV 4. Även Sveriges Radio har en förhållandevis nöjd publik. I jämförelse med en liknande fråga ställdes i förra årets SOM-undersökning kring medieinformationen inför valet, ligger samtliga studerade etermedier högre i fråga om publikuppskattning 1999 jämfört med 1998. Det gäller också den privata lokala radion, även om den vid båda tillfällena intar en obestridlig bottenplats.

Beträffande pressen kan konstateras att den lokala morgontidning har en publik som är något mer missnöjd med den politiska informationen om rikspolitiken än under valåret 1998. Möjligen avspeglar sig i detta det faktum att många lokala tidningar minskar sina ambitioner på detta område för att i stället prioritera den lokala politiken. Uppgifterna för de båda rikstidningarna Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet ska ses mot bakgrund av att en mycket stor andel av de tillfrågade inte tar del av dessa tidningar.

TVs starka ställning är det bestående intrycket av tabell 5. TVs politiska rapportering förefaller generellt också uppskattas mer 1999 än under valåret 1998. Skälen till detta kan vara flera, bland annat att väljarna tycker det var för mycket politik i TV under valåret eller att de föredrar politisk information som inte till lika stor del tar sin utgångspunkt i partipolitisk valkamp.

Politik utan partier?

Denna granskning av väljarnas attityder i några viktiga opinionsfrågor under eftervalsåret 1999 kan tyckas sakna den stora dramatiken jämfört med rekordvalet året före. Möjligen finns dock under den lugna ytan strukturella förändringar i

det politiska beteendet som kan få nog så stora konsekvenser för den politiska opinionsbildningen i framtiden. Det gäller såväl synen på vilka politiska frågor som är viktiga som skälen för att rösta på ett visst parti och tillfredsställelsen med mediernas rapportering kring rikspolitiken.

Omständigheten att färre tycker att politiska sakfrågor är viktiga 1999 jämfört med 1998 kan förvisso bero på att valrörelsen är så påtaglig och ställer krav på personliga prioriteringar. Samtidigt kan inte uteslutas att resultatet speglar ett massmediernas minskade utrymme för sakfrågor i allt mer spel- och personfixerad valrörelsebevakning.

När det gäller väljarnas skäl att rösta på ett särskilt parti väger sakpolitik och ideologi fortfarande tungt, men den mest remarkabla förändringen är det ökade antalet väljare som håller fram personlig kompetens och partiledaregenskaper som ytterst avgörande för partivalet. Här märks åter en klyfta mellan väljare och valda, samtidigt som politiska personligheter inom dessa partier stundtals verkar kunna fungera som en brygga mellan väljarna och deras ombud.

Utvecklingen kan måhända förefalla oroande: de politiska partiernas förmåga att attrahera och bilda opinion på traditionellt sätt verkar i dag tämligen urholkad. Samtidigt behöver inte en opinionsbildningsprocess där väljarna framförallt engagerar sig utanför valrörelsen, eller huvudsakligen värdesätter partiernas personer, vara alltigenom dålig. Kanske ska trenden snarast ses som en bekräftelse på den representativa demokratins kris, där partiapparater, valslogans och appellmöten får bereda plats för personval, internetchat och medborgarpaneler i en mer utvecklad deltagandedemokrati.

Referenser

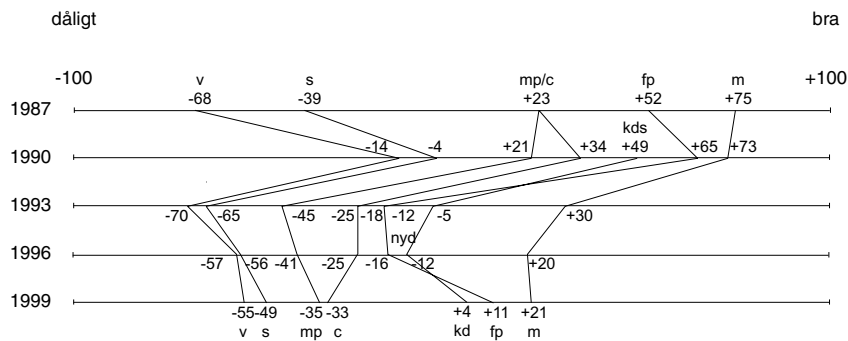
- Amnå, Erik red. (1999) *Valdeltagande i förändring*, SOU 1999:132
- Dautrich, Kenneth – Hartley, Thomas D. (1999) *How The News Media Fail American Voters: Causes, Consequences & Remedies*, New York: Columbia University Press
- Holmberg, Sören (1999) Partiröstning och personröstning 1998, *I Allmänna valen 1998*, SCB
- Holmberg, Sören – Weibull, Lennart red. (1999) *Ljusnande framtid*, Göteborg: SOM-institutet
- Hvitfelt, Håkan (1999) Politik som såpopera, I Hvitfelt, H – Karvonen, L red. (1999) *Den svala demokratin*, Sundsvall: Demokratiinstitutet
- Hvitfelt, Håkan – Karvonen, Lauri red. (1999) *Den svala demokratin*, Sundsvall: Demokratiinstitutet
- Hvitfelt, Håkan – Nord, Lars (1999) Segrarna i uppstickarnas val, I Holmberg, Sören – Weibull, Lennart red. (1999) *Ljusnande framtid*, Göteborg: SOM-institutet
- McCombs, Maxwell – Shaw, Donald L. – Weaver, David eds. (1997) *Communication and Democracy – Exploring the Intellectual Frontiers in Agenda-Setting Theory*, Mahwah, NJ.: Lawrence Erlbaum

1990 fanns det en övervikt för privatisering inom samtliga borgerliga partier när det gällde vård, skola och omsorg, utom bland centerpartiets anhängare när det gällde äldreomsorgen. När det gäller statlig affärsverksamhet har dock övervikten för privatiseringar bibehållits under hela den undersökta perioden bland borgerliga sympatisörer.

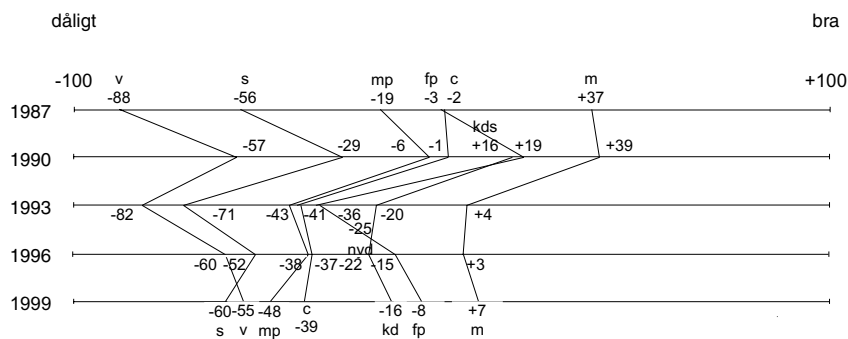
Efter rekylen 1993 var det dock bara bland moderata sympatisörer som det finns en övervikt för ytterligare inslag av privata lösningar inom sjukvård, skola och äldreomsorg. Denna situation bibehålls under hela 1990-talet för äldreomsorgen, men när det gäller sjukvård är fp-, kd- och m-sympatisörerna mot slutet av 1990-talet positiva till ökad privat vård och detsamma gäller satsningar på friskolor. Centerpartiets sympatisörer intar genomgående en position i mitten på skalan. Mp-sympatisörerna är 1999 genomgående kritiska till privatiseringar.

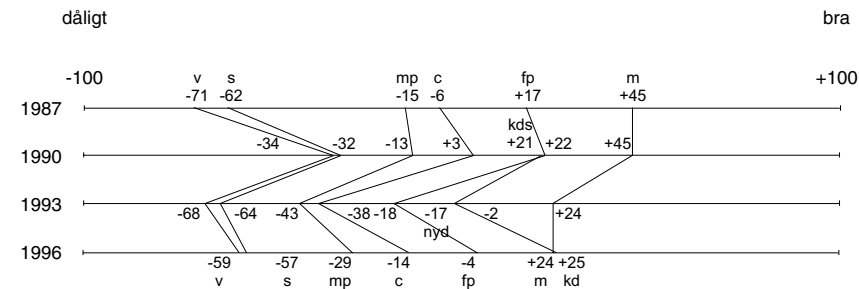
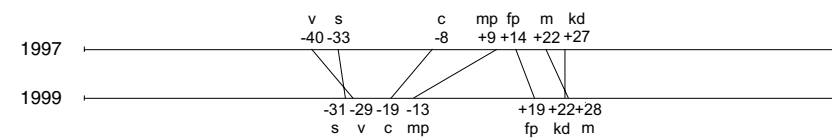
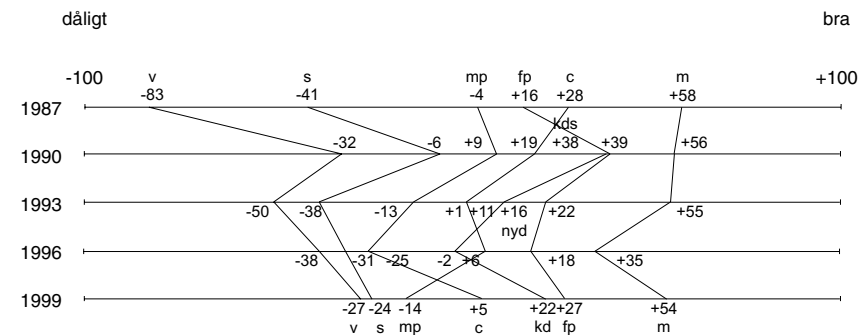
Figur 4 Partisympati och inställningen till privatisering inom sjukvård, skola och äldreomsorg samt av statlig affärsverksamhet 1987, 1990, 1993, 1996-1999 (balansmått)

A. Bedriva mer av sjukvården i privat regi

B. Låta privata företag svara för äldreomsorg

Figur 4 Forts.**C.a. Öka antalet privatskolor****C.b. Satsa mer på friskolor****D. Överföra statlig affärsverksamhet t ex Telia/Televerket i privata händer**

Kommentar: Balansmättet anger andelen bra förslag minus andelen dåligt förslag och -100 (alla negativa) redovisas till vänster i figuren och +100 (alla positiva) till höger.

De samlade effekterna av de stora svängningarna i privatiseringsopinionen är mycket stora. Under tioårsperioden 1987-1996 i det närmaste halverades avståndet mellan vänsterpartiets och moderats samlingspartiets sympatisörer inom de fyra undersökta områdena och det minskade avståndet är resultatet av att både partierna till vänster och till höger förflyttat sig mot mitten. När det gäller att bedriva sjukvård och äldreomsorg är det främst de borgerliga partiernas sympatisörer som rört sig mot mitten medan det är v- och s- sympatisörerna som förflyttat sig när det gäller skola och affärsverksamhet.

PARTIERNAS SYMPATIKAPITAL

HENRIK OSCARSSON

Även om det är långt kvar till nästa riksdagsval har partierna ändå anledning att inventera sina opinionstillgångar. Under de tjugosju månader som återstår till nästa val i september 2002 kommer de till synes små och nyckfulla månatliga opinionsförändringarna att tillsammans skapa de trender som alltid syns så tydligt i efterhand. För innan partierna vet ordet av har de betydelselösa virvlarna inom felmarginalen bildat de opinionsvindar som såsmåningom blir avgörande för valutgången. Partierna har inte råd att slarva med underhållet av väljaropinionen.

De regelbundna partisympatimätningarna ger dagskurserna för partierna, men inga besked om de olika partiernas potentiella väljarstöd. Från väljarbarometrarnas enkla procentfördelningar kan vi inte uttyda huruvida ett partis opinionsstöd är ett bästa tänkbara resultat eller om partiet fortfarande har utrymme att utöka sitt sympatistöd bland väljarna. Frågor om partiernas elektorala potential måste spåras genom djupare analyser av preferensstrukturen i väljarkåren.

Det enklaste sättet att studera partiernas potentiella opinionsstöd är att fråga väljarna om vilket parti de tycker näst bäst om. Intervjufrågor om näst bästa parti har ställts i svenska valundersökningar ända sedan 1956, och vi vet idag att väljarnas andrapreferenser är en mycket tillförlitlig indikator på hur underströmmarna i partisympatier rör sig (Oscarsson 1998). Analyser av andrapreferenser fungerar alltid som en injektion i diskussioner kring partiernas framtida öden i väljaropinionen. Det beror på att partiets framtida valframgångar och valnederlag i viss utsträckning kan spåras i förändringar av väljarnas andrahandssympatier för de olika partierna. Väljare som beslutar sig för att byta parti byter oftast just till det parti som de tidigare gillat i andra hand.

De traditionella mittenpartierna, centerpartiet och folkpartiet, turades om att vara de mest omtyckta andrahandspartierna under perioden 1956-1990. Parti-anhängare till vänster och höger i partisystemet har historiskt haft blickarna riktade mot mitten när det gäller valet av näst bästa parti. Följden har blivit att medborgarnas mest tolererade alternativ har befunnit sig på en ideologisk mittenposition längs den dominerande vänster-högerdimensionen. Detta förhållande är inte oväsentligt för vår förståelse av dynamiken i det svenska partisystemets utveckling: mittenpartiernas andrahandspopularitet har varit ett uttryck för en centripetal (inåtvärande) kraft som verkat stabiliserande på det svenska partisystemet (jfr Downs 1957:kap 8; Sartori 1976:kap 10).

Under 1990-talet har preferensstrukturen i väljarkåren dock ändrats. Mittenalternativens totala dominans i andrahandsopinionen är försvunnen. Folkpartiets sjunkande andrahandsstöd tjänar här som exempel (en halvering från 30 till omkring 15 procent). Väljarnas andrapreferenser har istället blivit mer utspridda över flera partier, något som har tolkats som tecken på att väljarna uppfattar krympande avstånd mellan partierna. Under senare delen av 1990-talet har miljöpartiet och vänsterpartiet seglat upp som populära andrahandsalternativ bland väljarna.

Mittens kollaps i samband med riksdagsvalet 1998 – tolkat genom socialdemokraternas, folkpartiets och centerpartiets valnederlag – innebar en slags relativ polarisering av det svenska partisystemet. De båda vinnarpartierna, vänsterpartiet och kristdemokraterna, erövrade var för sig en dryg tiondel av väljarna på var sin kant av den ideologiska vänster-högerdimensionen.

Tabell 1 Svenska folkets förstapreferenser och andrapreferenser, maximal elektoral potential och andel utnyttjat sympatikapital 1999 (procent)

partier (rangordnade efter vh-position)	bästa parti	näst bästa parti	maximal elektoral potential	andel utnyttjat sympati- kapital
vänsterpartiet	15	19	34	44
socialdemokraterna	30	16	46	65
miljöpartiet	7	12	19	37
centerpartiet	4	9	13	31
folkpartiet	6	13	19	32
kristdemokraterna	13	19	31	42
moderaterna	25	13	38	66
summa procent	100	100		
antal svarande	1 332	1 332		

Kommentar: Resultaten är hämtade från 1999 års Riks-SOM undersökning. I analysen ingår endast de personer som har angivit något av de sju riksdagspartierna som bästa respektive näst bästa parti. Personer som uppgett samma parti som bästa respektive näst bästa parti har uteslutits ur analysen. Ett partis *maximala elektoral potential* motsvarar summan av andelen förstapreferenser och andelen andrapreferenser. *Utnyttjat sympatikapital* beräknas genom att dividera partiets andel av förstasympatierna (kolumnen för bästa parti) med partiets maximala elektorala potential. Analysen är inspirerad av bland annat Gilljam & Holmberg (1990:135ff) och Tillie (1995).

Resultaten av 1999 års SOM-undersökning visar att mittens valförluster och polariseringen av förstahandssympatier också reflekteras i fördelningen av svenska folkets andrapreferenser (se tabell 1). Vänsterpartiet och kristdemokraterna delar i

dag positionen som svenska folkets mest omtyckta andrahandsval (båda 19 procent). Deras potential att vinna ännu fler nya väljare är alltså fortsatt god. De har fortfarande mycket sparat sympatikapital – en slags bonus som brukar vara medgångspartier förunnat. Förhållandet att många väljare hyser andrahandsympatier för partier som befinner sig på 'extrema' ideologiska positioner kan visserligen vara en historisk tillfällighet. Men det skulle också, i enlighet med det tidigare resonemanget, kunna vara uttryck för att centrifugala (utåtriktade), polariserande krafter nu utövar ett förändringstryck på det svenska partisystemet. Det skulle i så fall kunna betyda goda förutsättningar för en ideologisk polarisering i svenskt politiskt liv.

Stödet i andrahandsopinionen kan användas för att uppskatta de olika partiernas *elektoral potential* (EP) eller, om man så vill, partiernas sparade sympatikapital. EP motsvarar det röststöd partiet maximalt skulle kunna uppnå om samtliga första- och andrahandsympatisörer väljer att rösta på partiet. Av de sju riksdagspartierna har socialdemokraterna störst elektoral potential. Om alla sympatisörer och alla som har s som näst bästa parti valde att rösta på socialdemokraterna skulle partiet som mest erhålla 46 procent (se tabell 1). Det är socialdemokraternas lägsta EP-värde någonsin. Som läget nu är skulle alltså inte ens en succéartad valframgång för s räcka för egen majoritet i riksdagen.

De största väljarströmmarna mellan 1994 och 1998 års val gick från socialdemokraterna till vänsterpartiet och från moderaterna till kristdemokraterna (se Holmberg 1999). Min analys visar att förutsättningarna för fortsatt stora väljarströmmar mellan v-s och m-kd är mycket goda: Ser vi till kombinationer av första- och andrapreferenser är kombinationerna v-s och m-kd idag de i särklass två vanligaste bland svenska folket (kombinationerna v-s och s-v samlar tillsammans 22 procent och kombinationerna kd-m och m-kd 17 procent av väljarna).

Vänsterpartiet och kristdemokraterna utgör även fortsättningsvis ett reellt hot för de två största partierna i partisystemet. V och kd har, trots sina stora framgångar i 1998 års val, bara utnyttjat knappt hälften av sitt elektoral potential; Som mest skulle de båda partiernas väljarstöd kunna dubblas (34 respektive 31 procent). I den politiska debatten försöker socialdemokraterna aktivt avvärja opinionshotet från vänsterpartiet. Att kristdemokraterna och moderaterna i stor utsträckning kämpar om samma väljargrupper är dock mindre uppmärksammat.

Centerpartiet, folkpartiet och miljöpartiet är i dag småpartierna i partisystemet. Deras opinionsstöd är svagt såväl i förstahandsopinionen (omkring 4-7 procent vardera) som i andrahandsopinionen (9-13 procent). De tre partiernas elektoral potential är också de klart lägsta: centerpartiets opinionstak ligger på cirka 13 procent, folkpartiets och miljöpartiets på 19 procent (se tabell 1).

Trots de låga talen är min tolkning att ingen av småpartierna befinner sig i akut kris när det gäller befintliga sympatireserver i väljarkåren. Inget parti saknar elektoral utrymme att växa. För exempelvis centerpartiet, som just nu kanske är det mest utsatta av småpartierna, handlar överlevnadsstrategin om att behålla de egna

sympatisörerna och samtidigt försöka vinna tillräckligt många av de totalt omkring 600 000 (9 procent) väljare som hyser andrahandsympatier för partiet. Det finns alltså gott om c-sympatier i de svenska stugorna. Närmare analyser ger svaret att äldre, män, lågutbildade och landsbygdsbor är överrepresenterade bland potentiella c-väljare.

I flerpartisystem som det svenska är partiernas närmaste grannar samtidigt de största fienderna, åtminstone när valtider närmar sig. Partikonkurrensens mekanismer ställer partierna inför svåra dilemman: I valtider gäller att angripa sina ideologiska likar lagom utan att splittra enigheten i kärnfrågor eller att bränna broar inför ett eventuellt framtida regeringssamarbete. I Sverige är det framför allt borgerliga partier som historiskt har fått leva med sådana överväganden.

Genom att analysera olika partisympatisörers andrapreferenser kan man utläsa mellan vilka partier kampen om väljarna kommer att stå. Med ledning av preferensstrukturen är det sannolikt att de tuffaste konkurrensförhållandena kommer att råda mellan partier inom snarare än mellan de traditionella blocken i svensk politik. Detta syns tydligt i fördelningen av andrapreferenser bland de olika partiernas sympatisörer (se tabell 2).

En stor del av vänsterväljarna är idag föremål för elektoral kamp mellan vänsterpartiet och socialdemokraterna. Efter vänsterpartiets val- och opinionsframgångar är denna kamp nu mer jämn än tidigare. Hälften av vänsterpartiets väljare har s som sitt näst bästa parti (53 procent), samtidigt som nära hälften av socialdemokraternas väljare har v som andrahandsval (46 procent). Andelen socialdemokrater med vänsterpartiet som andrapreferens är faktiskt den högsta som någonsin har uppmäts i vår 44 år långa tidserie över andrapreferensernas utveckling! Endast vid två tidigare tillfällen, vid riksdagsvalen 1979 och 1982, har andelen s-sympatisörer med v som andrapreferens nått över 40 procent (Oscarsson 1998:78). Vänsterpartiets potential att växa ytterligare på socialdemokraternas bekostnad är således mycket god.

Tabell 2 Fördelningen av andrapreferenser bland de olika partiernas sympatisörer 1999 (procent)

förstapreferens	andrapreferens							summa procent	antal svars-personer
	v	s	c	fp	m	kd	mp		
vänsterpartiet	–	53	3	3	5	5	31	100	201
socialdemokraterna	46	–	9	8	11	11	15	100	397
centerpartiet	10	20	–	10	24	31	5	100	59
folkpartiet	4	17	12	–	32	26	9	100	75
moderaterna	5	9	9	26	–	46	6	100	341
kristdemokraterna	9	15	12	15	43	–	5	100	167
miljöpartiet	36	21	12	14	7	10	–	100	92

På motsvarande sätt råder goda förutsättningar för fortsatt stora väljarströmmar mellan huvudalternativen för de väljare som står klart till höger i politiken. Kristdemokraternas och moderaternas anhängare hyser starka ömsesidiga sympatier för varandra: 46 procent av moderaternas sympatisörer har kd som sitt andrahandsval; 43 procent av kristdemokraternas sympatisörer har m som andrapreferens. De stora talen bekräftar att kd och m står ideologiskt nära varandra på den politiska spelplanen och visar dessutom att de två partierna slåss om mycket stora grupper av väljare. Det finns således goda förutsättningar för en intressant konkurrensrelation mellan två partier som tillsammans vill utgöra kärnan i ett reellt regeringsalternativ och som samtidigt utgör de största hoten för varandra på den elektorala arenan.

Studier av andrapreferenser visar varifrån partierna i första hand har möjligheter att vinna väljare och till vilka partier de i första hand riskerar att förlora väljare. Vi har till exempel kunnat konstatera att de mest intressanta konkurrensförhållandena, åtminstone sett till antalet väljare, idag råder mellan s-v och m-kd. Den naturliga följdfrågan är hur partierna egentligen skall bära sig åt för att värja sig mot förluster och för att locka nya väljare.

De statsvetenskapliga teoribildningar som vuxit sig populära i studiet av partikonkurrens, partistrategi och väljarbeteende ger relativt enkla svar på frågan om hur partier skall kunna erhålla så stort väljarstöd som möjligt (se bl a Downs 1957; Budge & Farlie 1983; Enelow & Hinich 1990). Mycket enkelt uttryckt kan partierna göra två saker för att vinna fler nya väljare: 1) justera sina ståndpunkter i viktiga sakfrågor i syfte att manövrera till sig en med hänsyn till väljarmarknaden mer fördelaktig position längs centrala åsiktsdimensioner och 2) försöka väcka uppmärksamhet för sakområden där de själva uppfattar sig ha relativa fördelar framför de andra partierna, det vill säga åtnjuta ett slags 'ågan-deskap'. Det är med utgångspunkt från dessa föreställningar jag kommer att diskutera vilka strategiska möjligheter som ligger öppna för de olika partierna.

Starka ömsesidiga sympatier mellan v- och s-sympatisörer respektive m- och kd-sympatisörer betyder att dessa partikombinationer av första- och andrapreferenser samlar många svarspersoner. Vi har därför en unik möjlighet att fördjupa analysen för dessa grupper av väljare. Vi kan exempelvis studera i vad mån m-sympatisörer med kd som andrahandsval skiljer sig från andra m-sympatisörer när det gäller olika sakfrågeåsikter. En sådan analys kan visa vilka sakfrågor som idag tycks vara partiernas starka och svaga kort i jakten på nya väljare och som just nu har potential att åstadkomma nya väljarströmningar mellan s-v och mellan m-kd.

I tabell 3 redovisas åsiktsskillnader mellan partisympatisörer med olika andrapreferenser. Analysen är begränsad till s-, v-, m- och kd-sympatisörer. Kolumnen s-v visar åsiktsskillnader mellan s-sympatisörer med vänsterpartiet som andrapreferens och s-sympatisörer som uppgivit andra andrahandsval. Väljare med s-v kombination betraktas således som *potentiella vänsterpartiväljare*. Plus- respektive minustecknen visar om det aktuella förslaget är mer/mindre populärt i grup-

pen s-v än bland övriga s-sympatisörer. De ger ledtrådar om vilka sakfrågor som skulle kunna generera väljarströmmar från s till v.

Tabell 3 Sakfrågeåsikter bland vänsterpartiets (s-v), socialdemokraternas (v-s), kristdemokraternas (m-kd) och moderaternas (kd-m) potentiella väljare

sakfråga	kombination av första- och andrapreferens			
	s-v	v-s	m-kd	kd-m
vänster-högerfrågor (urval)				
sänka skatterna	-		+	
satsa på mer privat företagsamhet och marknadsekonomi	--		++	
minska den offentliga sektorn	--		+	+
låta privata företag svara för äldreomsorgen	--		+	+
överför statlig affärsverksamhet i privata händer	--		+	
satsa mer på friskolor			++	+
bedriva mer av sjukvården i privat regi	--		++	+
införa sextimmars arbetsdag	+			-
öka löneskillnaderna	--		+	++
anställa fler i offentlig sektor	++	--		++
mjuka upp arbetsrätten	-		++	
satsa mer på arbetsmarknadspolitiska åtgärder i AMS regi			-	
tillåta avdrag för hushållsnära tjänster	-			
miljö och kärnkraft				
Sverige bör på lång sikt avveckla kärnkraften		-	--	--
flykting- och invandrapolitik				
använd mer biståndsmedel för att hjälpa flyktingar att återvända hem			+	--
Invandrapolitiken bör hjälpa flykt. och inv. att bevara kulturella identitet	+			--
Sverige bör ta emot fler flyktingar	+			
utrikespolitiska frågor				
Sverige bör i fredstid för en alliansfri politik syftande till neutralitet i krig	+			-
Sverige bör söka medlemskap i NATO	--		++	+
Sverige bör delta i framtida försvarssamarbete inom ramen för EU	-			
minska försvarsutgifterna	++		++	+
Sverige bör delta i FNs fredsbevarande operationer	-		+	
Sverige bör införa totalförbud mot export av vapen	-		-	
Sverige bör bli medlem av EMU	--		++	
etik/moralfrågor				
tillåta homosexuella par att adoptera barn			--	
antal svarspersoner	381	194	157	72

Kommentar: Symbolerna i tabellen visar resultaten av en serie signifikantest för skillnad mellan medelvärden. Exempel: Plustecken (+) för kombinationen s-v (socialdemokrater med vänsterpartiet som andrapreferens) innebär att dessa väljare (s-väljare med v som andrapreferens) är signifikant mer positiva till det aktuella förslaget än referensgrupp bestående av övriga socialdemokrater. Omvänt betyder minustecknet (-) att personer med kombinationen s-v är mer negativa till det aktuella förslaget än referensgruppen av övriga socialdemokratiska sympatisörer. Ett minustecken (-) innebär att skillnaden är signifikant på 95-procentsnivån medan två minustecken (- -) betyder att skillnaden är signifikant på 99-procentsnivån.

Resultaten visar tydligt – och inte särskilt förvånande – att potentiella vänsterpartiväljare (s-sympatisörer med v som andrahandsparti) står klart längre till vänster än övriga socialdemokrater. Högerförslag om att satsa mer på företagsamhet och marknadsekonomi, sänka skatterna, minska den offentliga sektorn och bedriva mer sjukvård och äldreomsorg i privat regi är genomgående mindre omtyckta bland s-sympatisörer med v som andrahandsparti än bland övriga s-sympatisörer. Positivt lydande förslag som kan attrahera socialdemokratiska sympatisörer till vänsterpartiet är att anställa fler i offentlig sektor och att införa sextimmars arbetsdag.

Tillfrågar vi de statsvetenskapliga teorierna på området är en tänkbar strategi för vänsterpartiet att söka vinna och upprätthålla uppmärksamhet för vänsterhögerfrågorna i den politiska debatten. Strategivalet är, som så många gånger tidigare i svensk politisk historia, att verka för en reproduktion av den för väljarna så familjära vänster-högerkonflikten. Det är ett effektivt sätt att förmedla en tydlig ideologisk profil för väljarna och som kan tydliggöra skillnader mellan vänsterpartiet och socialdemokraterna.

Vänsterpartiet har förutsättningar att vinna väljare från socialdemokraterna också när det gäller flyktingfrågor och utrikespolitiska frågor. S-sympatisörer med v som andrahandsval skiljer sig från övriga socialdemokrater när det gäller åsikter om flyktingmottagning och minskning av försvarsutgifter (mer positiva attityder) och åsikter om svenskt NATO-medlemskap (mer negativa attityder). Uppslutning bakom klassisk svensk neutralitetspolitik – alliansfrihet i fred syftande till neutralitet i krig – tilltalar potentiella vänsterpartiväljare bland s-sympatisörerna. Resultaten visar också att vänsterpartiet har en stor opinionsreserv bland s-sympatisörer som ställer sig negativa till förslaget om ett svenskt EMU-medlemskap.

Socialdemokraternas möjliga strategier att locka väljare från vänsterpartiet genom att framhålla vissa sakfrågor framför andra tycks vara mer kringkurna. Endast två av de undersökta sakfrågorna visar en statistisk signifikant skillnad mellan v-sympatisörer med socialdemokratiska andrapreferenser och övriga v-sympatisörer, nämligen frågan om att anställa fler i offentlig sektor och frågan om att avveckla kärnkraften (mer negativa attityder).

Kampen om merparten av de borgerliga väljarna står idag mellan kristdemokraterna och moderaterna. Resultaten från tabell 3 visar att möjligheterna att attrahera varandras väljare i klassiska vänster-högerfrågor i stort sett är lika stora för både m och kd. Det är därför inte sannolikt att en stark vänster-högerprofilering skulle ge några relativa fördelar för någondera av partierna. Möjligen skulle kristdemokraterna kunna vinna m-sympatisörer genom att renodla sin högerprofil ytterligare: m-väljare med kd som andrahandsparti (m-kd) är relativt sett mer positiva till förslagen att satsa på företagsamhet och marknadsekonomi och att mjuka upp arbetsrätten än övriga m-väljare.

Flyktingfrågorna hör till de sakfrågor som visar en obalans i plus- och minus-tecknen för m-kd och kd-m grupperna. Potentiella kd-väljare (m-kd) har en relativt sett mer generös inställning till flyktingar och flyktingmottagning än övriga

m-sympatisörer. På samma gång är potentiella m-väljare (kd-m) mer negativa till förslag om att ta emot fler flyktingar. Ett scenario är att kristdemokraterna profilerar sig hårdare i flyktingfrågan för att försöka locka nya väljare från m. Strategin är förstås riskfylld eftersom kd samtidigt riskerar att förlora egna sympatisörer till m på grund av en alltför flyktinggenerös hållning.

Etik- och moralfrågorna har tidigare fungerat som en vattendelare mellan ett nyliberalt inspirerat moderaterna och ett alltmer socialkonservativt orienterat kristdemokraterna. Mycket riktigt visar det sig att förslaget att låta homosexuella par adoptera barn är mycket impopulärt bland potentiella kd-väljare. Enligt den konkurrensmodell vi här tillämpar riskerar moderaterna att tappa väljare till kd om de intar en tydlig liberal ståndpunkt i frågor av den här typen. Det är sannolikt att kd ömt kommer att vårda sitt ägarskap av etik- och moralfrågorna även i fortsättningen för att tydliggöra dessa ideologiska skillnader mellan kd och m.

Sammanfattningsvis visar analyserna av andrapreferenser en tydlig förändring av preferensstrukturen bland väljarna. Mittens valnederlag i 1998 års riksdagsval har inneburit framgångar för kristdemokraterna och vänsterpartiet också i andrahandsopinionen. De två partierna är idag svenska folkets mest populära andrahandsval och samlar tillsammans fyra av tio svenskar.

Det råder goda förutsättningarna för tuff väljarkonkurrens mellan partierna inom de två traditionella blocken i svensk politik. Kampen om vänsterväljarna står i huvudsak mellan vänsterpartiet och socialdemokraterna; här har vänsterpartiet fortfarande ett stort ännu outnyttjat sympatikapital bland socialdemokraternas sympatisörer. Kampen om högerväljarna står i huvudsak mellan moderaterna och kristdemokraterna; analyserna visar att kd har förutsättningar att fortsätta växa på moderaternas bekostnad.

Referenser

- Budge, Ian & Dennis Farlie. 1983. *Voting and Party Competition*. London: John Wiley & Sons.
- Downs, Anthony. 1957. *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper & Row.
- Enelow, James M. & Melvin J. Hinich. 1990. *Advances in the Spatial Theory of Voting*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gilljam, Mikael & Sören Holmberg. Red. 1990. *Rött, Blått, Grönt. En bok om 1988 års riksdagsval*. Stockholm: Bonniers.
- Oscarsson, Henrik. 1998. *Den svenska partirymden. Väljarnas uppfattningar av konfliktstrukturen i partisystemet 1956-1996*. Göteborg Studies in Politics 54. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen.
- Sartori, Giovanni. 1976. *Parties and Party Systems. A Framework of Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tillie, Jean. 1995. *Party Utility and Voting Behavior*. Amsterdam: Het Spinhuis.

OPINIONSBILDNING INOM ARBETSMARKNADSPOLITIKEN

JOHAN MARTINSSON

I en representativ demokrati anses åsiktsöverensstämmelse mellan väljare och valda i allmänhet vara av stor vikt. Någon form av samstämmighet vad gäller väljarnas och representanternas åsikter är en förutsättning för den representativa demokratin, dock inte i varje ögonblick och i alla frågor. Likväl är det en viktig förutsättning på längre sikt och i viktigare frågor (Holmberg 1999:47ff).

Det är dock viktigt att komma ihåg att politikernas åsiktsrepresentativitet i förhållande till sina väljare inte i sig är något självklart egenvärde. Ur ett demokratiskt perspektiv torde det vara av störst vikt att själva de politiska besluten överensstämmer med väljarnas önskemål. De faktiska effekterna ute i samhället och i medborgarnas liv följer inte automatiskt av representanternas eller andras åsikter, utan av beslut och genomförande. I föreliggande artikel kommer jag dock inte att undersöka politiska beslut eller genomförande utan istället koncentrera mig på åsiktsrepresentativitet. Då man rent allmänt sett kan antaga ett relativt starkt samband mellan åsikter och beslut är åsiktsöverensstämmelsen mellan väljare och valda en viktig länk i den demokratiska kedjan från folkviljan till dess förverkligande.

Sverige är dock i stor utsträckning en partidemokrati och har stor partisammanhållning i riksdagen (Jensen 2000; Esaiasson och Holmberg 1996:12). Från denna utgångspunkt kommer jag i föreliggande artikel till skillnad från de flesta representationsstudier koncentrera mig på förhållandet mellan väljare och partier istället för mellan väljare och representanter.

Åsiktsrepresentativitet kan dock knappast vara ett statiskt fenomen, bland annat därför att åsikter förändras och nya frågor uppkommer. Åsikter uppstår eller förändras såväl hos väljare som valda och nya idéer kan inte uppstå samtidigt hos alla. Ett visst utrymme för nytänkande och opinionsbildning måste dessutom rimligen finnas (Holmberg 1999:53f). Den representativa demokratins kvalitet kan istället sägas ligga i interaktionen, dialogen, mellan väljarna och deras politiska representanter samt de partier dessa representerar. I viss utsträckning kan opinionsbildning från såväl elitens som massans sida ses som legitima i en representativ demokrati med fungerande yttrandefrihet (Holmberg 1997:269). På lite längre sikt är det dock ur demokratisk synpunkt oundgängligt att de politiska representanternas och väljarnas åsikter inte fortsätter skilja sig åt i viktiga frågor. De två aktörsgrupperna kan inte åsiktsmässigt marschera i otakt hur länge som helst. Jag menar att det är viktigt att vid representationsstudier fokusera inte bara

på exempelvis åsiktsrepresentativiteten vid vissa givna tidpunkter, utan även på hur relationen mellan väljarnas och deras politiska representanters åsikter förändras över tid och den eventuella interaktion som därvid äger rum, det handlar om dynamisk representation.

Åsiktsöverensstämmelse mellan väljare och valda kan uppnås på olika sätt, bland annat genom två tämligen uppenbara mekanismer. För det första kan överensstämmelse erhållas genom allmänna val, det vill säga nya beslutsfattare eller partier med åsikter som står närmare väljarnas ges den politiska makten. För det andra kan de befintliga representanterna eller beslutsfattarna anpassa sig till den allmänna opinionen (jmf Stimson, Mackuen och Erikson 1995 om policyresponsivitet). Härvid är det dock viktigt att komma ihåg att representativitet även kan uppnås genom att eliten, det vill säga representanterna, formar och förändrar den allmänna opinionen istället för att anpassa sina egna åsikter till den (Holmberg 1997).

I en tidigare studie om dynamisk åsiktsrepresentation och opinionsbildning i Sverige har Sören Holmberg visat att det både finns fall som är kompatibla med en teoretisk modell där massan såväl som eliten gått före och bildat opinion (Holmberg 1997). I undersökningen framkommer att det var något vanligare med elitdrivna än massdrivna opinionsbildningsprocesser. De massdrivna processerna var dock relativt sett mer förekommande över längre tidsperioder, elitdominansen var mer uttalad på kort sikt. Den elitdrivna opinionsbildningen visade sig även vara mer framgångsrik än den massdrivna när det gäller att skapa ökat åsiktsöverensstämmelse mellan väljare och politiker. När opinionsbildningsprocesserna och åsiktsrepresentativiteten undersöktes inom varje parti var för sig blev dock bilden delvis en annan. För det första förekom färre tydliga fall där någon av parterna kan sägas ha gått före och bildat opinion över huvud taget. För det andra var det ungefär lika vanligt med massdriven som elitdriven opinionsbildning när varje parti undersöktes för sig (Holmberg 1997:277f). Inom varje parti dominerade således ingen av parterna opinionsbildningen på ett tydligt sätt.

Syftet med denna artikel är att analysera åsiktsrepresentation och opinionsbildning inom ett politiskt område – arbetsmarknadspolitik och sysselsättning. Sysselsättning och arbetsmarknadspolitik har alltid varit ett område som har bedömts som viktigt av väljarna och stått högt på medborgarnas agenda. Detta kan bland annat ses av valundersökningarna vid statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet. När väljarna själva har fått besvara en öppen fråga om vilka frågor som var viktiga för deras partival har sysselsättningen sedan 1979 vid varje val utom 1988 varit en av de mest frekvent angivna frågorna. (Gilljam och Holmberg 1995; Holmberg, Oskarson och Rothstein 1999) Arbetslösheten och arbetsmarknadsfrågor är alltså ett politiskt område som upplevs som viktigt av många medborgare.

De senaste åren har ett antal frågor med anknytning till arbetslöshetsdebatten och arbetsmarknadspolitik ställts i de årliga SOM-undersökningarna med eko-

nomiskt stöd från Rådet för Arbetslivsforskning. Dessa frågor kommer utnyttjas för analyserna av åsiktsrepresentationen och opinionsbildningen inom detta område.

Sverige är som tidigare nämnt i stor utsträckning en partidemokrati och har stor partisammanhållning i riksdagen. Jag kommer därför i görligaste mån se på partierna som homogena aktörer med en entydig ståndpunkt i de frågor där åsiktsöverensstämmelsen mellan partierna och deras sympatisörer kan jämföras. För att analysera åsiktsrepresentationen och opinionsbildningen inom arbetsmarknadspolitiken kommer jag bland annat undersöka hur stort stöd, eller brist på sådant, partierna har för sina ståndpunkter i vissa politiskt viktiga frågor i debatten om arbetslösheten bland sina egna sympatisörer och hur inompartiopinionerna har utvecklats över tid.

Det material jag huvudsakligen kommer att använda för analyserna är ett antal frågor som har ställts i SOM-institutets rikstäckande enkätundersökningar åren 1996, 1998 och 1999 angående arbetsmarknadsfrågor. Undersökningen baserar sig på en frågesvit med följande formulering: *"Nedan finns ett antal förslag som förekommit i den politiska debatten om arbetslösheten. Vilken är Din åsikt om vart och ett av dem?"*. Svartalternativen som erbjudits har varit formulerade på följande sätt: *"Mycket bra förslag"*, *"Ganska bra förslag"*, *"Varken bra eller dåligt förslag"*, *"Ganska dåligt förslag"* samt *"Mycket dåligt förslag"*.¹ Att åsiktsfrågorna angående arbetslösheten i SOM-undersökningarna endast har ställts under ett fåtal år i slutet av 1990-talet medför att jag endast har mycket begränsade möjligheter att undersöka opinionsförändringar och dynamisk åsiktsrepresentation på detta område. Allt som allt finns femton olika frågor som anknyter till debatten om arbetslösheten och arbetsmarknadspolitik under de ovan nämnda åren. Sju av dessa har ställts vid minst två tillfällen, vilket möjliggör en än så länge tämligen begränsad analys av opinionsförändringar över tid.

Arbetslöshetsopinionen

Låt oss nu börja med att se på hur svenska folket har bedömt de olika politiska förslagen och hur opinionen har utvecklats.

Av tabell 1 kan vi se att stödet för sextimmarsdagen 1999 åter har ökat till samma nivå som under 1996.² Det tycks alltså endast vara en tillfällig nedgång vi såg året innan. Den nya fråga som introducerades angående förslaget att förkorta arbetstiden i allmänhet erhöll ungefär samma stöd som förslaget om sextimmarsdag trots att det är rimligt att förvänta sig ökat stöd för ett mer generellt förslag (angående arbetstidsförkortning se vidare Rohdén's kapitel i denna volym). Vad gäller arbetsrätten fortsätter trenden mot ett ökat stöd för en uppmjukning och förslaget erhåller nu ett positivt balansmått på 27 procentenheters övervikt för de som tycker att det är ett bra förslag. Det är 1999 nästan en majoritet av svars-personerna som har angivit att det är ett bra förslag att mjuka upp arbetsrätten

(49 procent). Såväl ökade satsningar på AMS-åtgärder som på Kunskapslyftet har även fått ökat stöd mellan 1998 och 1999. Vad gäller Kunskapslyftet är skillnaden mellan åren liten, medan det ökade stödet för AMS-åtgärder är betydligt mer påtagligt. Fortfarande finns det dock en övervikt för de negativa bedömningarna av förslaget att satsa mer på AMS-åtgärder då balansmättet ligger på -2. Även om Kunskapslyftet i sig är ett relativt nytt påfund kan båda förslagen sägas tillhöra någon form av klassisk aktiv arbetsmarknadspolitik. Att öka löneskillnaderna eller införa lägre ingångslöner för ungdomar tillhör däremot inte den traditionella svenska aktiva arbetsmarknadspolitikerna och båda får minskat stöd mellan 1998 och 1999. Härvid kan påpekas att lägre ingångslöner för ungdomar rimligtvis kan ses som en form av ökade löneskillnader. Till skillnad från att öka löneskillnaderna i allmänhet, vilket både 1999 och 1998 var det minst populära förslaget av alla, har dock lägre ingångslöner för ungdomar fortfarande en positiv opinionsbalans på +10. Det finns även en viss, om än svag, tendens till en mindre negativ bedömning av förslaget att tidsbegränsa rätten till arbetslöshetsersättning 1999. De båda nya frågorna som gäller förslagen att anställa fler i offentlig sektor och att tillåta skatteavdrag för hushållsnära tjänster får båda ett relativt stort stöd med opinionsbalansmätt på +25 respektive +24.

Tabell 1 *Opinionsläget vad gäller olika förslag för att minska arbetslösheten (balansmätt)*

Förslag	1996	1998	1999
Satsa mer på beredskapsarbeten/ungdomspraktik/ALU etc	+18	-	-
Sänka arbetsgivaravgiften	+46	-	-
Stimulera efterfrågan även om det innebär en något ökad inflation	+44	-	-
Sänka arbetslöshetsersättningen	-48	-	-
Öka antalet utbildningsplatser vid universitetet/högskolor	+61	-	-
Införa sextimmars arbetsdag	+41	+20	+41
Mjuka upp arbetsrätten	+13	+23	+27
Satsa mer på arbetsmarknadspolitiska åtgärder i AMS regi	-	-20	-2
Öka löneskillnaderna	-	-39	-43
Öka resurserna till utbildning som tex till det s k Kunskapslyftet	-	+33	+43
Införa lägre ingångslöner för ungdomar	-	+16	+10
Tidsbegränsa rätten till arbetslöshetsersättning	-	-21	-16
Anställa fler i offentlig sektor	-	-	+25
Förkorta arbetstiden	-	-	+42
Tillåta skatteavdrag för hushållsnära tjänster	-	-	+24

Kommentar: Balansmåttet är andelen svarspersoner som svarat "mycket bra förslag" eller "ganska bra förslag" minus andelen svarspersoner som svarat "mycket dåligt förslag" eller "ganska dåligt förslag". De som angivit "varken bra eller dåligt förslag" medtas inte i analysen. Balansmättet kan variera mellan +100 och -100. Antalet svarspersoner varierar mellan 1579 och 1696.

Vad som har orsakat opinionsförändringarna kan jag här inte säga någonting säkert om, utan enbart spekulera kring. En sådan tänkbar spekulering kan vara att den sjunkande arbetslösheten och det förbättrade läget på arbetsmarknaden gör människor mindre benägna att stödja "tuffare" åtgärder som skulle kunna medföra negativa följder för vissa individer även om de tror att dessa åtgärder är verkningsfulla. Då arbetslösheten minskar tycks problemen inte längre lika akuta och stödet för denna typ av åtgärder, som exempelvis att införa lägre ingångslöner för ungdomar eller öka löneskillnaderna får stå tillbaka. Det ökade stödet för Kunskapslyftet och AMS-åtgärderna kan kanske förklaras på motsvarande sätt. Den sjunkande arbetslösheten kanske ses som ett resultat av denna typ av åtgärder och de får ökat stöd eftersom de tros vara verkningsfulla.

De politiska partierna och arbetslösheten

Då arbetslösheten de senaste valrörelserna har varit en av de stora frågorna kan man förvänta sig att de politiska partierna har intagit olika ståndpunkter och försökt positionera sig mot varandra inom arbetsmarknadspolitiken. Nu kommer frågan om vilka positioner partierna intog i de arbetsmarknadspolitiska frågorna och hur de förhåller sig till den allmänna opinionen behandlas. Sedan kommer jag även analysera vilket stöd partierna hade för sina ställningstaganden bland de egna sympatisörerna samt hur detta har utvecklats över tid. Jag kommer härvid begränsa mig till att behandla de sju frågor som har undersökts vid flera olika tidpunkter.

För att beskriva de politiska partiernas inställning till arbetsmarknadsförslagen har jag använt mig av skriftliga källor: i första hand partiernas valmanifest, men även material ur dagspressen samt i vissa fall enstaka rapporter eller så kallade faktablad framtagna av de politiska partierna.³ För att möjliggöra en analys har jag tvingat in partierna i en tämligen fyrkantig och förenklad mall. Varje parti har klassificerats som antingen för eller emot vart och ett av de politiska förslagen. Naturligtvis är jag medveten om att det säkerligen finns betydligt mer variation i partiernas attityder gentemot de olika förslagen än denna enkla kategorisering i förespråkare respektive motståndare kan återge. Det kan således även förekomma betydande variation mellan partiernas ståndpunkter inom såväl förespråkare för som motståndare till ett förslag. Min poäng här är inte att ge en så korrekt och nyansrik bild som möjligt av de politiska partiernas arbetsmarknadspolitik, utan enbart att åstadkomma en enkel och entydig beskrivning av deras inställning till vissa politiska förslag som kan möjliggöra en analys av hur stort stöd, eller brist på stöd, för partiernas politik som återfinns bland deras sympatisörer.

Det är i många fall svårt att fastställa en klar partilinje under perioden. Ett illustrativt exempel på detta är socialdemokraternas hållning i frågan om huruvida rätten till arbetslöshetsersättning bör tidsbegränsas eller ej. I juni 1996 sade arbetsmarknadsminister Margareta Winberg vid en presskonferens angående re-

geringens och centerns gemensamma sysselsättningspaket att ”Vi har kommit till insikt om att det behövs en bortre parentes för att utveckla arbets- och kompetenslinjen och för att motverka ensidigt bidragsberoende” (SvD 960612). Den totala ersättningstiden var då enligt socialdemokraterna och centern tänkt att maximeras till tre år. Därefter skulle ett då ännu icke specificerat särskilt åtgärdsprogram träda in istället. Nästföljande sommar blev det dock så att den socialdemokratiska partikongressen beslutade, mot partistyrelsen och arbetsmarknadsministrarnas linje, att det inte skulle finnas någon bortre parentes i arbetslöshetsförsäkringen (SvD 970912). Samme arbetsmarknadsminister Winberg uttalar ett halvår senare följande: ”Så länge jag får bestämma blir det ingen bortre parentes i a-kassan eller någon nedtrappning av arbetslöshetsersättningen” (NA 980119).

Poängen är här att jag för att klassificera partierna med avseende på deras ståndpunkter inte blint kan se på själva formulering av frågorna som har ställts i SOM-undersökningarna, utan jag måste jämföra varje partis ståndpunkt med de andra partiernas inställning och på så vis få fram en mer eller mindre tydlig skiljelinje i frågan. På detta sätt kan jag få fram en klassificering där jag kan dela in partierna i exempelvis en grupp som på ett tydligare eller mer långtgående sätt är för respektive emot en tidsbegränsning av rätten till a-kassa. Det blir dock fråga om tolkningar från min sida och jag kommer därför i görligaste mån tydligt tala om varför jag klassificerar partierna som jag väljer att göra. Av utrymmesskäl kan jag dock inte vara fullständig utan endast ge några exempel på uttalanden från partirepresentanter eller utdrag ur skriftligt material från partierna samt redovisa de källor som i övrigt ligger till grund för min klassificering. Vad gäller just tidsbegränsningen av a-kassan och den bortre parentesen är min tolkning att socialdemokraterna inte ville använda en tidsbegränsning för att öka incitamenten för den enskilde arbetsökande. Moderaterna däremot är mycket tydliga med att det för dem handlar om att säkerställa ”de incitament som krävs för ett aktivt sökbeteende” medan Kristdemokraterna vill ha en stegvis nedtrappning av ersättningsnivån från 80 procent till 60-70 procent (Moderaternas rapport ”En bättre arbetsmarknad för fler jobb”, mars 1996; Kds rapport ”Massarbetslösheten kräver nytänkande”, 990409). Trots att Kristdemokraterna uttryckligen säger i sin rapport att ingen bortre parentes bör finnas anser jag att de är mer positivt inställda till att tidsbegränsa arbetslöshetsersättningen då de vill se en tydlig nedtrappning av nivån. Det handlar här om en tidsbegränsning av rätten till *full* a-kassa. Skiljelinjen ligger i inställningen till vikten av tydliga incitament a-kassan för arbetsökande i samt en nedtrappning av ersättningsnivån. Samtliga partier säger dock att a-kassan endast bör vara en omställningsförsäkring och inte en permanent försörjning.

När det gäller frågan om sextimmars arbetsdag föreligger inga större problem. Även om många partier ger uttryck för en positiv inställning till arbetstidsförkortning och ibland ser det som ett långsiktigt mål är det endast vänsterpartiet och miljöpartiet som tydligt har drivit frågan och har siktat på en generell arbetstidsförkortning för alla samt har varit beredda att använda lagstiftning för detta.

Frågan om arbetsrätten är däremot mera svårbedömd. Att socialdemokraterna kan klassas som emot en uppmjukning betyder inte att de har varit och är motståndare till varje ”uppluckring” av arbetsrätten så som den såg ut innan den borgerliga regeringsperioden 1991-1994, utan skall tolkas som att de är mer negativt inställda till en uppmjukning av arbetsrätten än de partier som har klassats som för. Trots centerpartiets och socialdemokraternas överenskommelse om ny arbetsrätt 1996 har centerpartiet ansetts vara för en uppmjukning av arbetsrätten då de vill gå längre än socialdemokraterna (GP 961024). Det bör dock här tilläggas att det finns en betydande skillnad mellan miljöpartiets och moderaternas inställning till arbetsrätten även om båda kan klassas som för en uppmjukning.

De borgerliga partierna grupperar sig tydligt genom sin inställning till AMS-åtgärder. De är samtliga kritiskt inställda och kan sägas vilja minska omfattningen (DN 980902; GP 990620). Längst i sin kritik går dock moderaterna (”AMS-politik i Europa”, 1999). Miljöpartiets inställning är svårare att uttyda. Att partiet har hänförs till kategorin förespråkare beror mestadels på att de ingick i uppgörelsen om att bevilja användande av 600 extra miljoner till arbetsmarknads-politiska åtgärder i AMS regi 1999 (NA 990910).

Vad gäller lönespridningen och förslagen om att öka löneskillnaderna är det svårare att hitta några tydligt uttalade målsättningar eller värderingar från partiernas sida. Kanske beror det på att lönesättningen på arbetsmarknaden i Sverige inte traditionellt har varit en fråga för politiker och regering utan till största delen en förhandlingsfråga mellan fackföreningar och arbetsgivare. Vänsterpartiet är dock mycket tydliga i denna fråga och anser att löneklyftorna bör minska och tar ställning för en ”solidarisk lönepolitik” (näringspolitiskt program antaget av partistyrelsen mars 1997). Även mellan de andra partierna finns skillnader när det gäller hur de ser på löneskillnader och hur de beskriver situationen. Till exempel har partier som tenderar att se det som ett problem att Sverige har en ”alltför sammanpressad lönestruktur” eller liknande ansetts mer positivt inställda till ökade löneskillnader.

Satsningarna på Kunskapslyftet har moderaterna, folkpartiet och kristdemokraterna, uttalat att de vill hålla tillbaka. Centern stödjer dock regeringens linje och vill att satsningarna på Kunskapslyftet skall fortsätta (DN 980902). Miljöpartiet uppvisar en långtgående tystnad angående Kunskapslyftet, men stödjer regeringens och vänsterpartiets linje vad gäller budgetförslag.

Skiljelinjen mellan partierna i frågan om lägre ingångslöner för ungdomar gäller främst inställningen till lärlingssystem eller lärlingsutbildningar. De partier som är mer positiva till omfattande lärlingssystem på arbetsmarknaden har klassificerats som för lägre ingångslöner för ungdomar. Visserligen accepterade socialdemokraterna en viss form av lärlingssystem och ville införa det på försök. Det var dock tänkt att ske i liten skala och partiet föredrog en lärlingsutbildning inom gymnasieskolan vilket kan tolkas som att de är skeptiska mot idén i stor skala och som ett uttryck för tveksamhet (DN 980606).

Frågan är nu hur partierna står i förhållande till opinionen? Bland de sju ovan presenterade frågorna finns det framförallt tre frågor som uppvisar en tydlig opinion för eller emot förslaget. Det gäller sextimmarsdagen, ökade löneskillnader samt Kunskapslyftet. En majoritet av befolkningen tar ställning för sextimmarsdagen, emot ökade löneskillnader och för satsningar på Kunskapslyftet. Vi kan av tabell 2 även se att förslaget att mjuka upp arbetsrätten under perioden 1996-1999 stadigt vunnit ökat stöd och att andelen som stödjer förslaget nu närmar sig majoritetsstatus.

Tabell 2 De politiska partiernas ståndpunkter i olika arbetsmarknads-politiska frågor i förhållande till opinionsläget bland allmänheten (procent och balansmätt)

Fråga ⁴	Opinion		Opinion 1999								
	1996	1998		v	mp	s	c	fp	m	kd	
Sextimmarsdag											
Bra förslag	60	48	60	För	För	Mot	Mot	Mot	Mot	Mot	
Dåligt förslag	19	28	19								
Mjuka upp arbetsrätten											
Bra förslag	43	45	49	Mot	För	Mot	För	För	För	För	
Dåligt förslag	30	22	22								
Mer AMS-åtgärder											
Bra förslag		22	30	För	För	För	Mot	Mot	Mot	Mot	
Dåligt förslag		42	32								
Öka löneskillnaderna											
Bra förslag		18	17	Mot	Mot	Mot	Mot	För	För	För	
Dåligt förslag		57	60								
Utöka Kunskapslyftet											
Bra förslag		52	58	För	För	För	För	Mot	Mot	Mot	
Dåligt förslag		19	15								
Lägre ungdomslöner											
Bra förslag		46	42	Mot	För	Mot	För	För	För	För	
Dåligt förslag		30	32								
Tidsbegränsad a-kassa											
Bra förslag		27	29	Mot	Mot	Mot	Mot	För	För	För	
Dåligt förslag		48	45								

Kommentar: Balansmätt och andel som svarat "varken bra eller dåligt förslag" har utelämnats av utrymmesskäl. Balansmåttan återfinns i tabell 1 och andelen som svarat *varken eller* kan lätt beräknas genom följande formel: $100 - \text{andelen bra} - \text{andelen dåligt}$ (procentenheter) då samtliga procenttal är avrundade så att summan av andelen som svarat bra, varken bra eller dåligt och dåligt blir 100.

Vid en jämförelse med partiernas inställning till de tre arbetsmarknadsfrågor där en majoritetsopinion föreligger blir det tydligt att det är vänsterblockets partier som ligger rätt positionerade i förhållande till opinionen i hela befolkningen.

Arbetsmarknadspolitiken framstår i denna jämförelse som ett vänsterdominerat politiskt område. Om jämförelsen istället görs med hjälp av opinionsbalansmått (se tabell 1), blir bilden dock något mindre tydlig.

Bland de opinionsförändringar vi kan se i tabell 2 som är större än ett fåtal procentenheter kan vi konstatera att ett flertal av förändringarna går i riktning mot ökad stöd för partierna i vänsterblocket. Det gäller det ökade stödet mellan 1998 och 1999 för sextimmarsdagen, satsningar på AMS-åtgärder och Kunskapslyftet. Undantaget är arbetsrättsfrågan där opinionen istället går i riktning mot de borgerliga partiernas ståndpunkter.

Partipolarisering

Den fråga som ligger närmast till hands nu är om även partiernas väljare och sympatisörer har haft olika inställning i arbetsmarknadsfrågorna. Tidigare studier har visat att så är fallet och att det finns en tydlig polarisering bland olika partiers sympatisörer vad gäller olika förslag i arbetslöshetsdebatten (Oskarson 1999:319ff; Johansson 1997). Genom att analysera graden av samband mellan partisympati och inställning till olika arbetsmarknadspolitiska förslag ämnar jag här jämföra hur starkt partipolariserade de olika frågorna är och även undersöka hur polariseringen har utvecklats över tid.

Av tabell 3 kan vi se att graden av partipolarisering skiljer sig markant åt mellan de olika frågorna. Att stimulera efterfrågan eller öka antalet utbildningsplatser vid universitet och högskolor var 1996 inte några särskilt partipolariserade frågor, det finns för dessa frågor inte något nämnvärt samband mellan partisympati och sakfrågeåsikt hos allmänheten. Många andra frågor, som till exempel förslagen att förkorta arbetstiden, mjuka upp arbetsrätten, sänka arbetsgivaravgiften, öka löneskillnaderna eller anställa fler i offentlig sektor, uppvisar däremot ett klart samband med partisympatin och kan sägas vara frågor där en tydlig polarisering mellan de olika partiernas sympatisörer föreligger.

Några dramatiska skillnader vad gäller de olika frågornas partipolarisering över tid framkommer däremot inte av tabellen. Graden av polarisering varierar visserligen mellan de olika åren, men av de sju frågor som har ställts vid flera tillfällen med identisk formulering är det ingen som särskilt utmärker sig genom att uppvisa ett markant svagare eller starkare samband med partisympatin över tid. Graden av partipolarisering är dock högre valåret 1998 än övriga undersökningsår. Skillnaden är i de flesta fall inte särskilt stor, men den är systematisk. I samtliga sju fall där frågorna har ställts vid flera tillfällen är sambandsmättet eta högre 1998 än vid övriga undersökningstillfällen. De två frågor, sextimmarsdagen och arbetsrätten, som har mätts vid tre tillfällen kan även bekräfta att det systematiskt sjunkande mönstret för partipolariseringen mellan 1998 och 1999 inte enbart återspeglar en mer långsiktigt sjunkande trend där vi går mot allt mindre partipolarisering vad gäller arbetsmarknadspolitikens inriktning. Resultaten tyder

istället på att det är en valrörelseeffekt som framträder. Under ett valår kan partierna förväntas framföra sina ståndpunkter i olika frågor såväl mer frekvent som tydligt och de kan förväntas intensifiera sin opinionsbildande verksamhet betydligt. Detta tycks 1998 ha resulterat i en ökad åsiktpolarisering vad gäller arbetsmarknadspolitiken mellan de olika partiernas sympatisörer. Tidigare studier har konstaterat andra troliga effekter av valrörelser, bland annat att förtroendet för Riksdagen tenderar att öka under valår jämfört med andra år (Brothén 1998:53; Weibull och Holmberg 1996). För att blir säkrare på att det är en valårseffekt på partipolariseringen måste frågorna dock följas över flera valcykler.

Tabell 3 *Partipolarisering i debatten om arbetslösheten – samband mellan partisympati och sakfrågeåsiikt (eta-korrelation)*

Förslag	1996	1998	1999
Satsa mer på beredskapsarbeten/ungdomspraktik/ALU etc	.14	-	-
Sänka arbetsgivaravgiften	.41	-	-
Stimulera efterfrågan även om det innebär en något ökad inflation	.05	-	-
Sänka arbetslöshetsersättningen	.35	-	-
Öka antalet utbildningsplatser vid universitetet/högskolor	.06	-	-
Införa sextimmars arbetsdag	.33	.41	.35
Mjuka upp arbetsrätten	.38	.41	.36
Satsa mer på arbetsmarknadspolitiska åtgärder i AMS regi	-	.35	.28
Öka löneskillnaderna	-	.39	.34
Öka resurserna till utbildning som tex till det s k Kunskapslyftet	-	.28	.22
Införa lägre ingångslöner för ungdomar	-	.29	.22
Tidsbegränsa rätten till arbetslöshetsersättning	-	.34	.32
Anställa fler i offentlig sektor	-	-	.36
Förkorta arbetstiden	-	-	.35
Tillåta skatteavdrag för hushållsnära tjänster	-	-	.32

Kommentar: Korrelationsanalyserna är gjorda under förutsättning att inställningen till de olika förslagen hos svarspersonerna kan ses som en intervallskala från svarsalternativet "mycket bra förslag" till "mycket dåligt förslag". Eta-värden är ett statistiskt sambandsmått som kan variera mellan 0 och 1 där högre värde betyder starkare samband. För att mäta svarspersonernas partisympati har följande fråga i SOM-undersökningarna använts: "Vilket parti tycker du bäst om idag?". Analysen baseras endast på de personer som har angett något av de sju riksdagspartierna som svar. Svars personer som har uppgivit något annat parti eller inte uppgivit något bästa parti har exkluderats ur analysen. Antalet svars personer varierar mellan 1424 och 1569.

Partiernas internopinion – ökad eller minskad åsiktsöverensstämmelse?

Efter att ha konstaterat att de politiska partierna tycks ha lyckats åstadkomma en ökad åsiktpolarisering under valåret i förhållande till de andra två undersökningsåren har turen nu kommit till att undersöka opinionsläget inom de olika partier-

na, det vill säga bland deras egna sympatisörer. Det är dags att analysera hur väl i fas med sina sympatisörer partierna ligger samt hur väl de har lyckats forma internopinionen.

Tabell 4 *Opinionsläget inom varje parti i vänsterblocket för olika arbetsmarknadspolitiska frågor samt partiets ståndpunkt (procent och balansmätt)*

Fråga	v			mp			s		
	1996	1998	1999	1996	1998	1999	1996	1998	1999
Sextimmarsdag		För			För			Mot	
Bra förslag	74	71	82	74	70	76	68	54	67
Dåligt förslag	12	9	6	10	10	11	18	19	11
Opinionsbalans	+62	+62	+76	+64	+60	+65	+56	+36	+56
Mjuka upp arbetsrätten		Mot			För			Mot	
Bra förslag	21	22	31	34	32	39	31	34	37
Dåligt förslag	24	38	40	31	24	25	39	33	35
Opinionsbalans	-3	-16	-9	+3	+8	+14	-8	+1	+2
Mer AMS-åtgärder		För			För			För	
Bra förslag		20	41		24	27		32	40
Dåligt förslag		36	25		34	39		26	20
Opinionsbalans		-16	+16		-10	-12		+6	+20
Öka löneskillnaderna		Mot			Mot			Mot	
Bra förslag		7	6		6	9		9	12
Dåligt förslag		78	79		70	74		70	69
Opinionsbalans		-71	-73		-64	-65		-61	-57
Utöka Kunskapslyftet		För			För			För	
Bra förslag		63	63		56	66		65	68
Dåligt förslag		13	15		19	11		9	8
Opinionsbalans		+50	+48		+37	+55		+56	+60
Lägre ungdomslöner		Mot			För			Mot	
Bra förslag		26	26		38	34		38	36
Dåligt förslag		44	48		42	38		35	33
Opinionsbalans		-18	-22		-4	-4		+3	+3
Tidsbegränsad a-kassa		Mot			Mot			Mot	
Bra förslag		17	16		23	21		19	20
Dåligt förslag		63	65		61	48		59	55
Opinionsbalans		-46	-49		-38	-27		-40	-35

Kommentar: Balansmåttan i tabellen anger andelen som har angivit att respektive förslag är bra minus andel som har angivit att det är ett dåligt förslag. Andelen som har svarat "varken bra eller dåligt förslag" har av utrymmesskäl uteslutits ur tabellen men kan lätt beräknas genom följande formel: $100 - \text{andelen bra} - \text{andelen dåligt}$ (procentenheter) då samtliga procental är avrundade så att summan av andelen som svarat bra, varken bra eller dåligt och dåligt blir 100.

Inledningsvis nämndes att Holmberg (1997) tidigare visat att det i Sverige bland 18 undersökta politiska frågor var vanligare med elitdrivna än massdrivna opinionsförändringsprocesser. Särskilt på kort sikt var elitdominansen tydlig. När opinionsbildningsprocesserna undersöktes inom varje parti för sig blev dock bilden otvetygligare då det var ungefär lika vanligt med massdriven som elitdriven opinionsförändring och det fanns färre fall där opinionen kunde sägas ha förändrats i någon av parternas riktning över huvud taget (Holmberg 1997:277f). Vi kan nu testa huruvida eliten, det vill säga i detta fall de politiska partierna, har lyckats förändra sina sympatisörers åsikter i riktning mot partiets ståndpunkt och på så sätt även uppnått ökad åsiktsöverensstämmelse. Det bör dock framhållas att jag inte på något sätt kan säkerställa huruvida det är de politiska partiernas eventuella opinionsbildande verksamhet som har orsakat en opinionsförändring eller om en sådan beror på helt andra orsaker. Vad jag faktiskt kan undersöka är endast huruvida åsiktsöverensstämmelsen har ökat eller minskat.

Inom vänsterblocket ser vi av tabell 4 att vänsterpartiet ligger mest i fas med sina sympatisörers åsikter. En majoritet av v-sympatisörerna stödjer partiets linje i inte mindre än fyra av de sju frågorna: stödet för sextimmarsdagen och satsningarna på Kunskapslyftet samt motståndet mot ökade löneskillnader och tidsbegränsning av rätten till a-kassa. Om vi jämför partiets ståndpunkt med opinionsbalansen bland sympatisörerna så visar det sig att v-sympatisörerna 1999 uppvisar balansmått som pekar i samma riktning som partiets åsikt i samtliga de sju undersökta frågorna. Miljöpartiet och socialdemokraterna har däremot större problem med sina sympatisörer. Framförallt gäller det socialdemokratiska partiet där det visar sig att en majoritet av anhängarna går emot partiet när det gäller sextimmarsdagen. Dessutom har partiet problem med att sälja sina ståndpunkter om arbetsrätten och lägre ingångslöner för ungdomar till s-sympatisörer. Opinionsbalansen inom partiet pekar nämligen åt fel håll i båda dessa frågor. Miljöpartiet å sin sida har vissa mindre problem med opinionen främst när det gäller partiets stöd för satsningar på arbetsmarknadspolitiska åtgärder i AMS regi och frågan om lägre ingångslöner för ungdomar.

Överlag är det sämre ställt med åsiktsöverensstämmelsen inom det borgerliga blocket än inom vänsterblocket (Tabell 5). Dessutom kan man tillägga att utvecklingen i många fall går mot ännu sämre åsiktsöverensstämmelse för de borgerliga partierna. Det gäller för centerpartiet i frågan om tidsbegränsning av a-kassan, för folkpartiet och moderaterna i frågan om satsningar på AMS-åtgärder och rent generellt i frågan om ökade löneskillnader. Den enda fråga där opinionen ser ut att vara på väg åt de borgerliga partiernas håll är frågan om att mjuka upp arbetsrätten.

Tabell 5 *Opinionsläget inom varje parti i högerblocket för olika arbetsmarknadspolitiska frågor samt partiets ståndpunkt (procent och balansmått)*

Fråga	c			fp			m			kd		
	1996	1998	1999	1996	1998	1999	1996	1998	1999	1996	1998	1999
Sextimmarsdag	Mot			Mot			Mot			Mot		
Bra förslag	55	41	56	59	28	54	40	24	39	64	45	55
Dåligt förslag	22	40	16	25	53	26	36	53	38	22	30	20
Opinionsbalans	+33	+1	+40	+34	-25	+28	+4	-29	+1	+42	+15	+35
Mjuka upp arbetsrätten	För			För			För			För		
Bra förslag	48	46	57	56	67	60	65	69	67	46	58	57
Dåligt förslag	25	15	11	21	8	13	13	7	6	26	9	13
Opinionsbalans	+23	+31	+46	+35	+59	+47	+52	+62	+61	+20	+49	+44
Mer AMS-åtgärder	Mot			Mot			Mot			Mot		
Bra förslag	17	26		13	27		9	19		18	21	
Dåligt förslag	46	18		64	38		67	45		49	44	
Opinionsbalans	-29	+8		-51	-11		-58	-26		-31	-23	
Öka löneskillnaderna	Mot			För			För			För		
Bra förslag	25	10		30	21		40	36		19	15	
Dåligt förslag	52	65		37	44		31	38		40	53	
Opinionsbalans	-27	-55		-7	-23		+9	-2		-21	-38	
Utöka Kunskapslyftet	För			Mot			Mot			Mot		
Bra förslag	42	50		51	57		37	47		40	45	
Dåligt förslag	20	8		22	18		32	23		26	22	
Opinionsbalans	+22	+42		+29	+39		+5	+24		+14	+23	
Lägre ungdomslöner	För			För			För			För		
Bra förslag	68	51		56	50		61	51		59	55	
Dåligt förslag	12	31		24	30		22	27		18	21	
Opinionsbalans	+56	+21		+32	+20		+39	+24		+41	+34	
Tidsbegränsad a-kassa	Mot			För			För			För		
Bra förslag	31	36		33	37		48	47		28	32	
Dåligt förslag	43	36		30	36		24	26		43	41	
Opinionsbalans	-12	0		+3	+1		+24	+21		-15	-9	

Kommentar. Balansmåten i tabellen anger andelen som har angivit att respektive förslag är bra minus andel som har angivit att det är ett dåligt förslag. Andelen som har svarat "varken bra eller dåligt förslag" har av utrymmesskäl uteslutits ur tabellen men kan lätt beräknas genom följande formel: $100 - \text{andelen bra} - \text{andelen dåligt}$ (procentenheter) då samtliga procenttal är avrundade så att summan av andelen som svarat bra, varken bra eller dåligt och dåligt blir 100.

En annan tydlig tendens som syns i tabell 5 är att de borgerliga partiernas sympatisörer är betydligt mindre positiva till sextimmarsdagen under valåret 1998 än vid de andra två mättillfällena. Här tycks det rimligt att anta att det faktiskt kan vara partiernas opinionsbildande verksamhet som har satt spår i opinionen. Samma effekt i form av markant lägre stöd för sextimmarsdagen syns hos socialdemokra-

ternas anhängare (tabell 4). Hos samtliga fem partier som är mot sextimmarsdagen svänger alltså opinionen i partiets riktning under valåret 1998, för att sedan svänga tillbaka mot utgångsläget 1996 igen. En tolkning av detta är att partiernas intensifierade politiska propagandaverksamhet under valåret har påverkat sympatisörernas åsikter. När den opinionsbildande verksamheten efterhand återgår till det normala gör dock även åsikterna detsamma. Det är alltså inte fråga om en över tid ökande åsiktsöverensstämmelse vad gäller inompartiopinionerna i frågan om sextimmarsdagen. Någon valårseffekt kan dock inte ses hos vänster- och miljöpartisterna, det vill säga de två partier som förespråkar reformen. Deras sympatisörer stödjer inte partilinjen vad gäller sextimmarsdagen i högre grad under valåret 1998.

Resultaten när det gäller den andra arbetsmarknadsfråga som har mätts vid tre tillfällen, uppmjukning av arbetsrätten, är inte lika enkla att tolka. Huvudsakligen menar jag dock att det även i denna fråga finns tecken på en valårseffekt i form av ökad åsiktsöverensstämmelse. Till exempel uppvisar vänsterpartiet ett mönster som tyder på att partiets sympatisörer närmar sig partiets ståndpunkt i valtider, men att opinionen sedan åter drar sig mot utgångsläget. Socialdemokraterna tycks däremot inte ha lyckats lika bra med opinionsbildningen bland sina sympatisörer under valåret. För de fem partier som i någon mån förespråkar en uppmjukning av arbetsrätten har samtliga partier större stöd för sin politik bland sympatisörerna under valåret 1998 än under 1996, vilket överensstämmer med tolkningen att det handlar om en valårseffekt. När det gäller arbetsrätten är det dock inte så att stödet för partilinjen kraftigt minskar igen året efter valet. Det finns visserligen tendenser i denna riktning, men förändringarna är då i allmänhet tämligen små, dock med fp-sympatisörer som undantag. Mp- och c-sympatisörer uppvisar däremot även 1999 fortsatt stigande stöd för partilinjen.

Att uttala sig om en eventuell valårseffekt bland de fem frågor som endast har mätts vid två tillfällen, 1998 och 1999, är inte lika enkelt. Någon jämförbar opinionsmätning före valet finns inte i dessa fall. Jag ämnar nu ta ett samlat grepp om arbetsmarknadspolitiken för att undersöka huruvida det finns en valårseffekt i form av ökad åsiktsöverensstämmelse och starkare stöd för partilinjen.

Det finns alltså tecken på att åsiktsöverensstämmelsen inom partierna vad gäller arbetsmarknadspolitiken generellt sett var bättre under valåret 1998 än 1996 och 1999. Valårseffekten kan dock inte ses hos v eller mp och är tydligast bland de borgerliga partierna (tabell 6).

Då vilka frågor som ingår i analysen har stor betydelse för det genomsnittliga interna opinionsstödet för partierna är en jämförelse mellan 1996 och 1998 betydligt mer otillförlitlig än en jämförelse mellan 1998 och 1999.⁵ Det vi kan konstatera av tabell 6 är att det finns en tendens till lägre stöd för partilinjen 1999 än valåret 1998.

Tabell 6 Genomsnittligt internt opinionsstöd för partiernas ståndpunkter i arbetsmarknadsfrågor (procent)

Parti	Internt stöd 1996	Internt stöd 1998	Internt stöd 1999
v	49	54	60
mp	54	50	52
s	29	45	44
c	35	48	42
fp	41	46	36
m	51	53	44
kd	34	38	35

Kommentar. Det genomsnittliga interna opinionsstödet för partierna i arbetsmarknadsfrågor har beräknats genom att addera procentandelen som har samma åsikt som sitt parti i arbetsmarknadsfrågorna och dela summan med antalet frågor. Observera att endast två frågor, arbetsrätten och sextimmarsdagen, ingår i beräkningen för 1996 medan samtliga sju tidigare behandlade frågor är medtagna 1998 och 1999.

I valtider tycks alltså en ökad åsiktsöverensstämmelse uppstå. Det resultatet stämmer även överens med den tidigare konstaterade ökade åsiktpolariseringen mellan partiernas anhängare under valår.

Även om det i allmänhet minskade stödet för partiernas politik bland de egna sympatisörerna mellan 1998 och 1999 tyder på att partieliterna inte i alla lägen har någon automatisk kontroll över opinionen inom partierna på kort sikt, måste vi hålla i minnet att nästan samtliga opinionsförändringar mellan 1996 och 1998 inom partierna gick i riktning mot ökat stöd för partiernas ståndpunkter. Den nyanserade bilden blir alltså att partieliterna generellt sett inte tycks ha något direkt och automatiskt kortsiktigt inflytande på eller kontroll över opinionen. Den kan mycket väl avlägsna sig från partilinjen. Däremot tycks partieliterna under sådana speciella omständigheter som en valrörelse utgör, bland annat med en kraftigt intensifierad politisk verksamhet och propaganda, ha större möjligheter att påverka opinionen.

Noter

- 1 En av de åsiksfrågor som kommer användas, inställningen till förslaget att införa sextimmars arbetsdag, ingick inte i frågesviten om förslag i debatten om arbetslösheten utan i en frågesvit om allmänna politiska förslag. Jag kommer dock inte att i analysen särskilt skilja ut frågan på grund av detta.
- 2 Det kan här vara värt att nämna att opinionen kring sextimmarsdagen såg i stort sett likadan ut i SOM-undersökningen 1997 som 1996.

- 3 Då det som sagt inte tillhör mitt huvudsyfte och det inte heller finns utrymme för det i detta sammanhang har ingen fullständig systematisk materialgenomgång angående partiernas ståndpunkter varit möjlig. Endast valmanifesten från valrörelserna 1998 och 1994 har getts en systematisk genomgång. När så sedan har krävts har jag kompletterat med tidningsmaterial och rapporter eller faktablad från partierna.
- 4 I tabell 2,4 och 5 har frågornas formulering kraftigt förkortats av utrymmes-skäl. Fullständiga frågeformuleringar återfinns i tabell 1 och 3.
- 5 Jämförelser av stödnivån mellan olika partier är inte heller särskilt intressant då nivån beror på vilka frågor som undersöks och vi endast har med ett mindre antal av alla möjliga arbetsmarknadsfrågor.

Referenser

- Brothén, Martin (1998) ”Fallande förtroende för riksdagen”, i Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Opinionssambället*, SOM-rapport nr. 20, Göteborg: SOM-institutet
- Esaiasson, P och Holmberg, S (1996) *Representation from Above. Members of Parliament and Representative Democracy in Sweden*, Aldershot: Dartmouth
- Gilljam, M och Holmberg, S (1995) *Väljarnas val*, Stockholm, Fritze
- Holmberg, Sören (1999) *Representativ demokrati*, SOU 1999:64
- Holmberg, Sören (1997) ”Dynamic Opinion Representation”, i *Scandinavian Political Studies*, vol. 20 – No. 3
- Holmberg, S, Oskarson, M och Rothstein, B (1999) ”Svagt stöd för arbetslöshetspolitiken” i Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Ljusnande framtid*, SOM-rapport nr. 22, Göteborg: SOM-institutet
- Jensen, T K (2000) ”Party Cohesion”, i Esaiasson, P och Heidar, K (red.) *Beyond Westminster and Congress – The Nordic Experience*, Columbus, Ohio State University Press
- Johansson, Sophie (1997) ”Det goda arbetet”, i Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Ett missnöjt folk?*, SOM-rapport nr. 18, Göteborg: SOM-institutet
- Oskarson, Maria (1999) ”Arbetslösheten som politisk sakfråga”, i Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Ljusnande framtid*, SOM-rapport nr. 22, Göteborg: SOM-institutet
- Stimson, J A, Mackuen, M B och Erikson, R S (1995) ”Dynamic Representation” i *American Political Science Review*, vol 89 – no 3
- Weibull, L och Holmberg, S (1996) ”Föränderligt förtroende”, i Holmberg, S och Weibull, L (red.) *Mitt i nittioalet*, SOM-rapport nr. 16, Göteborg: SOM-institutet

Källor

Valmanifest från Vänsterpartiet, Miljöpartiet, Socialdemokraterna, Centerpartiet, Folkpartiet, Moderaterna och Kristdemokraterna 1994 och 1998

Arbetstidsförkortning

DN 000118

HD 961031

DN 960312

Expressen 991236

Arbetsrätt

GP 961024

SvD 960630

Arbetsmarknadspolitiska åtgärder i AMS regi

DN 980902

GP 990620

”AMS-politik i Europa”, rapport, 1999, moderaterna

NA 990910

Löneskillnader

Näringspolitiskt program, antaget av partistyrelsen i mars 1997, vänsterpartiet

”Land för hoppfulla”, moderaterna, särskilt kapitel 3

”Massarbetslösheten kräver nytänkande”, rapport, 990409, kristdemokraterna

DN 970529

Kunskapslyftet

DN 980902

Riksdagens protokoll 1998/99:110

Lägre ingångslöner för ungdomar

DN 980912

DN 980606

SvD 950120

SvD 960630

Tidsbegränsa rätten till arbetslöshetsersättning

”Vänsterpartiet om a-kassan”, faktablad, 000204

”En bättre arbetsmarknad för fler jobb”, rapport, mars 1996, moderaterna

”Massarbetslösheten kräver nytänkande”, rapport, 990409, kristdemokraterna

STARKA SKILJELINJER I ÅSIKTERNA OM SEXTIMMARS DAG

HELENA ROHDÉN

I åttio år har den svenska arbetsdagen varit åtta timmar lång. Under denna tid har debatten om en arbetstidsförkortning pågått med jämna mellanrum, mer eller mindre intensivt och med olika argument. Förespråkarna talar om att en generell förkortning till på sikt sextimmars arbetsdag skulle bidra till ökad jämställdhet mellan kvinnor och män, lägre arbetslöshet och friskare befolkning. Motståndarna till en lagstiftad sextimmarsdag anser att förslaget skulle leda till försvagad ekonomisk tillväxt, lägre konsumtion och brist på arbetskraft (Matteoni 1998).

Så sent som i våras fick frågan om sextimmarsdag ökad aktualitet. Då presenterade regeringens arbetsgrupp för arbetstidsfrågor en rapport över konsekvenserna av olika arbetstidsförändringar (Ds 2000:22). Både förespråkare och motståndare till sextimmarsdag kan finna stöd i rapporten. Utredarna påtalar att en arbetstidsförkortning kan leda till ökad jämställdhet och minskad stress om den genomförs på rätt sätt. Men de varnar också för att arbetstidsförkortningen försvagar tillväxten och minskar tillgången på arbetskraft. Sammanfattningsvis konstaterar de att diskussionen om arbetstiden framför allt är en välfärdsfråga och att en förkortning kostar pengar. För- och nackdelar med en arbetstidsreform måste vägas mot för- och nackdelar med andra typer av reformer anser utredarna.

De politiska aktörer som sedan början av 1970-talet hårdast har drivit kravet om sextimmars arbetsdag är vänsterpartiet och det socialdemokratiska kvinnoförbundet. Tidigare forskning har också visat att frågan är mångfacetterad. Bland annat har människors inställning till sextimmarsdag ett relativt starkt samband med deras partitillhörighet och kön (Petersson 1977, Gilljam & Holmberg 1995, Oskarson & Wängnerud 1995, 1996). Personer som placerar sig till vänster på en vänster-högerskala är i högre grad än de som placerar sig till höger positiva till sextimmars arbetsdag. Generellt sett är också kvinnor mer positiva än män till förslaget. Även faktorer som människors ålder, fackförbunds- och klasstillhörighet har visat sig ha viss betydelse (Oskarson & Wängnerud 1995).

Positiv allmän opinion

Syftet med detta kapitel är att undersöka hur opinionen kring införande av sextimmars arbetsdag har sett ut från 1976 till 1999.¹ Jag har valt att fokusera under-

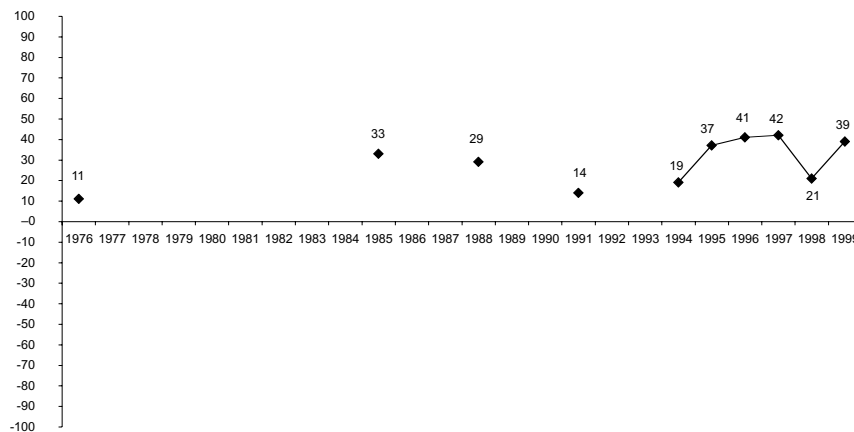
sökningen på två av de ovan nämnda sambanden: parti- respektive könstillhörighet. Motiven till detta är två: dels har tidigare forskning visat att dessa båda samband är relativt starka, dels har frågan i hög grad varit både parti- och könspolitiserad i den allmänna debatten sedan 1970-talet. Det är framför allt två frågor som ska besvaras i undersökningen:

- 1) Hur stabil har opinionen kring sextimmars arbetsdag varit under tidsperioden?
- 2) Har det skett några förändringar över tid när det gäller sambanden mellan människors partitillhörighet, könstillhörighet och inställning till sextimmars arbetsdag?

Det material som används är hämtat från valundersökningarna 1976-1999 och SOM-undersökningarna 1996-1999. Min undersökning ger därmed en möjlighet att ta tillvara det omfattande material som finns på området och att relatera SOM-undersökningarnas resultat till valundersökningarnas. Detta kan bland annat vara av metodologiskt intresse då SOM- och valundersökningarna genomförs på olika sätt.²

Jag inleder resultatredogörelsen med att beskriva den allmänna opinionen kring sextimmarsdag och går sedan över till sambanden med parti- och könstillhörighet.

Figur 1 **Medborgarnas inställning till sextimmars arbetsdag (balansmått)**

Kommentar: Balansmåtten anger skillnaden mellan andelen svars personer som var positivt inställda till förslaget om sextimmars arbetsdag minus andelen personer som var negativt inställda. Personer som inte besvarat frågan ingår inte i procentbasen. Resultaten för åren 1976, 1985, 1988, 1991, 1994 och 1995 kommer från valundersökningarna. Övriga resultat kommer från SOM-undersökningarna.

Vid samtliga mättillfällen sedan 1976 har det i den allmänna opinionen funnits en övervikt för förslaget om att införa sextimmars arbetsdag för alla förvärvsarbetande.³ 1976 var skillnaden mellan andel positiva och andel negativa som minst (+11) medan den var som störst 1997 (+42). Det går inte att se någon enhetlig trend under perioden, opinionen har rört sig åt båda håll mellan de olika mättillfallen. Det verkar dock som om balansmättet generellt sett varit lägre under de år då det varit val till riksdagen. (Jag återkommer till detta förhållande vid analysen av partisympatisörerna.)

Tabell 1 *Medborgarnas inställning till införande av sextimmars arbetsdag för alla förvärvsarbetande (procent)*

År	Mycket bra	Ganska bra	Varken eller	Ganska dåligt	Mycket dåligt	Summa procent	Opinionsbalans
VU 1976	20	27	17	25	11	100	+11
VU 1985	31	31	9	19	10	100	+33
VU 1988	28	28	17	18	9	100	+29
VU 1991	23	26	16	21	14	100	+14
VU 1994	20	31	17	20	12	100	+19
EUP 1995	28	33	15	16	8	100	+37
SOM 1996	31	29	21	10	9	100	+41
SOM 1997	30	31	20	11	8	100	+42
VU 1998	26	27	16	18	13	100	+22
SOM 1998	22	27	23	15	13	100	+21
EUP 1999	26	32	19	14	9	100	+35
SOM 1999	28	31	21	11	9	100	+39

Kommentar: Opinionsbalansen anger skillnaden mellan andel positiva och andel negativa. Opinionsbalansen är positiv när andelen positiva är högre än andelen negativa. I positiva ingår de personer som svarat "mycket bra förslag" respektive "ganska bra förslag" (eller motsvarande 1976) på frågan om att införa sextimmars arbetsdag. I negativa ingår de som svarat "mycket dåligt förslag" respektive "ganska dåligt förslag" (eller motsvarande 1976) på samma fråga. I varken eller ingår de som svarat "spelar ingen större roll" (1976 och 1985) respektive "varken bra eller dåligt förslag" (övriga undersökningsår). Källor: Svensk valundersökning 1976, 1985, 1988, 1991, 1994 och 1998; EU-parlamentsvalundersökningen 1995 och 1999 samt SOM-undersökningarna 1996-1999.

Om vi med hjälp av tabell 1 tittar lite närmare på siffrorna ser vi att opinionen för införande av sextimmarsdag (det vill säga de som svarat "mycket bra" och "ganska bra" förslag) vid nio av de tolv mättillfallen översteg 50 procent. Högsta andelen positiva fanns 1985 (62 procent) och lägsta 1976 (47 procent). Metodologiskt sett är det också intressant att jämföra de båda undersökningarna 1998 och de båda undersökningarna 1999. Det framgår då att resultaten inte skiljer sig särskilt mycket när det gäller enkätundersökningarna i SOM och intervjuundersök-

ningarna i anslutning till valen. Värt att notera är dock att andelen som svarat ”varken eller” generellt sett varit högre i SOM-undersökningarna än i valundersökningarna. Detta hänger sannolikt samman med att svarsalternativet ”vet inte” saknas i SOM, vilket gör att fler personer så att säga tvingas ta ställning i frågan. Dessa personer väljer då troligtvis att svara ”varken eller” i stället för ”vet inte”.⁴

Partipolitiserad fråga sedan 1970-talet

Som redan nämnts har frågan om sextimmarsdag varit partipolitiserad sedan 1970-talet. Tidigare forskning har också visat att sextimmarsdagen är en av de frågor som har ett relativt starkt samband mellan människors åsikt och partitillhörighet. Hur detta samband såg ut 1976 till 1999 framgår av tabell 2. Sambandet har varierat något över tid, med en topp 1988. Inte heller här går det att se något mönster när det gäller de relativt små förändringar som skett, utan sambandet förefaller stabilt.

Tabell 2 Samband mellan partival och inställning till införande av sextimmars arbetsdag (eta-koefficient)

1976	1985	1988	1991	1994	1995	1996	1997	1998	1999
.32	.39	.42	.34	.35	.34	.33	.29	.39	.37

Kommentar: Sju partier ingår i beräkningen av eta: v, s, c, fp, m, kd och mp. För åren 1998 och 1999, då två mätningar gjorts, har ett genomsnittligt eta räknats fram. Källor: Svensk valundersökning 1976, 1985, 1988, 1991, 1994 och 1998; EU-parlamentsvalundersökningen 1995 och 1999 samt SOM-undersökningarna 1996-1999.

Vänsterpartiet är det enda av riksdagspartierna som har haft med kravet om sextimmars arbetsdag i sina valmanifest under hela undersökningsperioden (d v s 1976-1999). ”*Alla behöver arbetstidsförkortning. Denna reform är ett skydd för de arbetandes hälsa. Den ger möjlighet till mer fritid, personlig utveckling och samhällsengagemang*” står det till exempel i vpk:s valmanifest från 1976. 1994 fanns också jämställdheten mellan kvinnor och män med som ett av vänsterns huvudargument för införande av sextimmars arbetsdag. Även miljöpartiet har i de två senaste riksdagsvalen drivit frågan om arbetstidsförkortning. I ett första steg ville partiet sänka normalarbetstiden från 40 till 35 timmar i veckan.

Socialdemokraterna och de fackliga organisationerna har varit mer kluvna i frågan om sextimmars arbetsdag, vilket fått Rudolf Meidner att konstatera följande i essäsamlingen Om arbetstider: ”*Frågan är då i vilka former en fortsatt arbetstidsförkortning bör ske. Här är det många intressen som konkurrerar med varandra. Arbetarrörelsen har uttalat sig för en generell förkortning till sextimmarsdagen*”

men har under ett femtioårigt regeringsinnehav inte tagit minsta lilla steg på den vägen. Fria lördagar, längre semester och kortare veckoarbetstid har varit de stora reformerna.” (Meidner 1987, s 50) Varken socialdemokraterna eller något av de borgerliga partierna har under undersökningsperioden 1976-1999 tagit upp frågan om arbetstidsförkortning i något av sina valmanifest. Däremot talas en del om behovet av flexibla arbetstider och andra former av flexibilitet på arbetsmarknaden, bland annat för att minska arbetslösheten.

Trots svagt stöd från flera av riksdagspartierna för att driva frågan har det, som tidigare framkommit, under hela undersökningsperioden funnits en övervikt bland medborgarna för att införa sextimmars arbetsdag. Vi ska nu gå över till att studera hur starkt stödet för förslaget har varit bland de olika partiernas sympatisörer och om det har förändrats under undersökningsperioden (se tabell 3).

Tabell 3 Partisympatisörernas inställning till införande av sextimmars arbetsdag (balansmätt)

År	v	s	c	fp	m	kd	mp
VU 1976	+79	+30	-13	-1	-27	-25	-
VU 1985	+88	+62	+4	+9	-16	+12	+68
VU 1988	+76	+55	+4	-2	-29	+16	+70
VU 1991	+54	+40	-3	+/-0	-31	+8	+63
VU 1994	+69	+42	+9	-9	-32	+2	+51
EUP 1995	+67	+52	+36	+10	-9	+22	+60
SOM 1996	+62	+56	+33	+34	+3	+42	+63
SOM 1997	+66	+59	+38	+23	+11	+33	+57
VU 1998	+68	+36	+7	-6	-28	-4	+74
SOM 1998	+63	+38	+2	-15	-25	+17	+59
EUP 1999	+71	+58	+33	-12	-9	+40	+58
SOM 1999	+71	+53	+35	+17	+2	+30	+70

Kommentar: Opinionsbalansen anger skillnaden mellan andel positiva och negativa partisympatisörer. I de positiva ingår de svarspersoner som svarat "mycket bra förslag" respektive "ganska bra förslag" (eller motsvarande 1976) på frågan om att införa sextimmars arbetsdag. De negativa består av de svarspersoner som svarat "mycket dåligt förslag" respektive "ganska dåligt förslag" (eller motsvarande 1976) på samma fråga. Källor: Svensk valundersökning 1976, 1985, 1988, 1991, 1994 och 1998; EU-parlamentsvalundersökningen 1995 och 1999 samt SOM-undersökningarna 1996-1999.

Det är som väntat vänsterpartister och miljöpartister som varit mest positiva till förslaget om införande av sextimmarsdag. Mest negativa har moderata partisympatisörer varit. Vid en detaljgranskning av siffrorna parti för parti framgår följande:⁵

Vänsterpartiets anhängare har alltsedan 1970-talet stått bakom sitt partis krav på arbetstidsförkortning. 1985 var stödet som starkast, då 93 procent av vänster-

partisterna var för förslaget och 5 procent emot (opinionsbalans +88). Svagast var stödet 1991 då 21 procent av vänsterpartisterna var negativa medan 75 procent var positiva (opinionsbalans +54).

Under hela undersökningsperioden har det bland socialdemokraterna funnits en majoritet för införande av sextimmarsdag. Partiets sympatisörer var mest skeptiska till förslaget om sextimmarsdag 1976, då 58 procent var positiva och 28 procent negativa (opinionsbalans +30). Därefter steg andelen positiva socialdemokrater för att nio år senare, 1985, vara som högst med 78 procent för och 16 procent emot. Storleken på majoriteten har varierat mellan 56 procent (1998) och 78 procent (1985).

När det gäller de borgerliga partierna ser opinionsläget något annorlunda ut.

Centerpartisterna har haft en positiv eller svagt positiv inställning till sextimmarsdagen med undantag för åren 1976 och 1991. 1976 var 33 procent av centerpartisterna positiva mot 46 procent negativa (opinionsbalans -13). 1991 var andelen positiva 40 procent medan andelen negativa var 43 procent (opinionsbalans -3). Som mest har 60 procent av centerpartisterna varit positiva till sextimmarsdagen, vilket mätningen 1995 visar.

Folkpartiet är det parti som har den mest splittrade opinionen bland sina sympatisörer och som har de tydligaste svängningarna i opinionen. Exempelvis var 59 procent av folkpartisterna 1996 positiva till införandet av sextimmarsdag medan andelen två år senare hade sjunkit till 30 alternativt 38 procent.⁶

Också bland moderaterna har vissa svängningar i opinionen skett, även om manhängare i större utsträckning än folkpartister varit negativa till införande av sextimmars arbetsdag. Andelen moderater emot förslaget var som störst 1994, då 59 procent var negativa och 27 procent var positiva (opinionsbalans -32). Högst andelen positiva moderater återfanns 1997 då 44 procent var för införande av sextimmarsdag medan 33 procent var emot (opinionsbalans +11).

Kristdemokraterna har sedan de valdes in i riksdagen för första gången 1991 med endast ett undantag haft fler anhängare för än emot sextimmars arbetsdag. Som mest var det 1996 en andel på 64 procent av kd-sympatisörerna som var positiva medan 22 procent var negativa (opinionsbalans +42).

Miljöpartiets anhängare, slutligen, har precis som vänsterpartiets stått bakom sitt partis krav på arbetstidsförkortning. Tillsammans med v-anshängare utmärker sig miljöpartister genom att vara mycket positivt inställda till förslaget om att införa sextimmarsdag. Högst andel positiva miljöpartister fanns det 1999 då 79 procent av anhängarna sa sig vilja införa sextimmars arbetsdag medan 9 procent sa sig vara emot (opinionsbalans +70). Andelen positiva miljöpartister har aldrig understigit 66 procent och som mest har negativa miljöpartister utgjort 15 procent.

Sammanfattningsvis går det att konstatera att det inom flera partier (framför allt v, s, kd och mp) har funnits och finns en positiv opinion när det gäller förslaget om att införa sextimmars arbetsdag. I övriga partier, och främst bland folk-

partisterna, är bilden mera motstridig. Just denna motstridighet gör det intressant att återgå till tabell 3 och närmare studera inställningen till sextimmarsdag under 1990-talet. Vi har tillgång till data från flera år i följd och kan därmed göra jämförelser mellan de år det är riksdagsval (1994 och 1998) och de år det inte är riksdagsval. Vid en sådan jämförelse framträder ett intressant mönster bland borgerliga sympatisörer och till viss del också bland socialdemokratiska. Mönstret visar att borgerliga partisympatisörer varit betydligt mer positiva till införande av sextimmars arbetsdag de år då det inte var val till riksdagen.⁷ Ibland har det dessutom varit så att en negativ opinion (som den i folkpartiet 1994) vänts och blivit positiv under mellanvalsåren för att på nytt bli negativ under nästa valår (som i folkpartiet 1998). Det ser sålunda ut som om väljarnas och partiernas inställning i frågan om sextimmars arbetsdag ligger närmare varandra under riksdagsvalår än under icke-valår.⁸ Vad kan då detta bero på?

En förklaring kan vara att frågan aktualiseras och polariseras genom att den tas upp i valrörelsen (som exempelvis av v och mp 1998). Detta gör att väljarna får höra argumenten för och emot förslaget, de får veta hur det egna partiet ställer sig i frågan samt vilka partier som driver den. Väljarna blir så att säga mer ”upplysta”, de tar inte ställning slentrianmässigt utan på rationella grunder. En annan förklaring, som också är kopplad till att frågan aktualiseras i debatten, kan vara att väljarna till följd av propagandan under valåret mer passivt rättar in sig i partiledet. Det är då i själva verket mellan valåren (eller rättare sagt under de år som frågan inte är lika tydligt partipolitiserad) som väljarnas verkliga, icke slentrianmässiga inställning i frågan ger sig till känna.

Sextimmarsdag – ett kvinnointresse

Tidigare forskning har visat att det förutom sambandet med partitillhörighet och inställning till sextimmarsdag också finns ett klart samband med om svars-personerna är kvinnor eller män. Frågan om arbetstidsförkortning har därmed också politiserats som en jämställdhetsfråga. Empiriskt ser förhållandet ut så att kvinnor är mer positiva än män till förslaget om införande av sextimmarsdag. Maria Oskarson och Lena Wängnerud visar till exempel i en jämförelse mellan år 1985 och 1994 att det under båda åren fanns en majoritet riksdagskvinnor för och en majoritet riksdagsmän emot förslaget om sextimmarsdag (Oskarson & Wängnerud 1996:209). Könssambandet när det gäller förslaget om införande av sextimmarsdag är dock något svagare än sambandet med partitillhörighet, vilket tabell 4 visar.

Vi ser också i tabellen att sambandet mellan människors könstillhörighet och deras inställning till sextimmarsdag verkar ha förstärkts någon gång mellan 1976 och 1985.⁹ Sedan mitten på 80-talet har det sedan varit relativt stabilt, med enbart små förändringar upp eller ner.

Tabell 4 Samband mellan könstillhörighet och inställning till införande av sextimmars arbetsdag (eta-koefficient)

1976	1985	1988	1991	1994	1995	1996	1997	1998	1999
.13	.20	.25	.25	.21	.19	.21	.19	.24	.21

Kommentar: För åren 1998 och 1999, då två mätningar gjorts, har ett genomsnittligt Eta räknats fram. Källor: Svensk valundersökning 1976, 1985, 1988, 1991, 1994 och 1998; EU-parlamentsvalundersökningen 1995 och 1999 samt SOM-undersökningarna 1996-1999.

Trots att sambandet mellan kön och inställning till sextimmarsdagen visar ett värde på eta som ligger under .30 går det att säga att det är relativt starkt. Detta framgår tydligt vid en jämförelse med ett antal andra frågor med förhållandevis hög partipolitisering. Sextimmarsdagen visar sig då vara den vänster-högerfråga där det råder störst skillnader i inställning mellan kvinnor och män. Könsskillnaderna är större när det gäller sextimmarsdagen än när det gäller frågor som att minska den offentliga sektorn eller att satsa mer på friskolor (se tabell 5).

Tabell 5 Samband mellan könstillhörighet, partitillhörighet och inställning till fem olika politiska förslag (eta-koefficient)

	Kön	Parti
Sextimmars arbetsdag	.20	.34
Minska den offentliga sektorn	.13	.35
Privatisera statlig verksamhet	.02	.42
Sänka skatterna	.02	.31
Satsa mer på friskolor	.01	.35

Kommentar: Data från SOM-undersökningen 1999.

Det finns också resultat som tyder på att svaret på frågan om sextimmarsdag kan ge uttryck för en mer generell skillnad bland kvinnor och män när det gäller inställningen till arbetstidsförkortning över huvud taget. I SOM-undersökningen 1999 ställdes inte bara frågan om sextimmars arbetsdag utan också en fråga om inställningen till ett antal förslag för att åtgärda arbetslösheten. Ett av dessa förslag var att förkorta arbetstiden. 71 procent av kvinnorna och 52 procent av männen var positiva till detta förslag. I frågan om inställningen till ett införande av sextimmars arbetsdag var 67 procent av kvinnorna och 50 procent av männen positiva. Några egentliga skillnader verkar sålunda inte ha funnits mellan de båda frågorna.¹⁰

En tänkbar förklaring till sambandet mellan könstillhörighet och inställning till arbetstidsförkortning går att finna i teorierna om kvinnors intressen.¹¹ Enligt dessa teorier finns det könsbaserade intressekonflikter i samhället som bland annat kan ta sig uttryck i att kvinnor och män har olika åsikter i politiska sakfrågor. Teorierna om specifika kvinnointressen är dock inte oomtvistade. Kritikerna ifrågasätter om det verkligen på förhand går att peka ut att vissa grupper av människor teoretiskt sett har vissa gemensamma intressen. Flera kvinnoforskare menar dock att detta är möjligt. Det debatten gäller bland dem är i stället hur långt man kan gå när det handlar om att fastställa de gemensamma kvinnointressena.

Anna G Jónasdóttir anser att det bara går att tala om att kvinnor objektivt sett har intresse av att delta i den politiska processen genom val och genom att vara med och kontrollera dagordningen. Övriga kvinnointressen, till exempel vilka specifika sakfrågor som förs upp på dagordningen, är subjektiva och kan bara undersökas på empirisk väg (Jónasdóttir 1988). Beatrice Halsaa väljer att sträcka sig något längre. Hon anser att också ett område som skiljer kvinnor från män kan räknas som specifikt kvinnointresse. Det område hon nämner är kvinnors förmåga att föda barn och samhällets organisering av denna reproduktion (Halsaa 1987).

En tredje forskare, Helga Maria Hernes, utvidgar i sin tur området ytterligare genom att tala om att en stor andel kvinnor har vissa gemensamma intressen som inte just har sin grund i att de är kvinnor utan i att de befinner sig i vissa sociala positioner. Det kan handla om att kvinnor i större utsträckning än män är offentliganställda eller att det är kvinnor som i störst utsträckning konsumerar offentlig service (Hernes 1984, 1987).

Det är i den senare, vidare definitionen av kvinnors intressen, som inställningen till sextimmars arbetsdag kan placeras. Enligt flera av argumenten för sextimmarsdag är det framför allt kvinnor som skulle tjäna på en arbetstidsförkortning. Det hänger bland annat samman med att många kvinnor och män fortfarande lever enligt könsroller där kvinnorna tar det största ansvaret för barn och hushåll. En förkortning av arbetsdagen skulle minska den konflikt kvinnor känner mellan heltidsarbete och familj. Den skulle också innebära att heltidsarbetande män kan ta större ansvar för hem och barn anser förespråkarna. Kvinnor skulle också tjäna ekonomiskt på ett införande av sextimmarsdag. Det beror på att kvinnor i större utsträckning än män arbetar deltid. Kvinnor skulle därmed tjäna på att sextimmars arbetsdag motsvarar 100 procents arbetstid i stället för dagens 75 procents arbetstid.

Vi ska nu mer i detalj undersöka i vilken utsträckning som kvinnor varit mer positiva än män till förslaget om att införa sextimmarsdag och om det skett några förändringar under undersökningsperioden.

Tabell 6 *Kvinnors och mäns inställning till införande av sextimmars arbetsdag för alla förvärvsarbetande (procent)*

År	Andel positivt inställda			Balansmått	
	Kvinnor	Män	Skillnad	Kvinnor	Män
VU 1976	53	41	+12	+22	+/-0
VU 1985	70	54	+16	+48	+18
VU 1988	67	46	+21	+50	+10
VU 1991	60	39	+21	+35	-6
VU 1994	60	42	+18	+37	+3
EUP 1995	70	53	+17	+53	+23
SOM 1996	70	50	+20	+57	+23
SOM 1997	70	52	+18	+56	+28
VU 1998	64	43	+21	+44	+2
SOM 1998	58	40	+18	+38	+5
EUP 1999	66	51	+15	+51	+21
SOM 1999	67	50	+17	+53	+24

Kommentar: Balansmättet visar skillnaden mellan andelen positiva och andelen negativa kvinnor respektive män.

En enkel slutsats att dra är att sextimmarsdagen under hela undersökningsperioden varit en kvinnofråga. Vid samtliga mätningar var kvinnor mer positiva än män till införande av sextimmarsdag. Andelen kvinnor som var för förslaget översteg dessutom varje gång 50 procent. Bland männen översteg andelen positiva 50 procent vid sex tillfällen och understeg 50 procent vid sex. Det tidigare observerade mönstret när det gäller riksdagsvalår slår igenom även när det gäller sambandet mellan könstillhörighet och inställning till sextimmarsdag. Mönstret är något tydligare bland männen på 90-talet, då opinionsbalansen varierade mellan -6 år 1991 och +28 år 1997.

Generellt sett återfinns könsskillnaderna inom varje parti under hela undersökningsperioden.¹² Skillnaderna varierar dock i storlek, med de minsta könsskillnaderna bland miljöpartister och vänsterpartister.¹³ Bland såväl socialdemokratiska kvinnor som män har det under hela undersökningsperioden (undantaget männen i SOM 1998) varit mer än hälften av de tillfrågade som varit positiva till ett införande av sextimmars arbetsdag. Bland kvinnorna har andelen positiva varierat mellan 63 procent (1976) och 84 procent (1985). För s-männens del har andelen positiva varierat mellan 49 procent (1998) och 71 procent (1985). Som mest har det skilt 22 procentenheter mellan andelen positiva kvinnor och andelen positiva män. 1997 var 83 procent av s-kvinnorna och 61 procent av s-männen positiva till förslaget om sextimmarsdag.

Även bland moderata partisympatisörer märks skillnader mellan kvinnor och män. Bland moderatkvinnor har andelen som varit positiva till införande av sextim-

mars arbetsdag varierat mellan 34 procent (1976) och 54 procent (1994). Bland de moderata männen har andelen positiva varierat mellan 17 procent (1991) och 37 procent (1997). Största skillnaden mellan andelen positiva kvinnor och andelen positiva män har varit 28 procentenheter. Det var 1996 då 54 procent av m-kvinnorna och 26 procent av m-männen var positiva till förslaget om införande av sextimmarsdag.

En enkel effektkontroll av köns- och partitillhörighet visar också att det under hela tidsperioden finns oberoende effekter av de båda variablerna, det vill säga när den ena faktorn prövas under kontroll för den andra (se exempel från det första och det senaste mättilfället i tabell 7).¹⁴

Tabell 7 Andel positiva till sextimmars arbetsdag efter köns- och partitillhörighet (procent)

1976

	s	m	Effekt av parti
kvinnor	63	34	29
män	53	24	29
Effekt av kön	10	10	

1999

	s	m	Effekt av parti
kvinnor	71	53	18
män	59	30	29
Effekt av kön	12	23	

Kommentar: Effekten av parti erhålles genom att för kvinnor respektive män räkna ut differensen mellan de socialdemokrater och de moderater som är positivt inställda till sextimmars arbetsdag. (Exempel 1976: effekten av partitillhörighet bland kvinnor: 63-34=29.) Effekten av kön erhålles genom att för socialdemokrater respektive moderater räkna ut differensen mellan de kvinnor och de män som är positivt inställda till sextimmars arbetsdag. Data från valundersökningen 1976 och SOM-undersökningen 1999.

Kontrollen visar att effekterna av köns- och partitillhörighet till viss del har varierat över tid, men inte heller här återfinns något regelbundet mönster. Tendensen är dock att den genomsnittliga effekten av parti är starkare än den genomsnittliga effekten av kön, vilket också eta-värdena indikerat. Vid åtta av mättilfällena (1985,

1988, 1991, 1994, 1996, SOM 1998 samt VU och SOM 1999) var effekterna av kön starkast bland moderata sympatisörer, och vid samma åtta mättillfällen var effekterna av parti starkast bland män. Vid tre mättillfällen (1995, 1997 och VU 1998) var effekterna av kön starkast bland socialdemokratiska anhängare och effekterna av parti starkast bland kvinnorna. 1976 var effekterna av kön lika starka för båda partierna och effekterna av parti lika starka för både kvinnor och män.

Sammanfattningsvis går det att konstatera att det sedan 1976 funnits en relativt stabil positiv allmän opinion för införandet av sextimmars arbetsdag. En närmare granskning av frågan visar dock att den innehåller klara skiljelinjer både vad gäller människors parti- och könstillhörighet. Något förenklat kan man säga att i den ena änden på skalan återfinns den vänsterpartistiska kvinnan, i den andra änden den moderate mannen. Dessa skiljelinjer har varit tydliga under hela den undersökta tidsperioden, även om nivåerna på och relationerna mellan sambanden har varierat något. Framför allt när det gäller de borgerliga partierna har förändringarna i opinionen tidvis varit stora.

Noter

- 1 Undersökningen av inställningen till sextimmars arbetsdag har skett inom ramen för forskningsprogrammet Arbetsmarknadens politik, vilket är finansierat av Rådet för arbetslivsforskning.
- 2 SOM-undersökningarna sker genom att enkäter skickas med post till ett urval personer som själva fyller i formulären. I valundersökningarna är det intervjuare som muntligt ställer frågor till de utvalda personerna. SOM-undersökningarnas urval är 2 800 personer, i valundersökningarna varierar urvalen mellan drygt 2 600 personer (EU-valet 1995) och 3 700 personer (riksdagsvalet 1991).
- 3 Frågan som svarsalternativen besvarat i valundersökningarna 1976-1999 har varit formulerad: *Vilken är er/din åsikt om förslaget att införa sextimmars arbetsdag för alla förvärvsarbetande?* Svarsalternativen har varierat något mellan åren. 1976 var alternativen: *Bra förslag, mycket viktigt att det genomförs; Bra förslag, ganska viktigt att det genomförs; Spelar ingen större roll; Dåligt förslag, ganska viktigt att det inte genomförs; Dåligt förslag, mycket viktigt att det inte genomförs.* 1985 var svarsalternativen: *Mycket bra förslag; Ganska bra förslag; Spelar ingen större roll; Ganska dåligt förslag; Mycket dåligt förslag.* 1988-1999 var svarsalternativen: *Mycket bra förslag; Ganska bra förslag; Varken bra eller dåligt förslag; Ganska dåligt förslag; Mycket dåligt förslag.* I SOM-undersökningarna 1996-1999 ställdes frågan: *Vilken är din åsikt om att införa sextimmars arbetsdag?* Svarsalternativen var desamma som i valundersökningarna 1988-1999.

- 4 Svartalternativet ”vet inte” ingår inte i procentbasen för frågan om sextimmarsdag i valundersökningarna utan räknas som bortfall.
- 5 Av utrymmesskäl har jag i tabell 3 valt att enbart redovisa opinionsbalansen i de olika partierna.
- 6 När det gäller flera av partierna är det relativt stora skillnader mellan balansmåtteten i de båda undersökningarna 1998 och mellan balansmåtteten i de båda undersökningarna 1999. Detta gäller till exempel för fp 1998 och 1999, kd 1998, mp 1998 och m 1999. De här skillnaderna kan förklaras på lite olika sätt. En tänkbar förklaring är det sätt på vilket undersökningarna gått till. Vid valundersökningarna kommer en intervjuare och frågar ut svarspersonerna medan svarspersonerna i SOM-undersökningarna själva fyller i en enkät som de sedan skickar in. Olika undersökningar har visat att det spelar roll om svarspersonen blir intervjuad eller inte. Vid personliga intervjuer tenderar svarspersonerna överlag ge något mer positiva svar på frågor och påståenden än de gör vid enkäter som de själva fyller i. Om denna effekt finns i det här fallet borde den visa sig genom att svarspersonerna i valundersökningarna generellt sett är något mer positivt inställda till sextimmarsdag än svarspersonerna i SOM-undersökningarna är. Så verkar dock bara vara fallet i två av de fem exemplen ovan. I de andra fallen är förhållandena de motsatta; en större andel svarspersoner är positiva i SOM än i VU. En annan tänkbar förklaring till skillnaderna i resultat mellan de mätningar som har gjorts under samma år kan vara att det rör sig om grupper med relativt få individer i varje, vilket gör siffrorna mycket osäkra. Det kan lika gärna handla om variationer orsakade av slumpen som om faktiska skillnader.
- 7 Som nämndes i not 6 är det relativt få individer som resultaten för c, fp och kd bygger på. Eftersom mönstret trots detta är genomgående för de borgerliga partierna samt för socialdemokraterna och det dessutom ingår två valår i jämförelsen (1994 och 1998) kan mönstret dock vara värt att uppmärksamma, även om det handlar om en begränsad tidsperiod. En kontroll visar dessutom att det inte rör sig om en metodeffekt av SOM-undersökningarna kontra valundersökningarna. Mönstret kvarstår oavsett vilka undersökningar under 1994-1999 som jämförs.
- 8 Se vidare Johan Martinssons kapitel i denna volym.
- 9 Det är dock svårt att dra några säkra slutsatser, eftersom resultatet bara bygger på två mättillfällen.
- 10 Frågan om arbetstidsförkortning i SOM 1999 löd: *Nedan finns ett antal förslag som förekommit i den politiska debatten om arbetslösheten. Vilken är din åsikt om vart och ett av dem? Förkorta arbetstiden.* Svartalternativen var desamma som i frågan om sextimmarsdagen. Tilläggas bör att de båda frågorna

bara ställts samtidigt vid ett mättillfälle. De kommer också relativt nära varandra i frågeformuläret, vilket kan vara en alternativ förklaring till att utfallen blivit så lika. (Frågan om sextimmarsdag är nummer 43 och frågan om arbetstidsförkortning är nummer 51.)

- 11 Diskussionen om intressen är omfattande inom den skandinaviska kvinnoforskningen. För en översiktlig genomgång rekommenderas bl a Bergqvist 1994 samt Oskarson & Wängnerud 1995.
- 12 Eftersom antalet individer i varje grupp i flera fall är mycket litet och det handlar om en lång rad av år har jag valt att inte redovisa någon tabell över resultaten för varje parti. Tendensen är dock så tydlig från år till år att det trots de små n-talen går att dra relativt säkra slutsatser.
- 13 Undantag var 1985 och 1991 då det inte fanns några könsskillnader bland miljöpartisterna. Siffrorna är dock mycket osäkra här eftersom miljöpartisterna bara utgjorde 2,4 respektive 3,4 procent av dem som besvarade frågan om sextimmars arbetsdag. 1997 återfanns heller inga könsskillnader bland två av partierna, vänsterpartiet och folkpartiet. Vid en kontroll av andelen kvinnor och män som svarat ”mycket bra förslag” märktes dock en tydlig könsskillnad bland båda partiernas sympatisörer. En högre andel kvinnor än män hade angett detta svarsalternativ och en högre andel män än kvinnor hade svarat ”ganska bra förslag”.
- 14 Eftersom antalet individer inom varje parti blir begränsat koncentrerar jag mig här på de två partier som varit störst under 1990-talet, det vill säga socialdemokraterna och moderaterna.

Referenser

- Bergqvist, Christina (1994) *Mäns makt och kvinnors intressen*. Uppsala: Almqvist & Wiksell International
- Ds 2000:22 *Kortare arbetstid – för och emot*. Regeringskansliets arbetsgrupp för arbetstidsfrågor. Stockholm: Näringsdepartementet.
- Gilljam, Mikael & Sören Holmberg (1995) *Väljarnas val*. Stockholm: Fritzes Förlag AB.
- Halsaa, Beatrice (1987) ”Har kvinnor gemensamma intressen?” i *Statsvetenskaplig tidskrift* 4, s 42-56.
- Hernes, Helga M (1984) ”Women and the Welfare State. The Transition from Private to Public Dependence” i Holter, H (red.) *Patriarchy in a Welfare State*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hernes, Helga M (1987) *Welfare State and Women Power: Essays in State Feminism*. Oslo: Norwegian University Press.

- Jónasdóttir, Anna G (1988) "On the Concept of Interests, Women's Interests and the Limitations of Interest Theory" i Jones, K B & Jónasdóttir, Anna G (red.) *The Political Interests of Gender*. London: Sage.
- Matteoni, Mario (1998) red. *Arbetstiden, jobben & framtiden*. Stockholm: Rådet för arbetslivsforskning.
- Meidner, Rudolf (1987) "Vi behöver en arbetstidspolitik" i *Om arbetstider. En essäsamling*. Stockholm: Arbetsmiljöfonden.
- Miljöpartiet de gröna (1994) *Valmanifest augusti 1994*. Stockholm: Miljöpartiet.
- Miljöpartiet (1998) *Valmanifest 98*.
- Oskarson, Maria & Lena Wängnerud (1995) *Kvinnor som väljare och valda. Om betydelsen av kön i svensk politik*. Lund: Studentlitteratur.
- Oskarson, Maria & Lena Wängnerud (1996) "Vem representerar kvinnorna?" i Rothstein, Bo & Särllvik, Bo (red.) *Vetenskapen om politik. Festskrift till professor emeritus Jörgen Westerståhl*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- Petersson, Olof (1977) *Väljarna och valet 1976*. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- Vänsterpartiet kommunisterna (1976) *Vpk:s valmanifest*.
- Vänsterpartiet (1994) *Vänsterpartiet inför valet 1994. Valplattform*. Stockholm: Vänsterpartiet.

KÄRNKRAFTEN – EN STRIDSFRÅGA ÄVEN UNDER 2000-TALET?

SÖREN HOLMBERG

En majoritet av svenska folket vill fortfarande på lång sikt avveckla kärnkraften. Majoriteten är dock inte överväldigande. Resultaten i 1999 års SOM-undersökning visar att prick 50 procent av undersökningspersonerna uttalar sig för en långsiktig kärnkraftsavveckling medan 26 procent är positiva till en fortsatt användning. Andelen utan åsikt är 24 procent. En klar övervikt för avvecklingsopinionen framför användaropinionen alltså, men ett mycket knappt majoritetsstöd för tanken att långsiktigt avveckla kärnkraften i Sverige. Tidigare mätningar med samma enkätfråga eller med snarlika intervjufrågor ända tillbaka till folkomröstningen 1980 visar att stödet för avvecklingstanken aldrig varit så svagt sedan kärnkraften politiserades i Sverige i början av 1970-talet (Holmberg och Asp 1984).

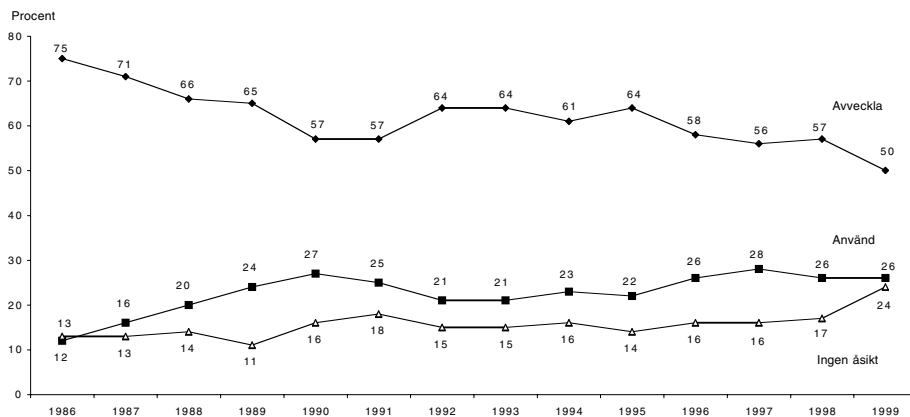
Tabell 1 Åsikter om kärnkraftens långsiktiga användning i Sverige (procent)

fråga: "Vad är Din åsikt om kärnkraftens långsiktiga användning som energikälla i Sverige?"

Åsikt	1996	1997	1998	1999
Avveckla kärnkraften till senast år 2010	22	19	17	16
Avveckla kärnkraften, men använd de 12 kärnkraftsreaktorerna vi har tills de har tjänat ut	31	32	40	34
Använd kärnkraften och förnya de 12 kärnkraftsreaktorerna vi har efterhand så att Sverige i framtiden har 12 reaktorer i drift	18	19	21	19
Använd kärnkraften och satsa på fler kärnkraftsreaktorer än 12 i framtiden	6	7	5	7
Ingen bestämd åsikt/vet ej	23	23	17	24
Summa procent	100	100	100	100
Antal personer	1 779	1 754	1 740	1 703
Andel avveckla	53	51	57	50
Andel använda	24	26	26	26
Övervikt avveckla	+29	+25	+31	+24

Vid tiden för folkomröstningen 1980 fanns en opinionsövertikt och en majoritet för en långsiktig avveckling av kärnkraften. Den majoriteten förstärktes mycket påtagligt i mitten av 1980-talet som en följd av reaktorhaveriet i Tjernobyl. Men utvecklingen sedan dess har inneburit en gradvis försvagning av opinionsstödet för avvecklingstanken. Resultaten i tabell 1 och figur 1 dokumenterar förändringen och opinionsläget senhösten 1999. En minoritet om 16 procent håller kvar vid det gamla avvecklingsåret 2010 medan de flesta som vill avveckla kärnkraften anser att reaktorerna kan användas tills de har tjänat ut (34 procent). Bland kärnkraftsförespråkarna vill de flesta inte satsa på att bygga ut kärnkraften. De önskar endast behålla och i framtiden förnya de tolv aggregat som redan finns (19 procent). Andelen personer som vill bygga ut kärnkraften och satsa på fler reaktorer än tolv utgör en mindre grupp om 7 procent.

Figur 1 Avveckla kärnkraften eller använda kärnkraften på lång sikt i Sverige? Opinionsutvecklingen 1986-1999 (procent)

Kommentar: Se tabell 1 för frågeformuleringen 1998-1999. Svartalternativen 1-2 har klassificerats som avveckla kärnkraften medan svartalternativen 3-4 klassificerats som använda kärnkraften. Resultatet för åren 1986-1997 bygger på en enkätfråga som ger resultat mycket lika de som den senare frågan ger (se Holmberg 1998). Resultatet för 1986 har justerats eftersom enkätfrågan 1986 inte innehöll ett explicit ingen åsikt-alternativ. Det ojusterade resultatet 1986 var; avveckla 84 procent, använda 13 procent, ingen åsikt/vet ej 3 procent.

Det försvagade opinionsstödet för att långsiktigt avveckla kärnkraften har inte inneburit något speciellt förstärkt stöd för tanken att satsa på en kärnkrafts-utbyggnad. Andelen svenskar som vill bygga fler reaktorer än de tolv har hållit sig

kring 5-7 procent under de senaste åren. Vid tiden för folkomröstningen 1980 var motsvarande andel dock endast 2 procent, så en viss förstärkning av utbyggnadsopinionen har eventuellt skett.¹ Att opinionsstödet för tanken att bygga ut kärnkraften verkligen är svagt demonstreras tydligt av resultaten från en ny SOM-fråga som ställdes för första gången 1999. Vi satte in kärnkraften i ett komparativt sammanhang och bad undersökningspersonerna ange hur mycket de ansåg att vi i Sverige bör satsa på olika energikällor under de närmaste 5-10 åren.² Bland de specificerade energikällorna ingick gamla välkända som vattenkraft, kärnkraft, kol och olja, men också nya alternativa energikällor som vind, sol, naturgas och biobränslen. Svartalternativen var fyra – från satsa mer än idag, över satsa ungefär som idag och satsa mindre än idag, till helt avstå från energikällan. Enkätfrågan omfattade också ett explicit inget åsikt-alternativ. En klar majoritet av undersökningspersonerna var dock villiga att uttala sig om samtliga energikällor, även om andelen utan åsikt höll sig kring 30 procent när det gäller biobränslen och fossil-/naturgas. Resultaten i tabell 2 visar att kärnkraften tillsammans med kol och olja är de energikällor som har svagast stöd när det gäller att satsa mer än idag.

Tabell 2 Vilka energikällor bör Sverige satsa på? (procent)

fråga: "Hur mycket bör vi i Sverige satsa på nedanstående energikällor under de närmaste 5-10 åren?"

Energi-källor	Svartalternativ					summa procent
	satsa mer än idag	satsa ungefär som idag	satsa mindre än idag	helt avstå från energi-källan	ingen åsikt	
Vattenkraft	41	44	6	1	8	100
Vindkraft	74	14	3	1	8	100
Solenergi	77	12	2	1	8	100
Kärnkraft	9	34	26	20	11	100
Biobränslen	29	27	13	3	28	100
Fossil-/naturgas	21	26	17	5	31	100
Kol	1	9	39	34	17	100
Olja	2	17	48	18	15	100

Kommentar: Analysen omfattar enbart personer som kryssat för något svartalternativ. Andelen personer som hoppade över de olika delfrågorna varierade mellan 6-7 procent.

Tabell 3 Svenska folkets bedömning av olika energikällor när det gäller ekonomi, miljö och människors liv och hälsa (procent)

fråga: "El och värme framställs ur olika energikällor. När det gäller svensk energiproduktion, hur bra eller dåliga tycker Du nedanstående energikällor är för *samhällets och hushållens ekonomi*, för *miljön*, respektive för *människors liv och hälsa*?"

Energi­källor	Svarsalternativ			Summa Procent	Andel bra minus andel dåligt
	Bra	Dåligt	Ingen uppfattning		
<i>Vattenkraft</i>					
för samhällets och hushållens ekonomi	80	4	16	100	+76
för miljön	75	17	8	100	+58
för människors liv och hälsa	89	4	7	100	+85
<i>Vindkraft</i>					
för samhällets och hushållens ekonomi	64	16	20	100	+48
för miljön	88	5	7	100	+83
för människors liv och hälsa	91	2	7	100	+89
<i>Solenergi</i>					
för samhällets och hushållens ekonomi	64	16	20	100	+48
för miljön	92	1	7	100	+91
för människors liv och hälsa	92	1	7	100	+91
<i>Kärnkraft</i>					
för samhällets och hushållens ekonomi	59	23	18	100	+36
för miljön	34	50	16	100	-16
för människors liv och hälsa	25	57	18	100	-32
<i>Biobränslen</i>					
för samhällets och hushållens ekonomi	39	22	39	100	+17
för miljön	38	31	31	100	+7
för människors liv och hälsa	37	28	35	100	+9
<i>Fossil-/naturgas</i>					
för samhällets och hushållens ekonomi	36	22	42	100	+14
för miljön	33	32	35	100	+1
för människors liv och hälsa	31	31	38	100	±0
<i>Kol</i>					
för samhällets och hushållens ekonomi	14	60	26	100	-46
för miljön	3	84	13	100	-81
för människors liv och hälsa	4	81	15	100	-77
<i>Olja</i>					
för samhällets och hushållens ekonomi	24	53	23	100	-29
för miljön	4	82	14	100	-78
för människors liv och hälsa	7	76	17	100	-69

Kommentar: Analysen omfattar enbart personer som besvarade de olika delfrågorna. Andelen personer som hoppade över de olika delfrågorna varierade mellan 7-10 personer.

Endast 1-2 procent vill satsa mer än idag på kol eller olja. Motsvarande andel är 9 procent för kärnkraften. Övriga energikällor är klart mer populära, även om stödet för en satsning på biobränslen och fossil-/naturgas inte är direkt imponerande. Andelen svars personer som uttalar sig för en ökad satsning på biobränslen och fossil-/naturgas är 29 respektive 21 procent. Opinionsstödet för en ökad satsning på vattenkraft är större (41 procent). Mest populärt är dock en satsning på solenergi och vindkraft. Hela 77 procent vill satsa mer än idag på solenergin. Motsvarande andel är nästan lika hög för vindkraften – 74 procent.

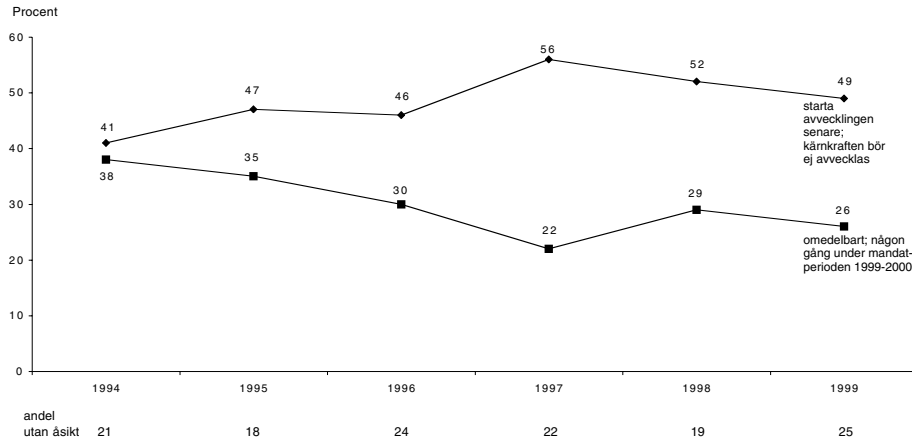
På den negativa sidan finns tre energislag som stora grupper vill se användas mindre eller inte alls. De impopulära energislagen är kol (73 procent), olja (66 procent) och kärnkraft (46 procent). Avståndstagandet från övriga energislag är klart mindre omfattande. Andelen svenskar som vill satsa mindre eller inte alls är 22 procent på fossil-/naturgas, 16 procent på biobränslen, 7 procent på vattenkraft och endast 4 respektive 3 procent på vindkraft eller solkraft.

Vindkraftens och solkraftens stora popularitet grundas i första hand på att de bedöms vara bra ur miljösynpunkt och för människors liv och hälsa; ekonomiskt bedöms de inte lika positivt, även om de positiva omdömena är fler än de negativa (se tabell 3). Bedömningarna av kärnkraftens effekter är mycket splittrade. En majoritet av svars personerna tycker att kärnkraften är bra för ekonomin men dålig för miljön och människors liv och hälsa. Den gamla tillväxt-ekologidimensionen gör sig påmind. Kärnkraftsopinionen har hela tiden präglats av en motsättning mellan värden av ekonomiskt-materiellt slag kontra värden som har att göra med miljö-överlevnad (Holmberg 1978, Vedung 1979, Petersson 1979, Korpi 1980).

Frågan är om inledningen på kärnkraftsavvecklingen 1999 också innebär inledningen på kärnkraftsfrågans avpolitiserings. Striden kring stängningen av den första Barsebäckreaktorn tyder inte på det. De nu tjugofemåriga motsättningarna kvarstår. Partierna var inte överens om att stänga en reaktor i Barsebäck och starten på kärnkraftsavvecklingen var inte populär. Det var endast en minoritet av svenska folket som hösten 1999 tyckte att avvecklingen skulle inledas (26 procent). En klar opinionsövertikt var emot att påbörja kärnkraftsavvecklingen under perioden 1999-2002. Ett enda parti kunde uppvisa en majoritet bland sina sympatisörer som var positiva till att inleda kärnkraftsavvecklingen redan nu. Det partiet var miljöpartiet. I samtliga övriga partier var det färre än femtio procent av sympatisörerna som förordade att kärnkraften skulle börja avvecklas, inklusive bland anhängare till vänsterpartiet och centerpartiet. Bland socialdemokratiska sympatisörer var 49 procent emot att inleda kärnkraftsavvecklingen mot endast 24 procent som var för. Regeringen hade alltså varken folkmajoriteten eller majoriteten av sina egna sympatisörer med sig på att påbörja kärnkraftsavvecklingen 1999 (se figur 2 och tabell 4).

Figur 2 När bör kärnkraftsavvecklingen inledas? (procent)

fråga: "Det har diskuterats när kärnkraftsavvecklingen skall påbörjas i Sverige. Enligt Din åsikt när bör avvecklingen av kärnkraften inledas?"

Tabell 4 Åsikter om avvecklingsstarten för kärnkraften 1999 (procent)

fråga: "Det har diskuterats när kärnkraftsavvecklingen skall påbörjas i Sverige. Enligt Din åsikt när bör avvecklingen av kärnkraften inledas?"

Åsikt om avvecklingsstarten	Bästa parti								Inget parti	Samtl 1999	SOM 1998
	v	s	c	fp	m	kd	mp	övr			
Omedelbart	25	10	20	7	5	9	42	16	8	13	13
Någon gång under perioden 1999-02	18	14	19	22	7	12	18	8	12	13	16
Avvecklingen bör starta senare	18	26	17	30	25	28	21	20	13	23	28
Kärnkraften bör inte avvecklas	15	23	14	20	45	29	5	16	22	26	24
Ingen bestämd åsikt/vet ej	24	27	30	21	18	22	14	40	45	25	19
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Antal personer	226	470	64	82	387	184	98	25	167	1703	1740
Andelen omedelbart eller under perioden 1999-2002	43	24	39	29	12	21	60	24	20	26	29
Andelen senare eller inte avvecklas	33	49	31	50	70	57	26	36	35	49	52
Skillnad	+10	-25	+8	-21	-58	-36	+34	-12	-15	-23	-23

Kommentar: Frågeformuleringen för det andra svarsalternativet gällde perioden 1995-1998 under åren 1994-1997.

Avvecklingsstarten hade alltså ett svagt folkligt stöd. En närmare titt på stödet parti för parti bland medborgarna visar dock att stödet inte var lika svagt i alla partier. Det fanns partier, förutom miljöpartiet, vars sympatisörer uppvisade, om inte en majoritet så dock en opinionsövertikt för att inleda kärnkraftavvecklingen. De partierna var vänsterpartiet och centerpartiet. Överhuvudtaget visar resultaten för partisympatisörernas stöd eller brist på stöd för att påbörja kärnkraftsavvecklingen på ett mönster som vi känner igen sedan länge i svensk politik. Sympatisörer till mp, v och c är mer positiva till en avveckling och mer allmänt skeptiska till kärnkraften än sympatisörer till s, fp, kd och framförallt m. Det gamla sambandet mellan parti och kärnkraftsåsikt är fortfarande intakt bland medborgarna. Och styrkan i sambandet är fortfarande imponerande stort. Eta-värdet för sambandet mellan partitillhörighet och åsikt om kärnkraftens framtid i Sverige är svagare idag än under 1970-talet och vid tiden för folkomröstningen 1980, men det är fortfarande så högt som .37. Det är bara vänster-högerfrågor och EU-frågor som brukar uppvisa så klara samband med partisympatier bland svenska väljare (Gilljam och Holmberg 1995).³

Kärnkraften är alltför klart partipolitiserad bland medborgarna. Någon konsensus finns inte om kärnkraftens framtid, varken bland politiker eller bland väljare. Kärnkraften som politisk stridsfråga lär följa med oss in i 2000-talet. Dock kanske inte lika het som under åren kring folkomröstningen och Tjernobylyolyckan. Då placerade medborgarna kärnkraften högt upp på den politiska dagordningen som en av de viktiga samhällsfrågorna. Idag intar kärnkraften en mycket mer blygsam position. I SOM-undersökningen 1999 var det inte en enda svarsperson som på en öppen enkätfråga angav kärnkraften som en viktig fråga.

Noter

- 1 Intervjufrågan 1980 var inte formulerad på samma sätt som i 1990-talets SOM-undersökningar. Svarsalternativet som fick 2 procents stöd 1980 löd: ”Vi skall bygga fler kärnkraftsreaktorer än de 12 som är byggda eller på väg.” (Holmberg och Asp 1984:288).
- 2 Den nya frågan ingår i forskningsprojektet *Energiopinionen i Sverige* som utgör en breddning av det äldre forskningsprojektet *Kärnkraftsopinionen i Sverige*. Forskningsprojektet *Energiopinionen i Sverige* finansieras av Energimyndigheten.
- 3 Eta kan variera mellan 0.00 och 1.00; ju högre värde desto starkare samband. Parti har mätts som bästa parti och kärnkraftsåsikt med hjälp av enkätfrågan om kärnkraftens långsiktiga användning i tabell 1. Eta-värdet för sambandet mellan partisympati och åsikten om avvecklingsstarten är .40

Litteratur

- Gilljam, Mikael och Holmberg, Sören 1995. *Väljarnas val*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Holmberg, Sören och Asp, Kent 1984. *Kampen om kärnkraften*. Stockholm: Liber Förlag.
- Holmberg, Sören 1978. Kärnkraften och vänster-högerdimensionen. Konfliktlinjer i svensk politik. *Statsvetenskaplig tidskrift* 81:67-77.
- Holmberg, Sören 1998. Avveckla kärnkraften, men börja inte nu. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red.) 1998. *Opinionssamhället*. SOM-rapport 20. Göteborg: SOM-institutet
- Korpi, Walter 1980. Kärnkraften och politikens dimensioner. *Sociologisk forskning*. Nr 3-4.
- Petersson, Olof 1979. *Regeringsbildningen 1978*. Stockholm: Rabén&Sjögren.
- Vedung, Evert 1979. Kärnkraften ger en ny blockbildning i politiken. *Tvärsnitt*. Nr 1.

KÄRNAVFALL OCH VINDKRAFT I DEN EGNA KOMMUNEN

PER HEDBERG

Hur vi i Sverige skall ta hand om det högaktiva kärnavfallet har diskuterats lika länge som frågan om kärnkraftens vara eller icke vara. Dagens debatt om kärnenergin gäller främst avvecklingstakt, men samtidigt pågår ett arbete där svensk Kärnbränslehantering AB (SKB) skall finna en lämplig ort för slutförvaring av det högaktiva avfallet. Kärnavfallsfrågan är jämfört med många andra politiska sakfrågor speciell. Dess tekniska och naturvetenskapliga karaktär innebär att det är komplicerat för medborgarna att bilda sig en uppfattning byggd på egna erfarenheter. Åsiktsbildningen i frågan om kärnavfallets slutliga förvaringsätt och lokalisering vilar till viss del på andra bevekelsegrunder än åsiktsbildningen i sakfrågor som är involverade i människors vardagsliv. Förtroende och upplevelse av risker är t ex viktiga komponenter i åsiktsbildningen vid frågor av komplex och teknisk natur. Energidebatten har också handlat om hur vårt energiförsörjningssystem skall se ut i framtiden. I ett system där energitillgången skall tryggas utan kärnkraften har flera energikällor diskuterats. En av dessa är vindkraften. På följande sidor står svenska folkets åsikter om kärnavfallet och vindkraften i blickpunkten. Vad anser medborgarna om en etablering av ett slutförvaringslager för högaktivt avfall respektive vindkraftverk i sin egen kommun, finns det kommuner med en mer positiv syn på en sådana etablering jämfört med andra kommuner?¹

En betydande faktor bakom människors åsikter inom energiområdet är bedömningarna av risker med verksamheten. I SOM-undersökningarna har vi sedan 1986 ställt flera frågor för att mäta svenska folkets bedömningar av risker vid olika moment i kärnenergicykeln. Frågorna besvaras på en skala där 1 står för mycket liten risk och 10 står för mycket stor risk. I tabell 1 redovisas människors bedömningar av olika risker i samband med kärnkraft 1986-1999. Värdena utgörs av medeltal på riskskalan.²

Riskbedömningarna har under hela 1990-talet legat på en stabil nivå. Variationerna har varit små och endast handlat om tiondels enheter på den 10-gradiga skalan. Bedömningen av risken för en större olycka vid ett svenskt kärnkraftverk har under 1990-talet varierat mellan 3,5 och 4,0, risken för ökad kärnvapenspridning har varierat mellan 5,2 och 5,9 medan riskerna vid hantering och slutförvaring av kärnkraftens avfall har varierat mellan 4,5 och 5,4. Människors riskbedömningar i kärnkraftsfrågan och i förlängningen även attityder till olika mo-

ment i kärnbränslecykeln är emellertid mycket känsliga för yttre händelser som t ex olyckstillbud. Det visar siffrorna från 1986 i samband med olyckan i Tjernobyl. Då bedömdes riskerna med kärnavfallet och risken för en reaktorolycka cirka en enhet högre än vid ingången till 1990-talet.³

Tabell 1 Riskbedömningar i kärnkraftsfrågan 1980-1999 (medeltal)

Hur stor är risken för:	Fu 80	SOM 86	SOM 87	SOM 88	SOM 89	SOM 90	SOM 91	SOM 92	SOM 93	SOM 94	SOM 95	SOM 96	SOM 97	SOM 98	SOM 99
att kärnkraften leder till att allt fler länder skaffar sig atomvapen	6,2	6,8	6,5	5,8	5,7	5,5	5,9	5,7	5,9	5,8	5,6	5,9	5,2	5,2	5,5
att vi i Sverige inte kan hantera och slutförvara kärnkraftens avfall på ett säkert sätt	—	6,1	6,1	5,9	5,7	5,2	5,4	5,3	5,1	5,3	4,8	5,2	4,5	5,0	4,6
att kärnkraften ger ökade miljöskador på mark luft och vatten	4,8	5,2	4,6	4,3	4,2	3,7	4,3	4,2	4,6	4,4	—	4,6	—	4,0	—
fler cancerfall och andra sjukdomar om vi använder kärnkraften	5,1	5,2	4,7	4,3	4,1	3,7	4,2	4,1	4,5	4,3	—	4,4	—	3,9	—
en större olycka med radioaktivt utsläpp i ett kärnkraftverk i Sverige	4,8	4,8	4,4	3,9	3,9	3,5	3,7	3,7	4,0	3,9	3,6	3,9	3,7	3,6	3,6
att länderna i Östeuropa inte kan hantera sina kärnkraftverk och sitt kärnavfall på ett säkert sätt	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8,8	8,7	8,9	8,4	8,5	8,5

Kommentar: Medeltalen kan variera mellan 1,0 (mycket lite risk) och 10,0 (mycket stor risk). Siffrorna för 1980 är hämtade från *Kampen om kärnkraften* av Sören Holmberg och Kent Asp (1984:sid 476). Frågeformuleringen löd: "Vad anser Du om följande risker som har diskuterats i samband med kärnkraften? Hur stor är risken för?"

Sverige skall ta hand om och slutförvara sitt eget kärnavfall. Var i landet det skall ske finns inga beslut om än, men förundersökningar pågår. Svenska folket bedömer riskerna i samband med hantering och slutförvaring av det högaktiva kärnavfallet som förhållandevis stora, större än t ex riskerna för en olycka vid driften i en svensk reaktor. Vi kan alltså förmoda att lokaliseringsprocessen inte blir helt problemfri. I SOM-undersökningarna ställs en fråga om hur medborgarna ser på ett slutförvar i den egna kommunen. I tabell 2 redovisas svenska folkets åsikter om ett slutförvar för högaktivt kärnavfall förlagt till den egna kommunen.

Tabell 2 Åsikt om ett slutförvar i den egna kommunen 1994-1999 (procent)

slutförvaring i den egna kommunen	SOM 1994	SOM 1995	SOM 1996	SOM 1997	SOM 1998	SOM 1999
mycket positiv	2	2	2	3	3	2
ganska positiv	5	5	5	5	6	6
varken positiv eller negativ	19	19	17	20	24	17
ganska negativ	12	14	14	15	14	13
mycket negativ	62	60	62	57	53	62
summa procent	100	100	100	100	100	100
antal personer	1629	1702	1650	1614	1671	1579

andel positiva	7	7	7	8	9	8
andel negativa	74	74	76	72	67	75

Kommentar: Personer som inte svarat på frågan ingår ej i procentbasen. Frågeformuleringen löd: "Hur ställer Du Dig till en etablering av följande verksamheter i den kommun där Du bor?"

Svenskarnas inställning till ett slutförvar i den egna hemkommunen är överväldigande negativ. Sedan frågan ställdes för första gången 1994 har andelen positiva till en slutförvaring i den egna kommunen inte vid något tillfälle överstigit 10 procent. Med undantag för 1998 har cirka tre av fyra svenskar varit negativa. Resultaten för 1999 visar att 8 procent är positiva och 75 procent negativa till ett slutförvar i den egna kommunen.

Sociala bakgrundsfaktorer som utbildning, ålder eller huruvida man är bosatt på landsbygd eller i stad bidrar inte till att förklara åsiktsstruktureringen i frågan om ett slutförvar i den egna kommunen. I tabell 3 redovisas andelen negativa till ett slutförvar i den egna kommunen efter kön, partisympati och kärnkraftsåsikt.

Tidigare SOM-undersökningar har visat att kvinnor är mer negativa till ett slutförvar i den egna kommunen än män, att sympatisörer till "gröna" partier – miljöpartiet, vänsterpartiet och centerpartiet – är mer negativa än sympatisörer till moderaterna, socialdemokraterna och folkpartiet samt att personer som vill avveckla kärnkraften är mer negativa än personer som vill använda kärnkraften. Resultaten i tabell 3 visar att 1999 inte är något undantag. Bland kvinnor var 83 procent negativa till ett slutförvar i den egna kommunen att jämföra med 67 bland männen. Motståndet var störst bland miljöpartiets (88 procent) respektive vänsterpartiets (86 procent) sympatisörer och minst bland moderaternas sympatisörer (67 procent).⁴ Kristdemokraternas sympatisörer har i förhållande till övriga partier gått från en starkare negativ profil till en något svagare, vilket sannolikt förklaras av de tillskott av väljare som tillkommit från framförallt moderaterna. Kärnkraftsåsikt och åsikt om ett slutförvar i den egna kommunen är kopp-

lade till varandra. Bland personer som vill avveckla kärnkraften var 85 procent negativa till ett slutförvar i den egna kommunen 1999. Motsvarande siffra bland personer som vill använda kärnkraften var 56 procent.

Tabell 3 *Andelen negativa till ett slutförvar i den egna kommunen efter kön, partisynpati och åsikt i kärnkraftsfrågan 1994-1999 (procent)*

	SOM 1994	SOM 1995	SOM 1996	SOM 1997	SOM 1998	SOM 1999
<i>kön</i>						
man	65	64	67	63	55	67
kvinna	83	82	84	80	77	83
<i>partisynpati</i>						
v	81	85	79	83	78	86
s	76	69	76	71	64	75
c	84	77	89	80	86	75
fp	72	71	78	70	68	82
m	64	66	67	62	54	67
kd	76	79	88	75	70	72
mp	85	82	84	83	82	88
<i>kärnkraftsåsikt</i>						
använd kärnkraften	47	46	53	50	43	56
avveckla kärnkraften	84	83	85	81	78	85
<i>samtliga</i>	74	73	76	72	67	75

Kommentar: Personer som inte besvarat frågan om ett slutförvar i den egna kommunen ingår ej i procentbasen. Frågeformulering, se kommentar till tabell 2

Motståndet mot en etablering av ett slutförvar i den egna kommunen tycks kompakt. Men hur ser det ut vid en jämförelse med etableringar av anläggningar för energiproduktion och annan avfallshantering? Är motståndet specifikt för slutförvaring av kärnavfallet eller är bilden lika negativ när det gäller andra typer av etableringar i den egna kommunen? Frågan om ett slutförvar i den egna kommunen har sedan 1994 ställts i ett frågebatteri som, förutom frågan om slutförvaring av det högaktiva avfallet, omfattar frågor om etableringar av kärnkraftverk, vindkraftverk, oljeraffinaderi och anläggning för miljöfarligt avfall. I 1999 års undersökning har vi också frågat om inställning till etablering av ett ledningsnät för natur- och fossilgas. Resultaten för inställningen till etablering av de olika anläggningarna i den egna kommunen redovisas i tabell 4.

Resultaten visar för det första att folkmajoriteten varken vill ha ett slutförvar för kärnavfall, oljeraffinaderi, en anläggning för miljöfarligt avfall eller kärnkraftverk till den egna kommunen. För det andra visar resultaten att åsiktsskillnader-

na i frågan om ett slutförvar för kärnkraftens högaktiva avfall jämfört med de flesta andra anläggningarna vi frågar om inte är stora, särskilt inte 1999. Fram till 1996 var inställningen till ett slutförvar något mer negativ än till en anläggning för miljöfarligt avfall. Sedan 1997 är svenska folket lika negativt inställt till båda. Den kraftigt ökade negativa synen till oljeraffinaderi i 1999 års undersökning är svårförklarlig. Ser vi tillbaka på året som gått är det svårt att utifrån ett riskperspektiv (olyckor, utsläpp eller liknande) finna någon förklaring till den jämfört med tidigare år påfallande negativa inställningen till förläggning av oljeraffinaderier till den egna kommunen. Däremot gick priset på olja och bensin upp under året. Möjligtvis är 1999 års negativa inställning till etableringar av oljeraffinaderi i den egna kommunen ett utslag av en mer allmänt negativ bedömning av olja som råvara i energiproduktionen. Olja är ett energislag som svenska folket inte vill se mer av i vårt energisystem i framtiden. På en fråga om vilka energikällor vi bör satsa på i Sverige under de kommande fem till tio åren svarade 48 procent att vi borde satsa mindre än i dag på olja och endast 2 procent att vi borde satsa mer. Resultaten för motsvarande fråga om t ex kärnkraften var 26 respektive 9 procent.⁵ För det tredje visar resultaten i tabell 4 en mycket positiv opinion för etableringar av vindkraftverk i den egna kommunen. Vindkraft är också en energikälla som svenska folket vill satsa på i framtiden. Hela 74 procent anser att vi bör satsa mer än idag på vindkraften under de kommande fem till tio åren.

Tabell 4 *Folkopinionen när det gäller etablering av vindkraftverk, oljeraffinaderi, kärnkraftverk, anläggning för miljöfarligt avfall, ett slutförvar för kärnkraftens högaktiva avfall och gasnät för fossil- och naturgas i den egna kommunen 1994-1999 (balansmått)*

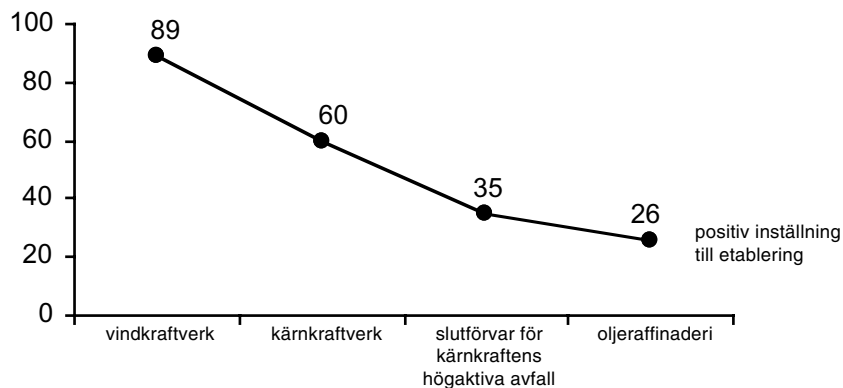
Etablering av:	SOM 1994	SOM 1995	SOM 1996	SOM 1997	SOM 1998	SOM 1999
oljaffinaderi	-54	-50	-49	-47	-48	-68
slutförvar för kärnkraftens högaktiva avfall	-66	-66	-68	-63	-58	-67
anläggning för miljöfarligt avfall	-58	-58	-55	-61	-56	-67
kärnkraftverk	-52	-53	-51	-45	-44	-57
gasnät för fossil- och naturgas	—	—	—	—	—	-17
vindkraft	+67	+63	+68	+58	+64	+65

Kommentar: Svartalternativen i frågan var: mycket positiv, ganska positiv varken positiv eller negativ, ganska negativ och mycket negativ. Här redovisas opinionsbalansen mellan andelen positiva minus andelen negativa svar. Balansmättet varierar mellan -100 och +100. Personer som inte besvarade frågan ingår ej i procentbasen.

Bland personer som vill använda kärnkraften är det förhållandevis få som är positiva till ett slutförvar i den egna kommunen, 18 procent 1999. Att det bland dem som vill använda kärnkraften är så få som ser positivt på att ta hand om avfallet i den egna kommunen kan möjligtvis tolkas i termer av egenintresse. Det går bra att utnyttja kärnkraftens fördelar, medan andra får ta hand om nackdelarna, d v s avfallet.⁶ Men är detta unikt för just frågan om slutförvaring av kärnavfallet? Hur ser t ex kopplingen ut mellan allmänna åsikter om vindkraft och åsikter om vindkraftverk i den egna kommunen eller åsikt om kärnkraft och inställning till etablering av kärnkraftverk i den egna kommunen?

För att analysera frågeställningen används två frågor ställda i SOM-undersökningen 1999. Den första avser inställning till olika energietableringar i den egna kommunen (se tabell 3). Den andra avser vilka energislag svenska folket vill satsa mer respektive mindre på under de kommande fem till tio åren. Svarsalternativen var satsa mer än idag, satsa ungefär som idag satsa mindre än idag och helt avstå från energikällan. I Figur 1 redovisas inställning till etablering av vindkraftverk, kärnkraftverk, slutförvar för högaktivt kärnavfall och oljeraffinaderi i den egna kommunen bland personer som vill satsa mer på vindkraft, kärnkraft och oljan under de kommande fem till tio åren.

Figur 1 *Andel positivt inställda till etablering av vindkraft, kärnkraftverk, slutförvar för högaktivt kärnavfall och oljeraffinaderi i den egna kommunen bland personer som vill satsa mer på vindkraft, kärnkraft och olja under de kommande fem till tio åren (procent)*

Kommentar: Bland befolkning vill 74 procent satsa mer på vindkraften de kommande fem till tio åren, 9 procent vill satsa mer på kärnkraften medan endast 2 procent vill satsa mer på oljan. Det innebär att vi har att göra med få svarspersoner bland dem som vill satsa på kärnkraft och olja, 145 respektive 23 personer. Personer som inte besvarat frågan om olika typer av etableringar i den egna kommunen ingår ej i procentbasen.

Nästan samtliga personer som vill satsa på vindkraft är också positiva till att vindkraftverk förläggs till den egna kommunen, 89 procent. Bland de få medborgare som vill satsa på kärnkraften de kommande fem till tio åren (9 procent av befolkningen) är det 60 procent som är positiva till att ett kärnkraftverk förläggs till den egna kommunen. Det är alltså en majoritet både bland de som vill satsa mer på vindkraften och de som vill satsa mer på kärnkraften som också är positiva till vindkraft respektive kärnkraft i den egna kommunen. Bland de som vill satsa mer på kärnkraften är synen på ett slutförvar för högaktivt kärnavfall i den egna kommunen inte lika positiv som synen på etablering av kärnkraftverk. En tredjedel, 35 procent, är positiva och 36 procent negativa till att ett slutförvar för högaktivt kärnavfall uppförs i den egna kommunen. Den grupp som vill satsa mer på olja i vårt energisystem är än färre än de som vill satsa mer på kärnkraften (2 procent av befolkningen). Det är endast en fjärdel (26 procent) av denna lilla grupp som vill satsa på oljan som också är positiv till att upprätta ett oljeraffinaderi i den egna kommunen. Äsiktsöverensstämmelsen mellan energiåsiikt och etablering av anläggning i den egna kommunen är alltså högst när det gäller vindkraften, mindre när det gäller kärnkraften, betydligt mindre när det gäller slutförvaring av kärnavfallet och minst när det gäller etablering av oljeraffinaderi.

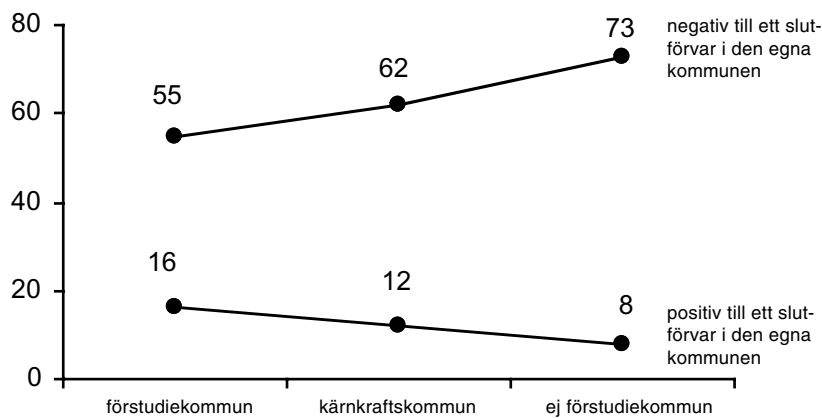
Resultaten från SOM-undersökningarna visar att ytterligt få medborgare är positivt inställda till ett slutförvar för högaktivt kärnavfall i den egna kommunen. SKB:s arbete med att finna orter där opinionen är positiv till ett slutförvar är inte lätt. SOM-undersökningar bygger emellertid på rikstäckande urval. Det innebär att analyser på kommunal nivå svårligen låter sig göras eftersom vi i de flesta kommuner har alltför få svarspersoner för kunna genomföra tillförlitliga statistiska analyser. De rikstäckande resultaten kan alltså dölja lokala variationer i folkopinionen.⁷

En möjlighet att besvara frågeställningar om variationer i opinionen på kommunal nivå kan dock åstadkommas genom att slå samman olika års SOM-undersökningar. Det ger oss möjlighet att undersöka huruvida inställningen till ett slutförvar i den egna kommunen skiljer sig i kommuner där SKB bedriver förstudier jämfört med i landets övriga kommuner, huruvida inställningen till etablering av kärnkraftverk skiljer sig mellan kommuner där kärnkraft redan finns jämfört med övriga kommuner och huruvida inställningen till etablering av vindkraftverk i den egna kommunen t ex skiljer sig mellan kustkommuner och inlandskommuner.

SKB har uttalat att man inte avser genomdriva en etablering av slutförvar i kommuner där det inte accepteras av folkopinionen. Ett förberedande steg för senare urvalsprocess är att genomföra förstudier i de kommuner som på förfrågan visat intresse. Idag pågår förstudier i Oskarshamn, Hultsfred, Nyköping, Östhammar, Tierp och Älvkarleby. I Storuman och Malå har förstudier genomförts och befolkningen sagt nej till vidare undersökningar. Gemensamt för de kommuner där det idag bedrivs förstudier är att det i kommunen sedan länge funnits

kärnteknisk verksamhet eller att de är grannar till kommuner där det sedan länge funnits kärnteknisk verksamhet. Frågan är om erfarenhet av och närhet till kärnteknisk verksamhet medför att invånarna i förstudiekommunerna har en mer positiv inställning till ett slutförvar i den egna kommunen?⁸

Figur 2 *Inställning till ett slutförvar för högaktivt kärnavfall i den egna kommunen bland invånare i kommuner med pågående förstudier, i kärnkraftskommuner och i kommuner där förstudier ej genomförs (procent)*

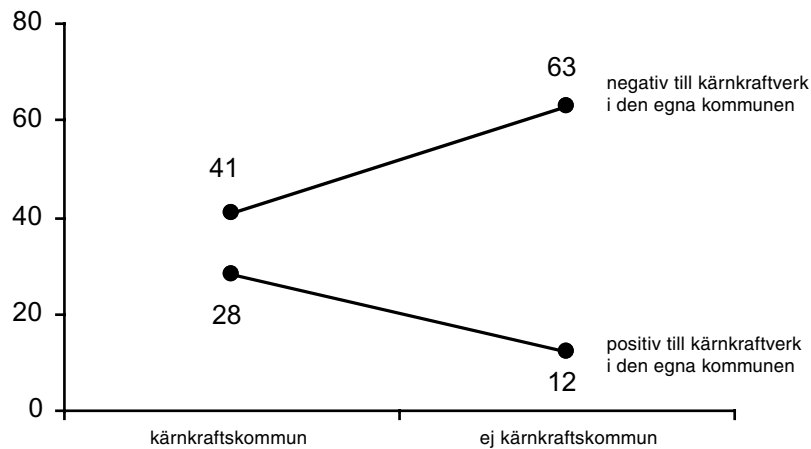
Kommentar: I kategorin förstudiekommuner ingår Oskarshamn, Hultsfred, Nyköping, Östhammar, Tierp och Älvkarleby. Malå och Storuman har inte förts till förstudiekommuner eftersom invånarna där har sagt nej till nya undersökningar i folkomröstningar. Resultaten bygger på en sammanslagning av data från SOM-undersökningarna 1994-1999. Antalet svarspersoner i förstudiekommuner var 166. Kärnkraftskommuner är Varberg, Kävlinge, Oskarshamn och Östhammar. Antalet svarspersoner i kärnkraftskommuner var 154. Personer som ej svarat på frågan om etablering av ett slutförvar för kärnkraftens högaktiva avfall i den egna kommunen ingår inte i procentbasen.

I samtliga kommuntyper – förstudiekommun, kärnkraftskommun och i övriga kommuner – är en majoritet negativ till ett slutförvar för högaktivt kärnavfall i den egna kommunen. Resultaten i figur 2 visar dock tydliga skillnader i inställning till ett slutförvar i den egna kommunen mellan kommuner där förstudier pågår och övriga landet. Opinionsen i förstudiekommuner är inte lika negativ till ett slutförvar som bland medborgarna i Sveriges övriga kommuner. Visserligen är en majoritet bland invånarna i förstudiekommuner emot en etablering av ett slutförvar (55 procent), men motståndet är större i kommuner där förstudier inte pågår (73 procent). I förstudiekommuner är medborgarna också mer positiva till ett slutförvar (16 procent) än i kommuner där förstudier inte pågår (8 procent).

SOM-undersökningarna visar också en något mer positiv inställning till ett slutförvar i den egna kommunen bland befolkningen i kärnkraftskommuner jämfört med övriga kommuner. Andelen positiva till ett slutförvar i kärnkraftskommuner är 12 procent jämfört med 8 procent bland invånare i kommuner som inte driver kärnkraftverk. Inställningen till ett slutförvar i den egna kommunen är inte heller lika negativ i kärnkraftskommunerna (62 procent negativa) som i övriga landet (73 procent negativa), men alltså något mer negativ i jämförelse med förstudiekommuner (55 procent).

Det ser alltså ut som SKB är på rätt spår i sitt sökande efter kommuner där man eventuellt kan finna en lokal acceptans för ett slutförvaringslager. Ser vi till förstudiekommunerna Oskarshamn och Östhammar har befolkningen inte bara erfarenhet av kärnenergiproduktion utan även av avfallshantering och förvaring av kärnavfall. I Oskarshamn ligger redan mellanlagret (CLAB) för använt kärnbränsle. Här lagras tillfälligt det använda kärnbränslet från svenska kärnkraftverk i väntan på slutlagring och för att den högsta strålningen skall avklinga. I Östhammar ligger redan lagret för låg- och medelaktivt avfall (SFR).

Figur 3 *Inställning till etablering av kärnkraftverk i den egna kommunen bland invånare i kommuner där kärnkraftverk redan finns och i kommuner utan kärnkraftverk (procent)*

Kommentar: Kärnkraftskommuner är Varberg, Kävlinge, Oskarshamn och Östhammar. Personer som ej svarat på frågan om etablering av kärnkraftverk i den egna kommunen ingår inte i procentbasen. Resultaten bygger på en sammanslagning av data från SOM-undersökningarna 1994-1999. Antal svarspersoner i kärnkraftskommuner var 152 och antal svarspersoner i övriga kommuner var 9588.

Resultaten i figur 3 visar inte helt oväntat att inställningen till etablering av kärnkraftverk i den egna kommunen inte är lika negativ i kommuner där kärnkraften redan är etablerad som i kommuner där inga kärnkraftverk finns. Men i båda kommuntyperna är det en övervikt som är negativt inställda till att kärnkraftverk anläggs i den egna kommunen. I kärnkraftskommuner är andelen positiva mer än dubbelt så stor som i kommuner utan kärnkraft, 28 procent mot 12 procent. Andelen negativa i kärnkraftskommuner är 41 procent, medan 63 procent bland invånarna i kommuner utan kärnkraftverk är negativt inställda till en etablering av kärnkraftverk i den egna kommunen.

Vi har tidigare sett att den opinionsmässiga motsatsen till ett slutförvar för högaktivt kärnavfall i den egna kommunen utgörs av förslaget om etablering av vindkraftverk. Lika negativa som svenska folket är till ett slutförvar i den egna kommunen (75 procent negativa 1999) lika positiva är de till vindkraft (74 procent positiva). Sociala bakgrundsfaktorer som kön, ålder och utbildning saknar betydelse när det gäller att förklara människors inställning till vindkraftverk i den egna kommunen. En svag koppling finns till bostadsort såtillvida att boende på ren landsbygd är något mer positiv (80 procent) än boende i tätorter (71 procent) eller i de tre storstäderna (69 procent). Sympatisörer till moderaterna (66 procent) och socialdemokraterna (70 procent) är inte riktigt lika positiva som sympatisörer till vänsterpartiet (84 procent) och miljöpartiet (82 procent). Ideologiskt finner vi ett svagare stöd för en etablering av vindkraft bland framför allt personer som placerar sig klart till höger på vänster-högerskalan. Intresse för miljöfrågor saknar betydelse för inställning till ett slutförvar i den egna kommunen men har en koppling till synen på etablering av vindkraft. Bland personer som är intresserade av miljöfrågor var 79 procent positiva till etablering av vindkraft i den egna kommunen medan motsvarande siffra bland personer som inte är intresserade av miljöfrågor var 58 procent.

De områden i Sverige som i första hand kommer att vara aktuella för en utbyggnad av vindkraften ligger längs kusterna. Även om vindkraften i svenska folkets ögon är en populär energikälla har det förekommit argument mot den. Närboende har bland annat menat att vindkraften medför buller och estetiska problem som förföljning av horisontlinjen. Frågan är om vi kan finna skillnader i opinionen vad gäller etablering av vindkraftverk om vi jämför kustkommuner med övriga kommuner? SOM-undersökningarna 1994 till 1999 har slagits samman i tabell 5 för att öka antalet svarspersoner i respektive kommun.

Resultaten visar att inställningen till etablering av vindkraftverk i den egna kommunen är lika positiv i kustkommuner som i inlandskommuner. Bland befolkningen i kustkommuner är andelen positiva 72 procent mot 74 procent i inlandskommunerna. Variationen mellan inland och kustland är obefintlig och skillnaderna mellan olika kustområden mycket små. En något mindre positiv syn på vindkraften återfinns bland befolkningen vid mellersta östkusten, 65 procent. Här ingår kommuner i hela skärgårdsområdet från Östergötland upp till Norr-

tälje. Även Stockholms kommun ingår. Vi vet att storstadsinvånare inte har en fullt så positiv syn på vindkraftsetableringar som riksgenomsnittet. Men lyfter vi ut Stockholm från mellersta östkustregionen ökar andelen positiva med endast 2 procentenheter, från 65 till 67 procent. Den mellersta östkustregionen är alltså något mindre positiv till vindkraftsetableringar jämfört med andra kust- och inlandsområden. Ser vi endast till Stockholm, Göteborg och Malmö framträder inte en homogen storstadsbild. Både i Stockholm och Malmö är invånarna mindre positiva till etableringar av vindkraftverk än befolkningen som helhet, 63 procent positiva i Stockholm och 67 procent positiva i Malmö mot 73 procent positiva i riket. I Göteborg är man däremot något mer positiv än riksgenomsnittet, 76 procent. Följer vi den traditionella länsindelningen finner vi den mest positiva inställningen till etableringar av vindkraft på Gotland (91 procent), i tidigare Skaraborgs län (82 procent) och i Örebro län (82 procent). De minst positiva siffrorna för etablering av vindkraft återfinns i Stockholms län (64 procent), Uppsala län (69 procent) och i Södermanlands län (70 procent).

Tabell 5 Folkopinionen i inlandskommuner respektive kustkommuner när det gäller etablering av vindkraftverk i den egna kommunen (procent)

	varken positiva eller			summa procent	antal personer	balans- mätt
	positiva	negativa	negativa			
Bohuskusten (inkl Göteborg)	78	13	9	100	705	+69
Hallandskusten	75	17	8	100	310	+67
Sydskusten (Skåne o Blekinge)	71	18	11	100	696	+60
Smålands- och Gotlandskusten	72	18	10	100	454	+62
Mellansveriges östkust (inkl Stockholm)	65	23	12	100	1425	+53
Norrlandskusten	78	17	5	100	811	+73
Kommuner kring Vänern och Vättern	78	16	6	100	428	+72
Inlandskommuner	74	18	8	100	5011	+66
Kustkommuner, sammanslagna	72	19	9	100	4829	+63
Samtliga	73	18	9	100	9840	+64

Lika överväldigande negativ som svenska folket är till ett slutförvar för kärnkraftens högaktiva avfall i den egna kommunen, lika positiv är man alltså till etablering av vindkraftverk. Det gäller, med få undantag, oavsett social eller politisk bakgrund. Boende i inlandskommuner är lika positiva till vindkraftverk i den egna kommunen som boende i kustkommuner. I kustkommunerna längs mellersta östersjökusten är synen på vindkraftverk i den egna kommunen något mindre positiv än i övriga Sverige. När det gäller synen på ett slutförvar för högaktivt

kärnavfall i den egna kommunen är invånare i kommuner med kärnkraftverk något mindre negativa än invånarna i kommuner som saknar kärnkraftsdrift. I kommuner med pågående förstudier är motståndet ytterligare något svagare. Det kan tyda på att SKB har funnit en stig att vandra när det gäller att finna en kommun där folkopinionen i framtiden accepterar ett slutförvar. Men vandringen är lång, en majoritet bland invånarna i förstudiekommunerna är fortfarande negativa till ett slutförvar för kärnkraftens högaktiva avfall i den egna kommunen.

Noter

- 1 Undersökningen av opinionen i kärnavfallsfrågan ingår i forskningsprojektet "Kärnkraften i samhället". Projektet har finansierats av Statens kärnkraftsinspektion (SKI) 1994 till 1999. Mätningarna mellan 1986 och 1993 finansierades av dåvarande Statens kärnbränslenämnd (SKN). I årets SOM-undersökning ingår även frågor med syfte att vidga frågeställningarna till att gälla synen på energifrågor i allmänhet. Den bredare infallsvinkeln har möjliggjorts genom finansiering Energimyndigheten.
- 2 Se t ex Sjöberg och Drottz 1988, Biel och Dahlstrand 1991 och Drottz-Sjöberg 1991 för analyser av människors riskuppfattningar i frågor om kärnavfall och kärnkraft i Sverige.
- 3 Se Holmberg 1988
- 4 Jämfört med tidigare års siffror visar 1999 års resultat på en omkastning i opinionen mellan folkpartiet och centerpartiet. Det är ett resultat som är svårt att tro på. Sannolikt har vi här att göra med speciella egenskaper i 1999 års urval som givit denna effekt. Antalet svarspersoner är också relativt få för centerpartiet och folkpartiet, 61 respektive 81 personer.
- 5 Se Holmberg 2000
- 6 Diskussioner om egenintresse i samband med lokala konflikter vid etableringar av industrier eller miljöstörande verksamhet brukar inbegripas i det s k NIMBY-syndromet, Not In My Back Yard. (se t ex, Lidskog 1990 och 1995, Biel och Dahlstrand 1991 och 1995 och Hedberg och Sundqvist 1998 när det gäller Nimby och svenskt kärnavfall)
- 7 Det finns studier som visar att opinionen kan vara en annan på lokal nivå. En undersökning om attityder till kärnkraft och slutförvaring bland ungdomar i Oskarshamn 1996 visade att 37 procent var positiva till slutförvaring i den egna kommunen och att 27 procent var negativa. En senare undersökning bland invånarna i Nyköping visade att 26 procent var positiva och 33 procent var negativa till ett slutförvar i den egna kommunen. (se Hedberg och Sundqvist 1998 och Nyköpings kommun 1998)
- 8 Se Biel och Dahlstrand, 1991 och 1995

Referenser

- Biel, Anders och Dahlstrand Ulf (1991). *Riskupplevelser i samband med lokalisering av ett slutförvar för använt kärnbränsle*. Statens kärnbränslenämnd, SKN-rapport 46. Stockholm. Allmänna Förlaget
- Biel, Anders och Dahlstrand Ulf (1995). "Risk perceptions and the location of a repository for spent nuclear fuel". *Scandinavian Journal of Psychology* 36:25-36.
- Drottz-Sjöberg, Britt-Marie. (1991). *Perceptions of Risk. Studies of Risk attitudes and Definations*. Center for Risk Research, The Economic Research Institute, Stockholm School of Economics. Stockholm.
- Hedberg, Per och Sundqvist, Göran (1998). "Slutstation Oskarshamn?" i Rolf Lidskog (red), *Kommunen och kärnavfallet. Svensk kärnavfallspolitik på 1990-talet*. Stockholm. Carlssons Bokförlag.
- Holmberg, Sören (1988). *Svenska folkets åsikter om kärnkraft och slutförvaring efter Tjernobyl*. Statens kärnbränslenämnd. SKN-rapport 30. Stockholm. Allmänna förlaget.
- Holmberg, Sören (2000). Kärnkraften – en stridsfråga även under 200-talet? Kapitel i denna volym
- Lidskog, Rolf (1994). *Radioactive and Hazardous Waste management in Sweden: Movements, Politics and Science*. Acta Universitatis Upsalliensis, Studia Sociologica Upsaliensia 38
- Lidskog, Rolf och Elander, Ingemar (1990). "Beslut och konflikt i samband med lokalisering av miljöfarligt avfall". *Statsvetenskaplig tidskrift* 1990:3
- Nyköpings kommun (1998). Invånarnas inställning till frågan om ett eventuellt djupförvar i Nyköpings kommun. Informations och beredningsutskottet, Nyköpings kommun. Stencil.
- Sjöberg, Lennart och Drottz, Britt-Marie (1988). *Attityder till radioaktivt avfall*. Statens kärnbränslenämnd. SKN-rapport 23. Stockholm. Allmänna förlaget

Internationellt perspektiv

SVENSKA FOLKETS ÅSIKTER OM UTRIKES- OCH SÄKERHETSPOLITIK

HENRIK OSCARSSON

I Sverige tenderar utrikes- och säkerhetspolitiska sakfrågor att bli partipolitiserade i lägre utsträckning än andra typer av sakfrågor. Historiskt har svenska politiker och beslutsfattare prioriterat konsensus i de viktiga utrikes- och säkerhetsfrågorna på den parlamentariska arenan framför snöd partitaktisk vinning på väljararenan. Även i situationer då enskilda partier möjligen skulle kunna ha vunnit väljarstöd har man i stor utsträckning valt att inte politisera utrikes- och säkerhetsfrågor. De enda omständigheter under vilka svenska partier har valt att aktivt profilera sig i dessa sakfrågor är då partistrategiska vägval sammanfallit med partiideologiska (se bl a Bjereld & Demker 1996).

De utrikes- och säkerhetspolitiska spörsmålen sällan är på sätt och vis begripliga: varken kortsiktiga partipolitiska tråtar eller nyckfulla opinionssvängningar bland medborgarna kan tillåtas ha någon betydelse för formandet av en nationell, långsiktig och konsekvent utrikes- och säkerhetspolitik. Samtidigt är det betydelsefullt att det existerar ett brett folkligt stöd för utformningen av den svenska utrikes- och säkerhetspolitiken.

Ett decennium har nu förflutit sedan Berlinmuren föll och det kalla kriget ändade. Mot bakgrund av Sveriges förändrade säkerhetspolitiska omgivning är det inte osannolikt att förutsättningarna för att partipolitiserade utrikes- och säkerhetsfrågor har förändrats. Det är under nuvarande situation kanske inte längre lika angeläget för de politiska partierna att verka för en bred enighet och uppslutning kring neutralitetsdoktrinen. Det är alltså inte osannolikt att frestelserna att profilera sin politik i utrikes- och säkerhetspolitiska sakfrågor har blivit större. Vårt medlemskap i den Europeiska unionen kan ha öppnat upp debatten för deltagande också i andra internationella samarbeten, såsom exempelvis NATO eller en europeisk försvarsunion.

Det saknas inte tecken på politisering av utrikes- och säkerhetsfrågorna under 1990-talet. Folkpartiet har vid upprepade tillfällen profilerat sig genom en positiv inställning till ett svenskt NATO-medlemskap. Moderaterna har försökt bromsa de kraftiga neddragningarna av det svenska försvaret. Kristdemokraterna har försökt göra biståndsfrågan till sin. Frågan är om dessa profileringsförsök har kunnat ge något utslag i form av en generell ökning av åsiktsskillnaderna mellan partiernas sympatisörer?¹

I tabell 1 redovisas svenska folkets inställning till en uppsättning förslag som

rör utformningen av försvars-, utrikes- och säkerhetspolitiken. Analyserna bekräftar att utrikes- och säkerhetsfrågorna alltjämt endast är blygsamt partipolitiserade. Åsiktsskillnaderna mellan de olika partiernas sympatisörer är genomgående mycket små när det gäller utrikes- och säkerhetsfrågor (η^2 -värden mellan .00 och .11). De svaga sambanden kan direkt jämföras med hur mycket de olika grupperna av partisympatisörer skiljer sig åt när det gäller placering längs vänster-högerskalan ($\eta^2 = .60$). Närmare analyser över tid bekräftar att det inte finns någon rörelse mot ökad partipolitisering i de utrikes- och säkerhetspolitiska sakfrågorna i Sverige under 1990-talet.²

Tabell 1 Svenska folkets åsikter i frågor som rör försvars-, utrikes- och säkerhetspolitik, 1999 (procent och balansmått), åsikternas samband med svenska folkets partisympatier (η^2 -kvadrat), samt förändring i andelen positiva till förslagen jämfört med SOM 1998 (procentdifferens)

	++	+	0	-	--	summa procent	balans- mått	η^2	diff 1999- 1998
Sverige bör i fredstid föra en alliansfri politik, syftande till neutralitet i krig	38	32	23	5	2	100	+63	.04	+8
Sverige bör delta i FNs fredsbevarande operationer även om det innebär risk för inblandning i militära stridshandlingar	16	35	33	11	5	100	+35	.03	
Sveriges försvar bör i första hand bestå av små men välutrustade elitförband	15	29	38	13	5	100	+26	.00	
Sverige bör delta i ett eventuellt framtida försvarssamarbete inom ramen för EU	8	25	36	17	14	100	+2	.11	-7
Minska försvarsutgifterna	5	23	37	20	10	100	-2	.05	
Sverige bör undvika att ta ställning i internationella tvistefrågor där svenska intressen inte direkt är berörda	10	21	36	23	10	100	-2	.02	
Sverige bör införa totalförbud mot export av vapen	18	15	26	22	19	100	-8	.10	
Sverige bör söka medlemskap i NATO	8	11	34	23	24	100	-28	.10	-3
Avskaffa den allmänna värnplikten i Sverige	8	14	24	30	24	100	-32	.02	

Kommentar: Svarspersonerna fick ta ställning till de olika förslagen med hjälp av fem olika svarsalternativ: mycket bra förslag (++), ganska bra förslag (+), varken bra eller dåligt förslag (o), ganska dåligt förslag (-) och mycket dåligt förslag (--). Balansmättet beräknas genom att subtrahera andelen positiva ("mycket bra förslag" respektive "ganska bra förslag") med andelen negativa ("ganska dåligt" och "mycket dåligt"). Positiva balansmått innebär en övervikt av andelen positiva till det aktuella förslaget och negativa balansmått innebär en övervikt av andelen negativa till det aktuella förslaget. η^2 -mättet härrör från en envägs variansanalys av i vad mån olika grupper av partisympatisörer skiljer sig åt när det gäller inställningen till de olika förslagen. Sambandsmättet η^2 varierar mellan 0 och 1. Ju större koefficient desto större är åsiktsskillnaderna mellan de sju undersökta grupperna av partisympatisörer. Samtliga η^2 -värden som redovisats är signifikanta utom när det gäller sakfrågan om elitförband.

DET FRIVILLIGA BISTÅNDET?

ANN-MARIE EKENGREN

År 1968 beslutade riksdagen att biståndet successivt skulle höjas till 1 procent av bruttonationalprodukten (BNP). Ett år senare än förväntat, under budgetåret 1975/76, uppnåddes det eftertraktade målet. Fram till mitten av 1990-talet befann sig de utbetalade biståndsmedlen i närheten av enprocentmålet. Därefter skedde en rejäl minskning med motiveringen att alla anslagsposter måste bidra till saneringen av Sveriges finanser. Under de senaste åren har Sveriges biståndsanslag befunnit sig i närheten av de 0,7 procent av bruttonationalinkomsten (BNI) som är FN:s rekommendation. I december 1999 beslutade regeringen om extra biståndsutbetalningar för att klara det uppsatta målet att 0,72 procent av BNI skall gå till bistånd.

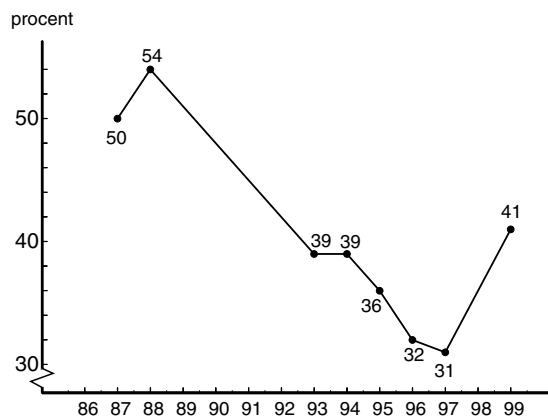
Såväl anslagen till bistånd som svenska folkets biståndsvilja har följt de samhällsekonomiska trenderna. När svenskarna förväntar sig mer gynnsamma ekonomiska villkor, för Sverige och för det egna hushållet, har andelen biståndspositiva ökat. Under åren 1981-1988, 1992-1994 och 1996-1998 ökade andelen personer som förväntade sig en gynnsam ekonomisk utveckling, vilket har följts av ökande biståndsvilja. På motsvarande sätt har andelen biståndspositiva sjunkit när förväntningarna på ekonomin varit låga. Under perioderna 1974-1981, 1989-1992 och 1994-1996 förväntade sig en allt större andel av svenska folket sämre ekonomi i Sverige och för det egna hushållet och biståndsviljan sjönk (Ekengren och Oscarsson 1999). Under 1999 var den ekonomiska utvecklingen positiv i Sverige. Tillväxt och tilltro till den svenska ekonomin ökade. I vilken utsträckning har det följts av stigande biståndsvilja?

Andelen biståndspositiva år 1999 har ökat med 10 procentenheter jämfört med år 1997, till 41 procent biståndspositiva. Återigen finner vi att biståndsviljan på aggregerad nivå väl följer den samhällsekonomiska utvecklingen. Men till SOM-undersökningarnas toppnotering 1988, 54 procent biståndspositiva, återstår det fortfarande hela 13 procentenheter. Den negativa trend som karakteriserade biståndsviljan under förra delen av 1990-talet har dock brutits, vilket stöds av resultaten från andra studier (jfr Ekengren och Oscarsson 1999 och Opinion-99).

Frågan om huruvida svarspersonerna vill minska u-hjälpen eller inte är svår att sätta i relation till nuvarande biståndsnivåer. Om svarspersonerna dessutom informeras om hur stor andel av BNI som går till bistånd hur stor andel är det då som vill öka, bevara eller minska biståndet? I nedanstående tabell redovisas svenska folkets inställning till frågan att öka, bevara eller minska biståndet från 0,72 pro-

cent av BNI. Sedan tidigare vet vi att kvinnor, unga och högutbildade varit mest negativt inställda till förslaget att minska u-hjälpen, de har varit vad vi definierar som mest biståndspositiva. Under 1990-talet har sympatisörer till kristdemokraterna, folkpartiet, vänsterpartiet och miljöpartiet varit betydligt mer biståndspositiva än socialdemokraternas, centerpartiets och moderaternas sympatisörer (Ekengren 1998).

Figur 1 **Andel av svenska folket som uttrycker positiva åsikter om bistånd 1987-1999 (procent)**

Kommentar: Tidsserien bygger på en fråga om bistånd som ingår i en frågesvit där de svarande ombeds att säga sina åsikter om olika förslag som förekommer i den politiska debatten. Påståendet om bistånd lyder "minska u-hjälpen". Svartalternativen har varit: mycket bra förslag, ganska bra förslag, varken bra eller dåligt förslag, ganska dåligt förslag och mycket dåligt förslag. Andelen positiva åsikter om biståndet har beräknats genom att svarskategorierna ganska och mycket dåligt förslag har slagits samman. Svartpersoner som ej svarat på frågan har ej räknats in i procentbasen.

Svenska folket är i stor utsträckning nöjd med omfattningen på det svenska biståndet. 41 procent menar att biståndets omfattning bör bibehållas. En liten grupp om 14 procent menar att biståndets omfattning bör öka. Betydligt fler anser att biståndets omfattning bör minskas, 24 procent, och endast 5 procent tycker att biståndet bör slopas helt.

Tidigare studier har funnit små åsiktsskillnader mellan män och kvinnor, men kvinnor har varit något mer biståndspositiva än män. Åsiktsskillnaderna har dock minskat de senaste åren. Med vår nya fråga om inställningen till storleken på det svenska biståndet kan vi inte hitta något uttalat stöd för kvinnornas något mer biståndspositiva inställning i det empiriska materialet. En lika stor andel män som kvinnor tycker att biståndet skall ökas, 14 procent. Andelen män som anser

att storleken på biståndet är lagom är större än andelen kvinnor, 43 procent mot 38 procent. En mindre andel kvinnor än män vill att biståndet skall slopas helt, 4 procent mot 7 procent.

Tabell 1 Svenska folkets inställning till storleken på det svenska statliga biståndet (procent)

Fråga: "Det svenska internationella utvecklingssamarbetet (biståndet) uppgår idag till 0,72 procent av bruttonationalinkomsten. Tycker Du att storleken på det svenska biståndet bör ökas eller minskas?"

	bör ökas	bör vara ungefär som idag	bör minskas	bör slopas helt	ingen uppfattning	summa procent	antal svarande
<i>alla</i>	14	41	24	5	16	100	1620
<i>kön</i>							
kvinnor	14	38	23	4	21	100	795
män	14	43	25	7	11	100	820
<i>ålder</i>							
15-29	15	33	18	5	29	100	358
30-49	16	42	22	6	15	100	551
50-64	13	44	27	5	10	100	422
65-80	11	44	30	5	10	100	289
<i>utbildning</i>							
låg	9	40	30	6	15	100	763
medel	9	36	25	5	24	100	393
hög	27	46	15	3	10	100	442
<i>partisynpati</i>							
vänsterpartiet	19	41	21	4	15	100	216
socialdemokraterna	12	46	21	5	17	100	454
miljöpartiet	24	30	21	4	21	100	96
centerpartiet	6	48	27	2	18	100	63
folkpartiet	25	46	14	3	13	100	80
moderaterna	10	38	34	7	12	100	374
kristdemokraterna	19	48	17	3	13	100	180

Kommentar: Personer som ej svarat på frågan ingår ej i procentbasen. Låg utbildning har definierats som folkskola, enhetsskola, grundskola, folkhögskola, tvåårigt gymnasium samt fackskola. Medelhögutbildning har definierats som flickskola, realexamen eller treårigt gymnasium. Hög utbildning har definierats som studier vid högskola/universitet eller examen vid högskola/universitet.

Betydligt större åsiktsskillnader än mellan män och kvinnor har funnits i olika åldersgrupper. Yngre personer har varit mer biståndspositiva än äldre. Inte heller

detta svarsmönster är lika tydligt. 15 procent av personerna i åldersgruppen 15-29 år anser att biståndet skall ökas mot 11 procent i den äldsta gruppen 65-80 år. Vi kan däremot hitta en större åsiktsskillnad mellan yngre och äldre när det gäller andelen som vill minska biståndet. I den yngsta gruppen är det endast 18 procent som vill minska biståndet, medan 30 procent i gruppen 65-80 år vill minska biståndets omfattning. En annan noterbar skillnad är andelen personer som uppger att de inte har någon åsikt i frågan. Hela 29 procent i den yngsta gruppen saknar åsikt, mot endast 10 procent i den äldsta gruppen.

Utbildningsnivå har tidigare varit en viktig förklaringsfaktor till olika grad av biståndsvilja. Så är fallet även i denna studie. Högutbildade vill i högre utsträckning öka biståndet jämfört med personer med låg- eller medelhög utbildning; 27 procent jämfört med 9 procent. På motsvarande sätt vill personer med låg- eller medelhög utbildning i större utsträckning än högutbildade minska biståndet, 30 procent mot 15 procent.

Liksom i tidigare studier utkristalliseras en grupp av mer biståndspositiva sympatisörer: folkpartiets, miljöpartiets, vänsterpartiets och kristdemokraternas. En fjärdedel av folkpartiets och miljöpartiets sympatisörer anser att biståndet bör ökas samt en femtedel av vänsterpartiets och kristdemokraternas sympatisörer. I den mindre biståndspositiva gruppen återfinns socialdemokraternas, moderaternas samt centerpartiets sympatisörer. Bland socialdemokraternas sympatisörer vill 12 procent öka biståndet, 10 procent bland moderaterna och endast 6 procent av centerpartiets sympatisörer. Centerpartiets och moderaternas sympatisörer vill hellre minska biståndet; 34 procent av moderaternas och 27 procent av centerpartiets sympatisörer. Folkpartiet och kristdemokraternas sympatisörer utkristalliseras som de minst biståndsnegativa; endast 14 procent av folkpartiets och 17 procent av kristdemokraternas sympatisörer vill minska biståndet.

Statligt eller frivilligt bistånd?

Det civila samhället är väl utvecklat i västerländska demokratier, men saknas ofta helt i diktaturer. Genom medlemskap i folkrörelser, intresseorganisationer, enfrågerörelser och politiska partier kan individen kanalisera sitt engagemang och påverka staten. Samtidigt som medborgarsammanslutningar kan föra fram intensiva åsikter, ge röst åt svagare grupper, ställa krav på statliga beslut och förse staten med viktig information kan särintressen få oönskat inflytande och gamla privilegiestrukturer leva kvar (Micheletti 1994: 16-23).

I biståndsfrågor var medborgarsammanslutningar länge de enda aktörerna i Sverige. I mitten av 1950-talet fördes biståndsfrågorna upp på riksdagens dagordning, då regeringen kritiserades för att inte ta sitt ansvar för biståndsfrågorna. Startskottet för en statlig biståndspolitik ägde rum år 1962 då den klassiska proposition 100 satte upp ramarna för biståndet. Innan det statliga biståndet lanserades var det frivilliga hjälporganisationer som stod för aktiva biståndsinsatser i

Tredje världen. Frikyrkor och andra humanitära organisationer samlade in pengar, initierade biståndsprojekt och genomförde biståndsarbete i Tredje världen. Missionsarbetet i andra länder kombinerades ofta med bistånd till nödlidande.

Antalet medlemmar i exempelvis Röda Korset, som varit en framträdande representant för medborgarsammanslutningar som ägnar sig åt humanitära frågor, ökade under hela 1900-talets första hälft. Medlemsantalet var som störst under slutet av 1950-talet och början av 1960-talet när biståndsfrågorna just inträtt på den politiska arenan (Micheletti 1994:235). I takt med att staten allteftersom tog större ansvar för biståndsfrågorna minskade Röda Korsets medlemsantal.

Andelen av den statliga budgeten som används till bistånd har minskat sedan början av 1990-talet. Under de senaste åren har emellertid en långsam återgång till 1-procentsmålet inletts. Samtidigt menar flera av de etablerade humanitära organisationerna att deras offentliga legitimitet åter har ökat. Medlemstillströmningen, framförallt bland yngre personer, har vänt i positiv riktning (Micheletti 1994:180f). Även medeltillströmningen har varit positiv. Röda Korsets insamlingsstatistik visar att svenska Röda Korset samlade in 220 miljoner kronor 1992 och 298 miljoner kronor 1997.

Tabell 2 Svenska folkets inställning till frivilligt respektive statligt bistånd (procent)

förslag:	mycket bra förslag	ganska bra förslag	varken bra eller dåligt förslag	ganska dåligt förslag	mycket dåligt förslag	summa procent	antal svarande
"höja skatten så att vi kan ge mer bistånd"	1	3	16	28	52	100	1578
"svenskt bistånd bör i större utsträckning skötas av frivilliga hjälporganisationer"	8	30	37	18	7	100	1566
"svenskt bistånd bör finansieras på frivillig väg, inte med skattemedel"	16	18	29	25	12	100	1569

Kommentar: Personer som ej svarat på frågan ingår ej i procentbasen.

Ett nytt inslag i de humanitära organisationernas arbetet är att frågan om frivilligarbete har aktualiserats också i Sverige. Bostadsbrist i storstäderna, hemlöshet och bristande resurser inom sjukvården har bidragit till denna utveckling. En

annan iakttagelse är att humanitära organisationer utför verksamheter som ligger utanför den traditionella offentliga sektorn, genom att de har identifierat ett behov av tjänster som välfärdsstaten ännu inte utför (Micheletti 1994:180f).

Utvecklingen ger anledning att närmare studera svenska folkets uppfattning om relationen mellan statligt och frivilligt bistånd. I vilken utsträckning anser medborgarna att biståndet bör skötas av frivilliga hjälporganisationer? Hur stor andel av svenska folket vill att biståndet skall finansieras genom insamlingar till ideella organisationer snarare än genom skattemedel? Och i vilken utsträckning vill svenska folket att vi skall höja skatten för att kunna ge mer bistånd?

Förslaget att höja skatten för att kunna ge mer bistånd är sällsynt illa omtyckt. Bara 4 procent anser att det är ett mycket eller ganska bra förslag. Över 50 procent menar att det är ett mycket dåligt förslag. Detta stämmer väl överens med tidigare forskningsresultat om attityder till den offentliga sektorn: få vill höja skatten men många vill ha en väl utbyggd och fungerande offentlig sektor.

Svenska folket är mindre negativt inställda till förslaget om att frivilliga organisationer skall sköta biståndet respektive till förslaget om att biståndet skall finansieras på frivillig väg. 39 procent anser att det är ett mycket eller ganska bra förslag att svenskt bistånd skall skötas av frivilliga organisationer och 34 procent anser att det är ett mycket eller ganska bra förslag att biståndet finansieras på frivillig väg. Andelen negativt inställda till att frivilliga organisationer skall sköta biståndet är 26 procent. 37 procent menar att det är ett ganska eller mycket dåligt förslag att svenskt bistånd bör finansieras på frivillig väg.

Att man gärna ser att biståndet i större utsträckning än idag sköts och administreras av frivilliga organisationer behöver inte utesluta en fortsatt statlig finansiering. Om man däremot vill att biståndet även skall finansieras på frivillig väg torde sannolikheten öka för att man förespråkar en minskning av nuvarande statliga biståndsanslag. Frågan är om individer som är positiva till att öka eller bevara storleken på det statliga biståndet är negativa till att biståndet bör finansieras på frivillig väg? Analysen kan också ge svar på frågan hur stor gruppen biståndsnegativa är, det vill säga de som helst ser att både det statliga och det frivilliga biståndet minskar.

Sambandet mellan inställning till omfattningen på det statliga biståndet och huruvida biståndet skall finansieras statligt är starkt negativt (-0.51 tau-c). Ju mer positiv man är till det statliga biståndet desto mer negativ är man till frivilligbistånd. I tabell 3 redovisas hur svarscombinationerna på frågan om omfattningen på det statliga biståndet och frågan om frivillig bistånd fördelas. Nästan hälften, 46 procent, anser att det statliga biståndet skall öka eller bevaras samtidigt som man menar att finansieringen av biståndet inte skall ske på frivillig väg. Legitimiteten för det statliga biståndet är med andra ord hög. 30 procent menar att vi skall minska eller slopa det statliga biståndet och istället finansiera biståndet med frivilliga medel. 7 procent vill både öka eller bevara det statliga biståndet och i ökad utsträckning frivilligfinansiera biståndet. 16 procent är negativa till bistånd oavsett om det finansieras via staten eller via frivilliga medel.

Tabell 3 Statlig eller frivillig finansiering av biståndet (totalprocent)

	Öka eller bevara det statliga biståndet	Minska eller slopa det statliga biståndet
Svenskt bistånd bör finansieras på frivillig väg	7	30
Svenskt bistånd bör inte finansieras på frivillig väg	46	16

Kommentar: Fråga 1: Det svenska internationella utvecklingssamarbetet (biståndet) uppgår idag till 0,72 procent av bruttonationalinkomsten. Tycker du att storleken på det svenska biståndet bör ökas eller minskas? Svartalternativ: bör ökas, bör vara ungefär som idag, bör minskas, bör slopas helt eller ingen uppfattning. Svartalternativen bör ökas samt bör vara ungefär som idag har slagits samman till en kategori samt svartalternativen bör minskas samt bör slopas helt. Fråga 2: Det finns olika åsikter om svenskt bistånd. Vad tycker Du om följande förslag: Svenskt bistånd bör finansieras på frivillig väg, inte med skattemedel. Svartalternativ: mycket bra förslag, ganska bra förslag, varken bra eller dåligt förslag, ganska dåligt förslag eller mycket dåligt förslag. Svartalternativen mycket bra samt ganska bra förslag har slagits samman till kategorin "svenskt bistånd bör finansieras på frivillig väg" och svartalternativen ganska dåligt och mycket dåligt förslag till kategorin "svenskt bistånd bör inte finansieras på frivillig väg". Antal svarande: 974.

En förutsättning för att frivilliga organisationer kan sköta och handha bistånd är att enskilda individer vill göra en ideell arbetsinsats. Och en förutsättning för en frivillig finansiering av biståndet är att privatpersoner och företag skänker pengar i samband med olika insamlingar. Nästa steg i analysen är att studera i vilken utsträckning en positiv eller negativ attityd till frivilliga organisationer påverkar beteendet gentemot hjälporganisationerna. Om individer säger att de föredrar bistånd som handhas respektive finansieras av frivilliga hjälporganisationer i vilken utsträckning säger de i så fall att de har bidragit genom att skänka pengar eller på annat sätt stött någon hjälporganisation?

I vilken utsträckning påverkas svenska folkets benägenhet att ge bidrag till hjälporganisationer av om de är positivt inställda till de frivilliga hjälporganisationernas arbete? Resultaten indikerar, tvärt emot vad vi kunde förvänta oss, att personer som är positivt inställda till att biståndet handhas av frivilliga hjälporganisationer inte skänker pengar eller bidrar till organisationernas arbete i större utsträckning än personer som är negativt inställda. 14 procent av dem som är positivt inställda till att biståndet handhas av frivilliga hjälporganisationer bidrar till organisationernas arbete minst en gång i månaden. Bland dem som är negativt inställda är motsvarande andel 19 procent. Vi skall närmast studera sambandet mellan attityd i finansieringsfrågan och benägenheten att skänka pengar eller bidra till hjälporganisationernas arbete.

Tabell 4 *Benägenhet att skänka pengar eller på annat sätt stödja någon hjälporganisation efter inställning till att frivilliga organisationer sköter svenskt bistånd (procent)*

Förslag: "Svenskt bistånd bör i större utsträckning skötas av frivilliga hjälporganisationer"

bidragsfrekvens	mycket bra eller ganska bra förslag	varken bra eller dåligt förslag	mycket dåligt eller ganska dåligt förslag
någon gång i månaden	14	14	19
någon gång under de senaste 12 månaderna	51	53	53
ingen gång	35	33	28
summa procent	100	100	100
antal svarande	591	570	388

Kommentar: Frågan om huruvida svarspersonerna själva har bidragit till hjälporganisationernas arbete lyder: Hur ofta har Du under de senaste 12 månaderna gjort följande saker? Skänkt pengar eller på annat sätt stött någon hjälporganisation? Svartalternativen har varit följande: ingen gång, någon gång under de senaste 12 månaderna, någon gång i halvåret, någon gång i kvartalet, någon gång i månaden, någon gång i veckan och flera gånger i veckan. Någon gång under de senaste 12 månaderna, någon gång i halvåret samt någon gång i kvartalet har slagits samman till en kategori, liksom någon gång i månaden, någon gång i veckan och flera gånger i veckan till en annan.

Även när det gäller sambandet mellan inställningen till frivillig finansiering av biståndet och hur ofta man uppger att man bidrar på något sätt till hjälporganisationernas arbete går sambandet inte i förväntad riktning. Personer som är positivt inställda till att biståndet finansieras på frivillig väg uppger att de bidrar till hjälporganisationernas arbete mindre ofta än de som är negativt inställda till frivillig finansiering; 10 procent i den förra gruppen jämfört med 19 procent i den senare bidrar minst en gång i månaden.

Resultaten indikerar att det finns anledning att gå vidare och studera hur givande och inställning till frivilligbistånd hänger samman. Storleken på gåvan kan naturligtvis påverka hur ofta man skänker pengar till hjälporganisationernas arbete. Likaså kan det vara så att de som helst vill förändra biståndet i riktning mot att ännu större del av biståndet handhas av frivilliga hjälporganisationer eller att ännu större del av biståndet finansieras på frivillig väg inte själva har möjlighet att bidra. En annan tolkning är att personer som vill att biståndet inte längre skall vara statligt finansierat inte heller vill bidra till att biståndet finansieras på annat sätt. Vi skall heller inte utesluta möjligheten att vissa grupper överdriver sin benägenhet att faktiskt bidra till hjälporganisationernas arbete.

Tabell 5 *Benägenhet att skänka pengar eller på annat sätt stödja någon hjälporganisation efter inställning till att biståndet finansieras på frivillig väg, ej med skattemedel (procent)*

Förslag: "Svenskt bistånd bör i större utsträckning finansieras på frivillig väg inte genom skattemedel"

bidragsfrekvens	mycket bra eller ganska bra förslag	varken bra eller dåligt förslag	mycket dåligt eller ganska dåligt förslag
någon gång i månaden	10	14	19
någon gång under de senaste 12 månaderna	46	56	57
ingen gång	44	30	24
procent	100	100	100
antal svarande	529	443	581

Kommentar: Se föregående tabell.

Avslutande kommentar

Biståndsoptionen har återhämtat sig sedan början av 1990-talet då biståndsviljan befann sig på rekordlåga nivåer. Med fortsatt gynnsamma ekonomiska konjunkturen i sikte och en planerad långsam höjning av biståndsanslagen talar mycket för att biståndsviljan inte tappar mark den kommande tiden. För regeringen och Sida är det dock nödvändigt att hantera det faktum att en fjärdedel av svenska folket ytterligare vill minska den, historiskt sett, redan låga biståndsnivån. 5 procent vill dessutom slopa biståndet helt. Andelen personer som vill minska biståndet är därigenom större än andelen som vill öka biståndets storlek.

Resultaten indikerar att medan åsiktsskillnaden mellan män och kvinnor och mellan unga och gamla har minskat består den i grupper med olika utbildning. Personer med hög utbildning är i betydligt större utsträckning än lågutbildade positiva till höjda biståndsnivåer. Folkpartiets, kristdemokraternas, miljöpartiets och vänsterpartiets sympatisörer är liksom tidigare något mer biståndspositiva än socialdemokraternas, centerpartiets och moderaternas sympatisörer.

Regeringen och Sida betraktar inte det frivilliga biståndet som en konkurrent till det statliga biståndet. Genom statliga bidrag finansieras idag i stor utsträckning hjälporganisationernas arbete och organisationerna fungerar som administratörer av svenska biståndsprojekt i Tredje världen. Delar av svenska folket uppfattar dock de frivilliga hjälporganisationernas arbete som ett alternativ snarare än som ett komplement till det statliga biståndet. Även i detta avseende har Sida och regeringen en uppgift att sprida kunskap om den svenska biståndspolitikens utformning.

Referenser

- Ekengren, Ann-Marie (1998): "Biståndsviljan fortsatt låg" i Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red), *Opinionssamhället*. SOM-rapport nr 20.
- Ekengren, Ann-Marie och Oscarsson, Henrik (1999): *Solidaritet med omvärlden? Biståndsviljan i Sverige 1956-1998*. Sverige under kalla kriget, Arbetsrapport nr 8.
- Opinion -99. En sammanfattning av årets Sifo-undersökning. Sida 1999, Karin Timm.
- Micheletti, Michele (1994): *Det civila samhället och staten. Medborgarsammanslutningarnas roll svensk politik*. Fritzes förlag.

DEN SVENSKA NATO-OPINIONEN – EN FRÅGA OM SÄKERHETSPOLITISK IDENTITET?

ULF BJERELD

I en debattartikel i Dagens Nyheter strax före valet 1991 förespråkade dåvarande moderatledaren Carl Bildt en förändring av den svenska utrikespolitiken. Från att under det kalla kriget ha varit fokuserad på olika konflikter i tredje världen skulle den svenska utrikespolitiken – om moderaterna kom till makten – i stället återspegla ”vår europeiska identitet”. Bildts artikel mötte stark kritik från socialdemokratiskt håll. Kritiken gick främst ut på att uttrycket ”vår europeiska identitet” var tomt och innehållslöst och oanvändbart för att karakterisera den svenska utrikespolitiken. Åtta år senare – när socialdemokratiska Aftonbladet hösten 1999 på ledarplats tog ställning för ja till svenskt medlemskap i EMU – var ett av de avgörande argumenten att ett EMU-medlemskap var ett naturligt steg utifrån ”vår europeiska identitet”.

Tabell 1 Svenska folkets inställning till NATO-medlemskap 1994-1999 (procent)

Förslag: Sverige bör söka medlemskap i NATO

År	Bra förslag	Varken eller	Dåligt förslag	Summa procent	Balansmått
1994	15	37	48	100	-33
1995	17	37	46	100	-29
1996	21	34	45	100	-24
1997	24	38	38	100	-14
1998	22	35	43	100	-21
1999	19	34	47	100	-28

Kommentar. Balansmåtten visar andelen som tycker att det är ett bra förslag minus andelen som tycker att det är ett dåligt förslag. Värdena kan därmed variera mellan +100 (alla tycker att det är ett bra förslag) och -100 (alla tycker att det är ett dåligt förslag). Positiva värden anger en övervikt för andelen som anser att det är ett bra förslag, medan negativa värden anger en övervikt för andelen som anser att det är ett dåligt förslag. De personer som ej besvarat frågan ingår inte i procentbasen.

1990-talet har inneburit att uttrycket ”vår europeiska identitet” mist mycket av sin konfliktpotential. Däremot är det fortfarande tveksamt i vilken utsträckning det existerar en europeisk identitet bland svenska folket. Ibland hör man också

argumentet att den negativa svenska EU-opinionen och den starka uppslutningen bakom alliansfriheten skulle ha sin grund i avsaknaden av en europeisk identitet i Sverige.

Sant är att stödet för den svenska alliansfriheten och motståndet till svenskt NATO-medlemskap varit relativt stabilt över tid. Vi skall längre fram i denna artikel diskutera huruvida stödet för alliansfriheten verkligen har sin grund i avsaknaden av en europeisk identitet. Men först skall vi redovisa hur opinionen i alliansfrihets- och NATO-frågan utvecklats över tid. Tabell 1 visar svenska folkets inställning till NATO-medlemskap åren 1994-1999.

Resultaten visar att stödet för svenskt NATO-medlemskap har minskat. Av de tillfrågade hösten 1999 är det 19 procent som anser att det är ett mycket eller ganska bra förslag att Sverige söker medlemskap i NATO, mot 22 procent 1998 och 24 procent 1997. Andelen som tycker det är ett mycket eller ganska dåligt förslag att Sverige söker medlemskap i NATO har ökat till 47 procent, mot 43 respektive 38 procent i föregående års undersökningar. Sammantaget är det mer än dubbelt så många som är emot svenskt NATO-medlemskap än som är för. NATO-motståndet var dock fortfarande något större åren 1994 och 1995 än vad det var 1999. Vi skall nu se vilka åsiktsskillnader i NATO-frågan som återfinns i olika befolkningsgrupper. Tabell 2 visar åsikt i NATO-frågan 1994-1999 efter kön, ålder och partisympati.

Tabell 2 Svenska folkets inställning till NATO-medlemskap 1994-1999, efter kön, ålder och partisympati (balansmätt)

Förslag: Sverige bör söka medlemskap i NATO

	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Samtliga	-33	-29	-24	-14	-21	-28
Kön						
Man	-30	-22	-20	-13	-18	-25
Kvinna	-35	-33	-28	-16	-24	-36
Ålder						
15-30	-45	-29	-30	-16	-12	-26
31-60	-32	-32	-26	-15	-27	-30
61-75	-20	-17	-16	-14	-12	-28
Partisympati						
Vänsterpartiet	-58	-53	-46	-57	-39	-55
Socialdemokraterna	-36	-39	-38	-30	-33	-40
Centerpartiet	-35	-26	-28	-32	-29	-40
Folkpartiet	-27	-4	-24	+11	-7	-31
Moderaterna	-17	+2	+7	+21	+9	+4
Kristdemokraterna	-32	-9	-24	+2	-12	-14
Miljöpartiet	-61	-42	-50	-43	-52	-50

Kommentar. Se tabell 1. Ju mer negativt balansmätt, desto svagare stöd för att Sverige bör söka medlemskap i NATO.

Kvinnor är mer negativt inställda än män till svenskt NATO-medlemskap. Så har det varit även vid tidigare mättillfällen, även om skillnaden denna gång (11 balansmåttsenheter) tillhör de största sedan mätningarna påbörjades år 1994. Åsiktsskillnaderna mellan olika åldersgrupper är endast marginella. Bland partisympatisörerna är NATO-motståndet störst bland miljöpartister och vänsterpartister, medan det enda parti som uppvisar en övervikt för dem som förespråkar svenskt NATO-medlemskap är moderaterna. Socialdemokraterna, centerpartiet och folkpartiet uppvisar det största NATO-motståndet sedan undersökningarna påbörjades 1994. För folkpartiets del är det en ödets ironi att NATO-motståndet bland partiets sympatisörer aldrig varit större, samtidigt som partiet på landsmötet i november 1999 formellt tog ställning för svenskt NATO-medlemskap.

Motsvaras då det minskade stödet för svenskt NATO-medlemskap av ett ökat stöd för den svenska alliansfriheten? Tabell 3 visar svenska folkets inställning till bibehållen alliansfrihet 1994-1999.

Tabell 3 Svenska folkets inställning till bibehållen alliansfrihet, 1994-1999 (procent)

Förslag: Sverige bör i fredstid föra en alliansfri politik, syftande till neutralitet i krig

År	Bra förslag	Varken eller	Dåligt förslag	Summa procent	Balansmätt
1994	70	23	7	100	+63
1995	69	21	10	100	+59
1996	69	21	10	100	+59
1997	67	21	11	99	+56
1998	62	25	13	100	+49
1999	69	23	8	100	+61

Kommentar: Se tabell 1. Ju högre positivt balansmätt, desto starkare stöd för att Sverige skall bibehålla alliansfriheten.

Stödet för en bibehållen svensk militär alliansfrihet har ökat igen sedan föregående år. Av de tillfrågade 1999 är det 69 procent som anser att Sverige i fredstid bör föra en alliansfri politik, medan endast åtta procent anser att det är ett ganska eller mycket dåligt förslag. Stödet för alliansfriheten innebär en återgång till den nivå som rått sedan 1994, då 70 procent av de tillfrågade ansåg att bibehållen alliansfrihet var ett bra förslag. Sedan dess har stödet för alliansfriheten successivt minskat och 1999 års undersökning innebär således ett trendbrott i den utvecklingen.

Hur fördelar sig då åsikterna i alliansfrihetsfrågan i olika befolkningsgrupper? Tabell 4 visar svenska folkets inställning till bibehållen alliansfrihet 1994-1999 efter kön, ålder och partisympati.

Tabell 4 Svenska folkets inställning till bibehållen alliansfrihet, efter kön, ålder och partisympati, 1994-1999 (balansmått)

Förslag: Sverige bör i fredstid föra en alliansfri politik, syftande till neutralitet i krig

	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Samtliga	+63	+59	+59	+56	+49	+61
Kön						
Man	+61	+53	+50	+52	+44	+55
Kvinna	+65	+66	+67	+59	+56	+68
Ålder						
15-30	+62	+50	+54	+52	+39	+56
31-60	+61	+61	+59	+56	+42	+62
61-75	+69	+63	+64	+58	+59	+61
Partisympati						
Vänsterpartiet	+83	+72	+76	+81	+66	+74
Socialdemokraterna	+69	+67	+64	+72	+57	+70
Centerpartiet	+65	+66	+61	+74	+66	+67
Folkpartiet	+45	+49	+62	+33	+33	+48
Moderaterna	+49	+42	+37	+29	+24	+46
Kristdemokraterna	+70	+52	+52	+61	+49	+55
Miljöpartiet	+81	+71	+80	+65	+63	+79

Kommentar. Se tabell 1. Ju högre positivt balansmått, desto starkare stöd för att Sverige skall bibehålla alliansfriheten.

De mönster som återfinns i olika befolkningsgruppers inställning till bibehållen svensk alliansfrihet överensstämmer i huvudsak med de mönster som återfinns i olika befolkningsgruppers inställning till svenskt NATO-medlemskap. Kvinnor är mer positivt inställda än män till svensk alliansfrihet. Yngre är något mindre positivt inställda till alliansfriheten, men åsiktsskillnaderna mellan olika åldersgrupper är små. Bland partisympatisörer är stödet för alliansfriheten störst bland miljöpartister och vänsterpartister, medan det är som svagast bland moderater. För samtliga befolkningsgrupper gäller att stödet för bibehållen alliansfrihet har ökat och att anhängarna till alliansfriheten utgör ett klart flertal.

De resultat som här redovisats överensstämmer väl med de årliga mätningar som Styrelsen för Psykologiskt Försvar (SPF) genomför. SPF använder frågan "Om Du fick bestämma – tycker Du att Sverige skall söka fullt medlemskap i

NATO eller skall vi hålla fast vid alliansfriheten?”. I 1999 års undersökning var det 23 procent som ansåg att Sverige skulle söka fullt medlemskap, medan 65 procent förespråkade att Sverige skulle hålla fast vid alliansfriheten. En Temomätning från april 2000 visar på 28 procent för och 45 procent mot svenskt NATO-medlemskap. En Sifo-mätning, beställd av Svenska Dagbladet, från november 1999 visar dock på mindre åsiktsskillnader i NATO-frågan – 35 procent för medlemskap och 42 procent mot. Sifo:s mätning är genomförd den 22-25 november, strax efter att folkpartiets landsmöte sagt ja till svenskt NATO-medlemskap, vilket skulle kunna ha bidragit till att förklara skillnaden mellan resultaten. Men i SOM-undersökningen, som genomfördes under hela november och december månad, finns inga spår av att NATO-opinionen förändrades efter folkpartiets landsmöte.

Frågan är varför stödet för bibehållen svensk alliansfrihet är så stabilt, trots de omvälvande förändringarna i Sveriges säkerhetspolitiska situation som kalla krigets slut och Sovjetunionens upplösning inneburit. Ibland stöter man på argumentet att det beror på att den svenska identiteten – trots allt tal om globalisering och internationalisering – är så nationellt grundad. Kritikerna uppfattar det som ett uttryck för isolationism och inskränkthet. Andra ser det som en sund uppslutning bakom svenska värden och idéer, som t ex jämlikhet, välfärd och miljömedvetenhet.

Eurobarometern – som genomför regelbundna opinionsundersökningar i EU:s medlemsstater – visar att Sverige, tillsammans med Storbritannien och Portugal, är det land där den nationella identiteten har starkast fäste och där den europeiska identiteten är som svagast. Skulle det kunna vara så att en av anledningarna till det starka stödet för alliansfriheten och motståndet mot NATO-medlemskap i Sverige är en konsekvens av avsaknaden av en europeisk identitet? Med hjälp av 1999 års SOM-undersökning kan vi undersöka saken genom att jämföra åsikterna i NATO-frågan mellan personer som uppfattar sig själva som svenskar, nordbor, européer eller världsmedborgare.

Resultaten visar på relativt små åsiktsskillnader i NATO-frågan mellan de olika identitetsgrupperna. Det största stödet för svenskt NATO-medlemskap finns i den grupp som känner sig som européer – 25 procent av dem förespråkar ett svenskt NATO-medlemskap. Å andra sidan är det i samma grupp nästan dubbelt så många – 45 procent – som motsätter sig svenskt NATO-medlemskap. Det största NATO-motståndet återfinns bland dem som inte känner sig som européer. Bland dem är det endast 14 procent som förespråkar svenskt NATO-medlemskap, medan 54 procent motsätter sig. Mellan övriga identitetsgrupper är åsiktsskillnaderna i NATO-frågan mindre. I den grupp som inte känner sig som svensk är visserligen NATO-motståndet lägst, men gruppen består av så få personer (33 stycken) att det inte går att dra några bestämda slutsatser.

Sambandet mellan huruvida man känner en europeisk identitet och åsikt i NATO-frågan är således svagt och försvagas ytterligare efter kontroll för parti.

Socialdemokrater som känner en europeisk identitet är inte mer NATO-positiva än socialdemokrater som inte känner en europeisk identitet. Däremot kvarstår sambandet inom moderaterna. Moderater som känner en europeisk identitet är mer positivt inställda till svenskt NATO-medlemskap än moderater som inte känner en europeisk identitet. För övriga partier blir grupperna så små att det inte går att göra några statistiskt säkra jämförelser.

Tabell 5 Svenska folkets inställning till NATO-medlemskap efter identitet 1999 (procent)

Fråga: I vilken utsträckning uppfattar Du Dig själv som: svensk, nordbo, europé, världsmedborgare

	Inställning till NATO-medlemskap			Summa procent	Balansmått
	Ja	Varken eller	Nej		
Svensk – ja	18	34	48	100	-30
Svensk – nej	21	39	39	99	-18
Nordbo – ja	19	32	49	100	-30
Nordbo – nej	16	47	37	100	-21
Europé – ja	25	31	45	101	-20
Europé – nej	14	32	54	100	-40
Världsmedborgare – ja	19	30	51	100	-32
Världsmedborgare – nej	21	32	47	100	-26

Kommentar: Svarsalternativen var "i mycket stor utsträckning", "i ganska stor utsträckning", "varken i stor eller liten utsträckning", "i ganska liten utsträckning" samt "i mycket liten utsträckning". I tabellen har svarspersonerna i kategorierna "mycket stor" och "ganska stor" klassificerats som innehavare av respektive identitet, medan svarspersonerna i kategorierna "mycket liten" och "ganska liten" har klassificerats som icke innehavare av respektive identitet.

Att känna sig som en europé innebär således inte att ta ställning till vilka säkerhetspolitiska lösningar som bäst tjänar Sveriges eller Europas intressen. Det samma gäller huruvida man känner sig som världsmedborgare eller ej. Kanske rör det sig när det gäller världsmedborgare om två tendenser som tar ut varandra. En världsmedborgare kan å ena sidan förespråka mellanstatligt samarbete i säkerhets- och försvarspolitiska frågor och inte vilja binda landets säkerhet vid ett nationellt, egenbaserat försvar. Å andra sidan kan en världsmedborgare se NATO som en regionalt maktpolitisk organisation, som i stället för att riva murar bygger och bevarar gränser mellan väst och övriga världen.

Frågan om NATO-motståndet skall ses som ett uttryck för isolationism eller världsmedborgaranda får således inget svar genom att undersöka i vilken utsträck-

ning svarspersonerna känner sig som svenskar, nordbor, européer eller världsmedborgare. I en tidigare studie ("Neutralitet eller NATO-medlemskap" i *Det gamla riket*, red. Sören Holmberg och Lennart Weibull) har jag visat att NATO-motståndare inte var mer isolationistiska än NATO-anhängarna med avseende på biståndsvilja och flyktingmottagning. Tvärtom var det så att motståndarna till svenskt NATO-medlemskap var mer positivt inställda till bistånd och flyktingmottagning än NATO-anhängare. Sambandet kvarstod även efter kontroll för parti. Dessa resultat får stöd också i årets SOM-undersökning. Jag har dessutom undersökt sambandet mellan inställning till NATO-medlemskap och rädslan för det främmande genom att utgå från påståendet "Jag skulle inte tycka om att få en invandrare från en annan del av världen ingift i familjen". Resultaten visar att personer som inte vill få en invandrare ingift i familjen är mer positivt inställda till svenskt NATO-medlemskap än vad personer är som inte skulle ha något emot att få en invandrare ingift i familjen är. Socialdemokrater som inte vill få en invandrare ingift i familjen är exempelvis mer positivt inställda till svenskt NATO-medlemskap än övriga socialdemokrater. Det samma gäller för moderaterna. Sammantaget är sambandet tydligt: personer som är negativt inställda till invandrare och flyktingmottagning förespråkar i större utsträckning svenskt NATO-medlemskap än personer med en positiv inställning till invandrare och flyktingmottagning.

Stödet för ett svenskt NATO-medlemskap kan således tolkas både som en strävan efter skydd mot omvärlden och det främmande, och som en strävan efter delaktighet i omvärlden och dess gemenskap. NATO-motståndet kan betraktas dels som en ovilja att delta i en västlig säkerhetspolitisk gemenskap, dels som ett avståndstagande från säkerhetspolitiska gränser mellan väst och omvärlden överhuvudtaget. För att nå djupare insikter i vilka identitetsmässiga skiljelinjer som kan ligga till grund för olika åsikter i frågan om Sveriges framtida säkerhetspolitik behövs vi kanske lämna såväl de geografiska enheterna (svensk, nordbo, europé och världsmedborgare) som det grova begreppsparet isolationism-globalism. I stället borde vi kanske ta utgångspunkt i vilka värdemässiga grunder som våra identiteter vilar på och hur de förhåller sig till de värdemässiga grunderna för alliansfrihet och NATO-medlemskap.

Dokumentation

SOM-UNDERSÖKNINGEN 1999

ANDERS LITHNER

SOM-institutet vid Göteborgs universitet genomför sedan 1986 en årligt återkommande nationell frågeundersökning som går under namnet Riks-SOM. 1999 års Riks-SOM-undersökning är således den fjortonde i ordningen. Projektet är ett samarbete mellan tre av universitetets institutioner: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Statsvetenskapliga institutionen samt Förvaltningshögskolan. Varje undersökning genomförs under närmast identiska förutsättningar för att resultat från de olika åren skall vara helt jämförbara. Såväl Riks-SOM som den västsvenska motsvarigheten Väst-SOM¹ resulterar i publikationer liknande denna bok, i vilka de medverkande forskarna redovisar sina resultat i kortare uppsatser.

Population och urval

Undersökningen har från starten 1986 genomförts i form av en postenkät till ett obundet slumpmässigt urval (OSU) som sedan 1992 omfattar 2 800 personer. I urvalsramen ingår samtliga boende i Sverige i åldrarna 15 till 80 år. Från och med 1992 års undersökning ingår också utländska medborgare i urvalet.

I syfte att möta ett tilltagande intresse, både inom och utom universitet, för att delta med frågor i SOM-enkäten, fördubblades 1998 års undersökning i förhållande till tidigare år. Riks-SOM 1999 omfattar således för andra året i rad *två* riksrepresentativa undersökningar på vardera 2 800 personer. Datainsamlingen genomfördes parallellt och under identiska förutsättningar. Ungefär en tredjedel av frågorna i undersökningen ställdes i båda formulären och kan därmed behandlas som ett sammanhållet datamaterial, med ett urval om 5 600 personer. Resterande två tredjedelar av frågorna finns endast med i en av de två enkäterna.

Frågeformuläret

De båda formulären (se bilaga) består alltså av en ansevärd del gemensamma frågor. Dessa frågor är dels sådana som är av bakgrundskaraktär, dels sådana som besvarar centrala frågeställningar inom statsvetenskap, förvaltningsforskning och medie- och kommunikationsvetenskap. Ytterligare ett antal frågor har ställts i båda formulären därför att det större urvalet möjliggör bearbetningar av grupper som annars skulle ha blivit för små för statistiskt säkerställda analyser.

Formulären har utarbetats i samarbete mellan SOM-institutet och de deltagande forskningsprojekten. De båda formulären skiljer sig lite åt i det att tyngdpunkten i det ena formuläret (framgent kallat Riks-SOM I) ligger på frågor om politik, ekonomi och arbetsliv, medan det andra (kallat Riks-SOM II) istället har en övervikt av frågor som handlar om medier, kultur, internationella jämförelser och hälsa. Den innehållsliga dispositionen av formulären ser ut som följer:

<i>Riks-SOM I</i>		<i>Riks-SOM II</i>	
Fråga 1-4	Massmedier	Fråga 1-9	Massmedier
Fråga 5-30	Politik och samhälle	Fråga 10-18	Politik och samhälle
Fråga 31-37	Sveriges förhållande till omvärlden	Fråga 19-23	Hälsa och hälsorisker
Fråga 38-42	Invandrar och flyktingfrågor	Fråga 24-28	Bibliotek
Fråga 43-56	Energi och miljö	Fråga 29-50	Medier och medieanvändning
Fråga 57-65	Medievanor	Fråga 51-58	Fritid
Fråga 66-76	Fritid	Fråga 59-66	Internationella jämförelser
Fråga 77-103	Bakgrundsfrågor	Fråga 61-83	Bakgrundsfrågor

De allra flesta frågorna har lätt kunnat besvaras med ett kryss i en ruta. Det finns ett fåtal frågor med öppna svarsalternativ. De öppna frågorna handlar bland annat om vilken morgontidning man läser och vilka samhällsproblem man tycker är de viktigaste just nu. Även de öppna frågorna är lättbesvarade och kräver endast ett kort svar.

Undersökningsplan och genomförande

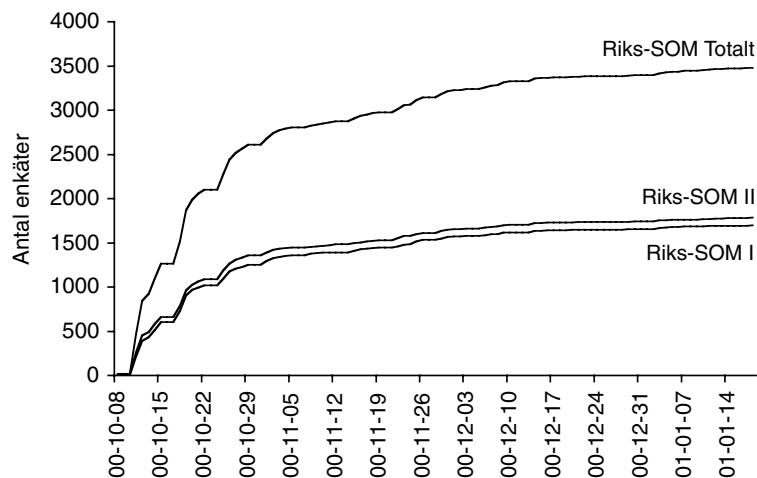
Fältarbetet i 1999 års SOM-undersökning genomfördes av *Kinnmark DM och Distribution*, som också ansvarade för Väst-SOM 1999. Själva fältarbetet var i princip upplagt som tidigare år. Den första och huvudsakliga delen av fältarbetet genomfördes under hösten 1999. Den 29 september inleddes fältarbetet med att ett vykort skickades ut till respondenterna. Vykortets syfte var endast att meddela att adressaten blivit utvald att delta i undersökningen. Själva enkäten skickades ut 4 oktober tillsammans med en informationsbroschyr. I uppställningen nedan redovisas fältarbetets framskridande.

Redan efter drygt två veckor hade 75 procent av dem som skulle komma att svara redan skickat in den ifyllda enkäten. Efter halva undersökningsperioden hade mer än 90 procent av svaren kommit in. De sista procenten är alltid svåra att inhämta, varför ganska intensiva påminnelseåtgärder ingick i denna fas av fältplanen. Den 18 januari avslutades fältarbetet.

29 sept. 1999	Utskick av aviseringsvykort
4 okt.	Utskick av enkät, följebrev, broschyr samt svarskuvert.
11 okt.	Utskick av tack- och påminnelsevykort.
20 okt.	Utskick av postal påminnelse
20 nov. – 5 okt.	Utskick av extra tack- och påminnelsevykort på Riks-SOM I
5 –16 nov.	Telefonpåminnelse
17 nov.	Utskick av postal påminnelse
23-29 nov.	Telefonpåminnelse
2 dec.	Utskick av postal påminnelse
7-13 dec.	Telefonpåminnelse
14 dec.	Utskick av postal påminnelse
23 dec.	Utskick av minienkät.
18 jan. 2000	Fältarbetet avslutas.

I figur 1 redovisas inflödet av enkäter dag för dag under fältarbetet. En intressant iakttagelse är att kurvan på ett oroväckande vis planade ut i början av november men tog sedan, i slutet av samma månad, ny fart. I förhållande till tidigare SOM-undersökningar hade alltså enkäterna inledningsvis svårare att attrahera respondenter, men tack vare påminnelseinsatser kunde detta pareras så att slutresultatet blev i nivå med de senare årens undersökningar.

Figur 1 Dagligt inflöde av enkäter i 1999 års Riks-SOM-undersökning

Svarsfrekvens och bortfall

SOM-undersökningarna har under alla år haft en relativt hög svarsfrekvens. Svarsfrekvensen för samhällsvetenskapliga postenkätstudier ligger i allmänhet på mellan 60 och 70 procent, beroende på geografiskt område och typ av svarspersoner (Ohlsson, 1986). Det har under senare år blivit allt svårare att nå en hög svarsfrekvens och därtill har SOM-undersökningarna successivt ökat i omfång. Årets siffra måste alltså betecknas som hög. I 1999 års undersökning blev svarsfrekvensen 67 procent, vilket motsvarar genomsnittet av de fjorton hittills genomförda Riks-SOM-undersökningarna (tabell 1).

Det hör också till bilden det naturliga bortfallet – de personer som av naturliga orsaker inte borde ingått i urvalet, exempelvis människor som flyttat utomlands eller som är svårt sjuka – inte registrerades fullständigt under telefonpåminnelseperioderna, varför årets undersökning i antal formulär räknat, med 63 procent bruttosvarsfrekvens, ligger över SOM-genomsnittet (tabell 1).

Tabell 1 Svarsfrekvens i Riks-SOM-undersökningarna 1986-1999

Under-sökningsår	Antal svarande	Svarsfrekvens av hela urvalet	Svarsfrekvens efter hänsyn till naturligt bortfall	Fältarbete
1986	1624	58%	68%	SCB
1987	1672	60%	70%	SOM-institutet
1988	1643	59%	69%	SCB
1989	1578	56%	66%	IMU-Testologen
1990	1582	57%	66%	IMU-Testologen
1991	1573	56%	67%	IMU-Testologen
1992	1889	67%	71%	Sifo
1993	1857	66%	70%	Sifo
1994	1704	61%	67%	Gallup
1995	1777	63%	65%	Temo
1996	1779	63%	69%	Gallup
1997	1754	63%	69%	Gallup
1998	3561	64%	68%	Sifo
1999	3503	63%	67%	Kinnmark

Genomsnittlig svarsfrekvens av hela urvalet 1986-1999: 61%

Genomsnittlig svarsfrekvens efter hänsyn till naturligt bortfall 1986-1999: 67%

Det totala antalet svarande personer är 3 503 personer. Från det ursprungliga urvalet på 5 600 personer har 340 personer räknats bort som naturligt bortfall. I tabell 2 redovisas bortfallsstorleken, totalt samt för båda enkäterna i 1999 års undersökning

Tabell 2 Svarande och bortfall i Riks-SOM-undersökningen 1999

	Riks-SOM I	Riks-SOM II	Totalt
Ursprungligt urval	2 800	2 800	5 600
Bortdefinierade (naturligt bortfall)	196	144	340
Nettourval	2 604	2 656	5 260
Svarsvägrare, ej anträffade	901	856	1 757
Svar	1 703	1 800	3 503
Svarsfrekvens	65%	68%	67%

Av tabellen framgår att svarsfrekvensen för Riks-SOM I är något lägre än motsvarande siffror för Riks-SOM II. Skillnaden är dock liten och den har inte avsatt sig i några demografiska olikheter mellan de båda urvalens sammansättning.

Representativitet och svarsfrekvens i grupper

Tabell 3 Olika gruppers fördelning i SOM-undersökningarna 1992-1999 i jämförelse med Sverige totalt (procent)

	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	Riks I	Riks II	Totalt 1998	Riks I	Riks II	Totalt 1999	Sverige
<i>Kön</i>																			
Man	51	49	47	48	51	52	52	50	49	50	46	49	49	49	49	50	48	49	50
Kvinna	49	51	53	52	49	48	48	50	51	50	54	51	51	51	51	50	52	51	50
<i>Ålder</i>																			
15-29	30	26	27	26	26	26	25	25	24	21	24	22	22	22	22	22	21	21	24
30-49	34	37	36	39	37	37	37	37	35	38	35	35	36	35	36	33	35	34	35
50-75	36	37	37	35	37	37	34	34	37	38	37	38	38	39	38	39	40	40	36
76-80*							4	4	4	4	4	5	4	4	5	5	5	5	5
<i>Sektor</i>																			
Statlig	17	17	18	16	15	13	16	15	15	15	12	14	12	11	11	13	12	13	10
Kommunal	28	28	27	31	27	30	27	28	29	26	31	29	28	28	28	28	28	28	30
Privat	55	55	55	53	58	57	57	57	56	59	57	56	60	61	60	60	59	60	63
<i>Facktillhörighet**</i>																			
LO	59	59	55	56	56	56	53	56	56	56	54	53	52	58	55	53	54	54	58
TCO	33	33	33	34	32	32	33	32	31	32	29	34	34	31	32	33	30	32	33
SACO	8	8	12	10	13	12	13	12	13	12	17	13	14	12	13	14	15	15	9

* Fram till och med 1991 omfattade studien endast åldersintervallet 15-75 år.

** Siffrorna för fackföreningsmedlemskap är hämtade från SCB 1997. Övrig nationell statistik är hämtad från SCB 99-12-31.

Överlag föreligger endast små skillnader mellan olika gruppers svarsfrekvens. SOM-undersökningarna kan därmed, i år som tidigare år, sägas kännetecknas av en god representativitet. I tabell 3 redovisa fördelningen mellan olika grupper i SOM-undersökningen. Fördelningen jämförs också med siffror för riket som helhet. Uppställningen ger vi handen att de svarande i SOM-undersökningen, som grupp betraktad, är mycket lik befolkningen som helhet. Träffbilden har varit god ända sedan den första undersökningen 1986 och årets studie utgör inget undantag.

Av tabellen framgår att de svarandes sammansättning i princip är identisk mellan de båda formulären. Det båda formulärens skilda inriktningar har dock haft en liten men noterbar inverkan på de svarandes sammansättning. Betoningen i Riks-SOM I på frågor av politisk karaktär tycks ha bidragit till en svag överrepresentation av politiskt intresserade människor, medan de svarande i den mer mediebetonade Riks-SOM II omvänt har en mer positiv bild av medierna. Skillnaderna är emellertid små, men noterades också i 1998 års undersökning.

De resultat som presenterats i detta kapitel talar för att datamaterialet har en god representativitet och tillförlitlighet. I flera av bokens kapitel jämförs också utfallen av enskilda frågor med undersökningsresultat från andra studier. Dessa jämförelser ger ytterligare belägg för materialets träffsäkerhet.

Noter

1. Parallellt med Riks-SOM-undersökningen genomför SOM-institutet också en motsvarande enkätundersökning i Västra Götalandsregionen. För en utförlig redovisning av resultaten från 1998 års undersökning, se Nilsson (1999). En resultatpublikation av Väst-SOM 1999 kommer att utges under hösten 2000.

Referenser

- Nilsson, Lennart (red) (1999) *Region i omvandling*. SOM-rapport nr 23. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Ohlsson, Anders (1986) *Att svara eller inte svara – det är frågan*. Rapport nr 12. Göteborg: Avdelningen för masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Statistisk Årsbok 1997.

FÖRFATTARNA

Martin Bennulf, fil dr, är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet. Han forskar kring miljöopinion och lokalt miljöarbete.

Annika Bergström, fil kand, är doktorand samt verksam inom Dagspresskollegiet vid Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.

Ulf Bjereld, docent, är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Han sysslar med forskning om internationell politik, svensk utrikes- och säkerhetspolitik samt konflikterna i Mellanöstern.

Martin Brothén, fil kand, är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet, och bedriver forskning om internationaliseringen av riksdagen och om parlamentarikers internationella kontakter.

Britt Börjesson, fil kand, är verksam vid Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet. Hon forskar kring journalistikens etiska regler.

Marie Demker, docent, är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen Göteborgs universitet. Hennes forskning är inriktad på internationell och komparativ politik, särskilt västeuropeisk politik och immigrationspolitik.

Ann-Marie Ekengren, fil dr, är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hennes forskning är inriktad på internationell politik och svensk utrikes- och säkerhetspolitik.

José Ferraz Nunes, lärare och forskare vid Förvaltningshögskolan, Göteborgs universitet. Hans forskning är främst inriktad på hälsoekonomi.

Per Hedberg, fil kand, är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på opinionsbildningen kring kärnavfallsfrågan.

Lowe Hedman, docent i medie- och kommunikationsvetenskap vid Institutionen för informationsvetenskap, Uppsala universitet. Hans forskning är inriktad på mediepolitik och medieutveckling, f n främst elektronisk publicering.

Sören Holmberg, professor vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Han är ledare för valforskningsprogrammet och forskar kring opinionsbildning, väljarbeteende och representativ demokrati.

Håkan Hvitfelt, professor i journalistik vid Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Stockholms universitet. Hans forskning handlar främst om samhällsjournalistik, nyhetsförmedling och medieutveckling.

Gunilla Jarlbro, docent, verksam vid Avdelningen för medie- och kommunikationsvetenskap (MKV) vid Lunds universitet samt föreståndare för Stiftelsen Institutet för mediestudier. Hon sysslar med forskning kring riskperception, speciellt hälsorisker.

Bengt Johansson, fil dr, är verksam som lärare och forskare vid Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på politisk kommunikation.

Rutger Lindahl, Jean Monnet-professor i europeisk statsvetenskap och chef för Centrum för Europaforskning vid Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på europafrågor samt på säkerhetspolitisk opinion och debatt.

Anders Lithner, fil mag, är verksam inom Dagspresskollegiet och SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Johan Martinsson, fil kand, är doktorand vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad mot arbetsmarknadspolitik och opinionsbildning.

Lennart Nilsson, universitetslektor vid Förvaltningshögskolan, Göteborgs universitet. Han sysslar med forskning kring den offentliga sektorn och offentlig service.

Lars Nord, fil lic och doktorand i journalistik samt föreståndare för Demokratiinstitutet vid Mitthögskolan i Sundsvall.

Henrik Oscarsson, fil dr, är verksam som lärare och forskare vid Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på väljarbetende och opinionsbildning.

Helena Rohdén, fil kand och doktorand vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hennes inriktning är arbetsmarknadspolitisk forskning och genusforskning.

Bo Rothstein, August Röhss professor i statsvetenskap vid Göteborgs universitet. Han forskar för närvarande om den svenska modellens uppgång och fall.

Jan Strid, studierektor i medie- och kommunikationsvetenskap vid Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet. Han sysslar med forskning om tidningar och radio.

Ingela Wadbring, fil kand, är verksam inom Dagspresskollegiet vid Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet. Hon forskar kring medieanvändning med inriktning på dagspressutveckling.

Lennart Weibull, professor i massmedieforskning vid Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på mediehistoria, medieanvändning och IT-utveckling.

DELTAGANDE PROJEKT

Arbete och industri

Statsvetenskapliga institutionen och Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
Sören Holmberg och Lennart Weibull

Arbetsmarknadens politik

Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet
Bo Rothstein, Sören Holmberg och Maria Oskarson

Dagspresskollegiet

Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
Lennart Weibull

Demokrati och hållbar utveckling

Statsvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet
Martin Bennulf

Massmedier och politisk opinion

Demokratiinstitutet, Sundsvall och Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Stockholms universitet
Lars Nord och Håkan Hvitfelt

Energiopinionen i Sverige

Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet
Sören Holmberg och Per Hedberg

Från papper till elektronik – den nya tidningens framväxt

Institutionen för informationsvetenskap, Uppsala universitet
Lowe Hedman

Förtroendet för riksdagen

Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet
Martin Brothén

Hälsorisker i samhället

Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
Gunilla Jarlbro

Hälsostatus i Sverige

Förvaltningshögskolan, Göteborgs universitet
José Ferraz Nunes

Mediernas och allmänhetens integrationsbilder

Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
Kent Asp

The IPA Project

En jämförelse av stereotyper och föreställningar bland invånare i olika europeiska länder. Projektet leds av Institute of Public Affairs i Warszawa.
Sören Holmberg och Lennart Weibull

Journalist 2000

Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
Lennart Weibull

Kärnkraftsopinionen i Sverige

Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet
Sören Holmberg och Per Hedberg

Kön och politiskt våld

Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet
Ulf Bjereld

SNS Demokratiråd

Olof Petersson

Samhällsorganisation och socialt kapital

Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet
Bo Rothstein

Stiftelsen Institutet för mediastudier

Stiftarna representerar folkrörelser, arbetsgivarorganisationer, fackliga organisationer, banker m fl. Tyngdpunkten för verksamheten utgörs av beskrivningar och analyser av mediernas innehåll, funktion och utveckling.
Gunilla Jarlbro

Svensk opinion och EU

Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet
Rutger Lindahl

Svensk utrikespolitisk opinion 1945-2000

Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet
Henrik Oscarsson

Valforskningsprogrammet

Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet
Sören Holmberg

ADRESSER

SOM-institutet
Göteborgs universitet
Box 710
SE 405 30 GÖTEBORG

E-postadress: info@som.gu.se. Hemsida: www.som.gu.se

Beställningar av publikationer kan göras hos Kerstin Gidsäter på tfn 031-773 12 17 eller faxas in på nummer 031-773 45 54. För beställningar via e-post är adressen order@som.gu.se. Det går också att beställa publikationer via vår hemsida: www.som.gu.se. Information lämnas även av Åsa Nilsson på tfn 031-773 12 39.

Om Du vill kontakta någon av de medverkande författarna i Det nya samhället följer här e-postadresser.

Namn	E-postadress
Martin Bennulf	martin.bennulf@statsvet.uu.se
Annika Bergström	annika.bergstrom@jmg.gu.se
Ulf Bjereld	ulf.bjereld@pol.gu.se
Martin Brothén	martin.brothen@pol.gu.se
Britt Börjesson	britt.borjesson@jmg.gu.se
Marie Demker	marie.demker@pol.gu.se
Ann-Marie Ekengren	ann-marie.ekengren@pol.gu.se
José Ferraz Nunes	jose.ferraz@spa.gu.se
Per Hedberg	per.hedberg@pol.gu.se
Lowe Hedman	lowe.hedman@dis.uu.se
Sören Holmberg	soren.holmberg@pol.gu.se
Håkan Hvitfelt	hvitfelt@jmk.su.se
Gunilla Jarlbro	gunilla.jarlbro@soc.lu.se
Bengt Johansson	bengt.johansson@jmg.gu.se
Rutger Lindahl	rutger.lindahl@pol.gu.se
Anders Lithner	anders.lithner@som.gu.se
Johan Martinsson	johan.martinsson@pol.gu.se
Lennart Nilsson	lennart.nilsson@spa.gu.se
Lars Nord	lars.nord@mkv.mh.se
Henrik Oscarsson	henrik.oscarsson@pol.gu.se
Helena Rohdén	helena.rohden@pol.gu.se
Bo Rothstein	bo.rothstein@pol.gu.se
Jan Strid	jan.strid@jmg.gu.se
Ingela Wadbring	ingela.wadbring@jmg.gu.se
Lennart Weibull	lennart.weibull@jmg.gu.se

SOM-INSTITUTETS RAPPORTER

ISSN 0284-4788

SOM-rapport nr 1

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *SOM-undersökningen 1986*
Göteborg 1987, 87 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)

SOM-rapport nr 2

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *SOM-undersökningen 1987*
Göteborg 1988, 112 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)

SOM-rapport nr 3

Björkqvist, Karin: *SOM-undersökningen 1988*
Göteborg 1989, 68 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)

SOM-rapport nr 4

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Åttiototal*
Göteborg 1989, 183 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)

SOM-rapport nr 5

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Medier och opinion i Sverige*
Göteborg 1990, 140 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)

SOM-rapport nr 6

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Politiska opinioner*
Göteborg 1991, 147 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)

SOM-rapport nr 7

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Åsikter om massmedier och samhälle*
Göteborg 1991, 150 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--7--SE

SOM-rapport nr 8

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Trendbrott?*
Göteborg 1992, 260 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--8--SE

SOM-rapport nr 9

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Perspektiv på krisen*
Göteborg 1993, 250 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--9--SE

SOM-rapport nr 10

Nilsson, Lennart (red): *Västsvensk opinion*
Göteborg 1993, 250 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--10--SE

SOM-rapport nr 11

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Vägval*
Göteborg 1994, 320 sidor. Pris 170 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--11--SE

SOM-rapport nr 12

Nilsson, Lennart (red): *Västsverige i fokus*
Göteborg 1994, 150 sidor. Pris 130 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--12--SE

SOM-rapport nr 13

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Det gamla riket*
Göteborg 1995, 305 sidor. Pris 180 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--13--SE

SOM-rapport nr 14

Nilsson, Lennart (red): *Västsvensk horisont*
Göteborg 1995, 250 sidor. Pris 150 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--14--SE
ISBN 91-972694-1-7

Swedish Opinion

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (eds.)
Engelsk sammanfattning av SOM-institutets resultat.
Göteborg 1995, 24 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)
ISBN 91-972694-0-9

SOM-rapport nr 15

Jarlbro, Gunilla (red): *Ungdomars opinioner*
Göteborg 1996, 120 sidor. Pris 110 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--15--SE
ISBN 91-972694-2-5

SOM-rapport nr 16

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Mitt i nittioalet*
Göteborg 1996, 470 sidor. Pris 220 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--16--SE
ISBN 91-972694-3-3

SOM-rapport nr 17

Nilsson, Lennart (red): *Västsvenska perspektiv*
Göteborg 1996, 238 sidor. Pris 160 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--17--SE
ISBN 91-972694-4-1

SOM-rapport nr 18

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Ett missnöjt folk?*
Göteborg 1997, 380 sidor. Pris 220 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--18--SE
ISBN 91-972694-5-X

Trends in Swedish Opinion

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (eds.)
Långtidstrender inom svensk opinionsbildning, engelsk sammanfattning.
Göteborg 1997, 36 sidor. Pris 80 kronor (moms tillkommer)
ISBN 91-972694-6-8

SOM-rapport nr 19

Nilsson, Lennart (red): *Nya landskap*
Göteborg 1997, 290 sidor. Pris 190 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--19--SE
ISBN 91-972694-7-6

SOM-rapport nr 20

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Opinionssamhället*
Göteborg 1998, 342 sidor. Pris 220 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--20--SE
ISBN 91-972694-8-4

SOM-rapport nr 21

Nilsson, Lennart (red): *Mångfald – bilder av en storstadsregion*
Göteborg 1998, 283 sidor. Pris 190 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--21--SE
ISBN 91-972694-9-2

SOM-rapport nr 22

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Ljusnande framtid*
Göteborg 1999, ca 420 sidor. Pris 250 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--22--SE
ISBN 91-973670-1-X

SOM-rapport nr 23

Nilsson, Lennart (red): *Region i omvandling*
Göteborg 1999, ca 300 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN 91-973670-2-8
ISRN GU-STJM-SOM--23--SE

SOM-rapport nr 24

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Det nya samhället*
Göteborg 2000, ca 520 sidor. Pris: 275 kr (moms tillkommer)
ISBN 91-973670-3-6
ISRN GU-STJM-SOM--24--SE